

**FÎ ZİLÂLİ'L-KUR'ÂN VE TEFHİMÜ'L-KUR'ÂN
TEFSİRLERİNİN KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN
MUKAYESELİ İNCELENMESİ**

**2022
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Zeynep Beyza Nur ÇATALKAYA

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi M. Sami ÇÖLLÜOĞLU**

**FÎ ZİLÂLÎ'L-KUR'ÂN VE TEFHÎMÜ'L-KUR'ÂN TEFSİRLERİNİN KUR'ÂN
İLİMLERİ AÇISINDAN MUKAYESELİ İNCELENMESİ**

Zeynep Beyza Nur ÇATALKAYA

Dr. Öğr. Üyesi M. Sami ÇÖLLÜOĞLU

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

HAZİRAN 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYÂNI.....	5
ÖNSÖZ.....	6
ABSTRACT.....	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION.....	10
KISALTMALAR	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	13
ARAŞTIRMANIN YÖNTEM ve KAYNAKLARI	13
1. BİRİNCİ BÖLÜM	16
LİTERATÜRDE KUR'ÂN İLİMLERİ	16
1.1. Kur'ân İlimleri Kavramının Tanımı	16
1.2. Kur'ân İlimleri Kavramının Ortaya Çıkışı	18
1.3. Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usûlü Farkı.....	19
1.4. Kur'ân İlimlerinin Tarihi Seyri	20
1.4.1. Kur'ân İlimlerinde Şifâhî Dönem.....	20
1.4.2. Kur'ân İlimlerinin Tedvin Dönemi	21
1.5. Kur'ân İlimlerinin Mahiyeti.....	24
1.5.1. Tarih İçerikli İlimler.....	24
1.5.1.1. Esbâbu'n-Nüzûl	24
1.5.1.2. Mekkî ve Medenî.....	27
1.5.1.3. el-Nâsîh ve'l-Mensûh	29

1.5.1.4.	Kıyasu'l-Kur'ân	31
1.5.2.	Kur'ân'ın Lafzı İle İlgili İlimler	33
1.5.2.1.	Üslûbu'l-Kur'ân.....	33
1.5.2.2.	Mübhemâtü'l-Kur'ân.....	35
1.5.2.3.	Garîbu'l-Kur'ân.....	37
1.5.2.4.	el-Vücûh ve'n-Nezâir	39
1.5.2.5.	Aksâmu'l-Kur'ân.....	42
1.5.2.6.	Kur'ân'ın Hitapları	44
1.5.2.7.	Emsalü'l-Kur'ân	46
1.5.3.	Kur'ân'ın Anlamı İle İlgili İlimler	48
1.5.3.1.	Muhkem ve Müteşâbih.....	48
1.5.3.2.	Hurûf-ı Mukattaa	50
1.5.3.3.	İ'câzu'l-Kur'ân	52
1.5.3.4.	Müşkilü'l-Kur'ân.....	53
1.5.3.5.	Münâsebâtu'l-Kur'ân.....	56
1.5.3.6.	Fezâilu'l-Kur'ân.....	57
1.5.3.7.	Kırâatü'l-Kur'ân	58
2.	İKİNCİ BÖLÜM.....	61
	FÎ ZİLÂLİ'L-KUR'ÂN VE TEFHÎMÜ'L-KUR'ÂN MÜELLİFLERİ VE ESERLERİ	61
2.1.	Seyyid Kutub'un Hayatı ve Eserleri	61
2.1.1.	Hayatı	61
2.1.2.	Eserleri	68
2.1.2.1.	Edebî Eserleri.....	69
2.1.2.2.	Kur'ân-ı Kerîm ve İslam Düşüncesine Dair Eserleri	72
2.1.2.3.	Diğer Eserleri	76
2.1.2.4.	Fî Zılâli'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Gölgesinde) Tefsiri.....	77
2.2	Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri	81
2.2.1.	Hayatı	81
2.2.2.	Eserleri	90
2.2.2.1.	Kur'ân, Tefsir ve Sünete Dair Eserleri.....	90
2.2.2.2.	Akaid ve İslam Hukukuna Dair Eserleri.....	92
2.2.2.3.	Sosyal ve Siyasi Konulara Dair Eserleri.....	95

2.2.2.4.	Eğitime Dair Eserleri.....	97
2.2.2.5.	Siyer ve Tarihe Dair Eserleri.....	97
2.2.2.6.	Tefhîmü'l-Kur'ân Tefsiri.....	98
3.	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	103
	FÎ ZİLÂLİ'L-KUR'ÂN VE TEFHÎMÜ'L-KUR'ÂN'IN KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN MUKAYESESİ	103
3.1.	Esbâbu'n-Nüzûl.....	103
3.2.	Mekkî ve Medenî	116
3.3.	en-Nâsîh ve'l-Mensûh.....	124
3.4.	Kıyasu'l-Kur'ân	130
3.5.	Üslûbu'l-Kur'ân	135
3.6.	Mübhemâtü'l-Kur'ân	139
3.7.	Garîbu'l-Kur'ân	143
3.8.	el-Vücûh ve'n-Nezâir	145
3.9.	Aksâmu'l-Kur'ân	150
3.10.	Kur'ân'ın Hitapları	154
3.11.	Emsâlü'l-Kur'ân	159
3.12.	Muhkem ve Müteşâbih.....	161
3.13.	Hurûf-ı Mukattaa	166
3.14.	İ'câzu'l-Kur'ân	169
3.15.	Müşkilü'l-Kur'ân.....	173
3.16.	Münâsebâtü'l-Kur'ân.....	177
3.17.	Fezâilu'l-Kur'ân.....	181
3.18.	Kırâatü'l-Kur'ân	184
	KAYNAKÇA	195
	ÖZGEÇMİŞ.....	207

TEZ ONAY SAYFASI

Zeynep Beyza Nur ÇATALKAYA tarafından hazırlanan “FÎ ZİLÂLİ’L-KUR’ÂN VE TEFHÎMÜ’L-KUR’ÂN TEFSİRLERİNİN KUR’ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN MUKAYESELİ İNCELENMESİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi M. Sami ÇÖLLÜOĞLU

.....

Tez Danışmanı, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (Tefsir)

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 20/06/2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi M. Sami ÇÖLLÜOĞLU (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Hakkı İMAMOĞLU (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EFE (BUÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYÂNI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntuların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihâl kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlâkî ve hukukî tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Zeynep Beyza Nur ÇATALKAYA

İmza :

ÖNSÖZ

Batının İslam medeniyetlerini birçok yönden sömürgesi altına almaya başlaması üzerine İslam medeniyetinde gerçekleşen gerilemeye çeşitli çözüm önerileri ortaya atılmıştır. Kur'ân'ın İslâm medeniyetinin yegâne yol göstericisi olması, bazı müfessirleri çözümü Allah'ın kitabında arama yoluna sevk etmiştir. Özellikle batının baskısının şiddetli olarak hissedildiği Mısır ve Hindistan gibi bölgelerdeki müfessirlerin Kur'ân'a yeni bir bakış açısıyla yöneldiği görülmüştür. Bu bölgede yetişen müfessirlerden olan Seyyid Kutub ve Mevdûdî de bulunduğu toplumun ve özellikle İslâm medeniyetinin ihtiyacını ön planda tutarak tefsirler kaleme almışlardır.

İctimaî tefsir olarak isimlendirilen türün önemli temsilcilerinden olan iki müfessirin tefsirlerinin, Kur'ân'ın anlaşılması konusunda başlıca unsurlardan kabul edilen Kur'ân ilimleri bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenmesi aynı zaman diliminde ancak farklı bölgelerde yetişen müfessirlerin düşünce yapılarındaki ortak ve farklı yönlerin görülmesine olanak sağlayacaktır. Aynı zamanda bu karşılaştırmanın Kur'ân ilimleri kapsamında yapılması modern tefsir türlerinden sayılan ictimaî tefsir ile klasik tefsirlerin ayrılan noktalarının belirlenmesi konusunda faydalı olacaktır.

Bu çalışmada 20. yüzyılda yazılan önemli ictimaî tefsirlerden olan Seyyid Kutub'un *Fî Zilâli'l-Kur'ân* ve Mevdûdî'nin *Tefhîmü'l-Kur'ân* tefsirleri Kur'ân ilimlerinin çeşitli konuları kapsamında karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Çalışmamın konusunun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar her sürecinde desteğini ve yönlendirmelerini esirgemeyen saygı değer danışmanım Mahmut Sami ÇÖLLÜOĞLU'na, araştırma aşamasında kaynaklarından istifade ettiğim T.C. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi'ne, eğitimim ve tez yazım sürecinde maddî manevî her türlü desteği sağlayan değerli annem Elfidan, babam Ünsal, kardeşlerim Şeyma Nur ÇATALKAYA ve Rahime Nur AYDINAK'a, lisans döneminden itibaren bana yol gösterici olan sevgili arkadaşım Dilek TURKAYA'ya ve üzerimde emeği olan herkese teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Bu çalışmada ictimaî tefsir türünün iki önemli örneği olan *Fî Zılâli'l-Kur'ân* ve *Tefhîmü'l-Kur'ân* tefsirleri başlıca Kur'ân ilimleri konuları açısından mukayese edilmiştir. Birinci bölümde asıl konuya hazırlık kapsamında Kur'ân ilimleri kavramı, kavramın doğuşu ve tarihi süreci gibi konulara yer verilmiştir. İkinci bölümde ise *Fî Zılâli'l-Kur'ân* ve *Tefhîmü'l-Kur'ân* müellifleri olan Seyyid Kutub ve Mevdûdî'nin hayatları ve eserlerine yer verilmiştir. Bu bilgiler müfessirlerin yaşadığı dönemin tefsirlerine ne ölçüde etki ettiğinin görülmesine olanak sağlayacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde yer alan mukayese kapsamında müfessirlerin tefsirlerinde bu ilimlere hangi ölçüde yer verdiklerinin, ictimaî tefsir yönteminin Kur'ân ilimlerinin eserlerdeki varlığını hangi yönlerden etkilediğinin, tefsirlerin birbirleriyle ve klasik tefsirlerle benzer veya farklı yönlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Fî Zılâli'l-Kur'ân ve *Tefhîmü'l-Kur'ân*'ın müellifleri, birer ictimaî tefsir olmaları yönüyle, âyetlerin anlamını bir olay veya durumla sınırlandırmamış, hitapları çoğunlukla umûmî anlamış, el-nâsîh ve'l-mensûh, garîbu'l-Kur'ân, muhkem-müteşâbih ve hurûf-ı mukattaa kapsamındaki ilmi tartışmalara girmemiş yine mevzû rivayetlerin çok olduğu fezâilu'l-Kur'ân konusunda daha az açıklamalarda bulunmuştur. Müfessirlerin Kur'ân ilimleri konusunda benzer görüşlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Te'lif edilen iki eserde de, birer modern tefsir olmaları nedeniyle, müellifler Kur'ân ilimleri kapsamında yapılan tartışmalara girmemişlerdir. Ancak bu ilimlere dair görüşleri klasik tefsirlerle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Her iki tefsirde ictimaî özelliğe sahiptir. Bununla birlikte ictimaî-edebî tefsir olarak da anılan türün baskın olarak Kur'ân'ın edebî yönüne yaptığı vurgu, Seyyid Kutub'un tefsirinde daha yoğun gözlemlenmektedir. Bu durumun sebebi Kutub'un edebî ilimler alanında sahip olduğu eğitim ve ilgi olup buna karşın Mevdûdî'nin Kur'ân'ı bir edebiyat kitabı olarak görmüyor oluşudur denebilir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir; *Fî Zılâli'l-Kur'ân*; *Tefhîmü'l-Kur'ân*; Kur'ân İlimleri; Mukayese

ABSTRACT

In this study, the two important examples of social tafsir, *Fî Zîlâli'l-Kur'an* and *Tefhîmü'l-Kur'an* tafsir, were compared in terms of the main Qur'anic sciences. In the first part, titles such as the concept of Qur'anic sciences, the birth of the concept and the historical process of Qur'anic sciences are included within the scope of preparation for the main subject. In the second part, the lives and works of Sayyid Qutb and Mawdûdî, who are the authors of *Fî Zîlâli'l-Kur'an* and *Tefhîmü'l-Kur'an*, are given. This information will allow it to be seen to what extent the commentators influenced the commentaries of the period in which they lived.

Within the scope of the comparison in the third part of the study, it has been tried to reveal to what extent the tafsir includes these sciences, in which ways the social tafsir type affects the existence of the Qur'anic sciences in the works, different or similar aspects from each other and from the classical tafsir.

The authors of *Fî Zîlâli'l-Kur'an* and *Tefhîmü'l-Kur'an*, as they are social interpretations, did not limit the meaning of the verses to an event or situation, generally understood the addresses, *el-nâsih ve'l-mensûh*, *garîbul-Qur'an*. He did not enter into scientific debates within the scope of *muhkam-mutasabih* and *huruf-i mukattaa*, and he made less explanations on the subject of *fezâilu'l-*, where there are many rumors. It is understood that the commentators have similar views on the Qur'anic sciences. In both of the copyrighted works, since they are modern interpretations, the authors did not enter into discussions within the scope of Qur'anic sciences. However, his views on these sciences are largely similar to those of classical tafsir. Both interpretations have social characteristics. However, the emphasis on the literary aspect of the Qur'an, which is also known as social-literary tafsir, is observed more intensely in Sayyid Qutb's commentary. It can be said that the reason for this situation is Qutb's education and interest in the field of literary sciences, but Maududi does not see the Qur'an as a literary book.

Keywords: Tafsir; *Fî Zîlâl al-Qur'ân*; *Tefhîmu'l Qur'ân*; Qur'anic Sciences; Comparison

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Fî Zilâli'l-Kur'ân ve Tefhîmü'l-Kur'ân Tefsirlerinin Kur'ân İlimleri Açısından Mukayeseli İncelenmesi
Tezin Yazarı	Zeynep Beyza Nur ÇATALKAYA
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Sami ÇÖLLÜOĞLU
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	20/06/2022
Tezin Alanı	Temel İslam Bilimleri
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	207
Anahtar Kelimeler	Tefsir; Fî Zilâli'l-Kur'ân; Tefhîmü'l-Kur'ân; Kur'ân İlimleri; Mukayese

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Comparative Analysis of Fî Zilâli'l-Qur'an and Tefhîmü'l-Qur'an Commentaries in Terms of Qur'anic Sciences
Author of the Thesis	Zeynep Beyza Nur ÇATALKAYA
Advisor of the Thesis	Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Sami ÇÖLLÜOĞLU
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	20/06/2022
Field of the Thesis	Basic İslamic Sciences
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	207
Keywords	Tafsir; Fî Zilâl al-Qur'ân; Tefhîmu'l Qur'ân; Qur'anic Sciences; Comparison

KISALTMALAR

- a.s** : Aleyhisselâm
bk. : Bakınız
b.y. : Basım Yeri Yok
çev. : Çeviren
ed. : Editör
H.z. : Hazreti
mlf. : Müellif, Yazar
M.Ü. : Marmara Üniversitesi
nşr. : Neşreden
sad. : Sadeleştiren
T. C. : Türkiye Cumhuriyeti
T.D.V. : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik
ts. : Tarihsiz
öl. : Ölüm Tarihi
vd. : Ve Diğerleri
y.y. : Baskı Yeri yok

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Çalışmanın konusu, modern dönem tefsir türlerinden biri olan ictimaî tefsir¹ üzerine kaleme alınmış *Fî Zilâli'l-Kur'ân* ve *Tefhîmü'l-Kur'ân* tefsirlerinin Kur'an ilimleri kapsamında karşılaştırmalı olarak incelenmesidir. Kur'ân ilimlerinin sayısı hakkında kesin bir hükme varılamaması nedeniyle tefsirler, Kur'ân ilimlerinin temel konuları açısından mukayeseye tabi tutulmuştur. Tefsirlerin karşılaştırmaya tabi tutulduğu bu ilimler, esbâbu'n-nüzûl, Mekkî ve Medenî, el-nâsîh ve'l-mensûh, kısasu'l-Kur'ân, üslûbu'l-Kur'ân, mübhemâtü'l-Kur'ân, garîbu'l-Kur'ân, el-vücûh ve'n-nezâir, aksâmu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın hitapları, emsalü'l-Kur'ân, muhkem ve müteşâbih, hurûf-ı mukattaa, i'câzu'l-Kur'ân, müşkilü'l-Kur'ân, münâsebâtü'l-Kur'ân, fezâilü'l-Kur'ân ve kırâatü'l-Kur'ân ilimleridir.

¹ 19. yüzyılda ilk olarak Muhammed Abduh'un (öl. 1905) Ezher Üniversitesi'nde verdiği derslerde Kur'ân'ın tefsiri için kullanılan bu yöntem, sonrasında birçok müfessir tarafından benimsenen modern tefsir yöntemlerinden biri olmuştur. Bu yöntemde Kur'ân ayetleri toplumun içerisinde bulunduğu gerileme göz önünde bulundurularak tefsir edilmiş ve Kur'ân'ın ayetleri ışığında İslâm toplumunun ilerlemesi amaçlanmıştır. Klasik tefsirlerde olduğu gibi rivayet, dirayet ve işarî tefsir yöntemlerini de içerisinde barındıran bu türün en belirgin özelliği klasik tefsirlerin aksine derin ilmi tartışmalara girmeden, ayetlerin topluma verdiği mesajı ortaya çıkararak toplumsal problemleri çözmeyi amaçlıyor olusudur. İctimaî-edebî tefsir olarak da isimlendirilen bu yöntemde Kur'ân'ın edebî incelikleri ön planda tutulmuştur. İctimaî tefsir yönteminin temsilcileri klasik tefsirlerin muzdarip olduğu mevzû ve isrâilî rivayetlere karşı gösterdikleri titiz tavırları, mezhebî görüşler etkisinde kalmamaları ve müphem konularda sahih nasların verdiği bilgilerden fazlasını ortaya koyma gayesinde olmamaları gibi sebeplerle övgüye mazhar olmuşlardır. Her tefsir yönteminde olduğu gibi ictimaî tefsir yönteminin de bazı tasvib edilmeyen yönleri bulunmaktadır. Özellikle yöntemin kurucusu sayılan Muhammed Abduh ve öğrencisi Reşîd Rızâ'nın (öl. 1935) *Menâr* tefsiri, farklı bazı özellikleri nedeniyle çokça eleştiriye maruz kalmıştır. Bu yöntemin tenkid edilen özellikleri arasında aklî ve naklî bilgiler çatıştığında nakle karşı aklı tercih etmeleri, ayetlerin lafzına ters düşecek aşırı te'villere gitmeleri, herhangi bir delil bulunmadığı halde hakikî manayı terkedip mecâza başvurmaları, *Sahîhayn*'da bulunan bir takım hadisleri zayıf veya mevzû olarak nitelendirmeleri ve sahih olan âhâd haberleri - Ehl-i Sünnet'in âhâd haberle amel edilmesini gerekli görmesine karşın- özellikle ahkâm ayetlerinin tefsirinde kabul etmemeleri zikredilebilir. Ancak her ictimaî tefsirde tenkid edilen bu özelliklerin tamamı belirgin olarak gözlemlenmemektedir. Kur'ân ile toplumun ıslâhını amaçlayan bu türe örnek olabilecek birçok tefsir bulunmaktadır. Bu tefsirler arasında en meşhurları şüphesiz Seyyid Kutub'un (öl. 1966) *Fî Zilâli'l-Kur'ân*'ı ve Mevdûdî'nin (öl. 1979) *Tefhîmü'l-Kur'ân*'ıdır. Yine Ahmed Mustafa el-Merâgî'nin (öl. 1952) *Tefsîrü'l-Merâgî*'si, İzzet Derveze'nin (öl. 1984) *et-Tefsîrü'l-Hadîs*'i, Said Havva'nın (öl. 1989) *el-Esâs fi't-tefsîr*'i ve Türkçe tefsirlerden olan Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* isimli eseri ile M. Said Şimşek'in *Hayat Kaynağı Kur'ân* tefsiri ictimaî tefsir yöntemi ile kaleme alınan tefsirler arasında zikredilebilir. Daha fazla bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 318; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 2/467-495; Abdülhamit Birişik, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/289; Fethi Ahmet Polat, "Dirayet Ağırıklı Tefsirler", *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 216/217; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 350/359; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 235-240.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çalışmanın amacı, söz konusu iki tefsiri Kur'ân ilimleri açısından karşılaştırarak, her iki eserin müelliflerinin bu ilimleri nasıl kullandıkları, ne derece bu ilimlerden faydalandıkları, genel manada ictimaî tefsir türünün ve özelde çalışmanın üzerinde odaklandığı Kutub ve Mevdûdî'nin kişisel yapılarının Kur'ân ilimlerinin tefsirlerindeki varlığını ne derece etkilediğini ortaya çıkartmaktır.

Modern dönemde kaleme alınan *Fî Zilâli'l-Kur'ân* ve *Tefhîmü'l-Kur'ân* üzerine çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Konumuzla alakalı olarak, 2016 yılında Zübeyir KARATAŞ tarafından *Seyyid Kutub'un Fî Zilâli'l-Kur'ân Tefsirinde Takip Ettiği Metod* adıyla ve 2020 yılında Recep KADİROĞLU tarafından *Mevdûdî'nin Tefsirinde Kur'ân İlimleri* adıyla tefsirlerde Kur'ân ilimlerinin etkinliğini ortaya koyan çalışmalar yapılmıştır. Ancak farklı coğrafyalarda aynı dertlerle kaleme alınan bu iki tefsirin Kur'ân ilimleri kapsamında karşılaştırmalı olarak ele alındığı bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle söz konusu iki çalışmada hiç yer verilmeyen veya eksik bırakılan yerlere değinilmesi, kimi çalışmalarda oluşan yanlış kanâatin -Seyyid Kutub'un vücûh ve nezâire bakışı hakkında KARATAŞ tarafından ortaya konulan değerlendirmede olduğu gibi- düzeltilmesi için böyle bir çalışmanın yapılması önem arz etmektedir. Aynı zamanda Kur'ân ilimleri çerçevesinde yapılan karşılaştırmayla ictimaî tefsir türünün Kur'ân ilimlerinin tefsirlerdeki varlığını hangi yönlerden etkilediğinin, tefsirlerin öncelikle birbirleriyle, sonrasında da klasik tefsirlerle farklı veya benzer yönleri itibariyle ne derece ilişkili olduğunun ortaya çıkarılmasıyla literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEM ve KAYNAKLARI

Üç bölümden oluşan bu araştırmada literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın bilgi toplama aşamasında ilk olarak başlıca usûl kitaplarından hareketle ulûmu'l-Kur'ân konuları ve ilgili âyetler tespit edilmiştir. Ardından mukayeseye tabi tutulacak *Fî Zilâli'l-Kur'ân* ve *Tefhîmü'l-Kur'ân* tefsirlerinde ilgili âyetlere dair yapılan açıklamalar gözden geçirilerek yeterli malzemenin varlığı incelenmiştir. Yapılan inceleme sayesinde hangi ulûmu'l-Kur'ân konuları kapsamında iki eserin mukayesesinin yapılacağı ortaya çıkarılarak içindekiler bölümü oluşturulmuştur. Müellifler ve tefsirleri hakkında yapılan çalışmaların tespiti amacıyla çevrimiçi

katolog taraması yapılmıştır. Böylece özellikle ikinci bölüm için kaynak olabilecek kitap, tez ve makale çalışmaları tespit edilmiştir. Yeterli malzemenin var olduğu belirlenen ulûmu'l-Kur'ân konuları çeşitli usûl eserlerinden taranarak tanımlama mahiyetinde bilgiler elde edilmiştir. Elde edilen bilgiler doğrultusunda çalışma üç bölüm halinde oluşturulmuştur.

Birinci bölümde Kur'ân ilimleri kavramına, kavramın tarihi gelişimine ve çalışmada ele alınan Kur'ân ilimleri konularına dair giriş mahiyetinde açıklamalar yapılmıştır. Bu kapsamda yapılan açıklamalarda Kur'ân ilimleri konusunda otorite kabul edilen kaynaklardan Zerkeşî'nin (öl. 794/1392) *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân'ı*, Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân'ı* ve Zürkânî'nin (öl. 1367/1948) *Menâhilü'l-irfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân'ı* belirleyici eserlerden olmuştur. Yine Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn*, İsmail Cerrahoğlu'nun *Tefsir Usûlü*, Abdurrahman Çetin'in *Kur'an İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi* isimli eserleri, Mehmet Akif Koç'un editörlüğünde yazılan *Tefsir El Kitabı*, Muhsin Demirci'nin *Tefsir Usûlü* ve Ali Rıza Gül'ün editörlüğünde kaleme alınan *Tefsir Usulü Kur'ân ilimleri* konusunda yararlanılan Türkçe eserlerdendir. Bu bölümde yapılan kavram tanımlamaları için Halil bin Ahmed'in (öl. 175/791) *Kitâbü'l-Ayn*, Râgıb el-İsfahânî'nin (öl. 503/1109) *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân* ve İbn Manzûr'un (öl. 711/1311) *Lisânu'l-Arab* isimli sözlükleri ile *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde yer alan Kur'ân ilimlerine ilişkin kaleme alınan maddelerden yararlanılmıştır. Yine bu bölümde Kur'ân ilimlerine dair yapılan açıklamalarda çalışmanın temel kaynakları olan *Fî Zilâli'l-Kur'ân* ve *Tefhîmü'l-Kur'ân'dan* da yararlanılmamıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde tezin ana kaynakları olan *Fî Zilâli'l-Kur'ân* ve *Tefhîmü'l-Kur'ân* müelliflerinin hayatlarına ve eserlerine dair bilgilere yer verilmiştir. Seyyid Kutub'a dair bilgilerde özellikle Salâh Abdulfettâh el-Hâlidî'nin *Seyyid Kutub mine'l-Mîlâd ile'l-İstişâd*, Abdullah el-Habbâs'ın *Seyyid Kutub el-Edîbu'n-Nâkîd*, H. Kâmil Yılmaz'ın *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri* ve İbrahim Sarmış'ın *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi* isimli eserlerinden yararlanılmıştır. Müfessirin çocukluk dönemine ait önemli bilgiler ise kendisinin kaleme aldığı, Ümit Dericioğlu tarafından *Köyden Bir Çocuk* ismiyle

Türkçeye çevrilen eserinden alınmıştır. Eserleriyle ilgili açıklamalar ise adı geçen kaynaklarla birlikte bizzat eserlerin kendilerinden yararlanılarak yapılmıştır.

Ebul A'lâ Mevdûdî'nin hayatına dair bilgiler Esad Gilanî'nin *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, Abdülhamit Birişik'in editörlüğünü yaptığı *Mevdûdî: Hayatı Görüşleri ve Eserleri Doğumunun 100 Yılı Anısına Sempozyum* isimli eserlerden ve Mevdûdî'nin kendi kızının kaleme aldığı Hülya Afacan tarafından *Babam Mevdudi* ismiyle Türkçeye tercüme edilen eserinden alınmıştır. Yine müellifin eserlerine dair bilgilerin elde edilmesinde de adı geçen kaynaklarla birlikte bizzat eserlerin kendilerine başvurulmuştur.

Üçüncü bölümde ise *Fî Zılâli'l-Kur'ân* ve *Tefhîmü'l-Kur'ân* tefsirleri karşılaştırmalı bir yöntemle incelenmiştir. Çalışmada *Fî Zılâli'l-Kur'ân* tefsirinin Dâru's-Şurûk'tan 6 cilt olarak neşredilen Arapça aslının 2003 yılında yapılan 32. baskısı ile Salih Uçan ve Vahdettin İnce tarafından 1991 yılında 10 cilt olarak yapılan Türkçe tercümesi kullanılmıştır. *Tefhîmü'l-Kur'ân* tefsirinin ise Ali Bulaç yönetiminde Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal ve Hamdi Aktaş'tan oluşan bir kurul tarafından 7 cilt halinde 1986 yılında Türkçeye tercüme edilen nüshanın 1991 yılında yapılan ikinci baskısı kullanılmıştır. Kur'ân ilimleri kapsamında yapılan bu karşılaştırmada, müfessirlerin benzer oldukları noktalar aynı veya peş peşe paragraflarda mümkün olduğu ölçüde aynı örnekler kullanılarak verilmiştir. Müfessirlerin birbirlerinden ayrıldıkları noktalar ise genelde ayrı olarak zikredilmiştir. Bu bölümde tefsirlerin mukayeseye tabi tutulduğu ilimlerin tespitinde ise ilgili ulûmu'l-Kur'ân konusunun *el-Burhân* veya *el-İtkân* gibi temel ulûmu'l-Kur'ân kaynaklarında yer alması ve her iki tefsirde de mukayese edilecek olan ulûmu'l-Kur'ân konusu için yeterli bilimsel verinin bulunması gibi esaslar göz önünde bulundurulmuştur.

Çalışmada yer alan âyet mealleri, bir bütünlük oluşturması bakımından *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*'inden aktarılmıştır. Yararlanılan tüm kaynaklar, dipnot ve kaynakçada İsnad Atıf Sistemi 2'ye göre verilmiştir. Yazım kurallarında *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* ve İsnad Atıf Sistemi 2 esas alınmıştır.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜRDE KUR'ÂN İLİMLERİ

Kur'ân ilimlerinin dair giriş mahiyetinde yapılacak bir açıklamanın çalışmanın *Fî Zilâli'l-Kur'ân* ve *Tefhîmü'l-Kur'ân* tefsirlerinin Kur'ân ilimleri açısından mukayesinin yapılacağı üçüncü bölümde konuların daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümünde Kur'ân ilimleri kavramının tanımına, geçirdiği tarihi sürece ve belli başlı Kur'ân ilimlerine yer verilmiştir.

1.1. Kur'ân İlimleri Kavramının Tanımı

Ulûm (علوم) ve Kur'ân (قرآن) kelimelerinin bir araya gelmesi ile oluşan ve Kur'ân ilimleri anlamına gelen Ulûmu'l-Kur'ân kavramı, özellikle Kur'ân'ın anlaşılması konusunda tefsir literatüründe önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu tamlamanın ilk kısmını oluşturan ulûm, ilim kelimesinin çoğuludur. İlim sözlükte, cehaletin zıttı ve bilmek anlamına gelen عَلِمَ fiilinin mastarı olarak tarif edilmiş,² aynı zamanda da “bir şeyi hakikati ile idrak etmek”³ şeklinde tanımlanmıştır. Kelime genel anlamda ise bazı ortak yönleri nedeniyle bir araya getirilerek düzenlenen konuları nitelemektedir.⁴ Tamlamanın ikinci kısmını oluşturan Kur'ân kelimesinin kökü hakkında ise farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden en çok rağbet göreni kelimenin “okumak” anlamına gelen “قرأ” kökünden türemiş bir mastar olduğudur.⁵ Kavramın ıstilahtaki anlamı konusunda ise âlimlerin çoğunluğu, Kur'ân'ın kaynağına ve daha çok onu diğer ilahi kitaplardan ayıran bir takım özelliklerine dikkat çeken, “Kur'ân, Cebrail vasıtasıyla Hz. Muhammed'e indirilen, mushaflara yazılan,

² Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr el-İfrikî el-Mısırî, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Daru Sadr, 1300/1884), “alm”, 12/417; Halîl bin Ahmed el-Ferahindî, *Kitâbü'l-Ayn* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/2003), “alm”, 3/221.

³ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Davûdî (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1425/2009), “alm”, 580.

⁴ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (b.y.: Matbaatü 'İsa fi-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, ts.), 1/14.

⁵ İbn Manzûr, “kre”, 1/128; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/14; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-melâyin, 1393/1977), 19-20; Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetu Vehbe, ts.), 14; Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 15.

tevatürle nakledilen, tilavetiyle ibadet edilen, mûciz bir Allah kelimidir.” şeklindeki tanımda ittifak etmişlerdir.⁶

Bu iki önemli kelimenin bir araya gelmesi ile oluşan ulûmu'l Kur'ân tamlaması, genel manada Kur'ân'ın anlaşılmasına hizmet etme amacı güderek onu kendisine konu edinen ilimlere karşılık gelmektedir.⁷ Bununla birlikte “inişi, tertibi, toplanması, yazılması, okunması, tefsiri, icâzı, nâsihi, mensûhu ve hakkındaki şüphelerin giderilmesi bakımından Kur'ân ile ilgili olan ilimler” şeklinde tarif edilerek kavramın kapsamı daraltılmıştır.⁸ Bu tarife göre esbâbu'n-nüzûl, Mekkî ve Medenî, el-nâsih ve'l-mensûh, kısasu'l-kur'ân, üslûbu'l-kur'ân, garîbu'l-kur'ân, aksâmu'l-kur'ân, emsalü'l-kur'ân, müteşâbihu'l-kur'ân, hurûf-ı mukattaa, i'câzu'l-kur'ân, müşkilü'l-kur'ân, münâsebâtu'l-kur'ân, fezâilu'l-kur'ân gibi ilimler bu kapsamda zikredilebilir. Yalnızca bu ilimlerle sınırlandırılmayan ulûmu'l Kur'ân için belli bir sayıda ittifak edilmesi mümkün olmamıştır. Nitekim ez-Zerkeşî (öl. 794/1392)'nin ifadesi ile İbnü'l Arabî (öl. 638/1240), *Kanûnu't-te'vîl* adlı eserinde bu ilimlerin Kur'ân'ın harfleri kadar olduğunu ifade etmiştir. Buna göre ilimlerin sayısını 77.450 olarak belirtmekte ancak kelimelerin dört farklı manalarının da olduğuna dikkat çekerek tam sayının yalnız Allah'ın bilgisinde olduğunu eklemektedir.⁹ ez-Zerkeşî (öl. 794/1392) ise bu ilimleri sayısını 47 olarak zikretmiştir.¹⁰ es-Suyûtî (öl. 911/1505), ez-Zerkeşî (öl. 794/1392)'nin saydığı ilimler

⁶ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/19; Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 20; Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 16.

⁷ Mesut Okumuş, “Ulûmu'l-Kur'ân (Kur'ân İlimleri)”, *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 314.

⁸ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/27.

⁹ İmam Bedriddîn Muhammed bin Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmu'l-Kur'ân*, thk. Ebû Fazl ed-Dimyâtî (Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1422/2006), 24.

¹⁰ Zerkeşî'nin *el-Burhân'da* listesini verdiği ilimler şunlardır: 1.Ma'rifetü Sebebi'n-Nüzûl 2. Ma'rifetü'l Münâsebâti beyne'l-Âyât 3.Ma'rifetü'l-Fevâsil 4. Ma'rifetü'l-Vucûhi ve'n-Nezâir 5. İlmü'l Müteşâbih 6. İlmü'l-Mübhemât 7. Fî esrâri'l-Fevâtih 8. Fî Havâtimi's-Suver 9. Fî Ma'rifetü'l-Mekkî ve'l-Medenî 10. Ma'rifetü Evvele ma Nezel 11. Ma'rifetü alâ Kem Lügâti Nezel 12. Fî Keyfiyeti İnzâlihî 13. Febeyâni Cem'ihî ve min Hafzihî mine's-Sahâbeh 14.Ma'rifetü Taksimihî 15.Ma'rifetü Esmâihî 16. Ma'rifetü ma Vekaa fihi min gayri lügati'l-Hicâz 17.Ma'rifetü ma fihi min lügati'l-Arab 18. Ma'rifetü Garibihî 19. Ma'rifetü't-Tasrîf 20. Ma'rifetü'l-Ahkâm 21. Ma'rifetü Kevni'l-Lafzî evi't-Terkîbi Ahsenu ve Efsahu 22. Ma'rifetü İhtilâfi'l-Elfâzi bi Ziyâdeti ev Naks 23. Ma'rifetü Tevcihi'l-Kırâat 24. Ma'rifetü'l-Vakf ve'l-İbtidâ 25. İlmü Mersûmi'l-Hat 26. Ma'rifetü Fedâlihî 27. Ma'rifetü Havâssihî 28. hel fi'l-Kur'âni Şey'un Efdalü min Şey' 29. fi Âdâbi Tilâvetihî 30. fi ennehü hel Yecüzü fi't-Tesânîfi ve'r-Resâili ve'l-Hutabi İsti'mâlu ba'dı Âyâtü'l-Kur'ân 31.Ma'rifetü'l-Emsâli'l-Kâineti fihi 32. Ma'rifetü Ahkâmihî 33. fi Ma'rifetü Cedelihî 34. Ma'rifetü Nâsihihî ve Mensûhihî 35. Ma'rifetü Tevehhümü'l-Muhtelif 36. fi Ma'rifetü'l-Muhkem mine'l-Müteşâbih 37. fi Hukmi'l-Âyâtü'l-Müteşâbihâti'l-Vârideti fi's-Sıfât 38. Ma'rifetü İ'câzihî 39. Ma'rifetü Vucûbi Tevâturihî 40. fi Beyâni Muadadati's-Sünneti li'l-Kitâb 41. Ma'rifetü Tefsirihî 42. Ma'rifetü Vucûbi'l-Muhâtabât 43. Beyâni Hakîkâtihi ve Mecâzihî 44. fi'l-Kinâyâti ve't-Ta'riz 45. fi

dışında Kur'ân'ın her şeyi içine aldığını vurgulayarak tıp, cedel, geometri, cebir gibi ilimleri de onun kapsamında zikretmiştir.¹¹ Görüldüğü üzere bu konuda tam anlamıyla bir birlik sağlanamamıştır. Bununla birlikte yapılan tanımlardan ve ulûmu'l-Kur'ân'a dair yazılan eserlerin genelinden anlaşılacağı üzere herhangi bir yönden Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına hizmet eden bu amaç için düzenlenmiş ilimleri kavramın kapsamına dâhil etmek daha isabetli görülmektedir.

1.2. Kur'ân İlimleri Kavramının Ortaya Çıkışı

Kavramın ilk kullanıldığı asır konusunda âlimler eserlerde farklı ifadelere yer vermişlerdir. ez-Zürkânî (öl. 1367/1948)'ye göre kavram ilk defa el-Hûfî adıyla meşhur olan Ali b. İbrahim b. Saîd (öl.430/1038)'in 30 cilt olarak tespit ettiği “*el-Burhân fî Ulûmu'l-Kur'ân*” adlı eserinde kullanılmıştır. Yani Ulûmu'l-Kur'ân kavramı Zürkânî (öl. 1948)'nin ifadesiyle hicrî VII. asır diyenlerin aksine hicrî V. asırda literatüre dâhil olmuştur.¹² Bu konuda bir başka ifade, bu tamlamanın geçtiği kaynaklar arasında yer alan Muhammed b. Ali el-Üdfüvî (öl. 388/998)'nin hicrî IV. asra ait *el-İstignâ fî 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinin elimize ulaşan en eski eser olduğudur.¹³ Subhi es-Salih (öl. 1986) ise bu terkîbin kullanımını Zürkânî (öl. 1948)'nin tespitinden iki asır daha geriye çekmekte ve hicri III. asrın sonlarına ait olan İbnu'l-Merzubân (öl. 309/921)'in “*el-Hâvî fî Ulûmi'l-Kur'ân*” adlı eserini ilk olarak zikretmektedir.¹⁴ Fakat eserin 27 ciltten oluşan bir tefsir olduğu ulûmu'l-Kur'ân'a dair bir eser olmadığı aynı zamanda hakkında yeterli bilginin de bulunmadığı ifade edilmektedir.¹⁵ Ancak adında ulûmu'l-Kur'ân terkibi bulunmamakla birlikte bu alanda yazılan ilk eser, hicri III. asrın başlarına ait olan Haris el-Muhasibi (öl. 243/857)'nin *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an* isimli eseridir.¹⁶ Bununla birlikte kavramın bugünkü anlamıyla kullanımına dair eserler hicrî VIII.

Aksâmi ma'ne'l-Kelâm 46. Fezekera ma Yeteyessera min Esâlîbi'l-Kur'ân 47. fî Ma'rifeti'l-Edavât; Zerkeşî, *el-Burhân*, 19-21.

¹¹ Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâletu Nâşirûn, 1424/2008), 266-268.

¹² Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/34-35.

¹³ Abdulhamit Birişik, “Ulûmü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/133.

¹⁴ Sâlih, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 124-125.

¹⁵ Halid b. Osman es-Sebt, *Kitâbü Menâhili'l-irfân li'z-Zürkânî: Dirâse ve Takvîm* (b.y.:Dâru İbn Affân li'n-neşr ve't-tevzî, ts.) 1/41; Birişik, “Ulûmü'l-Kur'ân”, 42/133.

¹⁶ Ömer Çelik, “Hicrî V-XI. Asırlarda Kur'ân ilimleri”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-III* 3 (2002), 53; Birişik, “Ulûmü'l-Kur'ân”, 42/133; Mehmet Çiçek, “Akademik Bir Disiplin Olarak Tefsir ve Usûlü”, *Tefsir Usulü*, ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş (İstanbul, Lisans Yayıncılık, 2020), 33.

asırda verilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda kavramın anlamına uygun olarak Kur'ân ilimlerini bir araya toplayan kendinden sonraki çalışmalara da kaynaklık eden ilk eser Bedruddin ez-Zerkeşî (öl. 794/1391)'nin *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* isimli eseri olmuştur.¹⁷ Görüldüğü üzere ulûmu'l-Kur'ân kavramı maksadı dışında da olsa hicrî III. asırdan itibaren kullanılmaya başlanmış fakat anlamına uygun eserler bilindiği kadarıyla VIII. asırdan itibaren verilmeye başlanmıştır.

1.3. Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usûlü Farkı

Kur'ân ilimleri tamlamasına dair yapılan açıklamalara istinaden genel olarak bu kavramın Kur'ân'ı anlama faaliyetinde müfessire yardımcı olan ilimleri tanımlamak için kullanıldığı söylenebilir. Bu nedenle burada tefsir usûlüne dair bazı kavramsal açıklamalar yapıldıktan sonra Kur'ân ilimleri ve tefsir usûlü arasındaki fark ele alınmıştır.

Tefsir Usûlü terkinin ilk kısmını oluşturan tefsir sözlükte, فسر kökünden türemiş olup “açıklamak, ortaya çıkarmak, kelime veya sözdeki kapalılığı gidermek” anlamlarına gelmektedir. Kavram terim olarak, Kur'ân'ın âyetlerini yorumlama faaliyetine ve bu faaliyetin öğretildiği ilme karşılık gelmektedir. Terkinin ikinci kısmı olan usûl ise sözlükte, أصل kelimesinin çoğuludur ve “kök, dip, temel, kaide, bir şeyin dayanağı” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸ Terim olarak ise, “hükmü sabit olmakla birlikte başkasının kendisi üzerine bina edildiği şey” demektir.¹⁹ Yani buna göre tefsir usûlü, Kur'ân'ın anlaşılması konusunda yapılması gereken temel ilke ve yöntemleri ortaya koyan bir ilimdir.²⁰

Bu iki kavramın birbirleri yerine kullanıldığı olmuştur da aslında tam olarak aynı anlama gelmemektedir. Tanımlarından anlaşıldığı üzere tefsir usûlü daha özel iken Kur'ân ilimleri daha genel bir özellik taşımaktadır. Çünkü tefsir usûlü Kur'ân'ın tefsirini yaparken gerekli olan kâideler bütünü iken Kur'ân ilimleri, Kur'ân ile ilgili bütün ilimleri etrafından toplayan sınırsız bir kapsama sahiptir. Bununla birlikte tefsir usûlü aslında Kur'ân'ın anlaşılmasında izlenecek yolu göstermesi nedeniyle

¹⁷ Bilal Delişer, “El-Burhan Fî Ulûmi'l- Kur'an'ın Kaynak Değeri”, *Dini Araştırmalar* 15/41 (2012), 113; Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 131; Çiçek, “Akademik Bir Disiplin Olarak Tefsir ve Usûlü”, 34.

¹⁸ İbn Manzûr, “asl”, 11/16.

¹⁹ Cürcânî, “asl”, 26.

²⁰ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 21.

metodolojik bir ilim iken Kur'ân ilimleri ise bu doğrultuda gerekli bilgileri sunan teorik bir ilimdir.²¹ Ancak te'lif edilen eserlere bakıldığında kavramların yapılan tanımlarına sadık kalındığını söylemek her zaman mümkün görülmemektedir. Tefsir usûlü adıyla yazılan eserlerde ulûmu'l-Kur'ân başlığı altında Kur'ân ilimleri konularının işlendiği aynı zamanda yönetime dair bir bilgi verilmediği de görülmektedir. Bu nedenle tefsir usûlünün, daha genel bir mahiyet taşıyarak Kur'ân ilimlerini de kapsamına aldığı söylenmiştir.²²

1.4. Kur'ân İlimlerinin Tarihi Seyri

Her ilim gibi ulûmu'l-Kur'ân da belli gelişim aşamalarından geçerek bugünkü halini almıştır. Bu gelişim aşamalarını şifâhî dönem ve tedvin dönemi olarak iki başlık altında toplamak mümkündür.

1.4.1. Kur'ân İlimlerinde Şifâhî Dönem

Hz. Peygamber döneminde sahabe Kur'ân'ı anlama konusunda sonraki yüzyıllara kıyasla daha az zorluk çekmişlerdir. Bunun nedeni Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik oluşan sorunların Hz. Peygamber tarafından ilk elden çözüldüğüdür. Zaten Arapçalarının bozulmamış olması, keskin zekâları ve güçlü hafızaları gibi birçok özellikleri de anlamadıkları noktaların sayılarını azaltmıştır. Aynı zamanda nüzûl ortamında bulunmaları esbâbu'n-nüzûl, nâsîh- mensûh gibi birçok ilme vâkıf olmalarını sağlamaktaydı. Hz. Peygamberin Kur'ân'la karışması endişesi ile Kur'ân dışında bir şey yazılmasına izin verilmeyişi ve toplumun çoğunluğunun ümmî olmasının etkisiyle bu ilimler şifâhî olarak aktarılmaya devam etmiş, ulûmu'l Kur'ân adıyla müstakil olarak derlenmelerine ihtiyaç duyulmamıştır.²³

Hz. Peygamberin vefatından sonra da hicri II. asırda tedvin edilene kadar, şifahi olarak aktarılan bu ilimlerin temeli sahabe döneminde atılmıştır. Kur'ân'ı anlama faaliyetinde nüzûl ortamında olduğu gibi Hz. Peygamberin tebyînine mazhar olamayan sahabe; esbâbu'n-nüzûl, Mekkî ve Medenî, el-nâsîh ve'l-mensûh, garîbu'l-Kur'ân ilimlerine²⁴ ve umum-husus bilgilerine başvurmuşlardır.²⁵ Hz. Osman

²¹ Alimoğlu, *Hicri İlk Beş Asırda Yazılan Şia Tefsir Mukaddimelerinde Ulûmu'l-Kur'an*, 31.

²² İbrahim Göregen, "Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlünün Bir Yöntem Çağırması Sorunu", *Biliname XVI/1* (2009), 18.

²³ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/29; Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 119-121.

²⁴ Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 120-121.

dönemiyle birlikte coğrafyanın genişlemesi Arap olmayan Müslümanların sayısını artırmış bu doğrultuda oluşan kırâat ihtilafları Kur'ân'ın istinsahı ile çözülmeye çalışılmıştır.²⁶ Bu faaliyet ile de ilm-i resmi Osmanî veya resm-i hatt-ı Osmanî²⁷ olarak bilinen²⁸ ilmin temelleri atılmıştır.²⁹ Hz. Ali döneminde Arap olmayanların dile bazı olumsuz etkileri görülmeye başlanmıştır. Hz. Ali'nin Arap dilinin muhafazası için Ebu'l-Esved ed-Dûelî (öl. 69/688)'ye dilin kurallarını belirlemesine dair verdiği emir onu Nahiv ilminin ve İ'rabu'l-Kur'ân ilminin kurucusu yapmıştır.³⁰ Sahabeden Abdullah b. Mes'ûd, Ubey b. Kâ'b (öl. 33/654), Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665), Ebu Musa el-Eş'arî (öl. 42/662), Abdullah b. Abbas (öl. 68/687) ve Abdullah b. ez-Zübeyr (öl. 73/692) ; tâbiundan Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713), Mucahid b. Cebr (öl. 103/721), Ata' b. Yesâr (öl. 103/721), İkrime (öl. 105/728), el-Hasan el-Basrî (öl. 110/728), Katâde (öl. 117/735) ve Zeyd b. Eslem (öl. 136/754); tebeu't-tâbiünden de Mâlik b. Enes (öl. 179/795) gibi kimseler de yaptıkları şifâhî nakillerle tefsir, esbâbu'n-nüzûl, Mekkî-Medenî, el-nâsîh ve'l-mensûh ve garîbu'l-Kur'ân ilimlerinin kurucuları olarak görülmüşlerdir.³¹

1.4.2. Kur'ân İlimlerinin Tedvin Dönemi

Hicrî II. asırda başlayan tedvin dönemiyle birlikte ulûmu'l-Kur'ân konularına dair müstakil eserler verilmeye başlanmış, böylece ilimlerin gelişim süreci hızlanmıştır.³² Bu dönemde tedvin edilen eserlerin başında tefsirler gelmiştir.³³ Kur'ân ilimlerine dair yazılan diğer eserler arasında Katâde b. Diâme (öl.

²⁵ Abdullah Bayram, "Kur'ân İlimlerinin Gelişim Ve Etkileşim Süreçlerinin Zaman Ve Mekân Faktörleri Bağlamında Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/40 (2018), 79.

²⁶ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/30.

²⁷ İlm-i resmi Osmanî, Kur'ân'ın kelime ve harflerinin mushaflardaki yazılışının, Hz. Osman tarafından onaylanan yazı tarzına uygunluğunu araştıran bir Kur'ân ilmidir. Âlimler tarafından belirtilen yazı tarzına uygun olmayan kelimelerin belirlendiği ve bu ilmin kurallarının ortaya koyulduğu müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bu eserler arasında Ebû Amr ed-Dânî'nin (öl. 444/1053) *el-Muknî* ve Ebu'l-Abbas el-Merâkeşî'nin (öl. 721/1321) *Unvânu'd-Delîl fî Mersûmi Hattı't-Tenzîl* isimli eserleri zikredilebilir. Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/369; Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 295.

²⁸ Erdoğan Baş, "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihî Gelişimi (I-IV. Asır)", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-III* 3 (2002), 27.

²⁹ Sâlih, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 120-121; Birişik, "Ulûmü'l-Kur'ân", 42/134; Baş, "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihî Gelişimi (I-IV. Asır)", 27.

³⁰ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/30.

³¹ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/30-31; Sâlih, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 120-121.

³² Bayram, "Kur'ân İlimlerinin Gelişim Ve Etkileşim Süreçlerinin Zaman Ve Mekân Faktörleri Bağlamında Değerlendirilmesi", 84.

³³ Sâlih, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 121-122.

117/735)'nin *en-Nâsîh ve 'l-mensûh fî kitâbillâh* adlı eseri³⁴, Zeyd b. Ali b. el-Hüseyn (öl.122/740)'in *Garîbü 'l-Kur'an*'ı³⁵, Mukatil b. Süleyman (öl. 150/767)'in *el-Vücûh ve 'n-nezâ'ir* eseri³⁶, Sîbeveyhi (öl.180/796)'nin Kur'ân'ın irabına dair bilgilerin yer aldığı *el-Kitab*'ı³⁷, Ali b. Hamza el-Kisâî (öl. 189/805)'nin *Müteşâbihü 'l-Kur'ân*³⁸ ve *Me'âni 'l-Kur'ân*'ı³⁹, Süfyân b. Uyeyne (öl.198/814)'nin müşkilü'l-Kur'ân'a dair yazdığı *Cevabatü 'l-Kur'ân*⁴⁰ ve Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (öl. 209/824)'nin *Mecâzü 'l-Kur'ân*⁴¹ ve *Kitabü Garîbi 'l-Kur'ân*⁴² isimli eserleri zikredilmektedir.

Hicrî III. asırda Kur'ân'a yapılan haksız saldırıların müdafası için onun icâzına dair eserler kaleme alınmıştır. Bu konuda el-Kasım b. İbrâhîm er-Ressî (öl. 246/860), İbn Mukaffa'ya (142/759) nispet edilen *Mu'ârazatü 'l-Kur'ân*⁴³ adlı esere *er-Red 'ale 'z-zındîk el-la'în İbni 'l-Mukaffa'* adıyla bir reddiye yazmıştır.⁴⁴ Ayrıca Kur'ân'ın sûre ve âyetleri arasındaki münâsebeti inceleyen nazmü'l-Kur'ân ve münâsebâtü'l-Kur'ân ilimlerine dair ilk eserler bu dönemde verilmiştir. Bu konuda yazılan ilk eser ise Câhiz'in (öl. 255/869) bugün elimize ulaşmamış olan *Nazmü 'l-Kur'ân* adlı eseridir.⁴⁵ Bundan sonra artık ilimleri tek tek ele alan eserlerle birlikte daha çok ilimleri bir araya toplayan tarzda eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda yazılan ilk eser Haris el-Muhasibi'nin (öl. 243/857) *el-Akl ve Fehmü 'l-Kur'ân* isimli eseridir.⁴⁶ Bu konuda ez-Zürkânî ilk tedvini hicri V. asır olarak zikretse de bu ilimlerin tek tek derinliklerine vakıf olmanın imkânsızlığına dikkat çekerek artık bu ilimleri kuşatan bir ilmin oluşturulmasına ihtiyaç duyulduğunu, bu doğrultuda da ilk ulûmu'l Kur'ân eserlerinin yazılmaya başlandığını belirtmiştir. Bu zamana kadar bir

³⁴ Birişik, "Ulûmü'l-Kur'ân", 42/135.

³⁵ Mihirnisâ Alimoğlu, *Hicri İlk Beş Asırda Yazılan Şia Tefsir Mukaddimelerinde Ulûmu'l-Kur'an* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 40.

³⁶ Ömer Türker, "Mukâtil b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/136.

³⁷ Alimoğlu, *Hicri İlk Beş Asırda Yazılan Şia Tefsir Mukaddimelerinde Ulûmu'l-Kur'an*, 40.

³⁸ Tayyar Altıkulaç, "Kisâî, Ali b. Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınlar, 2001), 26/70.

³⁹ Muhammed b. İshak en-Nedîm, *El-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 114.

⁴⁰ Alimoğlu, *Hicri İlk Beş Asırda Yazılan Şia Tefsir Mukaddimelerinde Ulûmu'l-Kur'an*, 40.

⁴¹ Süleyman Tülücü, "Ma'mer b. Müsennâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/552.

⁴² Nedîm, *El-Fihrist*, 116.

⁴³ Bu eserin II. Asırda bir Maniheist tarafından yazılarak İbn Mukaffa'ya nispet edildiği de ifade edilmektedir. Muhammed Aruçi, "Ressî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınlar, 2007), 34/588.

⁴⁴ Baş, "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi (I-IV. Asır)", 36.

⁴⁵ Birişik, "Ulûmü'l-Kur'ân", 42/134.

⁴⁶ Çelik, "Hicri V-XI. Asırlarda Kur'ân ilimleri", 53.

kitap içerisinde toplanmasa dahi âlimlerin zihinlerinde bu konuların mevcut olduğuna da dikkat çekmektedir.⁴⁷

Hicrî IV. asırda yazılan eserler arasında Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî'nin (öl. 330/941) *Garîbü'l-Kur'ân*⁴⁸, Mahmud b. Ali el-Kereci'nin (öl. 360/970) *Nuketü'l-Kur'ân*⁴⁹, Muhammed b. Ali el-Udfuvî'nin (öl. 388/998) *el-İstiğna/İstiftâ fî Ulûmi'l-Kur'ân*⁵⁰ eserleri zikredilebilir.

Hicrî V. asırda Ali b. İbrahim b. Said el-Hufî (öl. 430/1038)'nin *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* ve *İ'rabu'l-Kur'ân* eserleri, Ebu Amr ed-Dânî (öl. 444/1052)'nin *et-Teysir fî Kiraâti's-seb* eseri verilmiştir. Yine bu asırdaki önemli bir gelişme olarak bedâiyü'l-Kur'ân, huçecu'l-Kur'ân (cedelu'l-Kur'ân), aksâmu'l-Kur'ân ve emsâlu'l-Kur'ân ilimleri doğmuştur.⁵¹

Hicrî VI. asırda kaleme alınan eserler arasında garîbu'l-Kur'ân'a dair en kapsamlı eser olan Râgıb el-İsfahânî (öl. 503/1109)'nin *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*'ı⁵² ile İbnu'l-Cevzî (öl. 597/1201)'nin *Fünûnu'l-efnân fî 'uyûni ulûmi'l-Kur'ân* isimli eseridir.⁵³

Bundan sonraki asırlarda da birçok önemli eser verilmekle birlikte VIII. asırda yazılan Ebu Abdillah ez-Zerkeşî (öl. 794/1392)'nin *el-Burhân fî Ulûmü'l-Kur'ân* isimli eseri kendinden önce yazılan eserler arasında en kapsamlı ulûmü'l-Kur'ân eseri olması açısından önemlidir. X. asra gelindiğinde de Celaleddin es-Suyutî (öl. 911/1506)'nin *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*'ı *el-Burhân*'dan sonra literatüre önemli bir

⁴⁷ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/33.

⁴⁸ İsmail Cerrahoğlu, "Sicistânî, Muhammed b. Uzeyz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/144.

⁴⁹ Eser müellifin açıkladığı üzere, Kur'ân'ın beyân gücünü ortaya koyan ve insanların düştükleri ihtilafları gideren 4 cilt olarak neşredilmiş bir tefsirdir. Fakat eserde Fâtır, Mü'min ve Alak sûrelerinin tefsirlerine yer verilmemiştir. Muhammed b. Ali el-Kerecî el-Kassâb, "Mukaddime", *Nuketü'l-Kur'an ed-Dâlle 'alâ'l-Beyân fî Envâi'l-Ulûm ve'l-Ahkâm*, mlf. Muhammed b. Ali el-Kerecî el-Kassâb, thk. Alî b. Fâzî et-Tuveycirî (Demmâm: Dârü'bnü'l-Kayyim, 1419/2003), 1/77; Abdulrahman Ali Mohammad, *Kassâb El-Kerecî'nin Tefsiri "En-Nuketü'dDâlle 'alâ'l-Beyân fî Envâ'i'l-Ulûm ve'l-Ahkâm" Eserinde Belâgat Konuları* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 19.

⁵⁰ Eser Taberî'nin *Câmiü'l-Beyân*'ından sonra en geniş tefsir olmakla birlikte Kur'ân ilimlerine dair ansiklopedik bir özellik taşımaktadır. M. Suat Mertoğlu, "Üdfüvî, Muhammed b. Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/282; Yasin Pişkin, "Mütekaddim Dönemde Ulûmü'l-Kur'ân", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/26 (2017), 123.

⁵¹ Zürkânî, *Kur'ân İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi* 1/32; Sâlih, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 99-100.

⁵² Çelik, "Hicrî V-XI. Asırlarda Kur'ân ilimleri", 55.

⁵³ Çiçek, "Akademik Bir Disiplin Olarak Tefsir ve Usûlü", 34.

katkıda bulunmuştur. Bu iki eser halen ulûmü'l-Kur'ân denildiğine akla gelen ilk kaynak eserler olma özelliğini bünyelerinde barındırırlar.⁵⁴

Günümüzde de bu alana dair çalışmalar her geçen gün artmaktadır. Ülkemizde Kur'ân ilimlerine dair bilgiler genelde Tefsir Usulü eserleri içerisinde verilmektedir. Bizim de çalışmamızda sıkça faydalandığımız İsmail Cerrahoğlu'nun *Tefsir Usûlü*, Muhsin Demirci'nin *Tefsir Usûlü*, Mehmet Akif Koç'un editörlüğünde yazılan *Tefsir El Kitabı* ve Ali Rıza Gül'ün editörlüğünde kaleme alınan *Tefsir Usulü* bu eserlere örnek olarak zikredilebilir.

1.5. Kur'ân İlimlerinin Mahiyeti

Kur'ân ilimlerinin sayıca çok olmasından dolayı bu çalışmada bütün ilimlere yer verilmemiş, çalışmanın ana konusunu oluşturan *Fî Zılâli'l-Kur'ân* ve *Tefhîmü'l-Kur'ân* tefsirlerinde müfessirlerin yararlandığı başlıca ilimlere yer verilmiştir. Çalışmada, çeşitli tefsir usûlü kitapları ve bazı tez çalışmalarından hareketle⁵⁵ Kur'ân ilimleri için tarih içerikli ilimler, Kur'ân'ın lafzı ile ilgili ilimler ve Kur'ân'ın anlamı ile ilgili ilimler şeklinde yapılan tasnif esas alınmıştır.

1.5.1. Tarih İçerikli İlimler

Kur'ân ilimlerinin bazıları içeriğindeki tarihi verilerin fazlalığı nedeniyle diğer ilimlerden ayrılmıştır. Hakkındaki bilgilerin tamamı rivayetlere ve tarihi bilgilere dayanan bu ilimler şunlardır; Esbâbu'n-nüzûl, Mekkî-Medenî, el-nâsîh ve'l-mensûh ve kıyasu'l-Kur'ân.

1.5.1.1. Esbâbu'n-Nüzûl

Sahabe devrinden itibaren Kur'ân'ın anlaşılması konusunda müfessirlerin başvurduğu ilk ilimlerden biri olan esbâbu'n-nüzûl, sebep kelimesinin çoğulu olan esbâb ve nüzûl kelimelerinden oluşmaktadır. Sebeb sözlükte, “ip, urgan, vesile, kendisiyle istenilen şeye ulaşılan yol, kendisiyle başka şeylere ulaşılan her şey”⁵⁶

⁵⁴ Çelik, “Hicrî V-XI. Asırlarda Kur'ân ilimleri”, 57-59.

⁵⁵ Demirci, *Tefsir Usûlü*; Ali Rıza Gül-Ali Karataş (ed), *Tefsir Usulü* (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2020); Recep Kadiroğlu, *Mevdûdi'nin Tefsirinde Kur'ân İlimleri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Alimoğlu, *Hicri İlk Beş Asırda Yazılan Şia Tefsir Mukaddimelerinde Ulûmu'l-Kur'an*.

⁵⁶ Halîl b. Ahmed, “sbb”, 2/207; Ebû Musa Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (b.y.: El-Müessesetü'l-Mısıriyye, ts.) “sbb” 12/312; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1395/1979), “sbb”, 1/145; İsfahânî, “sbb”, 391; İbn Manzûr, “sbb”, 1/458;

şeklinde tanımlanmaktadır. Buradaki sebep kavramından sebep-sonuç ilişkisindeki gibi bir olayın olmasındaki etken veya sebebin âyetin nüzûlüyle kurduğu zorunlu bir ilişki anlaşılmalıdır. Çünkü böyle bir anlamdan doğal olarak sebep olmadıkça âyetin nüzûlünün gerçekleşmeyeceği anlamı çıkmaktadır. Ancak âyetin nüzûlünü gerçekleştiren sebep değil Allahu Teâlâdır. Kur'ân'ın ezelden beri Levh-i Mahfuz'da muhafaza edilmesi⁵⁷ de âyetlerin sebep olmadan önce var olduğunun delilidir. Bununla birlikte bazı meşhur esbâbu'n-nüzûl eserlerinde⁵⁸ sadece hakkında nüzûl sebebine dair bir rivayet bulunan âyetlere yer verilmiştir. Eserler incelendiğinde görülür ki bir sebebe bağlı olmadan indirilen âyetler çoğunluğu oluşturmaktadır. Sonuç itibarıyla bu terkipte yer alan sebep kavramı, sözlük anlamına da uygun olarak âyetin inişine vesile olan, ortamı nüzûle elverişli hale getiren olay şeklinde anlaşılmalıdır. Böylece sebep, âyetlerin nüzûlünün gerçekleşmesini değil de sadece onların indirileceği vakti etkilemiş olmaktadır.⁵⁹

Nüzûl ise نَزَلَ fiilinin mastarı olup sözlüklerde, “yukarıdan aşağıya inmek, yüksekten düşmek” şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁰ Kur'ân, nüzûlünden bahsederken yine نَزَلَ kökünden gelen inzâl (انزَال) ve tenzîl (تنزِيل) mastarlarını da kullanmıştır.⁶¹ Kur'ân'da bu iki fiil aynı anlamı karşılamak için kullanılmış olmakla birlikte genel itibarıyla inzâl toplu halde, bütün olarak indirmeyi, tenzîl de parçalar halinde indirmeyi ifade etmektedir.⁶²

Terim olarak esbâbu'n-nüzûl, “Hz. Peygamberin risâlet döneminde vuku bulan ve Kur'ân'ın bir veya birkaç âyetinin inmesine yol açan olay, durum veya

Allâmeti'l-Lugaviye Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-Muhît*, thk. Muhammed Nâim el-Arkusûsî denetiminde Mektebu Tahkîku't-Turâs fi Müesseseti'r-Risâle (Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1998), “sbb”, 96; Muhammed Ali Tehânevî, *Mevsûatü Keşşâfü Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Lübnan: Mektebetü Lübnânü Nâşirûn, 1412/1996), “sebeb”, 924.

⁵⁷ *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), el-Burûc 85/22.

⁵⁸ İmam Ebû Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemal Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1991) 12-568; Celâlüddîn Ebî Abdurrahmân es-Süyûtî, *Esbâbu'n-Nüzûl Lübbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl* (Beyrut; Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, 1418/2002), 11-314.

⁵⁹ Ali Rıza Gül, “Kur'ân Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzul Sebeplerinin Rolü”, *Dinî Araştırmalar* 7/19 (2004), 194.

⁶⁰ Halîl b. Ahmed, “nzl”, 4/213; İsfahânî, “nzl”, 799; İbn Manzûr, “nzl”, 11/657.

⁶¹ ez-Zümer 39/1-2; ed-Duhân 44/3; el-Vâkıa 56/80; el-Hâkka 69/43; el-Kadr 97/1

⁶² İsfahânî, “nzl”, 799.

soru”⁶³ şeklinde tanımlanmıştır. Tanımdan hareketle bir olay, durum veya sorunun bir âyetin sebab-i nüzûlü olarak rivayet edilebilmesi için Hz. Peygamberin risâlet devrinde meydana gelmiş olması gerekmektedir. Bu nedenle Vâhidî’nin (öl. 468/1076) *Esbâbu Nüzûl*’ünde zikrettiği sebab-i nüzûle dair bazı rivayetler bu türden sayılamayacağı için Suyûtî (öl. 911/1505) tarafından eleştirilmiştir.⁶⁴ Meselâ Fîl sûresinin sebab-i nüzûlü olarak, Hz. Peygamberin doğumundan önce gerçekleşen Habeşistan valisi Ebrehe’nin Kâbe’yi yıkma teşebbüsünü zikretmesi bunlardan biridir.⁶⁵

Yine tanımdan hareketle sebab-i nüzûl bir olay, durum veya Hz. Peygamber’e yöneltilen bir soru olabilmektedir. Bakara sûresinin 26. âyetinin sebab-i nüzûlüne dair zikredilen rivayet, olay olan sebebi nüzûle örnek olarak verilebilir. Zira İbn Abbâs’tan gelen bir rivayete göre Allah Teâlâ Bakara sûresi 17. ve 19. âyetlerde münafıkları, ateş yakıp da etraf aydınlanacakken Allah’ın karanlıkta bıraktığı kişilere ve yağmura tutulmuş kimselere benzettiği iki misal verince münâfıklar, Allah’ın böyle meseller vermekten münezzeh ve çok yüce olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine “Şüphesiz ki, Allah herhangi bir şeyi, bir sıvrisineği, hatta onun da ötesindekini misal vermekten utanıp çekinmez...”⁶⁶ âyeti nazil olmuştur.⁶⁷

Meydana gelen bazı durumlar da âyetlerin sebab-i nüzûlü olarak zikredilmiştir. Hz. Ömer’in “Ey Allah’ın Resûlü iyiler ve fasıklar sizin evinize girip çıkıyorlar müminlerin annelerine buyursanız da örtünseler.” demesi ve bunun üzerine “...Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygundur...”⁶⁸ âyetinin nazil olması buna örnektir.⁶⁹

Bir kısım âyetler de Hz. Peygambere yöneltilen bazı sorular üzerine nâzil olmuştur. Yahudilerin Hz. Peygambere gelerek ruhtan haber vermesini istemeleri

⁶³ Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul; TDV Yayınları, 1995) 11/360; Kavramın farklı tanımları için bk. Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/106; Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 132; Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 74.

⁶⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 76.

⁶⁵ Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, 491.

⁶⁶ el-Bakara 2/26.

⁶⁷ Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, 26.

⁶⁸ el-Ahzâb 33/53.

⁶⁹ Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, 374.

üzerine “Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: “Ruh rabbimin emrindedir ve size pek az bilgi verilmiştir.”⁷⁰ âyetinin nâzil olması buna örnektir.⁷¹

Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir konu da âyetlerin sebab-i nüzûlüne dair bu tür rivayetlerin yalnızca nüzûl ortamına şahit olan sahabeden gelmesi gerektiğidir. Bir âyet hakkında kendisine soru yönelten Muhammed b. Sirin’e (öl. 110/729) Ubeyde b. Amr es-Selmânî’nin “ Allah’tan kork ve doğruyu söyle, Allah’ın Kur’ân’ı hangi şeyler hakkında indirdiğini bilenler gitti”⁷² şeklindeki ifadesi de bu konunun önemine işaret etmektedir.

Âyetlerin sebab-i nüzûlünün bilinmesinin bir takım faydaları bulunmaktadır. Âyetin kimler hakkında indiğinin bilinmesini sağlaması, umum ifade eden bazı âyetlerin tahsis edilmesini ve anlaşılması zor olan âyetlerin anlaşılmasını kolaylaştırması bunlardan bazılarıdır. Bu doğrultuda da Vâhidî (öl. 468/1076), bir âyetin sebab-i nüzûlü bilinmeden tefsirinin mümkün olmayacağını söylemiştir.⁷³

1.5.1.2. Mekkî ve Medenî

Kur’ân’ı Kerîm Hz. Peygambere tek seferde değil parça parça indirilmiştir. Bu durum âyet ve sûrelerin farklı zaman ve mekânlarda nüzûlünü de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle âlimler çeşitli ölçütleri esas alarak âyetleri Mekkî ve Medenî olarak iki şekilde isimlendirmişlerdir. Yapılan isimlendirme aynı olmakla birlikte esas alınan ölçütün farklılaşması hangi âyetin Mekkî veya Medenî olduğu konusunda üç ayrı sınıflamayı ortaya çıkarmıştır:

1. Yapılan sınıflandırmalardan biri âyetlerin nüzûl zamanını dikkate alarak yapılmış ve en çok tercih edilen olmuştur. Buna göre Medine’ye yapılan hicretten önce nâzil olan bütün âyetler ki hicret yolculuğunda nazil olan âyetler de dâhil Mekkî âyetler olarak kabul edilmiştir. Hicretten sonra mekân fark etmeksizin nâzil olan bütün âyetler de Medenî âyetler olarak kabul görmüştür.⁷⁴

2. İkinci sınıflandırma mekânı dikkate alarak yapılmıştır. Böylece Mekke’de inen âyetler Mekkî, Medine’de inen âyetler Medenî olarak isimlendirilmiştir. Süyûtî (öl. 911/1505) bunlara ek olarak Arafat, Hudeybiye ve Mina’da inen âyetlerin

⁷⁰ el-İsrâ 17/85.

⁷¹ Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur’ân*, 299.

⁷² Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur’ân*, 11.

⁷³ Süyûtî, *el-İtkân*, 71.

⁷⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 122; Süyûtî, *el-İtkân*, 32; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/193; Çetin, *Kur’an İlimleri ve Kur’ân-ı Kerim Tarihi*, 276.

Mekkî; Bedir, San'a ve Uhud'da inen âyetlerin de Medenî âyetler olduğunu söylemiştir.⁷⁵ Bunların dışında gazvelerde inen âyetler ise Mekkî veya Medenî olarak isimlendirilmemişlerdir.⁷⁶

3. Üçüncü sınıflandırmada ise âyetlerin kimlere hitap ettiğini dikkate alınmıştır. Eğer âyette hitap Mekkelilere ise Mekkî, Medînelilere ise Medenî olarak kabul edilmiştir. Yani bir âyet “ey insanlar” ibaresini barındırıyorsa iman edenlerin daha az olduğu Mekkelilere, “ey iman edenler” ibaresini içeriyorsa imanın daha yaygın olduğu Medinelilere hitap etmektedir.⁷⁷

Fakat bütün âyetlerde ey insanlar veya ey iman edenler şeklinde hitapların yer almayışı nedeniyle üçüncü sınıflandırma ve Mekte ile Medîne çevresi dışında inen âyetleri kapsamaması nedeniyle de ikinci sınıflandırma âlimler tarafından eleştirilmiştir. Bu bakımdan daha kapsamlı olması birinci sınıflandırmanın en çok tercih edilen olmasını sağlamıştır.⁷⁸

Mekkî ve Medenî sûrelerin sayısı konusunda birçok farklı ifade bulunmakla birlikte en yaygın olanı 114 sûrenin 86 tanesinin Mekkî, geriye kalan 28 sûrenin de Medenî olduğudur.⁷⁹ Bununla birlikte Mekkî olarak kabul edilen sûrelerin içerisinde Medenî âyetler ve Medenî kabul edilen sûrelerin içerisinde de Mekkî âyetler bulunmaktadır.⁸⁰

Mekkî ve Medenî sûreler bir takım belirgin özellikler taşımaktadır. Buna göre Mekkî sûrelerde ilk olarak toplumda yaygın olan putperestliğe ve şirke karşı meydan okuma mevcuttur. Yine âyetlerde toplumda yer alan kızları diri diri gömme, adam öldürme, yetim hakkı yeme gibi birçok kötü fiile dikkat çekilmektedir.⁸¹ Sûrede كُفُّرُ lafzının bulunması da onun Mekkî bir sûre olduğuna işaret etmektedir.⁸² Aynı zamanda secde âyetleri yer alan sûreler, mufassal sûreler (fasılalı, kısa sûreler) ve يَا أَيُّهَا النَّاسُ (Ey İnsanlar) hitabının yer aldığı sûreler Mekkî sûrelerdir. Bakara ve Âl-i

⁷⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 32.

⁷⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 122; Süyûtî, *el-İtkân*, 32; Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/193-194; Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 276.

⁷⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 122; Süyûtî, *el-İtkân*, 32; Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/194-195; Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 277.

⁷⁸ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/193-195.

⁷⁹ Abdulhamit Birişik, “Sûre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/538.

⁸⁰ Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 167; Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 277.

⁸¹ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/202.

⁸² Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/196.

İmrân sûresi istisna olmakla birlikte hurûf-ı mukattaa ile başlayan sûreler de Mekkîdir. Yine Bakara sûresi hariç geçmiş milletler ve peygamberlerden bahseden, içinde Âdem ve iblis kıssasının yer aldığı bütün sûreler Mekkî sûreler olarak ifade edilmiştir.⁸³ Medenî sûreleri de Mekkî sûrelerden ayıran bir takım özellikleri vardır. Buna göre had(ceza)lerden bahseden, cihada izin veren ve cihad hukukunu ele alan âyetlerin yer aldığı sûreler Medenî sûrelerdir. Aynı zamanda âyetlerinde münafıklardan bahsedilmesi de sûrenin Medenî olduğunu göstermektedir. Fakat Ankebût sûresi burada bir istisnadır. Çünkü sûre mekkî olmakla birlikte ilk on bir âyetinde münafıklardan bahsedilmektedir. Bu nedenle de sûrenin ilk on bir âyetinin Medine’de indirildiği belirtilmiştir.⁸⁴ Bunların dışında Medenî sûreler sosyal hayata dair birtakım düzenlemeleri içerisinde barındırmaktadır. Aynı zamanda Medine toplumunda varlıklarını sürdüren yahudi ve hristiyanlara karşı da İslam’a davetin ve yanlış inançlarına karşı ifadelerin yer aldığı âyetler bulunmaktadır. Yine Medenî sûreler Mekkî sûrelere kıyasla daha uzundurlar.⁸⁵

Ebü’l Kasım Nisâbü’rî (öl. 553/1158) Mekkî ve Medenîye dair bilgileri bilmeyen bir kimsenin Kur’ân hakkında bir açıklamada bulunmasını caiz görmemiştir.⁸⁶ Bu ilmin de barındırdığı bazı faydalar bulunmaktadır. Mekkî ve Medenî bilgisi zaman bakımından âyetlerin öncelik sıralarını bildirmesi nedeniyle nâsîh ve mensûh âyetleri birbirinden ayırmasını sağlamıştır.⁸⁷ Yine İslam davetinin nasıl bir tarihi süreçten geçtiği hakkında bilgi vermektedir. Aynı zamanda İslam’a davet konusunda âyetlerin Mekke dönemine mi Medine dönemine mi ait olduğu hangi âyetlerle İslâm davetine başlanacağı hakkında bize yardımcı olmaktadır.⁸⁸

1.5.1.3. el-Nâsîh ve’l-Mensûh

Nesh kavramı نسخ kökünden türemiş bir mastar olup, “bir şeyi ondan sonra gelen bir şeyle gidermek, yok etmek, değiştirmek, silmek ve kopyalamak”⁸⁹ gibi anlamlara

⁸³ Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1/196-197.

⁸⁴ Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1/198.

⁸⁵ Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1/204.

⁸⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 135.

⁸⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 31.

⁸⁸ Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1/195; Sâlih, *Mebâhis fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 167;

Orhan İyibilgin, “Kur’ân’ın Harici Bağlıklarını Gösteren Kavramlar”, *Tefsir Usulü*, ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2020), 241.

⁸⁹ Cevherî, “nh”, 1/433; Isfahânî, “nsh”, 801.

gelmektedir. Kavram Kur'ân'ı Kerîm'de, "yürürlükten kaldırmak"⁹⁰, nüsha⁹¹, iptal etmek⁹² ve kaydetmek"⁹³ anlamlarında kullanılmıştır.

Terim olarak nesh, "şer'î bir hükmün kendisinden sonra gelen şer'î bir hüküm tarafından yürürlükten kaldırılmasıdır."⁹⁴ Hükmü sonradan gelen bir âyet tarafından kaldırılana mensûh, hükmü kaldıran âyete de nâsîh denmektedir. Bir âyetin neshe konu olması için bir takım şartlar gerekmektedir. Buna göre hükmü kaldırılan mensûh âyet de hükmü kaldıran nâsîh âyet de şeri bir hüküm içermelidir. Zaman olarak nâsîh âyet mensûhtan sonra gelmeli ve aralarında kesin bir çelişki mevcut olmalıdır.⁹⁵

Neshin Kur'ân'ı Kerîm'de ki varlığına dair âlimler iki farklı görüşte toplanmışlardır. Bunlardan en çok benimsenen ilkinde göre Kur'ân'ın kendi âyetleri içerisinde nesh mevcuttur. Buna delil olarak "Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir."⁹⁶, "Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir- "Sen sadece uyduruyorsun" dediler. Öyle değil, fakat onların çoğu bilmezler."⁹⁷, "Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap onun katındadır."⁹⁸ âyetlerini göstermişlerdir. Ancak âyetlerin buna delil olamayacağı buldukları bağlam içerisinde incelendikleri vakit meselâ ilk âyette olduğu gibi aslında önceki ilahi kitapların nesh edildiğinden bahsedildiği Kur'ân'ın kendi içerisinde neshine işaret etmediği de söylenmiştir.⁹⁹

Neshin Kur'ân'daki varlığına dair yöneltilen ikinci görüş ise Kur'ân'ın kendi âyetleri içerisinde neshin bulunmadığı ve onun yalnızca önceki ilahi kitapları nesh ettiği görüşüdür. Delil olarak da Kur'ân âyetlerinin birbirini nesh edeceğine dair bir

⁹⁰ el-Bakara 2/106.

⁹¹ el-A'râf 7/154.

⁹² el-Hac 22/52.

⁹³ el-Câsiye 45/29.

⁹⁴ İsfahânî, "nsh", 801; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 2/176.

⁹⁵ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 2/180; Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 292.

⁹⁶ el-Bakara 2/106.

⁹⁷ en-Nahl 16/101.

⁹⁸ er-Ra'd 13/39.

⁹⁹ Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu* (İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık T.L.Ş., 1955), 1/LI-LII; Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 289-291; Ahmet Öz, "Kur'ân'ın Dahili Bağlımlarını Gösteren Kavramlar", *Tefsir Usulü*, ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş (İstanbul: Lisans Yayınları, 2020), 202-207.

âyetin bulunmayışı yine hiçbir hadis kaynağında da bir âyetin başka bir âyeti nesh ettiğine dair bir rivayetin bulunmayışı öne sürülmüştür. Ömer Rıza Doğrul (öl. 1952) *Tanrı Buyruğu* isimli tefsirinde birçok hadis kitabını bizzat inceledikten sonra bu sonuca vardığını ifade etmiştir.¹⁰⁰ Yine Kur’ân’ın içerisinde neshin olduğunu savunanların hangi âyetlerin hangi âyetleri nesh ettiği konusunda fikir birliği içerisinde olmayışları da eleştiri konusu olmuştur.¹⁰¹

Ebu Muslim el-İsfahanî (öl. 322/934) gibi neshin Kur’ân’daki varlığını kabul etmeyen âlimler neshe konu edilen bazı âyetlerde aslında bir tahsisin mevcut olduğundan bahsetmişlerdir.¹⁰² Tahsis “genel olanı, müstakil ve kendisine yakın veya bitişik olan bir delil ile sınırlandırmaktır.”¹⁰³ Neshten farklı olarak tahsis; hükmün tamamını değil bir kısmını kaldırmakta, hükmü sınırlanan âyetin zaman olarak önce gelmiş olması gerekmekte aynı zamanda âyetin hükmünü kendisine denk bir âyet de tahsis edebilmekte ve sadece nesh gibi kitap ve sünnette meydana gelmemektedir.¹⁰⁴

1.5.1.4. Kıssas’ı-Kur’ân

Kıssa sözlükte, “izi takip etmek, (tırnak vb.) kesmek, haber”¹⁰⁵ gibi manalara gelmektedir. Kur’ân’da kıssa kavramı geçmemekle birlikte onunla aynı kökten gelen bazı kavramlar “فَارْتَدُّوا عَلَيَّ آثَارَهُمْ فَصَصَّ” âyetinde “izlerini takip ederek geri döndüler”¹⁰⁶ anlamında, “إِنَّ هَذَا هُوَ الْقَصُّ الْحَقُّ” âyetinde de “şüphesiz bunlar gerçek haberlerdir”¹⁰⁷ anlamında kullanılmışlardır.

Terim olarak kavram “geçmiş ümmetler ve peygamberlerin haberleri ile yaşanmış olayların, çarpıcı bir üslûpla düşünüp ibret alınması maksadıyla Kur’ân’ı Kerîm’de anlatılması”¹⁰⁸ şeklinde tanımlanabilir. Kavram bu tanımıyla aslında hikâyeden ayrılır çünkü hikâyenin gerçekleşmemiş ve doğru olmayan olayları da

¹⁰⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/L.

¹⁰¹ Çetin, *Kur’an İlimleri ve Kur’ân-ı Kerim Tarihi*, 290-291; Öz, “Kur’ân’ın Dahili Bağlamlarını Gösteren Kavramlar”, 211.

¹⁰² Sâlih, *Mebâhis fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 262; Çetin, *Kur’an İlimleri ve Kur’ân-ı Kerim Tarihi*, 290.

¹⁰³ Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *Mûcemu’t-târîfât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşevî (Kahire: Dâru’l-Fazîlet, ts.), “thsys”, 48.

¹⁰⁴ Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 2/184-186.

¹⁰⁵ Cevherî, “kss”, 1/1051; Isfahânî, “kss”, 671; İbn Manzûr, “kss” 7/73; Fîrûzâbâdî, “kss”, 627.

¹⁰⁶ Kehf 18/64.

¹⁰⁷ Âl-i İmrân 3/62.

¹⁰⁸ İyibilgin, “Kur’ân’ın Harici Bağlamlarını Gösteren Kavramlar”, 223.

anlatması muhtemeldir.¹⁰⁹ Ancak Kur'ân kıssaları doğru ve yaşanmış olayları muhataplarına aktarmıştır.

Kur'ân, bu kıssaları zikrederken asıl olarak muhataplarının geçmişten ibret almasını ve bu doğrultuda da ahlakî anlamda onları terbiye etmeyi amaçlamaktadır.¹¹⁰ En'âm sûresinde yer alan “De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra (hakikati) yalan sayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!”¹¹¹ âyeti de öncekilerin fiillerinin, ibret almaya vesile olduğuna işaret etmektedir.

Kur'ân kıssaları amaçları doğrultusunda bir takım özellikler taşımaktadır. Bunlardan ilki Kur'ân'ın bir tarih kitabı olmaması nedeniyle kıssalarının da kronolojik bir sırayla anlatılmıyor oluşudur. Tarihi bir olayda yer alan zaman, mekân, kişi gibi unsurlara da belirgin olarak yer verilmez. Diğer bir özellik genelde Kur'ân'daki kıssaların toplu olarak değil de farklı sûrelerde serpiştirilmiş olarak yer almalarıdır. Burada Yûsuf kıssası istisna olarak zikredilebilir. Aynı zamanda kıssalar Kur'ân'da birçok kez tekrar edilmişlerdir. Fakat bu tam anlamıyla bir tekrar şeklinde olmamış her defasında olayların farklı taraflarına dikkat çekilerek yapılan bir anlatım olmuştur. Böylece verilmesi amaçlanan ibret dersi Kur'ân'ın tamamına yayılarak taze tutulmuştur.¹¹² Kur'ân'da yer alan kıssalar üçe ayrılmaktadır:

1. Peygamber kıssaları:

Bu kıssalarda geçmiş peygamberlerin kavimlerine yaptığı tevhide davet, onların bu konudaki dirençli mücadeleleri, gösterdikleri mucizeler ve inanan kimseler ile yalanlayanların sonları işlenmiştir. Hz. Nuh,¹¹³ Hz. İbrahim,¹¹⁴ Hz. Musa¹¹⁵ ve Hz. İsa¹¹⁶ kıssaları bu kıssalar arasında sayılabilir.

¹⁰⁹ İdris Şengül, “Kıssa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/498; Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 266.

¹¹⁰ Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 268; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 199.

¹¹¹ el-En'âm 6/11.

¹¹² Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 269; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 216; Okumuş, “Ulûmu'l-Kur'ân”, 410; İyibilgin, “Kur'ân'ın Harici Bağlamlarını Gösteren Kavramlar”, 224-226.

¹¹³ Hz. Nuh kıssasının anlatıldığı âyetler şunlardır: el-A'râf 7/59-69; Yûnus 10/71-73; Hûd 11/25-89; İsrâ 17/3-17; el-Enbiyâ 21/76-77; el-Mu'minûn 23/23-30; el-Furkân 25/37; eş-Şu'arâ 26/105-121; el-Ankebût 29/14-15; es-Sâffât 37/75-83; el-Kamer 54/9-16; Nûh 71/1-28.

¹¹⁴ Hz. İbrahim kıssasının anlatıldığı âyetler şunlardır: el-Bakara 2/124-136; Âl-i İmrân 3/65-68; el-En'âm 6/74-84; Hûd 11/69-76; İbrâhîm 14/35-41; el-Hicr 15/51-60; en-Nahl 16/120-123; Meryem 19/41-58; el-Enbiyâ 21/51-73; eş-Şu'arâ 26/69-89; el-Ankebût 29/16, 18, 24-27, 31,32; es-Sâffât 37/83-113; Sâd 38/45-47; ez-Zâriyât 51/24-36.

¹¹⁵ Hz. Musa kıssasının anlatıldığı âyetler şunlardır: el-Bakara 2/51-61, 63, 64, 67-71; el-Mâide 5/20-26; el-A'râf 7/103-162; Yûnus 10/75-93; İbrâhîm 14/5-8; el-İsrâ 17/101-104; el-Kehf 18/60-82; Tâhâ

2. Geçmiş olaylar ve peygamber oldukları kesin olarak bilinmeyen kimseler ile ilgili kıssalar:

Bunlara Talut ve Câlut,¹¹⁷ Zülkarneyn,¹¹⁸ Hz. Âdem'in oğulları,¹¹⁹ Ashâb-ı Kehf,¹²⁰ Ashâb-ı Fîl,¹²¹ Ashâb-ı Uhdud,¹²² Karun¹²³ ve Hz. Meryem¹²⁴ kıssaları örnek olarak verilebilir.

3. Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen olaylara dair kıssalar:

Bedir,¹²⁵ Uhud,¹²⁶ Tebük¹²⁷ ve Huneyn¹²⁸ gazvelerinin ve Hicret, İsrâ¹²⁹ gibi olayların bahsedildiği kıssalar bunlardandır.¹³⁰

1.5.2. Kur'ân'ın Lafzı İle İlgili İlimler

Kur'ân ilimlerinin bazıları da onun eşsiz lafzını kendine konu edinerek anlaşılmasını sağlamakla birlikte lafzındaki çeşitliliği ortaya koymuştur. Üslûbu'l-Kur'ân, mübhemâtü'l-Kur'ân, garîbu'l-Kur'ân, el-vücûh ve'n-nezâir, aksâmu'l-Kur'ân ve emsâlu'l-Kur'ân bu ilimlerden bazılarıdır.

1.5.2.1. Üslûbu'l-Kur'ân

Üslûp kavramı sözlükte, “ yol, yön, mezhep, söz söylerken takip edilen stil”¹³¹ gibi anlamlara gelir. Terim olarak kavram, konuşmacının ifadelerini seçerken kullandığı kimi zaman onu diğer konuşmacılardan ayıran yöntem olarak tanımlanabilir. Üslûbu'l-Kur'ân tamlamasıyla da aslında Kur'ân'ın muhataplarına

20/9-98; el-Mu'minûn 45-49; eş-Şu'arâ 26/ 10-67; en-Neml 27/7-14; el-Kasas 28/3-48; es-Sâffât 37/114-122; el-Mu'min 40/23-46; ez-Zuhruf 43/46-56; en-Nâziât 79/15-26.

¹¹⁶ Hz. İsa kıssasının anlatıldığı âyetler şunlardır: Âl-i İmrân 3/45-55; en-Nisâ 4/155-159; el-Mâide 5/72-78, 110-118; Meryem 19/16-35; ez-Zuhruf 43/15-26.

¹¹⁷ Talut ve Câlut'un kıssalarından bahseden âyetler şunlardır: el-Bakara 2/247-251.

¹¹⁸ Zülkarneyn kıssasından bahseden âyetler şunlardır: el-Kehf 18/83-98.

¹¹⁹ Hz. Adem'in oğullarından bahseden âyetler şunlardır: el-Mâide 5/27-30.

¹²⁰ Ashâb-ı Kehf'in kıssasından bahseden âyetler şunlardır: el-Kehf 18/9-26.

¹²¹ Ashâb-ı Fîl'den bahseden âyetler şunlardır: el-Fil 105/1-5.

¹²² Ashâb-ı Uhdud ile ilgili âyetler şunlardır: el-Burûc 85/4-8.

¹²³ Karun'dan bahseden âyetler şunlardır: el-Kasas 28/76,83; el-Ankebût 29/39; el-Mu'min 40/24.

¹²⁴ Hz. Meryem'den bahseden âyetler şunlardır: Âl-i İmrân 3/43-45; Meryem 19/16-33; et-Tahrîm 66/12.

¹²⁵ Bedir gazvesinden bahseden âyetler şunlardır: Âl-i İmrân 3/13, 121-127, 173, 174; el-Enfâl 8/7-12, 19, 42-44, 67, 71.

¹²⁶ Uhud gazvesinden bahseden âyetler şunlardır: Âl-i İmrân 3/121, 122, 140-144, 155, 157, 165, 166, 168.

¹²⁷ Tebük gazvesiyle ilgili âyetler şunlardır: et-Tevbe 9/38, 39, 81, 83, 90-93, 102, 117, 118.

¹²⁸ Huneyn gazvesiyle ilgili âyetler şunlardır: et-Tevbe 9/25, 26.

¹²⁹ İsrâ olayının bahsedildiği âyet: el-İsrâ 17/1.

¹³⁰ Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 301.

¹³¹ İbn Manzûr, “slb”, 1/473.

hitap ederken kullandığı ve başka her şeyden onu ayıran özel yöntem kastedilmektedir.¹³²

Kur'ân'ın ilk muhatapları şiir gibi edebî eserlere çok önem vermiş ve üstünlük göstergesi olarak görmüşlerdir. O dönemde bilindiği üzere panayırarda düzenlenen yarışmalarda kazanan yedi şiir “muallaka-i seb'a” adıyla Kâbe'nin duvarında sergilenmektedir. İşte güzel sözün böylesi önem taşıdığı bir dönemde nâzil olan Kur'ân âyetleri Arap toplumunu eşsizliği konusunda hayrete düşürmüştür. Hûd sûresinde yer alan “Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut!” denildi. Su çekildi; hüküm yerini buldu; gemi Cûdî'nin üzerine oturdu; “Zalimlerin topunun canı cehenneme!” denildi.”¹³³ âyetinin nâzil olmasıyla muallaka-i seb'a yazarlarından olan İmru'l-Kays'ın kız kardeşi “Artık kimsenin bir diyeceği kalmadı. Kardeşimin şiiri de övünülecek yerde duramaz”¹³⁴ diyerek onun şiirini indirmesi bu hayranlığın en güzel örneği olarak zikredilebilir.

Kur'ân'ın, okuyanları hayranlığa sevk eden ve onun i'câz yönlerinden birini teşkil eden eşsiz üslûbunun taşıdığı bir takım özellikleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki âyetlerde verilen manaya uygun lafızların seçilmiş olmasıdır.¹³⁵ Meselâ kâfirlerin inkârlarına karşı lanetleneceklerinden bahseden “ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ - Şüphesiz gerçekleri inkâr eden ve inkârcılığa saplanmış olarak ölenler, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerindedir!”¹³⁶ âyetinde kullanılan اِنَّ edatıyla mana kuvvetlendirilerek bu kötü sonun kesinlikle gerçekleşeceği vurgulanmıştır.¹³⁷ Yine infaktan bahseden “ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا كَفَرْنَا لَهُمْ لَٰئِبًا يُؤْمِنُونَ - (Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden infak ederler.”¹³⁸ âyetinde kullanılan “رَزَقْنَاهُمْ” ifadesiyle kişinin infak etmesi gerektiği

¹³² Zûrkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 2/303.

¹³³ Hûd 11/44.

¹³⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, sad. Metin Muhsin Bozkurt (İstanbul: Çile Yayınları, ts.), 1/83.

¹³⁵ Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 332.

¹³⁶ el-Bakara 2/161.

¹³⁷ Mehmet Kılıçarslan, “Kur'ân'ın Anlatım Üslubu” *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2016), 33.

¹³⁸ el-Bakara 2/3.

malının aslında kendisine değil de Allah'a ait olduğu ima edilmektedir.¹³⁹ Kur'ân'ın diğer bir üslûp özelliği de farklı seviyelerdeki bütün insanlara hitap ediyor oluşudur. Böylece her kesim kendi gücüne göre âyetlerden istifade etmektedir. Tek bir kesime hitap etmeyişi de hem bilgi seviyesi daha düşük bir kimse için anlaşılabilen bir kaynak olmasını hem de bilgi seviyesi daha yüksek olan bir kimsenin merakını cezbedecek kadar derin bir kaynak olmasını sağlamaktadır. Meselâ “Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz.”¹⁴⁰ âyetini avamdan bir kimse okuduğunda Allah'ın üstün yaratışını ve onun kudretini algılamaktadır. Ancak göğün genişlediğinin bir bilim adamı tarafından tespit edildiğini bilen kimseler için bu âyet, çok başka bir anlam ifade etmektedir. Bunlar dışında Kur'ân insanın hem aklını hem de hislerini dikkate alması hem kısa hem de tafsilatlı anlatımlara yer vermesi gibi aslında bünyesinde birçok güzellik taşımaktadır.¹⁴¹ Böylece indirildiği dönemde herkesi kendine hayran bırakmış ve bu güzel üslûbun amacı doğrultusunda birçok insanın hidayetine vesile olmuştur.¹⁴²

1.5.2.2. Mübhemâtü'l-Kur'ân

Müphem sözlükte, “kapalı, karışık, algılanması ve anlaşılması zor olan şey”¹⁴³ gibi anlamlara gelmektedir. Tefsir terimi olarak mübhem, Kur'ân'daki insan, cin ve peygamber gibi varlıkların veya bir topluluk ya da kabilenin açıkça belirtilmeyerek bunun yerine ism-i işaretler, ism-i mevsûller, zamirler, cins isimler, belirsiz zaman ve mekân zarflarının kullanılmasıdır. Bu kapalı lafızları açıklayan ilme de Mübhemâtül-Kur'ân ilmi denilmektedir.¹⁴⁴

Kur'ân'daki bazı ifadelerin açıkça zikredilmeyip de müphem ifadelerle anlatılmasının bir takım nedenleri vardır:

1. Başka bir âyette açıkça zikredilmiş olması: Fâtiha sûresinin “Bizi nimet verdiklerinin yoluna ilet.”¹⁴⁵ âyetindeki “nimet verilenlerin” kimler olduğu Nisâ

¹³⁹ M. Bahaeddin Yüksel, “Kur'ân'ın Dilsel Yapısıyla İlgili Kavramlar”, *Tefsir Usulü*, ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş (İstanbul: Lisans Yayınları, 2020), 93.

¹⁴⁰ *ez-Zâriyât* 51/47.

¹⁴¹ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 2/313; Kılıçarslan, “Kur'ân'ın Anlatım Üslubu”, 52-56.

¹⁴² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 186.

¹⁴³ İsfahânî, “bhm”, 149; İbn Manzûr “bhm”, 12/57; Fîrûzâbâdî, “bhm”, 1081.

¹⁴⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 699; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 215; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 136-137; Maden, “Kur'ân'ın Lafızlarını İnceleyen İlimler”, 72.

¹⁴⁵ *el-Fâtiha* 1/7.

sûresinde açıklandığı için tekrar burada zikredilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Buna göre nimet verilenler "...peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlihler"¹⁴⁶ dir.

1. Zaten meşhur olduğu için bilinmesi: "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun." âyetinde Hz. Adem'in eşinin Hz. Havva olduğu zaten bilinmekteydi. Bu nedenle açıkça ifade edilmemiştir. Yine "Meryem oğlunu ve annesini birer delil kıldık." âyetinde de delil kılınanların Hz. İsa ve Hz. Meryem olduğu bilindiği için isimleri zikredilmemiştir.¹⁴⁷

2. Şefkat göstererek adını saklamak için: Meselâ "İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, hasımların en yamanı olduğu halde kalbinde olana Allah'ı şahit de tutar."¹⁴⁸ âyetinde bahsedilen kişi bir rivayete göre Ahnes b. Şerik'tir. Ancak kendisi âyetin nüzûlünden bir süre sonra samimi bir Müslüman olmuştur.

3. İsme değil de verilen mesaja dikkat çekmek için: "Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok uygun yer ve imkân bulacaktır. Kim Allah ve resulü uğrunda hicret ederek yurdundan çıkar da sonra ölüm onu yolda yakalarsa artık onun mükâfatını vermek Allah'a aittir; Allah daima günahları örtmektedir, engin rahmet sahibidir."¹⁴⁹ âyetinde bahsedilen sahabe bir rivayete göre çok hasta olduğu halde hicret yolculuğuna çıkarak yolda vefat eden Damre İbn Ays'dır. Burada kimin yaptığı değil de yapılan davranışın öneminden dolayı isim zikredilmemiştir.

4. Müphem ifadenin açıklanmasında bir fayda olmadığı için: "Yahut evlerinin çatıları çöküp üzerine duvarları yıkılarak harap olmuş, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibidir."¹⁵⁰ âyetin de kasabanın isminin zikredilmesinin herhangi bir faydası olmayacağı için müphem bir ifade kullanılmıştır.

5. Üstün bir vasıf kullanarak kişiyi yüceltmek için: "Gerçeği getiren kişiye ve onu tasdik edene gelince, işte takvâ sahipleri onlardır."¹⁵¹ denilerek Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir güzel vasıflar ile yüceltilmiştir.

6. Eksik bir vasıf kullanarak kişiyi tahkir etmek için: "Şüphesiz sana buğzeden, zürriyetsizin ta kendisidir."¹⁵² âyetinde olduğu gibi As b. Vâil'in adı zikredilmemiş ancak aşağılayıcı bir vasıfla nitelendirilmiştir.¹⁵³

¹⁴⁶ en-Nisâ 4/69.

¹⁴⁷ Okumuş, "Ulûmu'l-Kur'ân" 387.

¹⁴⁸ el-Bakara 2/204.

¹⁴⁹ en-Nisâ 4/100.

¹⁵⁰ el-Bakara 2/259.

¹⁵¹ ez-Zümer 39/33.

Kur'ân'da yer alan müphem lafızlarla kimin veya neyin kastedildiği ise yoruma açık olan bir konu değildir. Suyûti bu bilgilere yalnızca nakil ile ulaşılabileceğini ifade etmiştir. Tabi ki gelen rivayetlerin sağlam bir senet ile Hz. Peygamber'e, sahabeye veya tabiuna ulaşıyor olması da gerekmektedir.¹⁵⁴ Bununla birlikte sahableden ve tabiundan gelen bilgilerin kaynağı Kur'ân, Tevrat, ve tarihi bilgiler olabildiği gibi sahabe ve tabiunun kendi şahsi yorumları da olabilmektedir. Bu nedenle Kur'ân'a dayandırılan rivayetler dışında sahabe ve tabiundan gelen nakiller eğer ittifak ile kabul edilmemişler ise kesin doğru olarak görülmemelidir. Çünkü Kur'ân'ın müphem ifadeleri genellikle gaybâ dair konulardır. Bu müphem ifadelerin Hz. Peygamberden gelecek bir rivayet olmadığı sürece kesin bir açıklamasının yapılması da insan kabiliyetinin üstündedir.¹⁵⁵

1.5.2.3. Garîbu'l-Kur'ân

Garîb kelimesi sözlükte, “uzak olan her şey, cinsi arasında benzersiz olan, kapalı ve anlaşılması zor kelime”¹⁵⁶ anlamlarına gelmektedir. Kavram ıstılahta, “az kullanılması sebebiyle manası sözlüklere başvurulmadan bilinmeyen kelimeler” olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁷ Garîbu'l- Kur'ân ise Kur'ân'da farklı dillerden geçerek Arapça'ya yerleşen, Kureyş lehçesi olmayan veya az kullanıldığı için yaygın olarak bilinmeyen lafızları inceleyen ilim dalıdır.¹⁵⁸

Kur'ân'ın içerisinde yabancı bir kelimenin varlığı konusunda âlimler ihtilaf halindedir. Buna göre İmam Şâfi (öl. 204/820), Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (öl. 209/824), İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/923), İbn Fâris (öl. 395/1004) ve Ebû Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148) gibi âlimler Kur'ân'da yabancı bir kelimenin bulunmadığını Kur'ân'ın “Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.”¹⁵⁹, “Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik

¹⁵² el-Kevser 108/3.

¹⁵³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 111-114; Süyûtî, *el-İtkân*, 698-699; Okumuş, “Ulûmu'l-Kur'ân”, 386-389.

¹⁵⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 699.

¹⁵⁵ Halis Albayrak, “Mübhematu'l-Kur'an İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992), 166-167; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 282; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn*, sad. Abdulaziz Hatip (İstanbul: Semerkand, 2018), 1/164.

¹⁵⁶ Halîl b. Ahmed, “gryb”, 3/272; Isfahânî, “grb”, 604.

¹⁵⁷ Hüseyin Elmalı-Şükrü Arslan, “Garîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/374.

¹⁵⁸ İsmail Cerrahoğlu, “Garîbü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/379; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn*, 1/162.

¹⁵⁹ Yûsuf 12/2.

mutlaka şöyle diyeceklerdi: “Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap’a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!”...¹⁶⁰ gibi âyetlerinin de buna delil olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer bir görüş ise Kur’ân’ın bünyesinde başka dillerden kelimelerinde olduğudur. Bu konuda âlimler Arapların başka toplumlarla etkileşimleri sonucu her toplumda olduğu gibi bazı kelimeleri kendi dillerinde kullandıklarını belirtmiş, aslında Arapçalaşmış olan bu lafızları Kur’ân’ın da kullanmış olmasının doğal bir durum olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁶¹

Kur’ân’da bulunan farklı lehçelere ait garîb kelimelerden bazıları şunlardır: Esfârâ (اسْفَارًا)¹⁶² Kinane lehçesinde “kitaplar” anlamında, saldâ (صَلْدًا)¹⁶³ Huzeyl lehçesinde “temiz” anlamında, râbiye (رَابِيَّةً)¹⁶⁴ Himyer lehçesinde “şiddetli” anlamında, el-hubuk (الْحُبُكُ)¹⁶⁵ Cürhüm lehçesinde “yollar” anlamında, rayhân (رَيْحَان)¹⁶⁶ Hemezân lehçesinde “rızk” anlamında kullanılmaktadır. Farklı dillere ait kelimelerden bazıları da şunlardır: adn (عَدْن)¹⁶⁷ Süryani dilinde “bağ-bahçe” anlamında, ğassâk (عَسَّاق)¹⁶⁸ Türkçede “kirli soğuk su” anlamında, kıst (قِسْط)¹⁶⁹ Rumcada “adalet” anlamında, mişkât (مِشْكُوَّةً)¹⁷⁰ Habeş dilinde “fener” anlamında kullanılan kelimelerdir.¹⁷¹

Garîbu’l-Kur’ân ilminin Kur’ân’ı tefsir ederken müfessir tarafından bilinmesinin zarurî olduğu, bu ilmi bilmeden tefsir etmenin helal olmadığı ifade edilmiştir.¹⁷² Kur’ân’daki garîb ifadelere dair açıklamalar da sahabe dönemine kadar dayanmaktadır. İbn Abbâs’tan gelen rivayetlerden onların Kur’ân’daki bazı kelimelerin anlamlarını bilmedikleri, bazen bu kelimelerin anlamlarını Arap şiiirine başvurarak açıkladıkları anlaşılmaktadır. Sonraki dönemlerde de garîb lafızlara dair

¹⁶⁰ Fussilet 41/44.

¹⁶¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 288-289; Çetin, *Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerim Tarihi*, 237-238.

¹⁶² el-Cum’a 62/5.

¹⁶³ el-Bakara 2/264.

¹⁶⁴ el-Hâkka 69/10.

¹⁶⁵ ez-Zâriyât 51/7.

¹⁶⁶ el-Vâkıâ 56/89.

¹⁶⁷ et-Tevbe 9/72.

¹⁶⁸ Sâd 38/57.

¹⁶⁹ en-Nisâ 4/127.

¹⁷⁰ en-Nûr 24/35.

¹⁷¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 283-286, 295, 297.

¹⁷² Zerkeşî, *el-Burhân*, 204.

rivayetleri toplayan Garîbu'l-Kur'ân eserleri kaleme alınmıştır.¹⁷³ Bu alanda yazılan eserlerden en meşhuru ise Râgıb el-İsfahânî (öl. 503/1109)'nin *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân* adlı ansiklopedik bir sözlük özelliği taşıyan eseridir. Taşındığı birçok özellik nedeniyle de kendinden sonraki eserlere kaynaklık etmiştir.¹⁷⁴

1.5.2.4. el-Vücûh ve'n-Nezâir

Vech kelimesinin çoğulu olan vücûh (الوجوه) sözlükte, “bir şeyin ön tarafı, yön, yüz ve bir kavmin önemli kişisi”¹⁷⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Nezâir ise nazîre kelimesinin çoğulu olup sözlükte, “bir şeyin şekil, miktar veya anlam bakımından benzer ve denk olması”¹⁷⁶ manalarını ifade etmektedir.

Terim olarak ise vücûh kavramı, aynı lafızların Kur'ân'ın farklı yerlerinde ifade ettikleri farklı manalara karşılık gelmektedir.¹⁷⁷ Meselâ, Mukâtil b. Süleyman “sevâe (سواء)” kelimesinin Kur'ân'da altı farklı anlamda kullanıldığını ifade etmiştir. Sad sûresi 22. âyette “Aramızda âdil bir hüküm ver.” (وَإِهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ) şeklinde “âdilâne” anlamı, Saffat sûresi 55. âyette “Onu cehennemde ortasında görür.” (فَرَأَاهُ فِي) şeklinde “orta” anlamı ve Enfâl sûresi 58. âyette “Onlara açıkça bildir.” (فَأَتَيْنَاهُمُ عَلَى سَوَاءٍ) şeklinde “açık/net iş” anlamı “sevâe” kelimesinin sahip olduğu anlamlardan bazılarıdır.¹⁷⁸

Vücûh terimi konusunda müfessirler aynı kanâate sahip olmakla birlikte nezâirin tanımı hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Yapılan tanımlardan ilkinde göre vücûh ve nezâir kavramı hareke ve lafız bakımından aynı olan bir kelimenin Kur'ân'ın farklı yerlerinde farklı anlamlarda kullanılmasını ifade etmektedir. Nezâir bu kelimenin lafzına, vücûh ise kullanıldığı farklı anlamlara karşılık gelmektedir. İbnü'l-Cevzî'ye ait olan bu görüş, Zerkeşî ve Suyûtî tarafından kavramların vücûh ve

¹⁷³ Süyûtî, *el-İtkân*, 258.

¹⁷⁴ Ömer Kara, “el-Müfredât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/503.

¹⁷⁵ Halîl b. Ahmed, “vch”, 4/349-350; İbn Manzûr, “vch”, 13/555.

¹⁷⁶ Halîl b. Ahmed, “nzi”, 4/237; İbn Manzûr, “nzi”, 5/218-219.

¹⁷⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 81; Süyûtî, *el-İtkân*, 301.

¹⁷⁸ Mukatîl b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin (Bağdat: Mektebetü'r-Rüşd, 1427/2011), 28-30.

nezâir ilmi için yazılan kitaplardaki kullanımlarına uymadığı gerekçesiyle zayıf görülmüştür.¹⁷⁹

Nezâirin tanımı konusunda Zerkeşî ve Süyûtî tarafından benimsenen ikinci görüşe göre, vücûh bir kelimenin Kur'ân'da değişik yerlerde sahip olduğu farklı anlamlar, nezâir ise bu kelimenin farklı yerlerdeki aynı anlamları olarak tanımlanmıştır. Örnek olarak Kur'ân'da on altı ayrı anlama geldiği söylenen “hüdâ” kelimesi vücûh, kelimenin Bakara sûresi 5. âyet, A'râf sûresi 100. âyet ve Tâhâ sûresi 128. âyette anlamlarından biri olan “beyân” manasını taşıması ise nezâirdir.¹⁸⁰

Sonraki dönemlerde kaleme alınan usûl kitaplarında¹⁸¹ ise nezâirin ilk dönemlere kıyasla farklı bir tanımlamaya sahip olduğu görülmektedir. Yapılan bu üçüncü tanıma göre nezâir, lafızları farklı olan kelimelerin aynı anlamı ifade etmesi yani Türkçedeki “eş anlamlı” kavramına karşılık gelmektedir. Örnek olarak “yevmu'l-kıyâme, yevmu'd-din veya yevmu'l-teğabûn” gibi çeşitli kelimelerin kıyamet günü manasını ifade etmek maksadıyla kullanılması nezâir kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁸² Yapılan ikinci tanım dışındakiler vücûh ve nezâirin literatürdeki örnekleriyle uyuşmadığı için en isabetli olan tanım vücûhu bir kelimenin farklı yerlerde farklı anlamları, nezâiri ise birçok manaya sahip olan bu kelimenin farklı âyetlerde tekrar eden aynı anlamları şeklinde tanımlayan ikincisi olduğu ifade edilmiştir. Çünkü vücûh ve nezâir eserleri, ilk tanımda ifade edildiği gibi sadece lafızda ve manada gerçekleşen çok anlamlılıktan bahsetmemekte bununla birlikte aynı kelimelerin farklı yerlerde aynı anlamlarda kullanıldığından bahsetmektedir. Aynı şekilde günümüzde nezâirin eşanlamlılık olduğunu ifade eden ve yaygınlık kazanarak doğruluğu neredeyse tartışılmayacak bir olgu haline gelen üçüncü tanım da bu kitapların içeriğine uygun değildir. Çünkü hem kitaplarda

¹⁷⁹ Cemâlüddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fî ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1403/1987), 83; Zerkeşî, *el-Burhân*, 81; Süyûtî, *el-İtkân*, 301.

¹⁸⁰ Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-nezâir fî'l-Kur'ân*, 19-20; Zerkeşî, *el-Burhân*, 81; Süyûtî, *el-İtkân*, 301.

¹⁸¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 213-214; Okumuş, “Ulûmu'l-Kur'ân”, 401-402; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 145-146.

¹⁸² Okumuş, “Ulûmu'l-Kur'ân”, 404.

eşanlamlılıktan bahsedilmemekte hem de bu tanımın örnekleri eserlerde yer almamaktadır.¹⁸³

Vücûh ve nezâir literatürü ile uygunluk sağlamamasına rağmen günümüzde neredeyse şüpheye yer bırakmayacak ölçüde yaygınlaşan üçüncü tanımın bu derece meşhur olmasının sebeplerini ise Mustafa Karagöz bu soruna dikkat çektiği makalesinde açıklamıştır. Karagöz, nezâirin eşanlamlılık olarak algılanmasının ilk sebebinin, bu ilmin öncü eserlerinden olan Mukatil b. Süleyman'ın *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-azîm* ve Yahya b. Sellam'ın *et-Tesârif* isimli eserlerinde vücûh ve nezâire dair herhangi bir tanım yapılmaması olduğunu söylemiştir. İkinci sebep ise Kur'ân ilimleri alanında başlıca referans eserlerden olan el-Burhân ve el-İtkân müelliflerinin nezâiri, “mütevâtîe (lafız ve anlam birliği olan) lafızlar”¹⁸⁴ şeklinde tanımladıktan sonra herhangi bir örnek veya açıklamada bulunmamalarıdır. Bu durum Zerkeşî ve Suyûtî'nin ifadelerinin yanlış anlaşılmasına sebep olmuştur. Karagöz, ilgili probleme dair “Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci” isimli makalesinde daha başka nedenlerde zikrederek yaygın kullanımın yanlışlığını gözler önüne sermiştir.¹⁸⁵

Doğru olduğuna kanâat getirilen ikinci tanım doğrultusunda vücuh ve nezâire dair Kur'ân'dan örnekler vermek kavram çiftinin daha anlaşılır hale gelmesine olanak sağlayacaktır. Meselâ “fesad (الفساد)” kelimesinin Kur'ân'da altı ayrı anlamı olduğu belirtilmiştir. Kelimenin birinci vechi, “isyankârlık/düzeni bozmak” anlamıdır. Kelime, “Onlara, yeryüzünde isyan çıkarmayın/düzeni bozmayın denildiğinde...” (قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ... وَإِذَا)¹⁸⁶ “İslâh edilmesinden sonra yeryüzünde isyan çıkarmayın.” (وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا)¹⁸⁷ gibi âyetlerde “isyankârlık/düzeni bozmak” anlamında kullanılmıştır. İki âyette de fesad kavramı aynı anlamda olduğu için bu âyetlerdeki fesad kelimeleri nezâirdir. Kelimenin ikinci vechi, “helak” anlamıdır. Mukâtil b. Süleyman kelimenin, “Yeryüzünde iki defa fesad

¹⁸³ Mustafa Karagöz, “Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci”, *Bilimname* 14/1 (2008), 16-20; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 344-345; Maden, “Kur'ân'ın Lafızlarını İnceleyen İlimler”, 60-61.

¹⁸⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 81; Suyûtî, *el-İtkân*, 301.

¹⁸⁵ Karagöz, “Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci”, 20-23.

¹⁸⁶ el-Bakara 2/11.

¹⁸⁷ el-A'râf 7/55.

çıkarcaksın.”¹⁸⁸ (لَتُفْسِدَنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَرَيْنِ) ve “Eğer hak onların keyfî arzularına uysaydı muhakkak ki gökler, yer ve bunlarda bulunanlar helak olurdu.”¹⁸⁹ (وَلَوْ أَتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ) (لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ) gibi âyetlerde bu anlamda kullanıldığını söylemiştir. Yine aynı anlama ifade etmeleri nedeniyle ilgili âyetlerdeki kelimeler birbirinin nâziri konumundadır. Fesad kelimesinin Kur’ân’daki diğer vecihleri ise su ve bitkilerde kıtlık,¹⁹⁰ öldürmek,¹⁹¹ bizzat fesat¹⁹² ve sihir¹⁹³ anlamlarıdır.¹⁹⁴

Birçok vechi bulunan lafızlara, Kur’ân’ın çeşitli yerlerinde âyetin bağlamına uygun şekilde anlam verilmesi yani âyetlerin doğru bir şekilde anlaşılması için büyük ehemmiyete sahip olan vücûh ve nezâir ilminin önemi, nakledilen çeşitli hadislerle de ortaya koyulmuştur. Mukâtil b. Süleyman tarafından rivayet edilen hadise göre Hz. Peygamber, “Kişi Kur’ândaki birçok vücûhu gözetmedikçe tam manasıyla fâkih olamaz.”¹⁹⁵ şeklinde buyurmuştur. İlme verilen bu önem doğrultusunda erken dönemlerde vücûh ve nezâire dair müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bunlardan günümüze ulaşan ilk eser Mukâtil b. Süleyman’ın *el-Vücûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’âni’l-Azîm* isimli eseridir. Ardında Yahya b. Sellam’ın *et-Tesârif*, el-Askerî’nin *el-Vücûh ve’n-nezâir*, ed-Dâmegânî’nin *el-Vücûh ve’n-nezâir li-elfâzi Kitâbillâhi’l-Azîz* ve İbnü’l-Cevzî’nin *Nüzhetü’l-a’yüni’n-nevâzir fi’l-ilmî’l-vücûh ve’n-nezâir* isimli eserleri gibi günümüze kadar vücûh ve nezâir alanında birçok eser te’lif edilmiştir.¹⁹⁶

1.5.2.5. Aksâmu’l-Kur’ân

Çoğulu aksâm (أقسام) olan kase (كَسَمَ) sözlükte, “yemin, ant” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹⁷ Terim olarak kase, “bir kimsenin kararlılığını pekiştirmek ve başkalarını ikna etmek amacıyla söz ve beyanını Allah’ın adını veya bir sıfatını zikrederek kuvvetlendirmesi”¹⁹⁸ şeklinde tanımlanabilir. Kur’ân’ın yeminleri

¹⁸⁸ el-İsrâ 17/4.

¹⁸⁹ el-Mü’minûn 23/71.

¹⁹⁰ er-Rûm 30/41.

¹⁹¹ el-A’râf 7/127; el-Mü’min 40/26; el-Kehf 18/94.

¹⁹² el-Bakara 2/205; en-Neml 27/34.

¹⁹³ Yûnus 10/81.

¹⁹⁴ Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’ân*, 31-33.

¹⁹⁵ Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’ân*, 19.

¹⁹⁶ Maden, “Kur’ân’ın Lafızlarını İnceleyen İlimler”, 66-67.

¹⁹⁷ Halîl b. Ahmed, “ksm”, 3/389; İbn Manzûr, “ksm”, 12/481.

¹⁹⁸ Ertuğrul Boynukalın, “Yemin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/417.

anlamındaki Aksâmu'l-Kur'ân ise Kur'ân'da yer alan yeminleri değişik yönlerden inceleyen ilim dalıdır.¹⁹⁹

Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde Arap toplumunun yemini çokça kullanması nedeniyle Kur'ân da indirildiği toplumun diline uygun olarak anlatımda yeminleri kullanmıştır. Bununla birlikte muhatabın dikkatini çekmek ve üzerine yemin edilen şeylerin önemini göstermek için de Kur'ân'da yeminlerin bulunduğu ifade edilmiştir.²⁰⁰ Kur'ân'da 15 sûre kalem ile başlamaktadır. İki sûre gökyüzüne,²⁰¹ bir sûre yıldıza,²⁰² bir sûre şafak vaktine,²⁰³ bir sûre güneşe,²⁰⁴ bir sûre geceye,²⁰⁵ bir sûre kuşluk vaktine,²⁰⁶ bir sûre zamana,²⁰⁷ iki sûre rüzgâra,²⁰⁸ bir sûre Tûr'a,²⁰⁹ bir sûre incire,²¹⁰ bir sûre bir takım varlıklara,²¹¹ bir sûre de hayvana²¹² yemin etmektedir. Bunun dışında yedi yerde²¹³ Allah Teâlâ kendi zatına yemin etmiştir. Meselâ “Hayır, Rabbine ant olsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükmü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.”²¹⁴ âyeti bunlardan biridir.²¹⁵

Kur'ân'ın yeminlerine dair birçok eser yazılmakla birlikte bunlar arasında en meşhuru İbn Kayyim el-Cevziyye'ye (öl. 751/1350) ait olan *et-Tıbyân fî Aksâmi'l-Kur'ân* adlı eser olmuştur.²¹⁶

¹⁹⁹ Celal Kırcı, “Aksâmü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/290.

²⁰⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 675; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 214-215.

²⁰¹ el-Burûc 85/1; et-Târik 86/1.

²⁰² en-Necm 53/1.

²⁰³ el-Fecr 89/1.

²⁰⁴ eş-Şems 91/1.

²⁰⁵ el-Leyl 92/1.

²⁰⁶ ed-Duhâ 93/1.

²⁰⁷ el-Asr 103/1.

²⁰⁸ ez-Zâriyât 51/1; el-Murselât 77/1.

²⁰⁹ et-Tûr 52/1.

²¹⁰ et-Tîn 95/1.

²¹¹ en-Nâziât 79/1-5.

²¹² el-Âdiyât 100/1.

²¹³ Allah'ın kendi zatına yemin ettiği âyetler şunlardır: Yûnus 10/53; el-Hicr 15/92; Meryem 19/68; ez-Zâriyât 51/23; et-Tegâbun 64/7; el-Meâric 70/40.

²¹⁴ en-Nisâ 4/65.

²¹⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 675-677.

²¹⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 199.

1.5.2.6. Kur'ân'ın Hitapları

Bir hayat rehberi olan Kur'ân'ı Kerîm ilahi buyrukları iletirken peygamberler, insan, cin, bir kısım hayvanlar ve hatta şeytan gibi birçok kesime hitapta bulunmuştur. Bu durum Kur'ân'ın hemen hemen her sayfasında farklı birçok hitabın yer almasına neden olmuştur. Âlimler Kur'ân'daki bu çeşitli hitapları farklı şekillerde sınıflandırmışlardır. Suyûti (öl. 911/1505) *el-İtkân'da* bir kısım âlimlerin bu hitapları;

1. Hz. Peygambere olan hitaplar,
2. Hz. Peygamber dışında kalanlara olan hitaplar,
3. Her iki kesime de yapılan hitaplar şeklinde üçe ayırdığını ifade etmektedir.²¹⁷

Yine Kur'ân'ın hitaplarını İbnu'l Cevzî'nin (öl. 751/1350) 15 olarak zikrettiğini belirtmiştir. Kendisi de âlimlerin 30 üzerine çıkardığını söylediği bu hitapları 34 başlık altında aktarmaktadır.²¹⁸ Zerkeşi (öl. 794/1392) ise hitap çeşitlerinin 40 civarı olduğunu ifade etmekle birlikte 33 tanesine kitabın da yer vermiştir.²¹⁹ Kur'ân'ın bu çeşitli hitaplarından bir kısmı şunlardır:

1. Hitap umumî olup yine umumu kasteden hitaplar: يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِقَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ “Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, inananlara bir rehber ve rahmet gelmiştir.”²²⁰ âyetinde ki hitap buraya örnek olarak verilebilir.
2. Hitap hususi olup yine hususiliğin kastedildiği hitaplar: يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ “Ey Peygamber, Rabbinden indirileni tebliğ et.”²²¹ âyeti yalnızca Hz. Peygamber'e yapılan hususi bir hitaptır.
3. Hususi bir hitap kullanılıp umumun kastedildiği hitaplar: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ... “Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman...”²²² şeklindeki âyette hitap Hz. Peygamber'e yapılmakla birlikte aslında boşama işine kalkışan herkes kastedilmektedir.

²¹⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 491.

²¹⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 488.

²¹⁹ Zerkeşi, *el-Burhân*, 455.

²²⁰ Yûnus 10/57.

²²¹ el-Mâide 5/67.

²²² et-Talâk 65/1.

4. Umumî bir hitap kullanarak hususun kastedildiği hitaplar: Zerkeşî bu tür bir hitabın Kur’ân’daki varlığı konusunda ihtilafın mevcut olduğunu söylemekle birlikte birçok örnek zikretmiştir.²²³ Örnek olarak, إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ “Odaların dışından sana seslenenlerin çoğu kuşkusuz düşünemiyorlar.”²²⁴ âyetinde kullanılan umumi ifade Dahhâk’ın (öl. 105/723) ifadesine göre, Akra‘ b. Hâbis’in (öl. 33/654) kastedildiği hususi bir ifadedir.²²⁵
5. Cins isimle yapılan hitaplar: Kur’ân’ın birçok sûresinde rastlanılan يَا أَيُّهَا النَّاسُ “Ey İnsanlar” gibi hitaplar belli bir cinse yönelik olan bu hitaplara örnektir.
6. Bir sınıfa yapılan hitaplar: Bakara sûresinde يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ “Ey İsrail oğulları”²²⁶ şeklindeki ifade bu çeşit hitaplara örnek teşkil etmektedir. Yani bu ifade ile bu sınıfa giren herkes kastedilmektedir.
7. Kişi adıyla yapılan hitaplar: Birçok peygambere yapılan يَا عِيسَى يَا مُوسَى يَا إِبْرَاهِيمَ “Ey İsa, Ey Musâ, Ey İbrâhim”²²⁷ gibi hitaplar bu tür hitaplara örnek olarak verilebilir.
8. Övgü hitabı: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا “Ey İman edenler...” şeklindeki hitaplar da bu türdendir.
9. Yerme içeren hitaplar: يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ “Ey inkâr edenler...” gibi hitaplar bu çeşittendir.
10. Aşağılama hitabı: قَالَ احْسَبُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ “Allah buyurur ki: “Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin!”²²⁸ âyetinde yapılan bu hitap aşağılama hitabına örnektir.
11. Alay etme hitabı: ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ “Tat bakalım (azabı); zira sen (aklınca) güçlü ve itibarlısın...”²²⁹ âyeti bu türe örnektir.

²²³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 456-458.

²²⁴ el-Hucurât 49/4.

²²⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 457.

²²⁶ el-Bakara 2/40.

²²⁷ Âl-i İmrân 3/55; Tâhâ 20/17, 36, 57, 83; Hûd 11/76.

²²⁸ el-Mu’minûn 23/108.

²²⁹ el-Duhân 44/49.

12. Cansızlara yapılan hitaplar: فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا "... semaya ve arza: "İsteyerek veya istemeyerek gelin" dedi."²³⁰ hitabı buna örnektir.
13. Tahrik/teşvik hitabı: وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ "...Eğer müminler iseniz ancak Allah'a güvenin."²³¹ âyeti teşvik ifade eden hitaplara örnektir.
14. Sevgi hitabı: يَا بُنَيَّ "Ey oğulcuğum..."²³² ifadesinde olduğu gibi Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı hitap bu türe örnektir.
15. Olmayan bir şeye yapılan hitap: يَا بَنِي آدَمَ "Ey Âdemoğulları..."²³³ şeklindeki bu hitap, hem geçmişte var olup halen var olmayan hem şimdi yaşayan hem de gelecekte var olacak bütün insanlığa yapıldığı için bu türe girmektedir.²³⁴

Kur'ân'ın bu çeşitli hitaplarının bilinmesi hem müfessirlerin Allah'ın maksadını doğru anlaması hem de âyetlerden çıkarılan hükümlerin isabeti açısından önem arz etmektedir.²³⁵

1.5.2.7. Emsalü'l-Kur'ân

Çoğulu emsal olan mesel kelimesi sözlükte, "benzeme, benzeri olma, sıfat, vasıf, söz, ibret, kıssa ve bir şeyi anlatmak için örnek verilen şey"²³⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Kur'ân'da yer alan meseller Emsalü'l-Kur'ân tamlamasıyla ifade edilmiş bununla da "Âyetlerdeki mana ve maksadın insan idrakine yaklaştırılması ve hissiyatında etki ve hayranlık uyandıracak şekilde kısa ve özlü ifade edilmesi"²³⁷ kastedilmiştir. İmam Şâfi tarafından Emsalü'l-Kur'ân, muhatabı itaate yöneltip isyandan sakındıran bununla beraber her müçtehidin bilmekle yükümlü olduğu bir ilim olarak nitelendirilmiştir.²³⁸ Yine İbn Habîb el-Mâverdî de meselleri Kur'ân'ın önemli ilimlerinden biri olarak zikretmiştir.²³⁹

Anlatımda soyut olan veya anlaşılması zor konuları daha anlaşılır ve açık hale getirmek için başvurulan bu yöntem Kur'ân'ı Kerîm'de de çokça yer verilmiştir.

²³⁰ Fussilet 41/11.

²³¹ el-Mâide 5/23.

²³² Lokmân 31/17.

²³³ el-A'râf 7/26.

²³⁴ Zerkeşi, *el-Burhân*, 455-473; Süyûtî, *el-İtkân*, 488-491.

²³⁵ M. Halil Çiçek, "Kur'ân'ın Edebî Yapısıyla İlgili Kavramlar", Tefsir Usulü, ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş (İstanbul: Lisans Yayınları, 2020), 170.

²³⁶ Halîl b. Ahmed, "msl", 4/118; Cevherî, "msl", 5/1816; İbn Manzûr, "msl", 11/610.

²³⁷ Yüksel, "Kur'ân'ın Dilsel Yapısıyla İlgili Kavramlar", 101.

²³⁸ Zerkeşi, *el-Burhân*, 326.

²³⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 671.

Mesellerin Kur'ân'da var olmasının nedenleri arasında ibret alınması, bir şeye teşvik etmesi veya sakındırması, hatırlatması ve anlatılan manayı daha açık hale getirmesi sayılabilir.²⁴⁰

Mesellerde kelime anlamından da anlaşılacağı üzere bir şeyin başka bir şeye çeşitli yönlerden benzetildiği görülmektedir. Bu benzetmeler yani meseller genellikle Kur'ân'ı Kerîm'de iki tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki sarîh yani mesel olduğu açıkça zikredilen mesellerdir. Bu tür âyetlerde benzeyen ve benzetilen birlikte zikredilmektedir. Meselâ Bakara sûresinde geçen “Onların misâli, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlattığında Allah ışıklarını yok eder de onları karanlıklar içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakıverir.”²⁴¹ âyetinden önce Allah Teâlâ münafıklardan bahsetmekte²⁴² ve bu âyette de onların durumunu ateş yakmak için çabalayan ancak aydınlığa kavuşacakken karanlığa gömülen kimselere benzetmektedir. Yine aynı sûrenin devamında gelen âyette “Yahut onlar, karanlıklar içinde gökten boşanan gök gürültülü, şimşekli bir yağmura tutulmuş kimseler gibidirler.”²⁴³ ifadeleriyle münafıklar yağmura tutulmuş kimselere benzetilerek aslında onların nasıl bir zarar içerisinde oldukları gözler önüne serilmiştir.²⁴⁴ Bununla birlikte Kur'ân'ı Kerîm'de mesel olduğu açıkça zikredilmeyen kâmin (gizli) meseller de vardır. Bu tür mesellerde benzeyen açık olarak söylenmez. Meselâ “Güzel memleketin bitkisi Rabbinin izniyle (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız üründen başka bir şey çıkmaz.”²⁴⁵ âyetinde İbn Abbâs'tan gelen bir rivayete göre güzel ülke mümine, kötü ülke ise kâfire benzetilmiştir.²⁴⁶ Görüldüğü üzere bu tür mesellerin neye delâlet ettiği bir takım rivayetlere veya müfessirlerin çeşitli yorumlarına dayandırılarak anlaşılmaktadır.

Süyûtî (öl. 911/1505) Arapların ve Türkler gibi Arap olmayanların atasözlerine kaynaklık eden Kur'ân'ın kâmin mesellerini, Mâverdî'den (öl. 450/1058) nakille *İtkân'da* zikretmektedir. Buna göre “Ne ekersen onu biçersin.” atasözü “Kötülük

²⁴⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 671; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 216-217.

²⁴¹ el-Bakara 2/17.

²⁴² el-Bakara 2/8-16.

²⁴³ el-Bakara 2/19.

²⁴⁴ Başka sarîh mesel örnekleri için bk. el-Bakara 2/171, 261; er-Ra'd 13/17; İbrâhîm 14/18; el-Kehf 18/45-46; en-Nûr 24/39-40; el-Hadîd 57/20.

²⁴⁵ el-A'râf 7/58.

²⁴⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 327; Süyûtî, *el-İtkân*, 672-673; Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 277-280; Okumuş, “Ulûmu'l-Kur'ân”, 407-408.

yapan cezasını çeker.”²⁴⁷ âyetiyle, “Nerede hareket orada bereket.” atasözü “Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde birçok yer ve bolluk bulur.”²⁴⁸ âyetiyle desteklenmiştir.²⁴⁹

1.5.3. Kur’ân’ın Anlamı İle İlgili İlimler

Ulûmu’l-Kur’ân’ın diğer bazı konuları ise onun derin manalarıyla ilgilenecek Kur’ân’ı anlama faaliyetindeki yerlerini almışlardır. Muhkem ve müteşâbih, hurûf-ı mukattaa, i’câzu’l-Kur’ân, müşkilü’l-Kur’ân, münâsebâtu’l-Kur’ân ve fedâilu’l-Kur’ân bu ilimlerden bazılarıdır. Adı geçen ilimler dışında Kur’ân’ın hem lafzı hem de manasıyla ilgili olmasına rağmen çalışmanın temel kaynakları olan *Fî Zilâli’l-Kur’ân* ve *Tefhîmü’l-Kur’ân*’da kıraât ilminin yalnızca anlam yönüne vurgu yapılması nedeniyle kıraâtü’l-Kur’ân ilmi de bu başlık altında ele alınmıştır.

1.5.3.1. Muhkem ve Müteşâbih

حکم kökünden ism-i mef’ûl olan muhkem sözlükte, “güçlü, sağlam, mükemmel, eksiksiz, kusursuz ve açık”²⁵⁰ gibi anlamlara gelmektedir. شبه kökünden ism-i fâil olan müteşâbih ise sözlükte, “benzeyen, karışık ve kapalı olan”²⁵¹ anlamlarına gelmektedir. Terim olarak muhkem, manası açıkça anlaşılabilen, anlaşılması konusunda bir şüphe bırakmayan, tek bir manaya ihtimali olan ifadeler, müteşâbih ise muhkemin aksine farklı birçok manaya gelme ihtimali nedeniyle tam olarak hangi manaya delâlet ettiği anlaşılabilen ifadelerdir.²⁵²

Kur’ân’da geçen bazı âyetler nedeniyle âyetlerin muhkem veya müteşâbih oluşuna ve kavramların kapsamına dair birçok yorum yapılmıştır. Buna göre “...Bu âyetleri muhkem olan bir kitaptır...”²⁵³ âyetinden hareketle Kur’ân’ın bütün âyetlerinin muhkem olduğu söylenmiştir. Yine “Allah sözlerin en güzelini müteşâbih bir kitap olarak indirdi...”²⁵⁴ âyeti nedeniyle de bir takım âlimler Kur’ân’ın bütün âyetlerinin müteşâbih olduğunu ifade etmişlerdir. Süyûtî (öl. 911/1505) bütün

²⁴⁷ en-Nisâ 4/123.

²⁴⁸ en-Nisâ 4/100.

²⁴⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 673.

²⁵⁰ İbn Manzûr, “hkm”, 12/141.

²⁵¹ Halîl b. Ahmed, “şbh”, 2/304; İbn Manzûr, “şbh”, 13/503; Cevherî, “şbh”, 6/2236.

²⁵² Süyûtî, *el-İtkân*, 425; Isfahânî, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*, 251; Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 2/370-371; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü’l-Müfessirin*, 1/165.

²⁵³ Hüd 11/1.

²⁵⁴ ez-Zümer 39/23.

âyetlerin muhkem olmasından Kur'ân'da hiçbir eksiğin olmayıp mükemmel olduğunun, müteşâbih bir kitap ifadesiyle de icaz yönünden âyetlerinin birbirine benzediğinin kastedildiğini söylemiştir. Bu konuda en çok benimsenen görüş ise Âl-i İmran sûresinin 7. âyetinde “Onun bir kısım âyetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşâbihtir.”²⁵⁵ ifadeleriyle belirtildiği üzere Kur'ân'ın muhkem ve müteşâbih olarak iki kısım âyetlerinin bulunduğu.²⁵⁶

Âlimler arasında tartışma konusu olmuş bir diğer husus da müteşâbih âyetlerin yorumlanıp yorumlanamayacağıdır. Âl-i İmrân sûresinde Kur'ân'ın muhkem ve müteşâbih olarak iki kısma ayrıldığı ifade edildikten sonra müteşâbihler için “Kalplerinde sapma meyli bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te'vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun te'vilini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır.”²⁵⁷ ifadeleri yer almıştır. وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ ifadesinde verrâsihûn'daki (وَالرَّاسِخُونَ) vav harfinin atıf için olduğu dolayısıyla da âyetten ilimde yüksek payeye erişenlerin de müteşâbihleri bilebileceği anlamı çıkacağı söylenmiştir. Bu konuyla ilgili diğer bir tespit de buradaki vav harfinin isti'nâf, yani yeni bir başlangıç için olduğudur. Böylece âyetten, müteşâbihlerin yalnız Allah tarafından bilineceği, rusuh sahiplerinin de buna inandıkları anlamı çıkmaktadır. Süyûtî (öl. 911/1505), ilk görüşü savunanların fazla olmadığını, Mücâhid'in (öl. 324/936) de bu kimselerden biri olduğunu belirtirken kendisi ikinci görüşü desteklemektedir.²⁵⁸

Kur'ân'daki müteşâbihler mutlak ve izâfî (bir yönüyle muhkem diğer bir yönüyle müteşâbih) olarak ikiye ayrılmaktadır. Mutlak olan yani kıyametin vakti, ruh, Dâbbetu'l-Arz ve Allah'ın fiil ve sıfatlarına dair olan müteşâbihler gibi tam anlamı sadece Allah tarafından bilinebilen müteşâbihlerdir. Bunun dışında kalan izâfî müteşâbihler ise meselâ bazı garîb veya birçok anlama ihtimali olan lafızlar gibi, bunların manası bir takım delillere dayandırılarak açıklanabilmektedir.²⁵⁹ Kur'ân'ın insanlara bir rehber oluşu nedeniyle birçok âyeti kolayca anlaşılabilir. Bununla

²⁵⁵ Âl-i İmrân 3/7.

²⁵⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 425.

²⁵⁷ Âl-i İmrân 3/7.

²⁵⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 426-427.

²⁵⁹ Isfahânî, “şbh”, 443.

birlikte mutlak müteşâbihler dışında kalan müteşâbih âyetler bir takım deliller ve Âl-i İmrân 7. âyette de geçtiği üzere doğru bir anlayış ile te'vil edilebilmektedir.²⁶⁰

1.5.3.2. Hurûf-ı Mukattaa

Kur'ân'ı Kerîm'in bazı sûreleri Hurûf-ı Mukattaa olarak anılan harfler ile başlamaktadır. Hurûf-ı Mukattaa, harf kelimesinin çoğulu olan huruf²⁶¹ ve “kesmek” anlamındaki فَطَعَ kökünden bir sıfat olan mukattaa²⁶² kelimelerinden oluşmuştur. Kavram, kesik harfler anlamına gelerek bazı sûrelerin başlarındaki bu harflerin, kelimelerin aksine ayrı ayrı okunduğuna dikkat çekmektedir.

Hurûf-ı Mukattaa farklı sayı ve düzende 29 sûrenin başında bulunur. Bunlar ق, ص ve ن şeklinde bir harf olarak üç sûrede,²⁶³ طس, يس, حم ve طه şeklinde iki harf halinde on sûrede,²⁶⁴ الم الر طسم ve عسق şeklinde üç harf olarak on üç sûrede,²⁶⁵ المر ve المص şeklinde dört harf olarak iki sûrede²⁶⁶ ve كهيعص şeklinde beş harf halinde bir sûrede²⁶⁷ yer almışlardır.

Kur'ân'ın üslûp özelliklerinden biri olan bu harf grupları birçok yönden İslam âlimlerini meşgul etmekle kalmayıp müsteşriklerin dahi dikkatini çekmiştir.²⁶⁸ Bu doğrultuda hurûf-ı mukattaa'nın bir âyet olup olmadığı konusu da âlimler arasında tartışılan konulardan biri olmuştur. Basralılara ait olan bir görüşe göre mukattaa harfleri, Kur'ân'ın müstakil bir âyeti değildir.²⁶⁹ Bu harflerin bazılarının müstakil birer âyet, bazılarının da diğer âyetlerin parçası olduğunu belirten diğer bir görüş ise Kûfelilere aittir. Buna göre طه, كهيعص, يس, طس, الم, حم, طسم, كهيعص, المر ve المص buldukları sûrelerde birer âyet kabul edilmiştir. ق, ن, ص, طس ve الر harfleri ise buldukları âyetlerin birer

²⁶⁰ Öz, “Kur'ân'ın Dahili Bağlamlarını Gösteren Kavramlar”, 197-198.

²⁶¹ Halîl b. Ahmed, “hrf”, 1/305; İbn Manzûr, “hrf”, 9/41.

²⁶² Halîl b. Ahmed, “kt'a”, 3/405; İbn Manzûr, “kt'a”, 8/282-283.

²⁶³ Sâd 38/1; Kâf 50/1; el-Kalem 68/1.

²⁶⁴ Tâhâ 20/1; en-Neml 27/1; Yâsîn 36/1; el-Mü'min 40/1; Fussilet 41/1; eş-Şûrâ 42/1; ez-Zuhruf 43/1; ed-Duhân 44/1; el-Câsiye 45/1; el-Ahkâf 46/1.

²⁶⁵ el-Bakara 2/1; Âl-i İmrân 3/1; Yûnus 10/1; Hûd 11/1; Yûsuf 12/1; İbrâhîm 14/1; el-Hicr 15/1; eş-Şuarâ 26/1; el-Kasas 28/1; el-Ankebût 29/1; er-Rûm 30/1; Lokmân 31/1; es-Secde 32/1; eş-Şûrâ 42/1.

²⁶⁶ el-A'râf 7/1; er-Ra'd 13/1.

²⁶⁷ Meryem 19/1.

²⁶⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 156.

²⁶⁹ Zerkeşi, *el-Burhân*, 121.

parçası sayılmışlardır. Huruf-ı mukattaada yapılan bu ayrımın tevkifi olarak belirlendiğini de ifade etmişlerdir.²⁷⁰

Bu harflerin Kur'ân'da neden yer aldıklarına ve ne anlam ifade ettiklerine dair de İslâm âlimleri birçok fikir öne sürmüşlerdir. Bunlardan ilkinde göre, Tâhâ, Yâsin, Kâf ve Sâd sûresinde olduğu gibi huruf-ı mukattaa başlarında buldukları sûrelerin isimleridir. Çoğunluğun bu görüşü benimsediğini söyleyen Zemahşerî (öl. 538/1144), üslûp olarak nasıl ki bir sûreden bahsederken onun ilk âyetini söyleyerek o sûreyi kastetmiş oluyorsak bu harflerle de başlarında yer aldıkları sûrelerin kastedildiğini, aslında hakiki manada bir isimden bahsedilmediğini eklemiştir.²⁷¹ Yine bu harflerin Kur'ân'ı isimleri olduğu da söylenmiştir. Başka bir görüş sûreleri birbirinden ayırmak için zikredilmiş olduklarıdır. Bunlarla birlikte bazı ifadelerin kısaltmaları olduğu, harflerin ebced hesabıyla bazı tarihi olaylara işaret ettiği ve yalnızca Allah tarafından neye delâlet ettiğinin bilineceği, birer sır oldukları da söylenmiştir.²⁷² Bu harfler ile Allah'ın yemin ettiği de ifade edilmiş ancak Zemahşerî, böyle bir kullanımın Arap dilinde hoş karşılanmayacağını belirterek bu görüşün yanlışlığına dikkat çekmiştir. Çünkü bu harflerin yemin maksadı taşıdığı söylenirse eğer Yâsîn sûresinde olduğu gibi tek bir şeye yemin için hem hurûf-ı mukattaa hem de kasev vavı kullanılmış olacaktır.²⁷³ Bu konuda zikredilen diğer bir görüş ise bütün bu harflerin muhatapların dikkatini çekmeye yönelik olduğudur. Yine çoğunluğu Mekki sûrelerde yer alan bu harflerin²⁷⁴ müşriklere birer meydan okuma olduğu da ifade edilmiştir. Çünkü harflerin isimleri sadece okuma-yazma bilenler tarafından bilinebilir. Harflerin asıl isimleri ile okunduğu hurûf-ı mukattaa da Kur'ân'ın ümmi bir peygamber tarafından yazılamayacağına yani kaynağının ilahi olduğuna delil teşkil etmektedir. Aynı zamanda bu harflerin hem alfabedeki harflerin yarısını hem

²⁷⁰ Cârullah Ebi'l-Kâsım Mahmûd bin Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1414/1998), 1/140; Zerkeşî, *el-Burhân*, 121-122.

²⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/129, 137.

²⁷² Nasirüddîn Ebû Hayr Abdullah bin Ömer bin Muhammed eş-Şirâzî eş-Şâfi el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1414/1998), 1/33-35.

²⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/133.

²⁷⁴ el-Bakara ve Âli İmrân sûreleri haricinde Hurûf-ı Mukattaa'nın yer aldığı 29 sûrenin 27 tanesi Mekki'dir.

de harflerin şiddet, rıhvet, itbâk, kalkale vb. sıfatlarını taşıyan harflerin yarısını içermesi de bu ifadelerin gelişigüzel olmayıp belli hikmetler taşıdığına işarettir.²⁷⁵

Tam olarak ne anlam ifade ettiği bilinemeyen bu harf grupları aslında bu özelliğiyle de Kur'ân'ın insanları âciz bırakmasını sağlamakta ve kaynağının ilâhî oluşunu pekiştirmektedir.

1.5.3.3. İ'câzu'l-Kur'ân

Sözlükte, “aciz kalmak, yapamamak” anlamındaki عجز kökünden türemiş bir mastar olan i'câz kelimesi, “aciz bırakmak” anlamına gelmektedir.²⁷⁶ İ'câzu'l-Kur'ân ile de “Kur'ân'ın, sahip olduğu edebî üstünlük ve muhteva zenginliği sebebiyle benzerinin meydana getirilememesi”²⁷⁷ kastedilmektedir.

Kur'ân, indirildiği dönemde müşrikleri etkilemekle beraber halen her dönemde muhataplarını lafız ve manasındaki incelikleriyle etkisi altına almaktadır. Hz. Peygamberin buyurduğu üzere bu durum Kur'ân'ın kıyamete kadar süren bir mûcize²⁷⁸ oluşunun göstergesidir. Sözün üstünlük göstergesi olduğu bir dönemde nâzil olan Kur'ân, bu mûcize oluşunun delili olarak müşriklere benzerini getirmeleri konusunda üç merhalede meydan okumuştur. İlk merhalede “De ki: Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.”²⁷⁹ buyurarak iki cinsin toplanmasıyla dahi Kur'ân'ın benzeri bir kitabı yazmalarının mümkün olmadığı söylenerek meydan okunmuştur. İkinci merhalede “Yoksa “Kur'ân'ı kendisi uydurdu” mu diyorlar? De ki: “Eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da, siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin! Eğer size cevap veremezlerse, bilin ki Kur'ân ancak Allah'ın ilminin eseri olarak indirilmiştir ve O'ndan başka tanrı yoktur; hâlâ teslim olmayacak mısınız?”²⁸⁰ denilerek meydan okuma daha da şiddetlenmiş ve uydurma olduğunu söyledikleri

²⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/136-140; Zerkeşî, *el-Burhân*, 118-121; Süyûtî, *el-İtkân*, 437-442.

²⁷⁶ Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 250.

²⁷⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “İ'câzu'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/403.

²⁷⁸ “Her nebiye, ümmetinin imanını derecesinde mûcizeler verilir; bana verilen mûcize, Allah'ın vahyidir. Kıyamet gününde diğer nebilerden daha çok inanana sahip olmayı dilerim.” İmâm Ebî Abdillâh Muhammed bin İsmâîl el-Buhârî, *Sahihi'l-Buhârî* (Dımeşk: Dâru İbn-i Kesîr, 1418/2002), “Fezâilü'l-Kur'ân”, 1 (No. 4981).

²⁷⁹ el-İsrâ 17/88.

²⁸⁰ Hûd 11/13-14.

kitabın on sûresini getirmekten âciz oldukları gözler önüne serilmiştir. Son merhalede “Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah’tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz! Bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o, inkârcılar için hazırlanmıştır.”²⁸¹ ifadeleriyle de aslında yalanladıkları Kur’ân’ın, bir sûresini dahi getirmekten âciz oldukları, vazgeçemedikleri sürece de sonlarının muhakkak cehennem olduğu açıkça belirtilmiştir. Tehaddî âyetleri olarak anılan bu âyetlerde hem Kur’ân’ın lafiz ve manadaki üstün belâgati vurgulanmış hem de kaynağının ilâhî oluşu pekiştirilmiştir.²⁸²

Kur’ân insanları, birçok bakımdan kendisinin bir benzerini getirmeleri konusunda acîz bırakmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Kur’ân’ın kendine has üslûbu ve belâgati bakımından,
2. Te’lifinin tedrici bir şekilde 23 yılda nazil olmasına rağmen âyetlerinde hiçbir uyumsuzluğun bulunmayışı bakımından,
3. Geçmişteki milletler, nüzûl zamanındaki münafıklar ve gelecekteki bazı olaylar gibi birçok gayb haberini içermesi bakımından,
4. Tabiat ilimleri ile beraber birçok ilmi barındırması bakımından,
5. İnsanların hayatlarına dair ihtiyaç duyacağı hükümler içermesi bakımından hiçbir mahlûkat Kur’ân’ın benzeri bir âyeti getirmeye güç yetirememiştir.

Kur’ân daha birçok özelliği ile zamana ve mekâna meydan okuyarak tazeliğini, üstünlüğünü ve mucize oluşunu korumaktadır.²⁸³

1.5.3.4. Müşkilü’l-Kur’ân

Müşkil kelimesi sözlükte, شَكَلَ fiilinden ism-i fâil olup “karışıklık, zor olma” gibi anlamlara gelmektedir.²⁸⁴ Kavram terim olarak, ilk bakışta Kur’ân’ın bir takım âyetlerinin ihtilaf halinde veya birbirlerine zıt gibi görünmesi şeklinde tanımlanmaktadır.²⁸⁵ Kur’ân âyetleri arasında bir zıtlık veya ihtilafın mevcut oluşu

²⁸¹ el-Bakara 2/23-24.

²⁸² Süyûtî, *el-İtkân*, 645-646.

²⁸³ Süyûtî, *el-İtkân*, 638-639, 654; Çetin, *Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerim Tarihi*, 248-255; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 193-194.

²⁸⁴ Manzûr, “şkl”, 11/357; Firûzâbâdî, “şkl”, 1019.

²⁸⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 475; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 207; Okumuş, “Ulûmu’l-Kur’ân”, 380; Öz, “Kur’ân’ın Dahili Bağlımlarını Gösteren Kavramlar”, 198.

“...Eğer o Allah’tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!”²⁸⁶ âyeti gereği imkansızdır. Ancak âyetlerin bir kısmı bu başlık altında değerlendirilerek oluşan vehimlerin giderilmesi amacıyla müşkilü’l-Kur’ân ilmine konu olmuştur. Müşkilü’l-Kur’ân bir yönüyle de insanın anlayışındaki yanılgılara, itirazlara veya saldırılara karşı Kur’ân’ın icâzını müdafaa etmektedir.²⁸⁷

Enfâl sûresinde mü’minlerin savaşta kâfirlere olan üstünlüklerinden bahseden iki âyet müşkil kapsamında değerlendirilen âyetlere örnek olarak verilebilir. Buna göre “Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener...”²⁸⁸ âyetinde mü’minlerin kâfirlere oranı bire on iken bir sonraki âyette “Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah’ın izniyle iki yüz kişiyi yener, sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir.”²⁸⁹ şeklinde buyurularak bu oran iki katına düşürülmüştür. Bu çelişki vehmini bir takım müfessirler neshe başvurarak yani ikinci âyetin ilk âyeti nesh ettiğini ifade ederek çözmeye çalışmışlardır. Oysaki neshe başvurmadan da âyetlerde bir çelişkinin mevcut olmadığı açıklanabilmektedir. Nitekim ilk âyette bir mü’minin on kâfire karşı savaşarak galip geleceği bir şarta bağlı olarak zikredilmiştir. Burada mevcut olan şart savaşa karşı gösterilen sabırdır. Bu şart sağlanmadığı vakit aslında bu yükümlülükte ortadan kalkmaktadır. İkinci âyette ise bu şartın sağlanmadığı içlerinde sabır veya savaş gereksinimleri konusunda bir zafiyetin meydana geldiği bu durumda da bir mü’minin savaşması gereken kâfir sayısının ikiye düşürüldüğü belirtilmiştir. Yani eğer bir mü’min savaşa dair psikolojik olarak hazır, sabırlı ve teçhizatlı ise ilk âyetin hükmüne göre on kâfire karşı savaşmalıdır. Bu da ilk âyetin hükmünün mensûh olmadığını göstermektedir.²⁹⁰

İnsan anlayışından kaynaklanan bir takım sebeplerden dolayı yukarıda zikredilenler gibi bazı âyetler müşkil olarak algılanmıştır. Bu sebeplerden ilki, âyetlerin Kur’ân’ın bütünü içerisinde değerlendirilmiyor oluşudur. Meselâ Kur’ân’da

²⁸⁶ en-Nisâ 4/82.

²⁸⁷ Süleyman Pak, *Müşkilü’l-Kur’an* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 110; Çetin, *Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerim Tarihi*, 285-286.

²⁸⁸ el-Enfâl 8/65.

²⁸⁹ el-Enfâl 8/65.

²⁹⁰ Muhammed Fahrüddin İbnü’l-Allâme Ziyâüddin Ömer er-Râzî, *Tefsirü’l-Fahru’r-Râzî (et-Tefsirü’l-Kebîr ve Mefâtihi’l-Gayb)* (Lübnan: Dârü’l-Fikr, 1397/1981), 15/200-2002; M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri* (İstanbul, Beyan Yayınları, 2012), 3/404; Okumuş, “Ulûmu’l-Kur’ân”, 381.

Hz. Âdem'in yaratıldığı malzeme hakkında toprak,²⁹¹ balçık,²⁹² su,²⁹³ cıvık çamur²⁹⁴ ve kupkuru balçık²⁹⁵ gibi farklı ifadelere yer verilmiştir. Burada âyetler Kur'ân'ın bütünlüğü içinde incelendiğinde her maddenin özünün aynı olduğu ve yaratılışın aşamalarından bahsetmek için farklı ifadelere yer verildiği anlaşılır. Böylece âyetler arasındaki müşkil vehmi ortadan kalkmaktadır.²⁹⁶

Yine âyetler kendi iç bağlamları içerisinde değerlendirilmediği vakit de ihtilaf olduğu vehmi oluşabilmektedir. Bakara sûresinde “Allah kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onları arındırmayacak! Onlar için elem verici bir azap vardır.”²⁹⁷ ifadeleri ile Allah'ın kâfirlerle konuşmayacağından bahsedilirken Hicr sûresinde ise “Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette onların hepsini sorguya çekeceğiz!”²⁹⁸ denilerek kâfirlerin sorguya çekileceği ifade edilmiştir. Aslında ilk âyetteki konuşma kâfirlere lütuf, değer anlamında bir konuşmanın gerçekleşmeyeceğinden bahsederken ikinci âyet onların yaptıklarından dolayı mutlaka azarlanıp hesaba çekileceğinden bahsetmektedir.²⁹⁹

Mecazî anlatımın söz konusu olduğu bazı âyetleri hakiki manada anlamak da bu tür sorunlara yol açabilmektedir. Meselâ “İnsanları sarhoş görürsün fakat onlar sarhoş değildir; çünkü Allah'ın azabı çok çetindir!”³⁰⁰ âyetinde eğer sarhoşluk hakiki manada anlaşılırsa bir problem meydana gelmektedir. Ancak buradaki sarhoşluk ile insanların kıyametin dehşetinden dolayı bürünecekleri hal mecazî olarak anlatılmıştır.³⁰¹ Bu gibi nedenlerle ortaya çıkan yanlışlar müfessirlerin gayreti ile açıklığa kavuşturularak Kur'ân'ın i'câz yönü her seferinde gözler önüne serilmektedir.

²⁹¹ Âl-i İmrân 3/59.

²⁹² el-Hicr 15/26, 28, 33.

²⁹³ el-Furkân 25/54.

²⁹⁴ es-Sâffât 37/11.

²⁹⁵ er-Rahmân 55/14.

²⁹⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 362; Süyûtî, *el-İtkân*, 475; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 287; Öz, “Kur'ân'ın Dahili Bağlamlarını Gösteren Kavramlar”, 199-200.

²⁹⁷ el-Bakara 2/174.

²⁹⁸ el-Hicr 15/92-93.

²⁹⁹ Okumuş, “Ulûmu'l-Kur'ân”, 383; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 209; Öz, “Kur'ân'ın Dahili Bağlamlarını Gösteren Kavramlar”, 200.

³⁰⁰ el-Hac 22/2.

³⁰¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 365; Süyûtî, *el-İtkân*, 489; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 216-287.

1.5.3.5. Münâsebâtu'l-Kur'ân

Kökü نَسَب olan münâsebet kavramı sözlükte, “yakınlık, benzerlik, ilişki ve irtibat” gibi anlamlara gelmektedir.³⁰² İstılahta ise münâsebet, “birbirini takip eden kelime ve cümleler veya art arda anlatılan olaylar arasındaki bağlantı ve uyum” olarak tanımlanmış ve tenasüp kavramıyla da ifade edilmiştir. Aslında münâsebet ilmi Kur'ân'ın âyetleri arasındaki çok yönlü uyumu ortaya koyarak onun icâz yönlerinden birine dikkat çekmektedir. Bu nedenle başta Fahreddîn er-Râzî (öl. 606/1210) olmak üzere âlimler nezdinde önemli bir yer tutmuş ancak zor bir ilim oluşu hakkında yazılan müstakil eserlerin sayısını azaltmıştır.³⁰³

Râzî (öl. 606/1210), *Tefsîrû'l-Kebîr*'de bu konunun üzerine çokça eğilmiş ve pek çok sûrenin tefsirinde sûrenin başının sonuyla, önceki ya da sonraki sûreyle veya âyetlerinin kendi arasındaki münâsebetine dair açıklamalarda bulunmuştur. Meselâ Bakara sûresinin tefsirini yaparken sûrenin ilk âyetlerinin³⁰⁴ mü'minlerin vasıflarından övgüyle bahsederek başlaması ile son âyetleri arasında bir ilişki kurmakta ve bahsedilen mü'minlerin sûrenin 285. âyeti gereği³⁰⁵ Hz. Muhammed'in ümmeti olduğunu ifade etmektedir.³⁰⁶

Tefsirinde sûreler arasındaki münâsebeti çokça değinen bir diğer müfessir de Elmalı Hamdi Yazır olmuştur. Örneğin Enfâl sûresinin tefsirine bir önceki sûre ile irtibat kurarak başlamaktadır. Buna göre sûrenin ilk âyetindeki “Sana ganimetlerden soruyorlar...” ifadesini A'râf sûrenin son âyetinde hakkıyla kulluktan bahsedilmesi³⁰⁷ doğrultusunda açıklamış ve bu sorunun ganimeti istemekten kaynaklanmadığını hakkıyla kulluk etmek amacıyla ganimetler hakkındaki hükmü öğrenmeye dair bir soru olduğunu söylemiştir.³⁰⁸

³⁰² İbn Manzûr, “nsb”, 1/755; Zerkeşî, *el-Burhân*, 36.

³⁰³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 36; Süyûtî, *el-İtkân*, 489; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 328-329; Okumuş, “Ulûmu'l-Kur'ân”, 414; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn*, 1/166.

³⁰⁴ el-Bakara 2/3-5.

³⁰⁵ “Allah'ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. “O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız” ve “İşittik, itaat ettik, bağışlamamı dileriz rabbimiz, gidiş sanadır” dediler.” el-Bakara 2/285.

³⁰⁶ Râzî, *Tefsîrû'l-Fahru'r-Râzî*, 7/138.

³⁰⁷ el-A'râf 7/206.

³⁰⁸ Elmalı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Zehraveyn, ts.), 4/201-202.

Kur'ân'ın ilk ve son sûresi arasındaki ilişkiye dair de bazı açıklamalar yapılmıştır. Buna göre Fâtiha sûresinde yalnızca Allah'a kulluk etmekle hidayetin mümkün olabileceği ifade edildikten sonra en-Nâs sûresinde kulluğu yerine getirerek hidayete ulaşmanın vesvese veren şeytanın şerrinden Allah'a sığınmakla gerçekleştirilebileceği vurgulanmıştır.³⁰⁹

Âyetlere dair yapılan benzeri açıklamalar bazı kimseler tarafından kabul görmemiştir.³¹⁰ Zaten bu tür ifadelerin hepsinin kesin kabul veya reddini söylemek mümkün değildir. Kur'ân'ı incelemek, anlamaya çalışmak, üzerinde düşünmek Allah'ın teşvik ettiği bir faaliyet olması nedeniyle kişinin önceki yorumlardan da faydalanarak onun inceliklerini araştırması ve kendi kanâatine göre bir yorumda bulunması daha doğru olmaktadır. Ancak Kur'ân'ın icâzını ortaya koymak gibi bir gayeyle dahi olsa âyetler veya sûreler arasında zorlama bir irtibat kurmaktan kaçınılması gerekmektedir.³¹¹

1.5.3.6. Fezâilu'l-Kur'ân

Fazilet kelimesinin çoğulu olan fezâil sözlükte, “fazilet, üstünlük, yükseklik” gibi anlamlara gelmektedir.³¹² Fezâilu'l-Kur'ân ise Kur'ân'ın, üstün özelliklerinin yanında tamamının, sûrelerinin veya âyetlerinin okunması ile elde edilecek sevap ya da şifayı nitelemek için kullanılan bir terimdir.³¹³

Kur'ân'ın kendi döneminin ve kıyamete kadar geçecek bütün dönemlerin en üstün eseri oluşuna birçok âyetinde gerek benzerinin getirilemeyeceği konusunda meydan okuyarak³¹⁴ gerekse onun değeri açıkça vurgulanarak³¹⁵ işaret edilmiştir. Âyetlerin dışında Hz. Peygamberden de Kur'ân'a yönelmeyi teşvik eden ve onun üstünlüğünden bahseden pek çok hadis nakledilmiştir. “Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir.”³¹⁶ ve “İçinde Kur'ân'dan bir şey bulunmayan kimse harap olmuş ev gibidir.”³¹⁷ şeklindeki hadisler bu nakillerden bazılarıdır.

³⁰⁹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 205.

³¹⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 37.

³¹¹ Okumuş, “Ulûmu'l-Kur'ân”, 417; Öz, “Kur'ân'ın Dahili Bağlımlarını Gösteren Kavramlar”, 184.

³¹² Halîl b. Ahmed, “fdl”, 3/326; İbn Manzûr, “fdl”, 11/524; Fîrûzâbâdî, “fdl”, 1043.

³¹³ Abdullah Aydemir, “Fezâilü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/532-533.

³¹⁴ el-İsrâ 17/88; Hûd 11/13-14; el-Bakara 2/23-24.

³¹⁵ el-En'âm 6/155; et-Tekvîr 81/19-21; el-Hicr 15/87; Yâsîn 36/2 vd.

³¹⁶ Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 21 (No. 527); Ebi İsâ Muhammed bin İsâ et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Garbu'l-İslâm, 1412/1996), “Fezâilü'l-Kur'ân”, 15 (No. 2907).

³¹⁷ Tirmizî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 18 (No. 2913).

Kur'ân'ın bütününün yanında bir takım sûrelerinin veya âyetlerinin diğerlerinden daha faziletli olduğuna dair hadisler de pek çoktur. Meselâ Hz. Peygamber Fâtiha sûresinin faziletini “Bu sûre Kur'ân sûrelerinin en büyüğüdür. ‘Elhamdü lillahi Rabbi’l-‘Âlemin’ Bu sûre seb’ul mesâni ve bana verilen yüce Kur'ân’dır.”³¹⁸ sözleri ile ifade etmiştir. Yine Bakara sûresinin son iki âyeti hakkında “Geceleyin Bakara sûresinin son iki âyetini okuyana o iki âyet yeterlidir.”³¹⁹ şeklindeki sözleri bu iki âyetin değerini ortaya koymaktadır.

Bu tür fazilet hadisleri meşhur hadis kitaplarında ve özellikle bu amaç için yazılan müstakil eserlerde yerlerini almıştır. Ancak hadislerin bir kısmı sahih olmakla birlikte fezâilü'l-Kur'ân'a dair mevzû hadisler çoğunluktadır.³²⁰ Kur'ân'ın faziletine dair yapılan bu uydurma faaliyeti genellikle hâlis niyetlere dayanarak yapılmış olsa da Hz. Peygamber adına yalan uydurma kapsamına girmekten kurtulamamıştır. Bu konuda yaptığı işi itiraf edenlerde olmuş hatta buna dair meşhur bir rivayet Tefsir Usûlü kitaplarında çokça zikredilmiştir.³²¹ Bu rivayet şöyledir; Nuh b. Ebî Meryem'e (öl. 173/789) “Sûre Kur'ân'ın faziletlerine dair İkrime'den, İbn Abbâs'tan rivayetler sana nereden geldi?” diye sorulunca o da “Ben insanların Kur'ân'dan yüz çevirip Ebû Hanife'nin fikhı, Muhammed bin İshak'ın megazisi ile meşgul olduklarını görünce sevap umarak bu hadisleri uydurdum.” demiştir.³²² Ayrıca bu rivayetin Nuh bin Meryem'e ait olmadığını söyleyen bazı çalışmalar da mevcuttur.³²³ Meşhur olan bu rivayet sahih olmasa bile bunun dışında yine iyi veya kötü niyetlerle Kur'ân'ın sûre veya âyetlerinin faziletine dair birçok uydurma hadis var olduğu bilinmektedir.

1.5.3.7. Kırâatü'l-Kur'ân

Kırâat (قراءة) sözlükte, “okumak, tilavet etmek” manasındaki قرأ fiilinin semâi mastarıdır. Kırâat (قراءات) ise bu kelimenin çoğuludur.³²⁴ Terim olarak, kırâat

³¹⁸ Buhârî, “Tefsîr”, 1 (No. 4474).

³¹⁹ Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 10 (No. 5009).

³²⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 290; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 224.

³²¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 230-231; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 210; Öz, “Kur'ân'ın Dahili Bağlamlarını Gösteren Kavramlar”, 215.

³²² Zerkeşî, *el-Burhân*, 290.

³²³ Kâmil Miras, “Nûh İbn-i Ebî Meryem Hakkındaki Bir Yanlışın Tashihi”, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, mlf. Zeynü'd-dîn Ahmed bin Ahmed bin Abdi'l-Latîfi'z-Zebidî (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1395/1976), 1/496-498.

³²⁴ İbn Manzûr, “kre”, 1/128; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/412.

imamlarının rivayetler ve tarikler bir olmasına rağmen kelimelerin med, kasr, hareke, nokta ve i'râbı gibi hususlarda birbirlerinden farklı telaffuza sahip olmalarıdır.³²⁵ Kırâat kavramı bu ilimde otorite kabul edilen İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429)³²⁶ tarafından ise "Kur'ân'ın kelimelerinin okuma biçimlerini ve bu konudaki ihtilafları nakledene isnad ederek bilmektir."³²⁷ şeklinde tanımlanmıştır. Tanımlardan anlaşılacağı üzere kırâat Kur'ân kelimelerindeki telaffuz bakımından gerçekleşen farklılıkları ifade etmektedir. Bu ilmin kelimelerin lafzının yanı sıra âyetlerin manasına da etki etmesi nedeniyle müfessirler tarafından önemsenen ulûmu'l-Kur'ân konularından olmuştur.

Sahabelerin Hz. Peygamberden Kur'ân'ın farklı okuyuş tarzlarını öğrenmeleri ve gittikleri beldelerde Rasûlullah'tan öğrendikleri bu değişik kırâatlere göre öğretimde bulunmaları doğrultusunda sonraki dönemlerde râvinin ismiyle anılan çeşitli kırâatler ortaya çıkmıştır. Zamanla isnad zinciri Hz. Peygamber'e dayanan sahih kırâatlerin dışında, sahih olmayan kırâatlerin de nakledilmesi yanlış okuyuşların önüne geçilmesini gerekli kılmıştır.³²⁸ Bu doğrultuda Mekkî b. Ebî Tâlib (öl. 437/1045) tarafından sahih kırâatin taşınması gereken şartlar belirlenmiştir. Buna göre nakledilen bir kırâatin sahih kabul edilmesi için rivayetin sika râvi zinciriyle Hz. Peygamber'e dayanması, Arap dili kurallarına uygun olması ve Hz. Osman mushafının yazı hattına muhalif olmaması gerekmektedir.³²⁹

İbnü'l-Cezerî kırâatleri mütevatir, meşhur, ahâd, şaz, mevzû ve müdrec olmak üzere altı çeşit olarak zikretmiştir. Mütevatir kırâat, yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun her dönemde yine kendisi gibi bir topluluktan alıp naklettiği kırâatlerdir. Bunlar İbn Kesîr (öl. 120/737), Nâfi (öl. 169/785), Ebû Amr (öl. 154/770), İbn Âmir (öl. 118/736), Âsım (öl. 127/744), Hamza (öl. 188/803) ve el-Kisâî (öl. 189/804) tarafından nakledilen yedi kırâattir. Meşhur kırâat, sahih kırâat şartlarını taşımakla birlikte mütevatir derecesine ulaşamamış kırâatlerdir. Âlimler arasında şöhret bulmaları nedeniyle meşhur kırâat olarak anılmışlardır. Kırâat-ı

³²⁵ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/312; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 117.

³²⁶ Mehmet Ünal, "Kur'ân'ın Fonetik Naklinin Tarihi (Kırâat İlmi ve Kısa Tarihi)", *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 61.

³²⁷ Şemsüddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Müncidu'l-Mukriîn ve Murşidu't-Tâlibîn* (Kahire: Mektebetü'l-Kutsî, 1347/1931), 3.

³²⁸ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/413; Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 162-163; Ünal, "Kur'ân'ın Fonetik Naklinin Tarihi", 61-63; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 21; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 117.

³²⁹ Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâât*, nşr. Abdulfettah İsmail Şelebi (Kahire: Dâru'n-Nahda, ts.), 32.

aşeradan olan Ebû Cafer (öl. 130/748), Ya'kûb (öl. 205/820) ve Halef'in (öl. 229/843) naklettiği kırâatler bu türdendir. Bu iki türe giren kırâatler sahih kırâat kapsamında değerlendirilerek okunmaları muteber, inkârı ise küfür olarak görülmüştür.³³⁰

Sahih olmayan kırâatlerden ilki âhâd kırâattir. Bu kırâatin nakledildiği isnad zinciri sahih olmakla birlikte Arap dili veya Hz. Osman mushafına uygun olma şartlarını bünyesinde barındırmaması nedeniyle bu şekilde isimlendirilmiştir. Şâz kırâat ise hem sahih bir isnad zinciri ile nakledilmeyen hem de sahih kırâat şartlarından birini veya ikisini birden taşımayan kırâatlerdir. Müdrec kırâatler ise aslında Hz. Peygamber'den nakledilen bir kırâat olmayıp, bazı sahabelerin Kur'ân'ın tefsiri kapsamında mushaflarına aldıkları küçük notların bir okuyuş tarzı olarak algılanması sonucu ortaya çıkmıştır. Sâ'd b. Ebî Vakkâs, Ubey b. Kâ'b ve İbn Mes'ûd'un mushaflarına yaptıkları bu türden eklemeler müdrec kırâate örnektir. Tamamen uydurmaya dayanan okuyuş tarzları ise mevzû kırâat olarak isimlendirilmiştir. Bu tür kırâatlerin okunması sahih kırâat şartlarına uygun olmamaları nedeniyle caiz görülmemiştir.³³¹

³³⁰ Cezerî, *Müncidu'l-Mukriîn ve Murşidu't-Tâlibîn*, 15-16; Süyûtî, *el-İtkân*, 166; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn*, 1/178-180; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 120.

³³¹ Cezerî, *Müncidu'l-Mukriîn ve Murşidu't-Tâlibîn*, 16-24; Zerkeşî, *el-Burhân*, 313; Süyûtî, *el-İtkân*, 167; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 121.

2. İKİNCİ BÖLÜM

FÎ ZİLÂLİ'L-KUR'ÂN VE TEFHÎMÜ'L-KUR'ÂN MÜELLİFLERİ VE ESERLERİ

Bu bölümde çalışmanın ana kaynakları olan *Fî Zilâli'l-Kur'ân* ve *Tefhîmü'l-Kur'ân* tefsirlerinin müellifleri hayatları, ilmi kişilikleri ve eserleri bakımından incelenmiştir.

2.1. Seyyid Kutub'un Hayatı ve Eserleri

2.1.1. Hayatı

Tam adı Seyyid b. el-Hâc b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzîlî olan Seyyid Kutub, 1906 yılında Mısır'ın Asyût şehrinin Mûşe köyünde dünyaya geldi.³³² Aslı Hindistan'a dayandığı söylenen³³³ dindar ve orta gelirli bir aileye mensub olan Kutub'un, Emine, Hamide ve Muhammed adında üç kardeşi vardır.³³⁴

Babası el-Hac Kutub b. İbrahim ziraatle uğraşan dindar, yardımsever, tanınmış, gündemle ilgili bir kimse ve Hizbû'l-Vatanî'nin de aktif bir üyesiydi.³³⁵ Annesi de aynı şekilde dindar bir aileye mensub, tanınmış ve oğlunun eğitimi konusunda onun üzerine eğilen bir hanımdı.³³⁶ Kendisinden 13 yaş küçük olan kardeşi Muhammed Kutub, abisi gibi Kâhire'de eğitim gördü. Fikri anlamda İhvâ-ı Müslimîn ve abisinin yanında yer aldı. Bu nedenle o da abisi gibi hapse mahkûm edildi. Hapisten çıktıktan sonra ki hayatını, ilmi konuda çalışmalar yaparak ve İslâm düşüncesine katkıda bulunan birçok eserinin te'lifi ile geçiren Muhammed Kutub 2014' de Cidde'de vefat etti.³³⁷ Kız kardeşleri Emine ve Hamide Kutub ise abileri ile aynı düşünceleri

³³² Muhammed Berekât, *Seyyid Kutub*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Risale Yayınları, 1987), 15; Salâh Abdulfettâh el-Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişâd* (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1991), 15; Salâh Abdulfettâh el-Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay* (Türkiye: Daru'ş-Şâmiyye, 2016), 80; Abdullah el-Habbâs, *Seyyid Kutub el-Edîbu'n-Nâkîd* (Cezair: Dâru'ş-Şihâb, ts.), 79.

³³³ Hasan Ali en-Nedvî, Seyyid Kutub'un soyunun Hindistan'a dayandığı bilgisini onunla bizzat yaptığı bir görüşmede aldığını ifade etmiştir; Ebü'l-Hasan Ali el-Hasanî en-Nedvî, *Müzekkirâtu Sâ'ih fi'ş-Şarki'l-'Arabî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1394/1978), 153.

³³⁴ Habbâs, *Seyyid Kutub el-Edîbu'n-Nâkîd*, 79; el-Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişâd*, 29-30,41-48.

³³⁵ Seyyid Kutub, *Köyden Bir Çocuk*, çev. Ümit Dericioğlu (İstanbul: İnkılab, 2016), 25-26, 127.

³³⁶ H. Kâmil Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1980), 35.

³³⁷ Hilal Görgün, "Muhammed Kutub", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/306.

paylaşan ve bu doğrultuda eser kaleme alan yazarlardır. Ayrıca dört kardeş birlikte *el-Etyâfü'l-erba'a* adında bir eser de telif etmişlerdir.³³⁸

Çocukluk dönemini geçirdiği Mûşe köyüne dair bilgileri kendi kaleme aldığı *Tıfl mine'l-Karye* isimli edebî eserinden aldığımız Seyyid Kutub, dönemin durumunu da eserinde resmetmiştir. Anlattıklarına göre köy, hırsızlığın kurallı bir meslek olarak yürütüldüğü, kan davası sonucu işlenen cinayetlerin ve bazı batıl inançların yaygın olduğu bir yer olmakla birlikte tatillerde halka tefsir dersi vermek için Ezher'den hocaların geldiği ve ailelerin çocuklarının Kur'ân eğitimi almaları konusunda ısrarcı olduğu bir bölgedir. Yine köyde kitap okuyan kimseler de bulunmaktadır. Seyyid Kutub da köyde çok okuyan geleceği parlak bir çocuk olarak görülmektedir. Babası Hizbû'l-Vatanî'nin köydeki temsilcisi olduğu için siyasi amaçla yapılan toplantılara ev sahipliği yapar, bu durum okuduğu kitapların da etkisiyle Seyyid Kutub'un küçük yaşlarda milli bir bilinç kazanmasına katkı sağlar.³³⁹

Dini hassasiyeti olan bir ailede büyüyen Seyyid Kutub, dini eğitimini ilk olarak evinde babasından aldı. Resmi anlamda bir eğitime ise 6 yaşında köyündeki mektebe giderek başladı. Burası sadece Kur'ân eğitimi alınan sıbyan mektebinin aksine Kur'ân eğitiminin yanında daha çok matematik, sosyal bilgiler ve spor gibi dersler de veren Maarif Müdürlüğüne bağlı resmi bir mektepti. Burada dört yıl boyunca modern bir eğitim ile birlikte hafızlık eğitimine de devam eden Kutub, 10 yaşındayken hıfzını tamamlamıştı.³⁴⁰ Dört yılın sonunda öğretmen okuluna giriş için yaşı müsait olmadığından bir yıl daha son sınıfı tekrar eden Kutub,³⁴¹ bir yılın sonunda Kahire'ye giderek Abdülaziz Medresesi olarak bilinen öğretmen okuluna başladı. İcazetini almasıyla birlikte ilkokul öğretmeni olarak atandı. Ancak 2 yılın sonunda öğretmenlik görevini bıraktı.³⁴² Ardından Kahire Üniversitesi Dâru'l-Ulûm Fakültesi'ne 1929 yılında başlayan Kutub üniversiteye devam ederken 1932 yılında

³³⁸ Habbâs, *Seyyid Kutub el-Edîbu'n-Nâkîd*, 83; Hilal Görgün, "Seyyid Kutub", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/67; İbrahim Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2018), 27.

³³⁹ Kutub, *Köyden Bir Çocuk*, 60-63, 68, 85-87, 104-105.

³⁴⁰ Kutub, *Köyden Bir Çocuk*, 14-15, 30; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 35-36, 41.

³⁴¹ Kutub, *Köyden Bir Çocuk*, 31-32.

³⁴² Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişâd*, 19; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 26.

el-Ahram gazetesinde de yazmaya başladı. Edebiyat alanında lisans diplomasına sahip olarak 1933 yılında buradan mezun oldu.³⁴³

Babasının vefatıyla ailesi Kahire'ye taşındı ve kardeşleri de eğitimlerine burada devam etti. Mezuniyetinden sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı çeşitli eğitim kurumlarında 1933'den 1939 yılına kadar 6 yıl öğretim faaliyeti sürdürdükten sonra bakanlığa müfettiş olarak atandı. Karşısına çıkan yerli ve yabancı birçok eseri okumaya gayret eden Kutub'un edebiyat alanında da Taha Hüseyin (öl. 1973), Abbas Mahmud el-Akkad (öl. 1964), Mustafa Sadık el-Rafî (öl. 1937) gibi dönemin meşhur ediplerinin yazılarının yer aldığı dergilerde kendi yazıları da yayınlanır oldu. 1939 yılına kadar yalnızca edebiyat ile ilgilenen Seyyid Kutub, Kur'an'ın icâzını savunan Mustafa Sadık el-Rafî'ye karşı Kur'an'ın icâzını kabul etmeyerek tenkit yazıları yazan Abbas Mahmud el-Akkad'ın yanında yer aldı.³⁴⁴ Onun dini bir çevrede yetişmesine rağmen böyle bir tutum sergilemesine dair, tartışmalarda olayın dinî boyutuna değil de iki edebî ekol arasında vuku bulan bir tartışma oluşuna odaklanmasından ve Akkad'ın ele aldığı konuların kendisinin bir kısım fikirleri ile örtüşüyor olmasından kaynaklandığı da söylenebilir.³⁴⁵

1939 yılından itibaren de artık Seyyid Kutub'un hayatın da yeni bir dönem başlamaktadır. Kendi deyimiyle "cahiliye dönemi" sona ermiş ve 1939-1951 yılları arasında İslâm düşüncesine dair yazılar yazmaya başlamıştır. 1939 yılında *el-Muktataf* dergisinde yayınlanan *et-Tasvîr'ul-fennî fi'l-Kur'an* (*Kur'an'da Edebî Tasvir*) isimli makalesiyle de Kur'an'ın âyetlerindeki güzelliklere temas ederek onun i'câz yönüne vurgu yapmakla, Abbas Mahmud el-Akkad'dan fikrî olarak ayrılmıştır.³⁴⁶

1940-1952 seneleri arasında 12 yıl boyunca Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki müfettişlik görevini yürüttü.³⁴⁷ 1942'de öğrencilik zamanlarında üye olduğu Vefî Partisi'nden ayrıldı. Sonrasında Sa'diyyîn Partisi'ne üye oldu ancak 1945'de bütün

³⁴³ Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstîshâd*, 15; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 27.

³⁴⁴ Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstîshâd*, 15; Berekât, *Seyyid Kutub*, 16; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 63-64; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 29.

³⁴⁵ Berekât, *Seyyid Kutub*, 20; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 64-65.

³⁴⁶ Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 65; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 29.

³⁴⁷ Habbâs, *Seyyid Kutub el-Edîbu'n-Nâkîd*, 94; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 63.

siyasi partilerle olan ilişkisini kesti.³⁴⁸ 1939 sonrası yazılarında siyasi ve ictimâî alanlara ağırlık vermesiyle birlikte hükümeti rahatsız etti ve 1948 yılında eğitim yöntemlerini araştırma amacıyla giden heyet ile Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderildi. Ayrıca İhvân-ı Müslimîn üyelerinden Muhammed Hilmî el-Minyâvî'nin finansörlüğünü yaptığı ve 1947'den itibaren çıkartmaya başladığı siyasi içerikli *el-Fikrû'l-cedîd* dergisi de kapatıldı.³⁴⁹ Seyyid Kutub'un Amerika'da olduğu sıralarda Hasan el-Bennâ'nın kurucusu olduğu İhvân-ı Müslimîn'e de hükümet tarafından büyük bir darbe indirilmişti. Teşkilatın başkanı Hasan el-Bennâ bu olaylar sonucu şehit edilmiş ve teşkilat kapatılmıştı. O zamanlar Seyyid Kutub'un İhvân ile çok fazla bir münâsebeti yoktu. Ancak olayın bir batı devleti olan Amerika'da sevinçle karşılanması ve bir takım yabancı yazarların İhvân'a karşı yapılan bu saldırının önemli faydalarından bahseden eserler te'lif etmeleri onu hem üzmüş hem de İhvân'ın onların gözünde nasıl bir değere sahip olduğunu fark etmesini sağlamıştı.³⁵⁰ 1949'da Amerika'dayken çıkarttığı *el-Adâletü'l-İctimâ'îyye fi'l-İslâm* eserinde yer alan bir cümleden dolayı³⁵¹ İhvân üyelerinin kitabın kendilerine ithaf edildiğini sanmaları Seyyid Kutub'a bir yakınlık duymalarına neden oldu. 1950'de Mısır'a döndükten sonra da İhvân'dan gençler onu sık sık ziyaret etmeye başlamıştı.³⁵²

Fikirlerinin değişmesi amacıyla Amerika'ya gönderilen Seyyid Kutub 3 yıl burada kaldı. Bu süre zarfında toplum sorunlarını işleyen yazılar kaleme almaya devam etti. 1951 yılında tekrar Mısır'a döndüğünde aslında batı sistemine karşı daha da bilenmişti.³⁵³ 1951 yılı boyunca İslâm ve Müslümanlara karşı bütün oluşumlarla fikrî bir mücadele içerisinde oldu. Yazılarını, hiçbir siyasi ve fikrî oluşuma üye olmadan bazı siyasi partilerin gazetelerinde, *Risâle* ve *Dâvet* dergileri gibi dergilerde ve makalelerini yayımlamayı kabul eden bütün mecralarda yayımladı.³⁵⁴ Ülkesine döndükten sonra kaleme aldığı ilk eser ise batının özellikle İslam ülkelerinde açtığı

³⁴⁸ Görgün, "Seyyid Kutub", 37/64.

³⁴⁹ Habbâs, *Seyyid Kutub el-Edîbu'n-Nâkîd*, 99; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 66; Görgün, "Seyyid Kutub", 37/64.

³⁵⁰ Seyyid Kutub, *Son Sözler: Beni Niçin İdam Ettiler*, çev. Ömer Bezirci (İstanbul, Nehir Yayınları, 1989), 17-18; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 68.

³⁵¹ Cümle şu şekildeydi: "Hayalimde canlandırdığım, bu dini yeniden başladığı günlere döndürerek ilerleyen... Kınayanların kınamalarından korkmadan Allah yolunda savaşıyan gençlere..."; Seyyid Kutub, *el-Adâletü'l-İctimâ'îyye fi'l-İslâm* (Beirut: Dâru's-Şuruk, 1995), 5; Kutub, *Son Sözler: Beni Niçin İdam Ettiler*, 18.

³⁵² Kutub, *Son Sözler: Beni Niçin İdam Ettiler*, 18.

³⁵³ Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 67; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 27-28; Görgün, "Seyyid Kutub", 37/64.

³⁵⁴ Kutub, *Son Sözler: Beni Niçin İdam Ettiler*, 18-19.

eğitim kurumları ile fesat ve küfrü yaydıklarından da bahseden *el-İslâm ve Müşkilâtü'l-Hadâre (İslâm ve Medeniyetin Problemleri)* eseri oldu. Ardından fikirlerini özgür bir şekilde açıklamak maksadıyla Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki görevinden 1952'de istifa etti.³⁵⁵ Sonrasında ise mezun olduğu Dâru'l-Ulûm'a eğitmen olarak başladı.³⁵⁶

1952-1966 yılları arasında artık daha çok siyasi faaliyetler içerisinde bulunan bir Seyyid Kutub vardı. 1954'e kadar Mısır'daki İngiliz emperyalizmine karşı Cemal Abdünnâsır (öl. 1970) tarafından kurulan Hür Subaylar teşkilatı ile yakın ilişkilerde bulunarak onların tarafında yer aldı.³⁵⁷ Temmuz 1952'de Hür Subaylar yaptığı darbe ile Mısır'ın yönetimini ele geçirdiler. Hür Subaylar darbenin başarıyla gerçekleşmesi için İhvân'dan yardım talep etti ve darbe öncesi İhvân-ı Müslimîn ve Hür Subaylar bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre devlet yönetimine İslâm şeriatı getirilecek ve Allah'ın rızasına uygun kararlar alınacaktı. İhvân üyelerinin önemli yerlerde güvenliği sağlamasının da etkisiyle başarıyla sonuçlanan bu darbe sonrası Cemal Abdünnâsır İhvân'la herhangi bir anlaşma yapmadıklarını o zamanki İhvân teşkilatının başkanı Mürşit Hudeybî'ye (öl. 1973) söyledi. Bunun üzerine Hudeybî, İhvân'ın hükümete karşı daha ihtiyatlı olması kanısına varmış oldu.³⁵⁸ Seyyid Kutub o zamanlar iki tarafa da olumlu duygular beslemekteydi. Abdünnâsır'ın, İhvân-ı Müslimîn üyelerinden yeni kurduğu Hey'etü't-tahrîr partisine katılarak kendi teşkilatlarını kapatmalarını istemesi üzerine iki taraf arasında anlaşmazlık baş gösterdi.³⁵⁹ Seyyid Kutub ise bu olay üzerine İhvân-ı Müslimîn'i destekleyerek 1953'de teşkilata üye oldu.³⁶⁰ Ayrıca İhvân'ın seçim ve yeni anayasa isteği konusunda baskıları sonucu darbe heyeti, teşkilatı 1954'de çıkardığı bir karar ile siyasi parti kabul ederek kapattı.³⁶¹ Halk tarafından sevilen ve İhvân tarafından da desteklenen Cumhurbaşkanı Muhammed Necib (öl. 1984) (kendisinin haberi olmadan) istifasını ilan etti. Bunun üzerine halk meydanlara döküldü. Birçok parti üyesi ve İhvân'ın da desteklediği bu mitingler sonucu, Muhammed Necib tekrardan

³⁵⁵ Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 67.

³⁵⁶ Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 28.

³⁵⁷ Kutub, *Son Sözler: Beni Niçin İdam Ettiler*, 19.

³⁵⁸ Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 67.

³⁵⁹ Görgün, "Seyyid Kutub", 37/64.

³⁶⁰ Kutub, *Son Sözler: Beni Niçin İdam Ettiler*, 19.

³⁶¹ Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 81-89; İbrâhim El-Beyyûmî Ganim, "İhvân-ı Müslimîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/581; Görgün, "Seyyid Kutub", 37/64.

görevine getirildi. Görevin iadesi olayların durulmasını sağlamakla birlikte zafiyetten yaralanarak ülkeyi iç savaşa sürükleme gerekçesiyle İhvân'ın 45 üyesi ve başka partilere mensup toplamda 118 kişi tutuklandı. Tutuklular arasında İhvân'ın başkanı Mürşit Hudeybî (öl. 1973) ve Seyyid Kutub da vardı.³⁶² Artık hem Seyyid Kutub hem de İhvân-ı Müslimîn için hapis ve idamlara kadar uzanan zorlu zamanlar başlamış oldu.

1928'de Hasan el-Bennâ (öl. 1949) tarafından kurulan İhvân-ı Müslimîn teşkilatı Mısır'da baş gösteren yerli ve yabancı bütün emperyalist oluşumlara karşı çıkarak toplum saadetine yalnızca İslam'ın topluma hâkim olması ile gerçekleşeceğini savundu.³⁶³ Teşkilat darbe hükümetinin yapmış olduğu baskılar öncesinde de yine Hasan el-Benna'nın idâmı ile sonuçlanan bir dönem daha atlatmıştı. 1948 senelerinde İsrâil'in Filistin işgaline tepki veren İhvân, batılı devletlerin dikkatini çekmiş ve Mısır hükümetine kapatılması çağrısında bulunmuştu. Bunun üzerine hükümet İhvân üzerinde devlete karşı ayaklanma bahanesiyle baskılar kurmaya başlamış ve kapatma kararı almıştı. Bu kararlardan sonra İhvân üyesi olduğu söylenen bir genç tarafından Başbakan'ın öldürülmesi İhvân'a yapılan baskıları artırmış ve hükümet tarafından yapılan bir suikast ile Hasan el-Benna şehit edilip, teşkilatın 4 bine yakın üyesi de tutuklanmıştı. 1950 yılında başa gelen hükümetin teşkilata karşı baskıları azaltması üzerine İhvân tekrardan faaliyetlerini sürdürme fırsatı elde etti.³⁶⁴ Fakat hala sürekli bir takip altındalardı. 1952'de Hür Subaylar, İhvân'ın da yardımıyla yaptıkları darbe ile hükümeti ele geçirdi. Ancak aralarındaki olumlu ilişkiler uzun sürmedi ve 1954 yılında İhvân, siyasi parti kabul edilerek kapatıldı. Aralarında Seyyid Kutub'un da olduğu teşkilatın önde gelenleri de tutuklandı.³⁶⁵

Seyyid Kutub İhvân'da eylemsel faaliyetlerden daha çok bazı yazıların, risalelerin ve başyazar olduğu *el-İhvânü'l-müslimûn* gazetesinin neşri gibi fikrî işlerde yer alıyordu. 1954'ün Ocak ayından tutuklanmasından 2 ay sonra diğer İhvân üyeleri ile birlikte tutukluluklarına son verildi.³⁶⁶ Mayıs ayında tekrardan *el-İhvânü'l-müslimûn* gazetesini neşretmeye koyuldu. Ancak hükümet tarafından

³⁶² Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 87-89.

³⁶³ Hasan el-Benna, *Müslüman Kardeşler Teşkilatı*, çev. H. Hüseyin Yılmaz (İstanbul: Özgü Yayınları, 2016), 25-29.

³⁶⁴ Ganim, "İhvân-ı Müslimîn", 21/581.

³⁶⁵ Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 87-89.

³⁶⁶ Kutub, *Son Sözler: Beni Niçin İdam Ettiler*, 20.

gazeteye yapılan müdahaleler nedeniyle Ağustos ayında gazetenin neşrine son verildi.³⁶⁷ Dışarda geçirdikleri bu süre kısa sürdü ve hapisten çıkmalarından 7 ay sonra gerçekleşen el-Menşiyye olayı onların tekrardan uzun süreli hapsine neden oldu. Bu olay şöyle gelişti: Cemal Abdünnâsır halka bir konuşma yapmak üzere 29 Kasım 1954 yılında İskenderiye’deydi. Bu sırada kendisine 8 el ateş edildi. Ancak hiç biri kendisine isabet etmedi. Abdünnâsır Mısır ve halkı için canının kıymetsiz olduğuna dair ifadelerden oluşan konuşmasına devam etti.³⁶⁸ Ertesi gün *el-Ahrâm* gazetesinde çıkan habere göre suikast girişimcisinin adı Mahmud Abdüllatif Muhammed’di. Aynı gazete de saldırı meydanında bulunan boş kovanların ismi geçen kişiye ait olmadığı da ifade edildi. Ancak bundan birkaç gün sonra bu kişinin itirafı üzerine, İhvân-ı Müslimîn’e bağlı gizli bir teşkilata mensub olduğu *el-Ahrâm* gazetesi de içlerinde olmak üzere gazete manşetlerinde yer aldı. Bundan sonra da Seyyid Kutub ve birçok İhvân üyesi 1954’ün Kasım ayında tekrar tutuklandı. Bu tutuklanma sonucu Seyyid Kutub’un 15 yıl hapsine karar verildi.³⁶⁹ Seyyid Kutub’un ifade ettiği üzere aslında suikast girişiminde hiçbir payları olmamasına rağmen bu olaydan sonra İhvân üyeleri ağır işkencelere maruz kaldı.³⁷⁰ Hatta Seyyid Kutub’un, tutuklanmasından sonra gördüğü ağır işkenceler nedeniyle mahkemeye çıkarılması 2 ay kadar ertelendi.³⁷¹

1960 yılında yaşadığı sağlık sorunları nedeniyle Tara Limanı’nda bir hastanede tedavi gördü. Ancak gelişmemiş sağlık hizmetleri nedeniyle pek faydası olmadı. Ardından gelişmiş bir tedavi için el-Minyel Üniversitesi Hastanesi’ne sevk edildi. 6 ay burada tedavi gördükten sonra tekrardan cezaevine döndü. Bir sonraki yıl yine sağlık durumunun kötüye gitmesi sonucu 6 ay daha el-Minyel Hastanesi’nde kaldı. Sürekli tekrarlayan hastalıkları nedeniyle³⁷² ve 1965’de Irak devlet başkanı Abdüsselâm Ârif’in (öl. 1966), Abdünnâsır’dan bizzat serbest bırakılmasını istemesi sayesinde cezasının 5 yılı affedilerek tutukluluğuna son verildi.³⁷³ Hapse girmeden önce 1952 yılında *Fî Zılâli’l-Kur’ân* tefsirini yazmaya başlayan Seyyid Kutub, tefsirini *el-Müslimûn* dergisinde yayımlıyordu. Ardından bir yayın eviyle anlaşarak

³⁶⁷ Ganim, “İhvân-ı Müslimîn”, 21/581; Görgün “Seyyid Kutub”, 37/64.

³⁶⁸ Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 91.

³⁶⁹ Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 93, 101.

³⁷⁰ Kutub, *Son Sözler: Beni Niçin İdam Ettiler*, 115-116.

³⁷¹ Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 101.

³⁷² Kutub, *Son Sözler: Beni Niçin İdam Ettiler*, 106-107.

³⁷³ Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 101.

2 ayda bir cüz olarak neşretmeye başladı. Hapse girdikten sonra ise tefsirini yazmaya burada devam etti. 1960 yıllarında ise tefsirini 30. cüz olarak tamamladı.³⁷⁴

Seyyid Kutub serbest bırakılmasından sonra 7 ay kadar Kahire’de yaşadı. Bu zaman zarfında kitapları, fikirleri veya olaylar hakkında onunla sohbet etmek isteyen ve çoğunluğu öncesinde tanışmadığı gençlerden oluşan birçok kimse tarafından sıkça ziyaret edildi.³⁷⁵ Ardından *Yoldaki İşaretler* kitabını çıkarttı. Maalesef bu kitap 1965 yılının Ağustos ayında tekrardan hapsine sebep oldu. Çünkü *Yoldaki İşaretler* Cemal Abdünnâsır ve onun arkasında olan yabancı oluşumların fikirlerine derinden zarar veren bir eserdir. Darbe yapmayı planladıkları gerekçesiyle de yine yüzlerce İhvân üyesi de tutuklandı.³⁷⁶

22 Ağustos 1996 yılında idamına karar verilmesi üzerine Mısır’da ki dört partinin üyeleri ve İslâmî kuruluşlar birleşerek Karaçi’de protestolar düzenledi. Yine Pakistan, Lübnan, Ürdün, Sudan ve Mağrip gibi İslam ülkelerinden de birçok kuruluş bu karara tepsi gösterdi. Ancak emri Moskova’dan gelen bu idam kararı 29 Ağustos 1996 yılında gerçekleştirildi. Şehit Seyyid Kutub’un naaşı ise Kahire Mezarlığı’na defnedildi.³⁷⁷ Sessiz sedasız gerçekleştirilen bu idam sonrası haber kısa sürede yayıldı ve birçok ülkeden Müslümanlar tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı.³⁷⁸

2.1.2. Eserleri

Seyyid Kutub’un çocuk yaşlarda okumaya olan isteği onun yazarlığa da erken bir dönemde başlamasına neden olmuştur. Daru’l Ulûm’da öğrenci olduğu dönemde de edebiyatın önde gelen isimlerinin makalelerinin yer aldığı dergilerde makaleleri yayımlanmıştır. Batıl olan oluşumlara karşı en güçlü silahı da yine kalemi olmuştur. Nitekim bir yazarın fikirlerinin yaşaması için kendisinin ölmesi gerektiğini söyleyen Seyyid Kutub,³⁷⁹ *Yoldaki İşaretler* eserini neşretmesi sonucunda idam cezasına çarptırılarak şehit edilmiştir.

³⁷⁴ Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu’l-Hay*, 341-347; H. Bekir Karlığa, “Fî Zılâli’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul. TDV Yayınları, 1996), 13/50.

³⁷⁵ Kutub, *Son Sözler: Beni Niçin İdam Ettiler*, 110-111.

³⁷⁶ Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 101.

³⁷⁷ Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 102-105.

³⁷⁸ Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 53-55.

³⁷⁹ Seyyid Kutub, *Dirâsât İslâmiyye* (Kahire: Dâru’ş-Şurûk, 2006), 139.

Seyyid Kutub edebiyat ve İslâm düşüncesi alanında birçok eser yazmıştır. Birçok eseri neşredilmekle birlikte bazı eserleri de tasarı halinde kalmıştır.³⁸⁰ Bu eserleri dışında vefatından sonra eserlerinin bazı bölümlerinin, makalelerinin veya hapiste iken mahkemeye verdiği ifadelerin derlenmesi sonucu onun adına birçok eser de neşredilmiştir.

2.1.2.1. Edebî Eserleri

Seyyid Kutub hayatının belli bir döneminde edebiyat alanına ağırlık vererek çeşitli edebî bilgiler veren, bazı yazarların eserlerini eleştiren, kendisinin kahramanlardan biri olduğu roman veya masal türünde eserler neşretmiştir.

1. Mühimmetü’ş-Şâ’ir fi’l-Hayâti ve Şi’rü’l-Cîli’l-Hâdir (Topluma Karşı Şairin Görevi)

Bu eser Seyyid Kutub’un müstakil olarak yayınladığı ilk eseridir. Eser ilk olarak 1932’de Dâru’l Ulûm’da okurken sınıfta yapacağı bir sunum için hazırlanmıştır. 1933 yılında ise bir kitap olarak neşredilmiştir. Kutub kitabın taktim kısmında, eserinin küçük çaplı bir eser olup başka eserlere bir sunuş niteliğinde olduğunu belirtir.³⁸¹ Dâru’l Ulûm’daki hocası Muhammed Mehdî Allâm (öl. 1992) tarafından da esere bir önsöz yazılmıştır.³⁸² Kitap “Şâirin Görevi, Şair Kimdir? Şiirde Hayal Gücü, Şairin Zevki, Şiirsel Tabirler, Şairin Kişiliği” olmak üzere 6 bölümden oluşmaktadır. Eserde bu konular ele alınırken daha şöhret kazanmamış şairler ile birlikte bazı meşhur yazar ve şairler de sert bir dille eleştirilmiştir. Eleştirilen yazarlar arasında Taha Hüseyin (öl. 1973) de vardır.³⁸³

2. Nakdü Kitâbi Müstakbeli’s-Sekafe fî Mısır (“Mısır’da Kültürün Geleceği” Kitabının Tenkîdi)

Bu eser Mısır’da dönemin önemli ediplerinden olan Taha Hüseyin’in (öl. 1973) 1938’de yayınladığı *Müstakbeli’s-Sekafe fî Mısır* adlı eserinde, Mısır hakkında söylediği bir takım görüşlerini tenkit etmektedir. Uzun süre batıda yaşayan Taha Hüseyin batıya olan hayranlığını da eserlerinde çokça yansıtmıştır. Bu doğrultu da

³⁸⁰ Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 58.

³⁸¹ Seyyid Kutub, *Mühimmetü’ş-Şâ’ir fi’l-Hayâti ve Şi’rü’l-Cîli’l-Hâdir* (Köln: Menşûratü’l-Cemel, 1996), 5.

³⁸² Kutub, *Mühimmetü’ş-Şâ’ir fi’l-Hayâti ve Şi’rü’l-Cîli’l-Hâdir*, 7-8.

³⁸³ Kutub, *Mühimmetü’ş-Şâ’ir fi’l-Hayâti ve Şi’rü’l-Cîli’l-Hâdir*, 11-79; Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu’l-Hay*, 316-317; Hâlidî, *Seyyid Kutub mine’l-Milâd ile’l-İstişâd*, 523-524; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 118-119; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 60.

kendi ülkesini de batıya mensup saymak istemiştir. Bu nedenle yazılarında Mısır'ın doğudan sayılamayacağı, her şeyiyle Avrupalı olduğunu ifade etmiştir. Seyyid Kutub ise sert bir dille bu görüşleri eserinde tenkit ederek Mısır'ın bir doğulu olup batının taklitçisi olmayacağını ifade eder. Eser ilk olarak 1938 yılında *Dâru'l Ulûm* gazetesinde çeşitli makaleler halinde yayımlanmıştır. 1939'da makalelerin tamamlanmasının ardından eser neşredilmiştir.³⁸⁴

3. el-Etyâfü'l-Erba'a (Dört Tayf/Görüntü)

Hamide, Muhammed, Emine ve Seyyid Kutub olmaz üzere dört kardeşin birlikte kaleme alarak fikirlerini paylaştığı edebî eserdir. Eser 1945 yılında Mektebetü Mısır'dan neşredilmiştir. Kardeşlerden her birinin bir bölüm yazdığı kitapta, dördüncü bölüm Seyyid Kutub'a aittir. Dört kardeş kitaplarını, vefatı kendilerini derinden üzen annelerine ithaf etmişlerdir.³⁸⁵

4. Tıfl mine'l-Karye (Köyden Bir Çocuk)

Kitap, Seyyid Kutub'un kahramanı olduğu roman türünde bir eserdir. 1946 yılında Kahire'de neşredilmiştir. Kutub eserde, "çocuk" ifadesiyle kendisini nitelemekte ve Mûşe köyünde geçirdiği zamanlarından kesitler sunmaktadır. Kitapta, ailesinden, köydeki eğitiminden, mevsimlerden, köydeki bazı yanlış davranış ve inançlardan ve eskiye dair anlatılan hikâyelerden akıcı bir dille bahsedilmektedir. Kitap edebî bir özellik taşımakla birlikte Seyyid Kutub'un çocukluk dönemine dair bilgileri içeren tarihi bir kaynaktır. Kendisi eserin takdim bölümünde köyüne dair anılarını hafızasında kaldığı kadarıyla kâğıda işlediğini ifade etmektedir.³⁸⁶ Kitap Ümit Dericioğlu tarafından "Köyden Bir Çocuk" adıyla Türkçeye çevrilmiştir.³⁸⁷

5. el-Medînetü'l-Meshûre (Sihirli Şehir)

Bin bir gece masalları, Ashab-ı Keyf ve Firavun kıssalarından esinlenerek geniş bir hayal gücü ile yazılan masal türündeki bu eser, 1946 yılında neşredilmiştir. Eski

³⁸⁴ Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 319-320; Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişhâd*, 525-528; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 71-72; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 20.

³⁸⁵ Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 321-322; Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişhâd*, 528; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 121.

³⁸⁶ Kutub, *Köyden Bir Çocuk*, 12-114; Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 323-324; Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişhâd*, 528-529; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 63-64; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 120-121.

³⁸⁷ Seyyid Kutub, *Köyden Bir Çocuk*, çev. Ümit Dericioğlu (İstanbul: İnkılab, 2016).

saray hayatının anlatıldığı eserde yönetimin bozuk yönlerine dikkat çekilmektedir. Seyyid Kutub'un bu eseri henüz Türkçeye çevrilmemiştir.³⁸⁸

6. Kütüb ve Şahsiyyat (Kitaplar ve Şahsiyetler)

Seyyid Kutub'un, *Tıfl mine'l-Karye* ve *el-Medînetü'l-Meshûre'den* sonra 1946'da neşrettiği diğer bir eseri de *Kütüb ve Şahsiyyat'* tır. Eser birçok yazar, şair ve eserlerini ele alarak bir takım eleştirilerde bulunduğu çeşitli dergilerde yayımlanan makalelerinin derlenmesi ile oluşturulmuştur. Kitabın ithaf bölümünde de amacının sanatçıları üzme veya sevindirmek olmadığını, tek gayesinin eserinin onlara bir ayna görevi görmesi olduğunu ifade etmiştir. Eserlerini ele aldığı yazarlar arasında hocası Abbas Mahmûd el-Akkad (öl. 1964) da vardır.³⁸⁹

7. Eşvâk (Dikenler)

Seyyid Kutub'un, bir kıza olan gönül bağı konu edinen, edebî ve romantik bir üslûpla kaleme alınan roman türünde eseridir. Kurulan bu sevgi bağı nişanlılığa kadar gitmiş ancak önlerine çıkan engeller nedeniyle evliliğe ulaşmadan kopmuştur. Seyyid Kutub ise bu üzücü olayı, nişanlısına ithaf ederek okuyucuya sunmuştur. Eser 1947 yılında Dâru Said (Kahire)'den neşredilmiştir. Seyyid Kutub bundan sonraki hayatında da kimseyle bir gönül bağı kurmamış, yalnız bir hayatın sonunda Rahman'a ulaşmıştır.³⁹⁰ Eser Türkçeye Akif Nuri tarafından *Dikenler* adıyla çevrilmiştir.³⁹¹

8. en-Nakdü'l-Edebî: Usûlühû ve Menâhicühû (Edebî Tenkit Usul ve Metotları)

Seyyid Kutub'un eleştiri yöntem ve tekniklerini ele aldığı iki bölümden oluşan eseridir. Kutub eserde, *Kütüb ve Şahsiyyât* isimli kitabında verdiği eleştiri usulüne dair bilgileri daha geniş ve sistemli bir şekilde ele almıştır. Kutub eserini, ilk Arap

³⁸⁸ Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 224-225; Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişhâd*, 529-530; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 61-62.

³⁸⁹ Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 326-327; Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişhâd*, 531-532; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 69-70.

³⁹⁰ Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 327-329; Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişhâd*, 532-533; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 62-63; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 121.

³⁹¹ Seyyid Kutub, *Dikenler*, çev. Akif Nuri (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984).

edebiyat eleştirmeni olan Abdülkâhir el- Cürçânî'ye (öl. 471/1078) ithaf etmiştir. Türkçeye henüz çevrilmeyen eser 1948 yılının Haziran ayında neşredilmiştir.³⁹²

2.1.2.2. Kur'ân-ı Kerîm ve İslam Düşüncesine Dair Eserleri

Seyyid Kutub hayatının 1931 yılına kadar olan döneminde edebiyat alanına ağırlık vermiş ve dönemin önemli edipleri ile aynı sahnede boy göstermiştir. 1931 sonrasında ise ilgi alanı değişmiş ve Kur'ân'ın güzel hitabının etkisinde kalarak onun üslûp özellikleri dair eserler vermeye başlamıştır. Ardından İslâm düşüncesine dair konulara eğilerek Müslümanlara İslam bilincini aşılacak önemli eserler meydana getirmiştir.

1. et-Tasvîru'l-Fenni fi'l-Kur'âni'l-Kerîm (Kur'ân'da Edebî Tasvir)

Seyyid Kutub'un Kur'ân'ın üslûbuna dair neşrettiği ilk eser 1944 yılında yayımladığı *et-Tasvîru'l-Fenni fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* eseridir. Kutub, kitap olarak neşretmeden önce 1939'da *el-Muktataf* dergisinde aynı isimle iki makale yayımlamıştır. Eserin başında Kutub, Kur'ân'a tekrar döndüğünü ve tefsirlerde bulunduğu daha farklı bir görüntüyle karşılaştığından bahseder. Kur'ân'ın büyüleyici etkisinin hâlâ devam ettiğine ve tefsirleri okurken kaybettiği bu zevki tekrar almaya başladığına vurgu yapmaktadır. Kutub, bu eseri annesine ithaf etmiştir.³⁹³

2. Meşâhidü'l-Kıyâme fi'l Kur'ân'ı Kerîm (Kur'ân'ı Kerîm'de Kıyamet Sahneleri)

Seyyid Kutub, Kur'ân'ın üslûbuna dair yazdığı ikinci eseri olan *Meşâhidü'l-Kıyâme fi'l Kur'ân'ı Kerîm*'i de 1946 yılında neşretmiştir. Babasına ithaf ettiği eserde, Kur'ân'daki kıyamet âyetlerini incelemiş onlara dair bazı izahlarda bulunmuştur. Kimi zaman da eserde *et-Tasvîru'l-Fenni fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*'de yer alan bilgiler tekrar edilmiştir.³⁹⁴

3. el-Adâletü'l-İctimâ'îyye fi'l-İslâm (İslam'da Sosyal Adalet)

³⁹² Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 332-333; Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişhâd*, 537-538; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 70-71; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 120.

³⁹³ Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 320-321; Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişhâd*, 527-528; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 64-65; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 119.

³⁹⁴ Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 320-321; Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişhâd*, 533-534; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 67-68; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 120.

Seyyid Kutub'un 1946'da yazmaya başlayıp 1948'de tamamladığı bu eser, Kutub'un mali sıkıntılarından ve aynı yıl Amerika'ya gönderilmesinden dolayı neşredilememiştir. Kutub eseri neşretmesi için kardeşi Muhammed Kutub'a emanet etmiş, Hasan el-Benna'nın finansal desteğiyle eser 1949'da neşredilmiştir. Seyyid Kutub'un İslâm düşüncesine dair yazdığı ilk eser olan *el-Adâletü'l-İctimâ'iyye fi'l-İslâm*, basıldıktan sonra başta İhvân üyeleri olmak üzere birçok kimsenin ilgisini çekmiştir. Eser, Türkçe³⁹⁵, İngilizce, Almanca ve Fransızca gibi birçok dile de çevrilmiştir.³⁹⁶

Kutub sözlerine, eserini İslâm dinini ilk günki yaşadığı haline döndürerek Allah yolunda canlarıyla ve mallarıyla savaştığını hayal ettiği gençlere ithaf ederek başlamaktadır. Ardından Hristiyanlık ve İslâm'da din ve toplum ilişkisini ele almakta, İslâm'ın bütün toplum için ön gördüğü düzenden, devlet yönetimi ve mâli alanları da ele alarak bahsetmektedir. Eser, batının sistemlerini alarak İslam devletlerine uygulamaya çalışanları ve gerilemenin sebebi olarak İslâm dinini hedef gösterenleri de eleştirmektedir. Bu nedenle eser, başta Mısır hükümeti olmak üzere batı emperyalizminin savunucuları tarafından çokça tepki görmüştür.³⁹⁷

4. Ma'reketü'l-İslâm ve'r-Re'smâliyye (İslam ve Kapitalizm Çatışması)

Eser, 1951'in Şubat ayında Dâru'l-Kitabü'l-Arabiyye'den (Kahire) neşredilmiştir. Seyyid Kutub eserinde, şiddetli bir dille kapitalizmi ve buna destek veren başta İslâm devletlerinin başındaki hükümetleri eleştirerek, İslam ülkelerinin konum olarak verimli topraklarda bulunmalarına rağmen emperyalizmin boyunduruğunda ekonomik sıkıntılar çekmesine vurgu yapmaktadır. Bu duruma karşı da İslâm ülkelerini birlik olmaya davet eder.³⁹⁸

5. es-Selâmü'l-Âlemî ve'l-İslâm (Dünya Selameti ve İslam)

³⁹⁵ Seyyid Kutub, *İslam'da Sosyal Adalet*, çev. Yaşar Tunagür-Adnan Mansur (İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, 1962).

³⁹⁶ Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 334; Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişhâd*, 538; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 73; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 122.

³⁹⁷ Kutub, *el-Adâletü'l-İctimâ'iyye fi'l-İslâm*, 5-216; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 73-75.

³⁹⁸ Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 337-338; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 77; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 133.

Eser, *Ma'reketü'l-İslâm ve'r-Re'smâliyye* kitabından birkaç ay sonra 1951 yılında Dâru'l-Kitabü'l-Arabiyye'den (Kahire) neşredilmiştir. Seyyid Kutub'un dünyada huzursuzluğun hâkim olduğu bir dönemde neşrettiği bu eser, inancı hayatın temeline oturtuktan sonra İslâm'ın toplumsal bir barışı temin etmekte batıdan önce söz sahibi olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda eser, kişinin vicdanındaki, ailedeki, toplumdaki ve dünyadaki barışı dört ayrı bölümde ele alır.³⁹⁹

6. Dirâsât İslâmiyye (İslâmî Etütler)

1953 yılında ilk basımı yapılan bu eser, Seyyid Kutub'un 1950-1953 yılları arasında çeşitli dergilerde yayımladığı makalelerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. Eserde, "Amerikan Tipi Müslümanlık", "Köle", "Kelimenin Gücü" ve "Hasan el-Benna ve Binanın Dehâsı" gibi makalelerin yer aldığı toplamda 36 makale bulunmaktadır.⁴⁰⁰

7. Fî Zılâli'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Gölgesinde)

Seyyid Kutub en önemli eseri olan *Fî Zılâli'l-Kur'ân* tefsirini, ilk olarak 1952 yılında "Fî Zılâli'l-Kur'ân" adıyla *el-Müslimûn* dergisinde yayımlamaya başlamıştır. 1960 yılında 30 cilt olarak tamamlanarak dergide yayımlanan bu tefsirin ilk 13 cilti müellif tarafından tekrar gözden geçirilerek 1965 yılında vefatından önce neşredilmiştir. Ancak Kutub'un 1966 yılında idam edilmesi nedeniyle geriye kalan 17 cilt ilk haliyle basılmıştır.⁴⁰¹ Çalışmanın ana kaynaklarından biri olan bu tefsir için sonraki sayfalarda müstakil bir başlık ayrılması sebebiyle burada daha az bilgiyle yetinilmiştir.⁴⁰²

8. Hâze'd-Dîn (Bu Din)

Bu eser, Seyyid Kutub'un 1960 yıllarında hapiste olduğu sıralarda Dâru'l-Kalem'den (Kahire) neşredilmiştir. Eserde İslâm'ın toplumun düzenini tekrar tesis

³⁹⁹ Seyyid Kutub, *es-Selâmü'l-Âlemî ve'l-İslâm* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 2006), 7-179; Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 339; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*, 75; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 134.

⁴⁰⁰ Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 347.

⁴⁰¹ Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 341-347; Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişâd*, 547; Karlığa, "Fî Zılâli'l-Kur'ân", 13/50.

⁴⁰² bk. sayfa 77-80.

edecek yegâne düzen olduğuna vurgu yapılarak bu düzenin tekrar sağlanması için Müslümanların İslâm'ın ilkelerine uygun yaşamaları gerektiği ifade edilmektedir.⁴⁰³

9. el-Müstakbel li-Hâze'd-Dîn (İstikbal Bu Din/İslam'ındır)

Seyyid Kutub'ün *Hâze'd-Dîn* eserinden hemen sonra Kahire'de neşredilen bu eser, Seyyid Kutub tarafından en güvendiği eserlerinden biri olarak görülmüştür. Eserde, İslâm'ın sunduğu hayat nizamının bütün meseleleri içine alan kapsamlı ve eksiksiz bir sistem oluşundan bahsedilmektedir. Yine eserde, İslâm'ın ön gördüğü bu hayat düzeni, diğer dinlerin sistemleri ile çeşitli yönlerden karşılaştırılmakta ve üstünlüğü ortaya koyulmaktadır.⁴⁰⁴

10. Hasâ'isü't-Tasavvuri'l-İslâmî ve Mukavvematüh (İslâmi Tasavvurun Hususiyetleri)

Seyyid Kutub'un İslâm düşüncesinin karakterini ve özelliklerini ele aldığı bu eser, 1962 yılında Dâru'l-İhyâ'dan yayımlanmıştır. Eser, metot hakkında, çöl ve kum yığını, İslam düşüncesinin özellikleri, rabbaniyet, kararlılık, kapsamlılık ve tevhid gibi konu başlıklarına yer verilen toplamda on bölümden oluşmaktadır.⁴⁰⁵

11. el-İslâm ve Müşkilâtü'l-Hadâre (İslâm ve Medeniyetin Problemleri)

Eser, Seyyid Kutub'un hala hapiste olduğu 1962 yılında Dâru'l-İhyâu'l-Kütübü'l-Arabiyye'den neşredilmiştir. Eserde, genel itibariyle modern dönemin batının öncülüğünde meydana gelen problemleri incelenmekte ve bu problemlere İslâm'dan çözümler getirmektedir.⁴⁰⁶ Eser Mustafa Varlı tarafından 1967 yılında *İslâm ve Medeniyetin Problemleri* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴⁰⁷

12. Meâlim fi't-Tarik (Yoldaki İşaretler)

Seyyid Kutub'un hayatında önemli bir dönüm noktası olan ve aslında hayatının şehitlik ile son bulmasının sebeplerinden sayılabilecek olan bu eser, 1964 yılında idamından iki yıl önce neşredilmiştir. Kur'ân nizamının yapısı, Müslüman

⁴⁰³ Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişhâd*, 550;Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 145-146.

⁴⁰⁴ Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişhâd*, 551;Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 146.

⁴⁰⁵ Seyyid Kutub, *Hasâ'isü't-Tasavvuri'l-İslâmî ve Mukavvematüh* (Kahire: Dâru's-Şurûk, ts.), 5-189; Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişhâd*, 552.

⁴⁰⁶ Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişhâd*, 553.

⁴⁰⁷ Seyyid Kutub, *İslâm ve Medeniyetin Problemleri*, çev. Mustafa Varlı (İstanbul: Hilal Yayınları, 1967).

toplumunun doğuşu ve özellikleri, Allah yolunda cihat, İslâm tasavvuru ve kültürü gibi konu başlıklarının yer aldığı eserde, İslâm nizamından tamamen uzak olan cahiliye sistemleri de kınanmıştır.⁴⁰⁸ Eser, ilk olarak 1966 yılında *Yoldaki İşaretler* adıyla Abdülkadir Şener tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴⁰⁹

2.1.2.3. Diğer Eserleri

Bu başlık altında yer alan eserler Seyyid Kutub'un vefatından önce kendisi tarafından neşredilmemiştir. Bu eserler, Kutub'un çeşitli yazılarından, başka eserlerinden veya mahkemeye verdiği ifadelerden derlenerek onun vefatından sonra farklı kimseler tarafından neşredilmiştir.

1. Nahve Müctema' İslâmî (İslam Toplumuna Doğru)

Eser, ilk olarak 1951 yılında *el-Müslimûn* dergisinde yayımlanmıştır. Eserin ilk basımı ise 1969 yılında Mektebetü'l-Aksâ'dan yapılmıştır. İslam'ın geleceği, İslâm toplumunun yapısı, dünya toplumu ve rabbanî nizam gibi konu başlıklarının ele alındığı eserde, genel itibariyle İslâmî bir toplum nizamının geçmişte kalmayıp bugün hala uygulanabilir bir sistem olduğu vurgulanmaktadır.⁴¹⁰

2. Fî't-Târîh Fikretün ve Minhâc (Tarihte Düşünce ve Metot)

Eser, Seyyid Kutub'un 1951 yılında *el-Müslimûn* dergisinde "Fî't-Târîh Fikretün ve Minhâc" adıyla yayımladığı iki makalenin, onun vefatından sonra bir kitap olarak neşredilmesi ile meydana gelmiştir.⁴¹¹

3. Ma'reketunâ Ma'a'l-Yehûd (Yahudi İle Olan Savaşımız)

Eser, Seyyid Kutub'un *ed-Dâve* dergisinde yayımladığı bazı makalelerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur.⁴¹² Türkçeye Abdülhamit Dağdeviren tarafından *Yahudi İle Olan Savaşımız* adıyla 1982 yılında tercüme edilmiştir.⁴¹³

4. Tefsîru Sûreti's-Şûra

⁴⁰⁸ Seyyid Kutub, *Meâlim fi't-Tarik* (Kahire: Dâru's-Şuruk, 1979), 11-186; Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişhâd*, 554; Yılmaz, *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, 147-148.

⁴⁰⁹ Seyyid Kutub, *Yoldaki İşaretler*, çev. Abdülkadir Şener (İstanbul: Hilal Yayınları, 1966).

⁴¹⁰ Seyyid Kutub, *Nahve Müctema' İslâmî* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1993), 17-152; Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 357-358.

⁴¹¹ Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 359.

⁴¹² Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 359.

⁴¹³ Seyyid Kutub, *Yahudi İle Olan Savaşımız*, çev. Abdülhamit Dağdeviren (İstanbul: Arslan Yayınları, 1982).

Eser, Şûra sûresinin Seyyid Kutub tarafından *Fî Zılâli'l-Kur'ân*'da yapılan tefsirinin müstakil bir eser olarak ed-Dâru's-Suûdiyye tarafından yayımlanmasından ibarettir.⁴¹⁴

5. Tefsîru Âyâti'r-Ribâ

Yine bu eser de, Seyyid Kutub'un *Fî Zılâli'l-Kur'ân*'da tefsirini yaptığı ribâ (faiz) ile ilgili âyetlerin müstakil bir eser halinde neşredilmesi ile oluşturulmuştur.⁴¹⁵ Eser Türkçeye *Faiz* adıyla Cafer Tayyar tarafından tercüme edilmiştir.⁴¹⁶

6. Li mazâ E'adimûnî (Son Sözler: Beni Niçin İdam Etiler)

Eser, Seyyid Kutub'un hapiste olduğu dönemlerde mahkemeye verdiği ifade belgelerinin derlenmesi ile oluşturulmuştur. Eseri neşreden Muhammed Ali Hafız, bu belgelerin birçok kişinin elinden geçmesi nedeniyle eksiksiz olmadıklarını ifade etmektedir. Bununla birlikte eser, Seyyid Kutub'un İhvân ile olan ilişkisine, o dönemde gerçekleşen siyasi olaylara ve kendisine dair bilgilere birinci ağızdan ulaşabilecek bir kaynak niteliği taşımaktadır.⁴¹⁷ Eser, *Son Sözler: Beni Niçin İdam Etiler* adıyla Ömer Bezirci tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴¹⁸

2.1.2.4. Fî Zılâli'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Gölgesinde) Tefsiri

Fî Zılâli'l-Kur'ân tefsiri İslâm dünyasında Seyyid Kutub'un adından en çok bahsettiren eseri olmuştur. Ancak tefsirin ilk başlarda bir kitap olarak yazılması planlanmamıştır. Seyyid Kutub, 1952 yılında Kur'ân ışığında bazı konulara dair makaleler yazarak "Fî Zılâli'l-Kur'ân" adıyla *el-Müslimân* dergisinde yayımlamaya başlamıştır. Makalelerin rağbet görmesiyle birlikte Dâru'l-İhyâu'l-Kütübü'l-Arabiyye ile anlaşma yaparak artık iki ayda bir olmak üzere Kur'ân'dan bir cüz yayımlayacağını duyurmuştur. Böylece Seyyid Kutub'un 30 ciltten oluşan Kur'ân'ı Kerîm tefsirinin ismi de *Fî Zılâli'l-Kur'ân* olmuştur.⁴¹⁹

Seyyid Kutub, 1954 yılında diğer İhvân üyeleri ile birlikte hapse girmesine kadar tefsirin 16 cildini tamamlamıştı. Anlaşma yaptığı Dâru'l-İhyâu'l-Kütübü'l-Arabiyye bu 16 cüzü yayımlamıştır. Ancak Seyyid Kutub'un hapse girmesinden

⁴¹⁴ Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 360.

⁴¹⁵ Görgün, "Seyyid Kutub", 37/67.

⁴¹⁶ Seyyid Kutub, *Faiz*, çev. Cafer Tayyar (İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık, 1991).

⁴¹⁷ Seyyid Kutub, *Li mazâ E'adimûnî* (b.y.: eş-Şirketü's-Suûdiyye, ts.), 3-64.

⁴¹⁸ Seyyid Kutub, *Son Sözler: Beni Niçin İdam Etiler*, çev. Ömer Bezirci (İstanbul: Nehir Yayınları, 1989).

⁴¹⁹ Hâlidî, *Seyyid Kutub eş-Şehîdu'l-Hay*, 341-347.

sonra hükümet tarafından tefsirin yazımına bir süre izin verilmedi. Yayınevi bunun üzerine dava açtı ve davayı kazanmasıyla birlikte, Seyyid Kutub tefsirini yazmaya hapiste devam etti.⁴²⁰ Müfessir, tefsirinin son üç cüzünde fikri gelişimine bağlı olarak farklı bir metot kullanarak 1960 yıllarında tefsirinin 30 cüzünü tamamlayarak dergide yayımladı. Eserini neşretmeden önce ilk on üç cüzünü yeni bir metotla tekrar düzeltmeye başlayan müfessir 1954 yılında hapisten çıktı. 1965 yılında düzenlemesini bitirdiği bu on üç cüzü neşretti. Ancak 1966 yılında idamına karar verilerek şehit edilmesinin üzerine tefsirin diğer ciltleri ilk haliyle neşredildi.⁴²¹

Tefsirinin mukaddimesinde Kur'ân'a yönelmeye başladıktan sonra hissettiği huzurdan bahseden Seyyid Kutub, dünyadaki düzeni ve huzuru sağlamak için de aslında Kur'ân'ın sunduğu hayat nizamına uymak gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu sözlerinden de aslında nasıl bir amaçla bu tefsiri kaleme aldığı anlaşılabilir. Seyyid Kutub her eserinde olduğu gibi burada da bozuk bir toplumu düzelterek olan tek sistemin İslâm nizamı olduğunu dile getirmektedir. Tefsirini de bu doğrultuda yazan müfessir, tefsirinin toplumun hidayetine bir vesile olmasını temenni etmektedir.⁴²² Bu nedenle tefsir, toplumun ihtiyaçları ve güncel problemler ön planda tutularak yazılan ictimaî tefsir türüne bir örnek niteliğindedir. Toplumun ihtiyaçları gözetildiği için de tefsirde, derin gramer açıklamalarına yer verilmediği görülür. Aynı zamanda bir dirayet tefsiri olan *Fî Zılâli'l-Kur'ân*'da, Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirine çokça başvurulmuştur. Bununla birlikte, müfessirin tefsirinin neredeyse yarısını hapiste yazmasının da etkisiyle kaynaklara ulaşamayışı ve klasik tefsirlerin düştüğü bir hata olan uydurma rivayetlerin âyetlerin yorumunda kullanılmaması konusundaki hassasiyeti, onun âyetleri tefsir ederken sünnete daha az başvurmasına sebep olmuştur.⁴²³

Müfessir, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*'da sûreleri nüzûl sıralarına göre değil Hz. Osman mushafında yer aldığı sıra ile tefsir etmeyi tercih etmiştir. Bu durumun sebebini tefsirinin iç kısımlarında, sûrelerin nüzûl sırasının kesin olarak saptanamayacağını söyleyerek açıklamaktadır. Aynı zamanda âyet veya sûrelerin nüzûl zamanına dair

⁴²⁰ Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişâd*, 546.

⁴²¹ Hâlidî, *Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstişâd*, 547; Karlığa, “Fî Zılâli'l-Kur'ân”, 13/50.

⁴²² Seyyid Kutub, “Mukaddime”, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991), 1/I-XI.

⁴²³ Karlığa, “Fî Zılâli'l-Kur'ân”, 13/50.

var olan bilgileri de göz ardı etmemiş hatta kimi zaman bazı sûrelerin nüzûl zamanına dair çıkarımlarda bulunmuştur.⁴²⁴

Seyyid Kutub *Fî Zılâli'l-Kur'ân*'ı yazarken klasik ve çağdaş olmak üzere birçok tefsire başvurmuştur. Bunlar arasında İbn Cerîr et-Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*'i⁴²⁵ ve İbn Kesîr'in (öl. 774/1373) *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*'i⁴²⁶ âyetlerin tefsirinde en çok yararlandığı iki tefsir olmuştur. Bununla birlikte İbn Ebû Hâtim'in (öl. 327/938) *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*'i,⁴²⁷ Cessâs'ın (öl. 370/981) *Ahkâmü'l-Kur'ân*'i⁴²⁸ Begavî'nin (öl. 516/1122) *Me'âlimü't-tenzîl*'i,⁴²⁹ ez-Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'i,⁴³⁰ ve el-Kurtubî'nin (öl. 671/1273) *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*'i⁴³¹ Seyyid Kutub'un faydalandığı diğer klasik tefsirler arasında zikredilebilir. Yine Reşîd Rızâ'nın (öl. 1935) *Tefsîrû'l-Menâr*'i⁴³² ve İzzet Derveze'nin (öl. 1984) *et-Tefsîrû'l-ḥadîs*⁴³³ isimli tefsirleri de esere kaynaklık eden çağdaş tefsirlerdendir.⁴³⁴

Müfessir âyetleri tefsir ederken bir kısım hadislerden de deliller getirmiştir. Bu doğrultuda İmam Mâlik'in (öl. 179/795) *el-Muvatta'sı*,⁴³⁵ Buhârî (öl. 256/870), Müslim (öl. 261/875) ve Tirmizî'nin (öl. 279/892) *el-Câmiu's-Sahîh*'leri,⁴³⁶ Nesai (öl.303/915), Ebû Dâvûd (öl. 275/889) ve İbn Mâce'nin (öl. 273/887) *es-Sünen*'leri⁴³⁷ ve Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *el-Müsned*'i⁴³⁸ gibi meşhur hadis kaynaklarından yararlanmıştır. Aynı zamanda tefsirinde, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (öl. 405/1014) *el-Müstedrek*'i⁴³⁹ ve Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *el-Câmiu's-Sagîr*'i⁴⁴⁰ gibi başka hadis kaynaklarına başvurduğu görülür. Bununla birlikte Seyyid Kutub'un tefsirinin neredeyse yarısını hapiste yazmasının da etkisiyle kaynaklara ulaşma

⁴²⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991), 4/516.

⁴²⁵ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2/31, 538; 3/80; 4/16; 7/362.

⁴²⁶ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3/443; 4/33; 7/362; 9/428.

⁴²⁷ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2/366, 481, 535-536; 7/361.

⁴²⁸ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/369; 3/56.

⁴²⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5/198.

⁴³⁰ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3/511.

⁴³¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 3/399.

⁴³² Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5/199-220.

⁴³³ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5/201-205, 220.

⁴³⁴ Karlığa, "Fî Zılâli'l-Kur'ân", 13/51.

⁴³⁵ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/333.

⁴³⁶ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 7/276, 477; 8/318, 334.

⁴³⁷ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/272; 7/440, 476-477.

⁴³⁸ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/144; 7/188.

⁴³⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2/152.

⁴⁴⁰ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 10/62.

imkânının kısıtlı oluşu, onun birçok hadisi direkt olarak İbn Kesîr'in tefsirinden nakletmesine sebep olmuştur.⁴⁴¹

Seyyid Kutub, tefsir ve hadis kaynaklarının dışında İbn Kayyim el-Cevzîye'nin (öl. 751/1350) *Zâdü'l-Meâd*'i⁴⁴² gibi bazı siyer kaynakları, *I. Samuel* gibi Yahudilerin bazı kutsal kitapları⁴⁴³ ve Ahmed Zeki'nin (öl. 1934) *Ma'allâh'i fi's-Semâ*,⁴⁴⁴ Alexis Carrel'in (öl. 1944) *L'Homme cet inconnu (İnsan Denen Meçhul)*,⁴⁴⁵ Abbas Mahmud Akkad'ın (öl. 1964) *Abkariyyetü'l-Mesîh*,⁴⁴⁶ Ebu'l-Al'â el-Mevdûdî'nin (öl. 1979) *Hicâb*⁴⁴⁷ ve *el-Maslahâtu'l-Erbâa fi'l-Kur'ân*,⁴⁴⁸ Ebu'l-Hasan en-Nedvî'nin (öl. 1999) *Mazâ Hasira'l-Âlem bi'nhitâti'l-Müslimîn*,⁴⁴⁹ ve kardeşi Muhammed Kutub'un (öl. 2014) *Menhecu'l-Fenni'l-İslâmî*⁴⁵⁰ ve *el-İnsân Beyne'l-Mâddiyyeti ve'l-İslâm*⁴⁵¹ isimli eserleri gibi birçok yerli ve yabancı kaynaktan istifade etmiştir.

Yazıldığı günden itibaren çok rağbet gören *Fî Zılâli'l-Kur'ân* tefsiri, müfessirinin vefatından sonra da İngilizce, Fransızca, Farsça, Urduca, Afkan ve Endonezya dilleri olmak üzere birçok dile tercüme edilmiştir. Türkçeye üç kere tercüme edilen tefsir, ilk olarak Bekir Karlığa, İsmail Hakkı Şengüler ve M. Emin Saraç tarafından 16 cüz halinde 1968-1977 yılları arasında Türkçeye kazandırılmıştır. İkinci tercüme, 1989-1991 yıllarında Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu ve Lütfullah Bender tarafından yapılmıştır. Son olarak tefsir, 1991-1995 yıllarında Yakup Çiçek, Ali Turgut, Abdülkerim Ünalın, Ahmet Yaşar, Cüneyt Gökçe, Abdülaziz Hatip, Niyazi Beki ve Abdülhamit Birışık tarafından üçüncü kez Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴⁵²

⁴⁴¹ Zübeyir Karataş, *Seyyid Kutub'un Fî Zılâli'l-Kur'ân Tefsirinde Takip Ettiği Metod* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 20.

⁴⁴² Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/305; 2/69; 5/7, 189, 220-221.

⁴⁴³ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4/23.

⁴⁴⁴ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 9/15.

⁴⁴⁵ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4/53.

⁴⁴⁶ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 9/144.

⁴⁴⁷ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 2/460.

⁴⁴⁸ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4/110.

⁴⁴⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 9/86.

⁴⁵⁰ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/534.

⁴⁵¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/479.

⁴⁵² Karlığa, "Fî Zılâli'l-Kur'ân", 13/51.

2.2. Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri

2.2.1. Hayatı

20. yüzyılda Hindistanda yetişen önemli âlimlerden biri olan Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdi, 25 Eylül 1903 yılında Hindistan'ın Haydarabad (şimdiki adıyla Maharastra) eyaletine bağlı Aurangabad (Evrengâbad) kasabasında doğdu. Soyu ehl-i beytten Hz. Hüseyin'e⁴⁵³ dayanan Mevdûdî'nin büyük dedesi ve aynı zamanda tasavvuftaki Çiştîyye tarikatının kurucusu olan Kutbuttin Mevdûdî Çiştî (öl. 1133/1719) ilk olarak Hicâz'dan Afganistan'ın Herat kentine oradan da Hindistan'a göç etmiş ve onun çocukları da Delhi'ye yerleşmiştir. Büyük dedesi Ebu'l-A'lâ'nın (öl. 935/1529) adını alan Mevdûdî, soyu nedeniyle de Seyyid Ebu'l A'lâ olarak anılmıştır. Babası Seyyid Ahmed Hasan (öl. 1920) bir süre batılı yaşam tarzını benimseyen bir avukat iken 1980 yıllarında bu sevdadan vazgeçerek takva çizgisinde bir hayatı benimsemiştir. Annesi Rukiye Begüm ise Hindistan'da kurulan Babür devletinin 6. hükümdarı olan Âlemgîr Evrengzib'in zamanında Orta Asya'dan Hindistana göç eden Türk asıllı bir aileye mensuptur. Ailenin en küçük erkek çocuğu olan Mevdûdî'nin, iki ağabeyi vardır.⁴⁵⁴

O dönemlerde Hindistan'da yönetimin İngiliz kontrolünde olması Mevdûdî'nin babasında devlet okullarına ve medreselere karşı bir güvensizlik oluşturmuştu. Çocukların ahlakı için uygun olmadığını düşündüğü bu okullarda oğullarının da eğitim almasını istememişti. Bu nedenle Mevdûdî'nin eğitimi evinde başlamış babası katıldığı her ilim meclisine onu da götürmüş, ciddi ve ilmi konuşmalar içerisinde yer almıştı. Çocukluğu Delhi eşrafı ile geçmesinden dolayı anadili olan ve Hindistan

⁴⁵³ Mevdûdî'nin baba tarafından soy kütüğü şu şekildedir: Hz. Ali, Hz. Hüseyin, İmam Zeynelâbidîn, İmam Ebu Cafer Muhammed el-Bâkır, İmam Ca'fer es-Sâdık, İmam Musa Kâzım, İmam Ali er-Rıza, Ebu Cafer Muhammed el-Muttaki, Ebu'l-Hasen Ali et-Takî, Abdullah Ali Ekber, Ebû Muhammed el-Huseyn, Ebû Abdullah Muhammed, Ebû Cafer İbrahim, Ebu'n-Nasr Samân, Ebu'l-Hasen Muhammed, Ebû Yusuf Yakub Çiştî, Kutbuttin Mevdûdî Çiştî, Necmeddîn Ebû Ahmed, Rukneddin Muhammed, Nizameddin Ahmed, Kutbettîn Ebû Muhammed, Ziyaeddîn Muhammed, Uhuddîn Ahmed, Takiyyüddîn Muhammed, Ziyaeddîn Muhammed, Nizameddin Ali, Nasihuddîn Muhammed Şah, Ebu'l-A'lâ Cafer, Ebu'l-A'lâ, Abdülhay, Abdüssamed, Abdülganî, Abdüşşekûr, Abdülhâdî, Abdülbakî, Abdülvâli, Abdulmuâd, Vâris Ali, Zahid Seyyid Hasan, Ahmed Hasan, Ebu'l A'lâ Mevdûdî; Abdülhamit Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", *Mevdûdî: Hayatı Görüşleri ve Eserleri Doğumunun 100 Yılı Anısına Sempozyum*, ed. Abdülhamit Birişik (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), 41-42.

⁴⁵⁴ Esad Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, çev. Ahmet Asrar (İstanbul: Hilal Yayınları, 2000), 23-24; Anis Ahmad, "Mevdûdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/432; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 16; Humeyra Mevdudi, *Babam Mevdudi: Meyvesi Bol Gölgesi Geniş Ağaç*, çev. Hülya Afacan (İstanbul: Mana Yayınları, 2018), 23.

Müslümanlarını diğerlerinden ayıran Urduca'yı son derece düzgün konuşur, babası da bu konuya çok önem verirdi. Aslında Mevdûdî'nin çocukluğu Dekkan'da geçmiş fakat hiçbir şekilde dili bundan etkilenmemiş, yanlış bir kullanım veya argo bir sözcük kullandığında babası tarafından uyarılmıştı.⁴⁵⁵

Ailesinin dindar olmasının da etkisiyle beş yaşından itibaren cemaate katılmaya, Kur'ân'ın âyetlerini ezberlemeye ve oruç yükümlülüğü olmadığı halde oruç tutmaya başlamıştı. Babası da kendisinin dini ilimlerde yetkin bir hoca olmasını istiyordu. Bu nedenle Mevdûdî evine gelen özel hocalardan Urduca, Arapça, Farsça, fıkıh ve hadis gibi dersler almaya başladı. Babası da her akşam İslâm tarihinden ve peygamberlerin hayatlarından hikâyeler anlatır, ahlaklı olarak yetişmesini isterdi. On bir yaşına kadar bu şekilde evinde özel bir eğitim alan Mevdûdî'nin sosyal bilimlere olan hâkimiyeti yaşlılarından daha üst seviyedeydi.⁴⁵⁶

On bir yaşına geldiğinde Aurangabad (Evrengâbad)'da ki Fevkâniyye Medresesinin 8. sınıfına yazıldı. Sınıfın yaşı en küçük olan öğrencisiydi fakat fen bilimleri dışındaki bütün derslerde sınıfın en iyilerindendi. Matematik dersinden kalmasına rağmen bir üst sınıf olan "mevlevî" sınıfına yerleşmiş ve fen bilimlerinde de ilerleme kat etmişti. Bir yıl sonra 1915 yılında "Mevlevî" derecesinde buradan mezun oldu ve babası onu Haydarâbâd Darü'lulûm'a kaydettirdi. Mevdûdî burada altı ay okudu ancak babasının felç geçirmesi üzerine okulu bırakarak yanına gitti ve bir süre sonra babası vefat etti. Kısa süren bu okul hayatından sonra aslında küçükten itibaren alışık olduğu şekilde kendisini geliştirmeye devam etti. Anadili olan Urduca'nın dışında Arapça, Farsça ve İngilizceyi de ilmî çalışmalarında kullanacak derecede öğrenmişti.⁴⁵⁷

Babasının vefatından sonra hayatın bütün sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalan Mevdûdî, iş hayatına da ilk olarak on beş yaşında abisinin yanında gazetecilik yaparak başladı. Önemli gazetelerde İngiliz yönetimine karşı yazılar yayımlayan Mevdûdî, Osmanlı tarafından temsil edilen halifeliğe destek vermek için 1919'da başlatılan Hindistan Hilafet Hareketi'ne de destek verdi. Farklı şehirlerde birçok

⁴⁵⁵ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 24-31; Birışık, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 16-17; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 23-24, 27.

⁴⁵⁶ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 24, 31; Birışık, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 17; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 24.

⁴⁵⁷ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 33-34; Birışık, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 17.

gazetede çalışma fırsatı yakaladı. İlk olarak Cebelpûr'de *Tâc* gazetesinde çalıştı fakat gazetenin kapatılması ile Delhi'ye geçti. Burada siyasî ve İngiliz karşıtı faaliyetler için kurulan Cem'iyet-i Ulemâ-i Hind'in yayımladığı *Müslîm* ve *el-Cem'iyet* dergilerine editörlük yaptı. Delhi'de yaşadığı dönemde hem İngilizlere karşı başlatılan birçok siyasi faaliyete katılmış hem de işinden kalan vakitlerde tefsir, hadis, fıkıh ve felsefe gibi derslerde eğitimler alarak kendisini geliştirmişti.⁴⁵⁸

1926 yılında Shuddhi hareketinin kurucusu olan Savami Şerdanant Abdurreşid adındaki bir Müslüman tarafından öldürüldü. Bu hareket, Hindistanlı Müslümanları eski Hint dinlerine geri dönmeye çağıran, Müslümanlara karşı düşmanlık besleyen ve Hz. Peygamber'e hakaret eden bir eylemdi. Bunun üzerine Kongre Partisi'nin üyeleri de dâhil birçok hindu ortalığı ayağa kaldırarak İslâm'ın sadece kan döken bir din olduğunu iddia etmeye başladılar. Mevdûdî, yazdığı yazılarda ve konuşmalarında Müslüman toplumunda gördüğü eksiklikleri ve Müslüman yöneticilerin hatalarını dile getiriyor, toplumda bir uyanış sağlamayı amaçlıyordu. Bu olaylar üzerine 1927 yılında İslâm'da cihadın ne ifade ettiğini anlatan *el-Cihâd fi'l-İslâm* isimli eserini kaleme aldı. Böyle bir kitabın yazılması yapılan saldırılara cevap vermesi açısından Hilafet Hareketinin lideri tarafından da arzulanmaktaydı. Mevdûdî kaleme aldığı ilk eserini, editörlüğünü yaptığı *el-Cem'iyet* dergisinde yayımladı. Müslüman toplumunda önemli bir etki oluşturan bu eser, Hasan el-Bennâ, Muhammed İkbâl ve Muhammed Ali Cevher tarafından da övülen bir eser oldu. 1928 yılında Mevdûdî, derginin yayıncısı olan Cem'iyet-i Ulemâ-i Hind'in Müslümanların çıkarlarını zedeleyen Kongre Partisi ile anlaşma yapması üzerine onlara tepki olarak *el-Ce'miyyet* dergisindeki editörlüğüne son verdi. Çünkü artık bu dergi, partinin bir yayın organı haline gelmişti.⁴⁵⁹

Dergiden ayrılınca Haydarâbâd Dekkan'a giden Mevdûdî, bir süre Osmâniye Üniversitesi bünyesinde Arapçadan Urduçaya eserler tercüme etti.⁴⁶⁰ Dekkân'da kaldığı sürede Müslümanların uyanışı için eserler kaleme almaya devam etti. 1932 yılında ise *Tercümânü'l-Kur'ân* dergisini çıkartmaya başladı.⁴⁶¹ 15 Mart 1937

⁴⁵⁸ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 38-40; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 17; Mevdudî, *Babam Mevdudî*, 24.

⁴⁵⁹ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 40-42; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 17-18; Mevdudî, *Babam Mevdudî*, 28-29.

⁴⁶⁰ Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 18.

⁴⁶¹ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 42; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 18.

yılında eşi Mahmuda Hanım ile evlendi. Bu evlilikten Ömer Faruk,⁴⁶² Ahmet Faruk,⁴⁶³ Humeyra,⁴⁶⁴ Esmâ,⁴⁶⁵ Ayşe, Ferhane ve Muhammed Faruk isimlerinde sekiz çocuğu oldu.⁴⁶⁶ 1937-1940 yılları arasında Muhammed İkbâl'in daveti üzerine eşiyle birlikte Doğu Pencab'ın Pathankôt şehrine bağlı Cemâlpûr köyüne yerleşerek Dâru'l-İslâm (İslâm Araştırmaları Merkezi)'ı kurdu. Mevdûdî'nin köye gelmesinden bir ay sonra Muhammed İkbâl vefat etmiş bu nedenle merkezin kurulması ve yönetilmesi Mevdûdî ve arkadaşlarına kalmıştı.⁴⁶⁷ Dâru'l-İslâm'ın kurulduğu arazi, Muhammed İkbâl'e böyle bir merkezin kurulması isteğinde bulunan Chaudhry(Çavduri) Niyaz Ali Khan isimli bir kimse tarafından vakfedilmiş ve Mevdûdî'nin önerisi ile bu ismi almıştı.⁴⁶⁸ Ancak Mevdûdî çıkan bazı ayrılıklar nedeniyle 1940 yılında buradan ayrılarak Lahor'a gitti.⁴⁶⁹

Mevdûdî, *Tercümânü'l-Kur'ân* dergisinde 1941'in Nisan ayında "Ek Sâlih Cemâat ki Zarûret" adıyla yayımladığı makaleyle Cemâat-i İslâmî hareketinin kuruluşuna zemin hazırladı. Bu makalede, kendisiyle aynı düşünceyi paylaşan kişileri 24 Ağustos'ta yapılacak olan istişare toplantısına davet etti. 75 katılımcı ile gerçekleşen toplantının sonunda Cemâat-i İslâmî hareketi Mevdûdî'nin liderliğinde kurulmuş oldu. 1942 yılında Mevdûdî'nin Dâru'l-İslâm'a geri dönmesiyle de hareketin merkezi burası ilan edildi.⁴⁷⁰ Burası hem bir eğitim kurumu hem de siyasi konuların görüşüldüğü bir merkez olmuştu. Müslümanlar için önemli bir merkez olan Dâru'l-İslâm'ın Cemâlpur köyünde bulunması da çevre köylerde bulunan Müslümanların, daha güvenilir bir yer olması nedeniyle buraya göç etmelerine sağladı.⁴⁷¹ Yine Mevdûdî 1942 yılından itibaren *Tefhîmü'l-Kur'ân* tefsirini de editörlüğünü yaptığı *Tercümânü'l-Kur'ân* dergisinde yayımlamaya başladı.⁴⁷²

Hindistan'da uzun yıllardır varlığını sürdüren İngiliz sömürgesinin yanında Hindu nüfusun da çoğunlukta olması Müslümanların birçok konuda sıkıntılı bir

⁴⁶² 12 Nisan 1938'de Delhi'de dünyaya geldi; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 69.

⁴⁶³ 11 Mayıs 1939'da Delhi'de dünyaya geldi; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 69.

⁴⁶⁴ 1940 yılında Pathankôt'ta dünyaya geldi; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 39,71-73.

⁴⁶⁵ 23 Kasım 1941'de Delhi'de dünyaya geldi; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 69.

⁴⁶⁶ Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 85, 117, 162.

⁴⁶⁷ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 45; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 18; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 30.

⁴⁶⁸ Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 39.

⁴⁶⁹ Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 18.

⁴⁷⁰ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 47-48; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 19.

⁴⁷¹ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 50; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 43.

⁴⁷² Ahmad, "Mevdûdî", 29/432, 435.

yaşam sürmelerine neden olmaktadır. Önceleri hâkim olduğu topraklarda şimdi ikinci sınıf muamelesi gören Müslümanlar, kendi haklarını savunmak amacıyla 1906 yılında Hindistan Müslümanları Birliği'ni kurdu. 1925'e kadar İngilizleri ülkeden atmak için Hindularla birlik halinde olan Müslümanlar, Osmanlı'da hilafetin yıkılması ile bu birlikteliği sonlandırdı. Kongre Partisinin 1928 yılında "tek millet" fikrine sahip olan bir anayasa tasarısı yayınladı. Ancak bu anayasa Hindu nüfusun çoğunlukta olduğu bir ülkede Müslümanların haklarını korumayacaktı. Bu nedenle Muhammed İkbal tarafından 1930'da Hindistan'da Müslümanların yoğun olduğu bölgeleri içine alacak bağımsız bir İslam devleti fikri ortaya atıldı. Muhammed Ali Cinnah gibi Müslüman önderler tarafından da benimsenen bağımsızlık fikriyle birlikte iki etnik grup arasındaki problemler giderek şiddetlendi. Mevdûdî'de böyle bir devletin kurulmasını isteyerek, 1937'de yapılan seçimde Cemâat-i İslâmî'ye bağlı kimseleri Hindistan Müslümanları Birliği lehine oy vermeye yönlendirdi. Ancak seçimi Kongre Partisi kazandı. Kongre Partisinin Hindistan'a bağımsızlık verilmesi şartıyla II. Dünya Savaşında İngiltere'ye yardımda bulunma teklifi reddedilince de hükümet istifa etti. 1945'deki seçimde bu defa Hindistan Müslümanları Birliği meclisteki koltukların büyük bir çoğunluğunu kazandı. Gerçekleşen bu tür olumlu gelişmeler sonucu 14 Ağustos 1947'de Muhammed Ali Cinnah'ın önderliğinde Pencap, Keşmir, Sind ve Belûcistan gibi şehirleri kapsayan Pakistan (temiz ülke) devleti kuruldu.⁴⁷³

Pakistan'ın kurulmasının ardından karşılıklı meydana gelen göçlerde binlerce Müslüman katledildi. Müslümanları Hindu ve Sihlerin saldırılarından korumak amacıyla Cemâat-i İslâmî Pathankôt'da Müslümanlar için kamplar kurdu.⁴⁷⁴ Ardından bu bölgede de Pakistan'a göçler başladı. Ordunun oradaki halk için sadece iki otobüs göndermesi nedeniyle ilk olarak kadınlar ve çocuklar Pakistan'a geçiş yaptı.⁴⁷⁵ Mevdûdî'nin 29 Ağustos'ta Pakistan'a göç etmesiyle birlikte Dâru'l-İslâm da buraya taşındı. Cemâat-i İslâmî ve Mevdûdî ailesi için Lahor'da bir okul tahsis edilmişti. Ancak burada sadece iki ay kaldıktan sonra hükümet onları bu bölgeden

⁴⁷³ Azmi Özcan, "Hindistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/79; Azmi Özcan, "Pakistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/147; Abdülhamit Birişik, "Pakistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/149.

⁴⁷⁴ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 49-50; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 43; Azmi Özcan, "Pakistan", 34/148.

⁴⁷⁵ Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 43-45.

çıkardı. Bir süre çadırlarda yaşayan Cemât-i İslâmî üyeleri hem kendileri için hem de Dâru'l-İslâm için bir ev kiralandı. Mevdûdî'de vefatına kadar bu evde yaşadı.⁴⁷⁶

İslam devleti kurma yolunda birçok şehit veren Müslümanlar'ın ve özellikle Mevdûdî'nin sıkıntıları burada da sona ermedi. Göç eden halk için kurulan kamplarda halkı rahatsız edecek birçok suç işlenmekte ancak hükümet buna bir müdahalede bulunmamaktaydı. Mevdûdî de gittiği her yerde bu sorunu dile getiriyor, "Pakistan eğer Allah'ın şeriatını hâkim kılmak amacıyla kurulmadıysa bu Müslümanlar için büyük bir oyundur" diyordu. Mevdûdî önderliğinde İslam anayasası için yaptığı eylemler yöneticileri rahatsız etti. Ancak Mevdûdî'ye saygı duyan Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah'ın hala hayatta oluşu bir süre müdahalede bulunmalarını engelledi. Bununla birlikte Cemât-i İslâmî'nin *Kevser*, *Cihan-ı Nev*, *Tesnim* gibi dergi ve gazeteleri kapatıldı. Muhammed Ali Cinnah'ın vefatından bir ay sonra da 4 Ekim 1948'in gece vakitlerinde evine yapılan baskınla Mevdûdî ve iki arkadaşı tutuklanarak Multan Cezaevi'ne gönderildi.⁴⁷⁷

Mevdûdî hapse girmeden önce İslâm nizamına uygun bir anayasa tasarısı hazırlamıştı. Bu tasarı, Cemât-i İslâmî ve halkın desteğiyle 12 Mart 1949 yılında Mevdûdî halen hapisteyken hükümet tarafından kabul edildi. Ancak Mevdûdî'nin hapis süresi her seferinde 6 ay uzatıldı. Nihayet sol görüşlü bir tutuklunun isteği sonucu, mahkeme Pakistan'da hüküm giyen bir kimsenin hapis süresinin en fazla 18 ay olacağına karar verdi. Bu sayede Mevdûdî de 20 ay sonra 28 Mayıs 1950'de serbest bırakıldı. Tutuklu kaldığı süre boyunca ilmi çalışmalarına devam eden Mevdûdî, tefsirinin giriş kısmı ile birlikte, *İslâm aôr Cedîd Ma'âşî Nazariyyât (İslam ve Yeni Ekonomik Teoriler)* ve *Sud (Faiz)* isimli eserlerini burada tamamladı.⁴⁷⁸

1951 yılında eyaletler için yeni bir yöntem ile seçim yapılmaya karar verildi. Pencap eyaleti için yapılacak seçimlere Cemât-i İslâmî de katılmaya kadar vermiş, yapılan yeni yöntemin teklifini sunanlar da onlar olmuştu. Buna göre üç aşamalı bir seçim yapılacak ve ilk aşamada köy ve şehirlerde halkın belirlediği kimseler bir heyet oluşturacaktı. İkinci olarak heyetler kendi aralarında birkaç kişiyi belirleyecek ve bu seçilen kimseler seçim kurulları oluşturacaktı. En son da bu kurullar bölgedeki

⁴⁷⁶ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 51; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 47-49.

⁴⁷⁷ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 52-56; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 19-20; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 55.

⁴⁷⁸ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 56-57; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 20.

en liyâkatli kişiyi belirleyecekti. Mevdûdî’de bir buçuk ay boyunca eyaleti gezerek bu sistemi halka anlattı. Ancak seçim sonunda Cemât-i İslâmî’nin çıkardığı adayların biri haricinde diğer hepsi iktidar partisinin (Müslüman Birliği) seçime hile karıştırmaları sonucu kaybettiler.⁴⁷⁹

1953 yılında ülkede Kadiyanilik problemi baş gösterdi. Peygamberlik iddiasında bulunan Kadîyânilerin, hükümet tarafından da desteklenerek İslam mezhebi sayılması Pakistanlı Müslümanları rahatsız etmekteydi. Mevdûdî de bu yanlışa karşı *Kadîyânî Mes’ele* isimli kitabını kaleme aldı. Ülkede ki bu problemleri yatıştırmak yerine daha çok kızıştıran hükümet, kanlı çatışmaların çıkması sonucu sıkıyönetim ilan ederek birçok Müslümanı tutukladı. Bu sıkıyönetimden payını alan pek çok âlim gibi Mevdûdî de Kadiyaniliğe dair yazdığı kitabı nedeniyle 28 Mart 1953’de ikinci kez hapse atıldı.⁴⁸⁰

Mevdûdî’nin 11 Mayıs 1953’de idam cezasına çarptırılması üzerine halk bu kararı protesto etmek için sokaklara döküldü. Ülkede yapılan protestolarla birlikte birçok İslâm ülkesinden de bu karara tepkiler yağdı. İran, Irak, Afganistan, Filistin, Cezayir ve Mısır gibi birçok İslâm ülkesi bu kararı esefle kınayarak Mevdûdî’nin serbest bırakılması için Pakistan’a telgraflar gönderdi. Mısır’dan İhvân’ı Müslimin teşkilatının lideri Hasan el-Hudeybî de hükümete, verilen kararın büyük bir suç olduğuna dair telgraf gönderdi. Halkın gösterdiği bu büyük direniş sonucu Mevdûdî’nin idam cezası 14 yıl hapis cezasına çevrildi. Onunla birlikte hapse atılan bazı Cemât-i İslâmî üyeleri kısa bir süre sonra serbest bırakıldı. Mevdûdî ise yüksek mahkemenin Devlet Başkanı Gulam Muhammed’in imzası olmayan bütün kanun ve kararnameleri iptal kararı vermesi üzerine 25 ay sonra 22 Nisan 1955 yılında serbest bırakıldı.⁴⁸¹

Hapisten çıktıktan sonra Mevdûdî Cemât-i İslâmî ile birlikte ülkenin bir İslâm anayasası ile yönetilmesi için faaliyetler sürdürerek halkın desteğini canlı tuttu. Halkın desteği sonucu Çavdûrî Muhammed Ali’nin Başkanlık döneminde hazırlanan 23 Mart 1956 tarihinde İslam Anayasası yürürlüğe girdi. Fakat ülkedeki refat dönemi 2 yıl sonra kendisini sıkıyönetime bıraktı. 1958 yılında Genel Kurmay Başkanı Eyüb

⁴⁷⁹ Gilanî, *Mevdûdî’nin Hayatı: Seyyid Ebul A’lâ Mevdûdî*, 59-60, 96.

⁴⁸⁰ Gilanî, *Mevdûdî’nin Hayatı: Seyyid Ebul A’lâ Mevdûdî*, 97-98; Birişik, “Mevdûdî’nin Hayatı ve Eserleri”, 20; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 68.

⁴⁸¹ Gilanî, *Mevdûdî’nin Hayatı: Seyyid Ebul A’lâ Mevdûdî*, 99-112; Birişik, “Mevdûdî’nin Hayatı ve Eserleri”, 20; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 55.

Han tarafından yapılan askeri darbe sonucu 44 ay boyunca ülkede sıkıyönetim ilan edildi. 1956 yılında kabul edilen İslam Anayasası da rafa kaldırıldı. Bu süreçte ülkede birçok İslam dışı faaliyet gerçekleşti. Halk bu konuya tepki göstermekte, zaman zaman protestolar düzenlemekteydi. Mevdûdî ise her zamanki gibi ülkedeki İslâm'a aykırı uygulamalara ve şiddetlenen hadis inkârcılığına karşı tenkit yazıları yayımladı.⁴⁸²

Mevdûdî, Kasım 1959 ve Şubat 1960 arası üç ay boyunca *Tefhîmü'l-Kur'ân* tefsiri için Hicaz, Suriye, Filistin ve Mısır gibi ülkeleri ziyaret ederek bilgi topladı. 1961 yılında Suûdi Arabistan Hükümeti'nin açmayı planladığı Uluslararası İslam Üniversitesi için yaptığı toplantıya Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî teşkilatına üye olması nedeniyle Mevdûdî'de davet edildi. Mevdûdî yapılan toplantıda, üniversitenin programına bazı yeni derslerin eklenmesinde etkili oldu.⁴⁸³

1962 yılında Eyyüb Han diktatörlüğünü destekleyecek bir Anayasa hazırlattı. Mevdûdî ise bu anayasadaki maddelerin ülkenin lehine düzenlenmesi için büyük çaba sarf etti. Yeni anayasa ile sıkıyönetimin kalkmasından sonra Mevdûdî, 25 Ekim 1963'de Cemât-i İslâmî olarak bir miting düzenlemeye karar verdi. İktidarın istemediği bu toplantı, silahlı ve bıçaklı gruplarca sabote edilerek Cemât-i İslâmî'den bir kişinin vefatına neden oldu. Cemate yapılan baskılar ve karalama kampanyaları gün geçtikçe şiddetlendi. 6 Ocak 1964 yılında da Cemât-i İslâmî kapatılarak, Mevdûdî dâhil 65 üyesi hapse mahkûm edildi.⁴⁸⁴

9 ay sonra Ekim 1964'de 100'den fazla avukatın savunması sonucu Yüksek Mahkeme Cemât-i İslâmî üyelerine verilen cezanın hukuka aykırı olduğuna karar vererek, Mevdûdî ile arkadaşlarını serbest bıraktı. Salındıktan sonra siyasi faaliyetlerine kaldığı yerden devam eden Mevdûdî ve Cemât-i İslâmî Partisi, birkaç ay sonra yapılacak seçimde Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah'ın kız kardeşi Fâtıma Cinnah'ı destekledi. Ancak 2 Ocak 1965'de Eyyüb Han seçimi kazanarak cumhurbaşkanı oldu.⁴⁸⁵

⁴⁸² Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 115-117; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 20.

⁴⁸³ Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 21; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 102.

⁴⁸⁴ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 121-124; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 20-21; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 103.

⁴⁸⁵ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 125-127; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 20; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 114.

6 Eylül 1965’de Hindistan Pakistan’a 20 gün boyunca saldırılar düzenledi. Eyyüb Han hükümetinin yardım istemesi üzerine radyodan konuşmalar yaparak halkı cihada teşvik eden Mevdûdî, cemati ile birlikte maddi ve manevi olarak bu savaşa destek verdi.⁴⁸⁶ Mevdûdî savaştan sonra ülkede demokratik bir yönetimin sağlanması için mücadeleler verirken Mısır’da da Seyyid Kutub İslâmî bir toplum için verdiği mücadelede 1966 yılında şehit edildi. Bu durum birçok Müslüman gibi Mevdûdî’yi de derinden üzmüştü.⁴⁸⁷

Mevdûdî’nin savaş sırasındaki yardımlarını unutan Eyüb Han yönetimi, 1967 yılında Mevdûdî’nin verdiği bir fetva nedeniyle 2 ay hapse karar verdi.⁴⁸⁸ 1971 yılında ülkenin doğusunda yapılan seçim sonrası meclisteki çoğunluğu Avami Birliği ve Halk Partisi olmak üzere iki parti oluşturdu. Ancak iki partinin anlaşmazlığı ülkeyi ikiye bölerek karışıklıklara neden oldu. Bangallilerin ayaklanması ile de savaş kaçınılmaz hala geldi. Hindistan’ın bu karışıklığı fırsat bilerek Doğu Pakistan’a saldırması üzerine 16 Aralık 1971’de ülkenin doğusu Bangladeş adıyla Pakistan’dan ayrıldı.⁴⁸⁹ Bu olay Seyyid Kutub’un şehid edilmesinden sonra Mevdûdî’yi derinden üzen ikinci olaydı.⁴⁹⁰

Pakistan’ın bir İslâm devleti olması için vaktini harcayarak var gücüyle çalışan Mevdûdî, bu mücadele dolu hayatı hastalığı nedeniyle Kasım 1972’de fiili olarak Cemât-i İslâmî’den ayrılarak noktalandı. Vefatına kadar ki ömrünü de ilmi çalışmalara ve eser telifine ayırdı.⁴⁹¹ Mevdûdî otuz yıllık bir çabanın ürünü olan *Tefhîmü’l-Kur’ân* tefsirini henüz Cemât-i İslâmî’den ayrılmadan 5 ay önce tamamladı.⁴⁹²

Mevdûdî şiddetlenen hastalığı nedeniyle 26 Mayıs 1979 yılında oğlu Ahmet’in doktor olduğu Amerika’ya giderek burada tedavi gördü. Sıhhatinin düzelmesinin ardından ülkesine dönen Mevdûdî, tekrar eser te’lifine başladı. Ancak dört ay sonra 8 Eylül’de kalp damarları tıkanması üzerine tekrardan Amerika’da tedavi görmeye

⁴⁸⁶ Gilanî, *Mevdûdî’nin Hayatı: Seyyid Ebul A’lâ Mevdûdî*, 128-129; Birişik, “Mevdûdî’nin Hayatı ve Eserleri”, 22.

⁴⁸⁷ Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 131.

⁴⁸⁸ Gilanî, *Mevdûdî’nin Hayatı: Seyyid Ebul A’lâ Mevdûdî*, 130.

⁴⁸⁹ Gilanî, *Mevdûdî’nin Hayatı: Seyyid Ebul A’lâ Mevdûdî*, 136-138; Birişik, “Mevdûdî’nin Hayatı ve Eserleri”, 23.

⁴⁹⁰ Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 131.

⁴⁹¹ Gilanî, *Mevdûdî’nin Hayatı: Seyyid Ebul A’lâ Mevdûdî*, 142-151; Birişik, “Mevdûdî’nin Hayatı ve Eserleri”, 23-24.

⁴⁹² Gilanî, *Mevdûdî’nin Hayatı: Seyyid Ebul A’lâ Mevdûdî*, 161; Birişik, “Mevdûdî’nin Hayatı ve Eserleri”, 25; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 133.

başladı. Hastalığı ilerleyen Mevdûdî 22 Eylül 1979'da 76 yaşındayken New York Buffolo Hastanesi'nde vefat etti. Mevdûdî, New York ve Londra ile birlikte 1 milyondan fazla kişinin katılımıyla Lahor'da kılınan cenaze namazının ardından 26 Eylül'de Lahor'daki evinin bahçesine defnedildi.⁴⁹³

2.2.2. Eserleri

Müslüman bir toplumun inşası için mücadele eden önemli âlimlerden biri olan Mevdûdî, bu yolda konuşmalarının yanı sıra eserleriyle de topluma yön vermiştir. Çok küçük yaşlarda yazı ile meşgul olan müfessir, ilk eserini de 24 yaşında neşretmiştir. Mevdûdî'nin vefatına kadar toplumun öğrenmeye ihtiyaç duyduğunu düşündüğü birçok konuda yazdığı eserleri, kimi zaman hapsine neden olmuş kimi zaman da İslâm'a dil uzatanları susturmuştur. Ancak eserlerinin sayısı konusunda ittifak edilemeyerek bu sayıyı 120'e kadar çıkaranlar olmuştur. Bu eserler arasında konuşmalarının yazılı halde derlenmesiyle veya eserlerinin bazı bölümlerinin müstakil olarak neşredilmesi ile oluşan eserleri de olduğundan tam sayının aslında 38 olduğu ifade edilmiştir.⁴⁹⁴ Bu eserlerin neredeyse tamamı ana dili olan Urduca dilinde olmakla birlikte, başta İngilizce ve Arapça olmak üzere birçok dile tercüme edilmiş, hatta bazıları direkt olarak İngilizce neşredilmiştir.⁴⁹⁵

2.2.2.1. Kur'ân, Tefsir ve Sünnete Dair Eserleri

1. Sünnet ki Â'inî Haysiyet (Sünnetin Anayasal Niteliği)

Mevdûdî bu eseri, özellikle 1958'de Eyüb Han'ın başa geçmesinden sonra ülkede kabul edilecek anayasada sünnetin söz sahibi olmayacağını söyleyenlere ve şiddetlenen hadis inkârcılığına karşı kaleme almıştır. 1963 yılında Lahor'da neşredilen eserde, Ehl-i Kur'ân ekolüyle aralarında gerçekleşen tartışma ve görüşmelere yer verilmiştir.⁴⁹⁶ Eser Türkçeye, 1997 yılında *Sünnetin Anayasal Niteliği*⁴⁹⁷ adıyla Ahmed Asrar tarafından ve yine aynı yıl *Sünnetin Anayasal*

⁴⁹³ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 202; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 24; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 153-155.

⁴⁹⁴ Mustafa Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 26-27.

⁴⁹⁵ Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 24-25.

⁴⁹⁶ Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 26.

⁴⁹⁷ Mevdudî, *Sünnetin Anayasal Niteliği*, çev. Ahmed Asrar (İstanbul, Bengisu Yayınları, 1997).

*Konumu*⁴⁹⁸ adıyla Durmuş Bulgur- Hâlid Zaferullah Dâudî tarafından tercüme edilmiştir.

2. Tercüme-i Kur'ân-ı Mecid ma'a Muhtasar Havâşi

Mevdûdî'nin 1949 yılında tamamlayarak, ilk baskısını 1969 yılında Lahor'da yaptığı Kur'ân mealidir. Bu eseri meallerde gördüğü eksiklikleri gidermek amacıyla yazdığını söyleyen Mevdûdî, Arapça bilmeyenlerin Kur'ân'dan istifade etmesini sağlamak için âyetleri kelime kelime değil de serbest tercüme yöntemiyle açık ve akıcı bir dille Urducaya aktarmıştır. Okuyucu tarafından âyetin mealinin tam anlamıyla anlaşılamayacağını düşündüğü yerlerde ise dipnotlarla çeşitli açıklamalar getirmiştir. Eser Türkçeye, ilk olarak *Tefhîmu'l Kur'ân Meali*⁴⁹⁹ adıyla Durmuş Bulgur tarafından 2003 yılında tercüme edilmiştir. İkinci olarak Pakistanlı araştırmacı yazar Muhammed Han Kayani tarafından Urduca'dan Türkçeye *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli Tercümânu'l-Kur'ân*⁵⁰⁰ adıyla 2004 yılında çevrilmiştir.⁵⁰¹

3. Tefhîmü'l-Kur'ân

Mevdûdî'nin toplumun ihtiyaçlarını karşılama gayesiyle Arapça bilmeyen halk için Urduca olarak kaleme aldığı bu önemli tefsir, ilk olarak 1942 yılında *Tefhîmü'l Kur'ân Dergisi*'nde yayımlanmaya başlamıştır. Müfessir 30 yılın ardından 1972 yılında 6 cilt olarak eserini tamamlamıştır.⁵⁰² Çalışmanın ana kaynaklarından biri olan bu tefsir için sonraki sayfalarda müstakil bir başlık ayrılması sebebiyle burada daha az bilgiyle yetinilmiştir.⁵⁰³

4. Kur'ân Fehmî key Bünyâdî Usûl (Kur'ân'ı Nasıl Anlayalım)

Mevdûdî eserine, Kur'ân'ı hayatından uzaklaştıran toplumun tekrardan hayatı ve Müslümanlığı anlaması için Kur'ân'ı anlaması gerektiğine vurgu yaparak başlar.

⁴⁹⁸ Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Konumu*, çev. Durmuş Bulgur-Hâlid Zaferullah Dâudî (Konya: Dizgi Ofset, 1997).

⁴⁹⁹ Mevdudî, *Tefhîmu'l Kur'an Meali*, çev. Durmuş Bulgur (Konya: Yediveren Kitap, 2003).

⁵⁰⁰ Ebu'l-Alâ Mevdûdî, *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli Tercümânu'l-Kurân*, çev. Muhammed Han Kayani (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2004).

⁵⁰¹ Ebu'l-Alâ Mevdûdî, "Takdim", çev. Muhammed Han Kayani, *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli Tercümânu'l-Kurân* (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2004), 6-12; Birışık, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 25.

⁵⁰² Ebu'l Al'â Mevdûdî, "Önsöz", çev. Muhammed Han Kayani vd. *Tefhimü'l Kur'an*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 1/7-13; Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 161; Mevdudî, *Babam Mevdudî*, 133; Ahmad "Mevdûdî", 29/435.

⁵⁰³ bk. sayfa 98-102.

Günümüzde batılı yaşam tarzının içine sıkışan Müslümanın en çok Kur'ân'ı anlamaya ihtiyacı olduğuna, böylece kişinin Kur'ân'ın ruhuna aykırı inançlardan sıyrılarak ona uygun bir yaşam sürebileceğine vurgu yapan Mevdûdî, Kur'ân'ın mahiyeti, nüzûlü, meali, tefsiri ve Kur'ân'a dair birçok konuyu eserinde işlemiştir.⁵⁰⁴ Türkçeye de ilk olarak, *Kur'ân'ı Anlamaya Giriş*⁵⁰⁵ adıyla Bayram Kolsuz tarafından 1983 yılında tercüme edilen eser, *Kur'ân'ı Nasıl Anlayalım* adıyla da Bekir Karlığa tarafından 1997 yılında ikinci kez dilimize kazandırılmıştır.⁵⁰⁶

5. Fezâil-i Kur'ân

Mevdûdî'nin bu eseri 1977 yılında Lahor'da neşredilmiştir.⁵⁰⁷

6. Kur'ân ki Çâr Bünyâdî Istilâheyn: İlâh-Rabb-İbadât-Din (Kur'ân'a Göre Dört Terim)

Mevdûdî'nin 1978 yılında neşrettiği bu eserde, İlâh, Rabb, ibadet ve din kavramları dört bölümde ele alınarak önce sözlük anlamları sonra Kur'ân'daki kullanışları ve ardından da çeşitli dinlerde nasıl anlaşıldıkları açıklanmaya çalışılmıştır.⁵⁰⁸ Eser, 1987 yılında Osman Cilacı ve İsmail Kaya tarafından *Kur'ân'a Göre Dört Terim*⁵⁰⁹ adıyla, 2000 yılında Mahmud Osmanoğlu tarafından *Kur'ân'ın Dört Temel Terimi*⁵¹⁰ adıyla ve 2018 yılında da Önder Alyaparak tarafından *Kur'ân'da Dört Terim* adıyla üç defa Türkçeye tercüme edilmiştir.

2.2.2.2. Akaid ve İslam Hukukuna Dair Eserleri

1. el-Cihâd fi'l-İslâm(İslâm'da Cihad)

1926 yılında Hindistan'da İslâm'a saldıran bir grup liderinin bir Müslüman tarafından öldürülmesi üzerine İslâm'ın kan döken şiddet yanlısı bir din olduğu söylenilmeye başlanınca Mevdûdî, bu yanlış algıyı düzeltmek amacıyla 1927 yılında bu eseri *el-Cemiyyet* dergisinde yayımlamıştır. Mevdûdî'nin ilk eseri olan ve

⁵⁰⁴ Mevdudî, *Kur'ân'ı Nasıl Anlayalım*, çev. Bekir Karlığa (İstanbul: İşaret Yayınları, 2019), 9-94.

⁵⁰⁵ Ebu'l A'la Mevdûdî, *Kur'an'ı Anlamaya Giriş*, çev. Bayram Kolsuz (İstanbul: Furkan Yayınları, 1983).

⁵⁰⁶ Birışık, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 25.

⁵⁰⁷ Birışık, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 25.

⁵⁰⁸ Ebu'l A'lâ el-Mevdudî, *Kur'an'da Dört Terim: İlâh-Rab-İbadet-Din*, çev. Önder Alyaparak (İstanbul: Hilal Yayınları, 2018), 19-124; Birışık, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 25.

⁵⁰⁹ Mevdûdî, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, çev. Osman Cilacı-İsmail Kaya (İstanbul, Beyan Yayınları, 1987).

⁵¹⁰ Seyyid Ebu'l A'lâ el-Mevdudî, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi: İlâh, Rab, Din, İbadet*, çev. Mahmud Osmanoğlu (İstanbul: Özgün Yayıncılık, 2000).

yazıldığı günden itibaren önemini kaybetmeyen bu eser, Türkçeye *Cihad İslam'da Savaş Hukuku*⁵¹¹ adıyla 1992 yılında M. Beşir Eryarsoy tarafından çevrilmiştir.⁵¹²

2. Dîniyyât (İslam'ın Anlaşılmasına Doğru)

Mevdûdî'nin 1932 yılında yazdığı bu eserde, İslam, iman, peygamberlik, ibadet, din ve şariat gibi kavramlar kapsamlı bir şekilde ele alınarak açıklanmıştır. Bazı okullarda ders kitabı olarak da okutulan bu eser, hemen hemen bütün dillere çevrilmiştir.⁵¹³ Eser, 1967 yılında *İslâm'ın Anlaşılmasına Doğru*⁵¹⁴ adıyla Halil Zafir tarafından, 1983 yılında *İslâm* adıyla Muhammed Han Kayanî-Şayeste Kayanî tarafından, 1986 yılında *İslâm'a İlk Adım*⁵¹⁵ adıyla Serdar Güzey tarafından, 1987 yılında *İslâm'ı Anlamaya Doğru*⁵¹⁶ adıyla Turgut Beyaz mahlasıyla Furkan Yılmaz tarafından⁵¹⁷ ve 2008 yılında *İslam'ı Doğru Anlamak* adıyla Faruk Aktaş tarafından olmak üzere birçok kez Türkçeye tercüme edilmiştir.

3. Hutabât (Hitabeler/Gelin Müslüman Olalım)

Mevdûdî'nin 1940 yılında yayımladığı eserde, İslam'ın beş şartı olan, iman, namaz, oruç, zekât ve hac ile birlikte İslam ve cihad kavramını ele almıştır. Bu kavramların manalarına ve önemlerine değinen yazar, okuyucular için Müslümanlığın daha anlamlı olmasına katkı sağlamıştır. Arapça, İngilizce ve Farsça'ya çevrilen eser, *Hitabeler*⁵¹⁸ adıyla ilk olarak 1980 yılında Ali Genceli tarafından, 1993 yılında da *Gelin Müslüman Olalım* adıyla Filiz Handan Türedi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁵¹⁹

4. Sud (Faiz)

⁵¹¹ Ebû'l-Alâ el-Mevdûdî, *Cihad İslam'da Savaş Hukuku*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Şafak Yayınları, 1992).

⁵¹² Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 40-41; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 17, 35-36.

⁵¹³ Ebu'l Ala Mevdûdî, *İslam'ı Doğru Anlamak*, çev. Faruk Aktaş (İstanbul: Ravza Yayınları, 2008), 5-135; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 27.

⁵¹⁴ Ebu'l Ala Mevdûdî, *İslâm'ın Anlaşılmasına Doğru*, çev. Halil Zafir (İstanbul: Hilal Yayınları, 1967).

⁵¹⁵ Seyyid Ebu'l A'la el-Mevdûdî, *İslâm'a İlk Adım*, çev. Serdar Güzey (İstanbul: İnkılab Yayınları, 2013).

⁵¹⁶ Mevdudî, *İslâm'ı Anlamaya Doğru*, çev. Turgut Beyaz (İstanbul: Mim Yayınları, 1987).

⁵¹⁷ Furkan Yılmaz, "Önsöz", çev. Furkan Yılmaz, *İslâm'ı Anlamaya Doğru* (İstanbul: Berikan Yayınevi, 2011), 5.

⁵¹⁸ Ebu'l A'la el-Mevdudî, *Hitabeler*, çev. Ali Genceli (İstanbul: Hilal Yayınları, 1980).

⁵¹⁹ Seyyid Ebu'l-Âlâ Mevdûdî, *Gelin Müslüman Olalım*, çev. Filiz Handan Türedi (İstanbul: Hilal Yayınları, 2020), 37-227; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 36.

İslâm'da kesin bir dille yasaklanan faizin Mevdûdî tarafından da ele alındığı bu eserde, faizin bütün toplum için zararı, yasaklanmasındaki faydaları ve İslâmî bankacılık gibi konular ele alınmıştır. 1948 yılında Lahor'da neşredilen eser, Arapça ve Bengalceyle birlikte Türkçeye de *Faiz* adıyla 1966 yılında M. Hasan Beşer tarafından tercüme edilmiştir.⁵²⁰

5. Hukûku'z-Zevceyn (İslâm'da Aile Hukuku: Karı-Koca Hakları)

1957 yılında Rampur'da neşredilen eserde Mevdûdî, evliliğin hedefleri, erkeğin sorumlulukları, erkeğin eşi üzerindeki hakları, mehir, nafaka, boşanma ve kısacası evliliğe dair birçok konuyu ele alarak İslâm'ın, toplumun en önemli kurumu olan ailedeki sözünü ortaya koymuştur. Eser, 1990 yılında Memiş Tekin tarafından *İslâm'da Aile Hukuku: Karı-Koca Hakları* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.⁵²¹

6. Hatm-i Nübüvvet

1963 yılında neşredilen bu eserde Mevdûdî, Pakistan'da peygamberlik iddiası ile etkinlik gösteren Kadıyânilere karşı nübüvvetin Hz. Peygamber ile sona erdiğini vurgulamaktadır.⁵²²

7. Resâil u Mesâil (Meseller ve Çözümleri/Fetvalar)

1951-1965 yılları arasında Mevdûdî'nin bir kısım sorulara cevap verdiği *Tercümânü'l-Kur'ân* dergisindeki makalelerinin derlenmesi ile oluşan bu eser, 1965 yılında 5 cilt halinde Lahor'da basılmıştır. Eserde Mevdûdî, güncel, ahlakî, siyasî ve itikadî birçok konuda kendisine yöneltilen soruları açık bir dille hadis ve âyetlerden yararlanarak cevaplamıştır. İki kez Türkçeye tercüme edilen eser, *Meseleler ve Çözümleri*⁵²³ adıyla 1990 yılında Yusuf Karaca tarafından 3 cilt olarak, 1992 yılında da 2 cilt olarak *Fetvalar*⁵²⁴ adıyla Mahmud Osmanoğlu ve A. Hamdi Chohan tarafından çevrilmiştir.⁵²⁵

⁵²⁰ Mevdudî, *Faiz*, çev. M. Hasan Beşer (İstanbul: Hilal Yayınları, 1979), 15-134; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 28.

⁵²¹ Ebu'l Ala Mevdûdî, *İslâm'da Aile Hukuku: Karı-Koca Hakları*, çev. Memiş Tekin (İstanbul: Kitap Dünyası, 2011), 17-155; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 28.

⁵²² Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 26.

⁵²³ Mevdûdî, *Meseleler ve Çözümleri*, çev. Yusuf Karaca, 3 Cilt (İstanbul: Risale Yayınları, 1990).

⁵²⁴ Ebu'l Al'â el-Mevdûdî, *Fetvalar*, çev. Mahmud Osmanoğlu-A. Hamdi Chohan, 2 Cilt (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015),

⁵²⁵ Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 36.

2.2.2.3. Sosyal ve Siyasi Konulara Dair Eserleri

1. Parda (Hicab)

1939 yılında Lahor'da neşredilen bu eser, çeşitli toplumlarda kadının yerine dikkat çekerek, İslam'da örtünün ve hatta kadın erkek ilişkilerine dair birçok konunun önemine vurgu yapmaktadır. Türkçeye, 1956 yılında *Hicab* adıyla Harun Ünal tarafından ve 1978 yılında Ali Genceli tarafından iki defa tercüme edilmiştir.⁵²⁶

2. Tecdid u İhyâ-ı Din (İslâm'da İhya Hareketleri)

Mevdûdî bu eserini 1940 yılında Lahor'da neşretmiştir.⁵²⁷ Bozulmuş dini yapının yeniden düzenlenerek asıl haline getirilmesi anlamına gelen ihyanın (tecdid) ele alındığı bu eserde, belirli zamanlarda ihya faaliyetini üstlenen Ömer b. Abdülaziz, İmam-ı 'Azam, İmam Şâfi, İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, İmam Gazzali ve İbn Teymiyye gibi müceddidlerin bu yoldaki mücadelelerine değinilmiştir.⁵²⁸ İngilizce ve Arapçaya çevirilen eser, Türkçeye *İslâm'da İhya Hareketleri* adıyla 1967'de Halil Zafir,⁵²⁹ 1986'da da aynı isimle Ali Genç tarafından iki defa tercüme edilmiştir.⁵³⁰

3. İslâm aôr Câhiliyet (İslam ve Cahiliye)

Mevdûdî'nin bu eseri 1942 yılında Lahor'da neşredilmiştir. İngilizce, Arapça ve Bengalceye de çevrilen eser, İbrahim Ethem Hatipoğlu tarafından *İslâm ve Cahiliye*⁵³¹ adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.⁵³²

4. Tahrîk-i İslâmî ki Ahlâkî Bünyâdeyn (İslâmî Hareketin Ahlâki Temelleri)

Eser, 21 Nisan 1945 tarihinde Patankot Dâru'l İslâm'da gerçekleşen Hindistan Konferansı'nın kapanış konuşmasının neşredilmiş halidir.⁵³³ İslâmî hareketin hedefi

⁵²⁶ Ebu'l A'lâ el-Mevdudî, *Hicab*, çev. Ali Genceli (İstanbul: Hilal Yayınları, 2017), 15-451; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 31.

⁵²⁷ Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 31.

⁵²⁸ Ebu'l-Âlâ el-Mevdudî, *İslâm'da İhya Hareketleri*, çev. Ali Genç (İstanbul: Pınar Yayınları, 2016), 17-95.

⁵²⁹ Ebu'l-Âlâ el-Mevdudî, *İslâm'da İhya Hareketleri (Tarihçe)*, çev. Halil Zafir (İstanbul: Hilal Yayınları, 1967).

⁵³⁰ Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 31.

⁵³¹ Ebu'l Ala Mevdûdî, *İslam ve Cahiliye*, çev. İbrahim Ethem Hatiboğlu (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018).

⁵³² Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 31.

ve cemaat olmanın önemi gibi toplumun her dönemde ihtiyacı olduğu birçok konunun işlendiği bu eser,⁵³⁴ birçok kez Türkçeye çevrilmiştir. Eser, 1967 yılında *İslâmî Hareketin Ahlâki Temelleri*⁵³⁵ adıyla Ali Aslan tarafından, 1986 yılında *İslâmî Hareketin Ahlâki Yapısı*⁵³⁶ adıyla Hakan Bayrak tarafından, yine aynı yıl *İslâmî Hareketin Dinamikleri*⁵³⁷ adıyla Namık Yazıcı tarafından dilimize kazandırılmıştır.

5. İslâm ka Nizâm-ı Hayât (İslâm'da Hayat Nizamı)

1948 yılında Lahor'da neşredilen eser, adından da anlaşılacağı üzere İslâm'ın insan hayatı için sunduğu düzeni ele almaktadır. İngilizce, Arapça, Bengalce ve Hintçeye de çevirilen eser, 1965 yılında *İslâm'da Hayat Nizamı*⁵³⁸ adıyla İbrahim Düzen-Mustafa Topuz-Bekir Başarı tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁵³⁹

6. İslâm aôr Zabt-ı Vilâdet (İslâm Nazarında Doğum Kontrolü)

Mevdûdî bu eserini, 1951 yılında Rampur'da neşretmiştir. Doğum kontrolünün amacı, doğuşu, zararları ve İslâm'ın bu konudaki bakışının ele alındığı eser, Türkçeye *İslâm Nazarında Doğum Kontrolü* adıyla Ramazan Yıldız tarafından 1967 yılında tercüme edilmiştir.⁵⁴⁰

7. İslâmî Riyâset (İslâm'da Hükümet)

Eser, 1962 yılında Hurşid Ahmed Sahib tarafından Mevdûdî'nin İslâmî Hükümet hakkındaki makale ve konuşmalarının bir araya getirilmesi ile hazırlanmıştır. 1967 yılında Hurşid Ahmed Sahib tekrardan gözden geçirdiği eseri, Pakistan'da ki İslâmî Hükümet kurma çalışmalarını da ekleyerek yeniden

⁵³³ Hürrem Murad, "Takdim", çev. Hakan Bayrak, *İslâmî Hareketin Ahlâki Temelleri* (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2017), 7.

⁵³⁴ Ebû'l-A'lâ Mevdûdî, *İslâmî Hareketin Ahlâki Temelleri*, çev. Hakan Bayrak (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2017), 11-105.

⁵³⁵ Ebul A'lâ el-Mevdudî, *İslâmî Hareketin Ahlâki Temelleri*, çev. Ali Aslan (İstanbul: Hilal Yayınları, 1967).

⁵³⁶ Ebu'l-Alâ Mevdûdî, *İslâmî Hareketin Ahlâki Yapısı*, çev. Hakan Bayrak (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1986).

⁵³⁷ Ebu'l Âlâ el-Mevdûdî, *İslâmî Hareketin Dinamikleri*, çev. Namık Yazıcı (İstanbul: Nehir Yayınları, 1986).

⁵³⁸ Ebû'l-A'lâ el-Mevdudî, *İslâm'da Hayat Nizamı*, çev. İbrahim Düzen vd. (Ankara: Hilal Yayınları, 1965).

⁵³⁹ Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 31.

⁵⁴⁰ Ebul Alâ el-Mevdudî, *İslâm Nazarında Doğum Kontrolü*, çev. Ramazan Yıldız (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996), 9-138; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 31.

neşretmiştir. İki çalışma da Mevdûdî'nin gözetiminde gerçekleşmiştir.⁵⁴¹ Bu geniş çaplı eser, Türkçeye Ali Genceli tarafından *İslâm'da Hükümet* adıyla tercüme edilmiştir.

8. Hilâfet aôr Mulûkiyet (Hilafet ve Saltanat)

İslâm'ın ilk yıllarındaki hilafetin mahiyeti, hilafetin saltanata dönüşmesinin sebepleri ve sonuçları gibi konuların Kur'ân âyetleri ve tarihî verilerin ışığında ele alındığı eser, 1967 yılında Lahor'da neşredilmiştir. Eser, Türkçeye *Hilafet ve Saltanat* adıyla Ali Genceli tarafından 1972 yılında tercüme edilmiştir.⁵⁴²

2.2.2.4. Eğitime Dair Eserleri

1. Kadıyânî Mes'ele (Kadıyanilik Nedir)

Pakistan'da 1953 yılında Kadıyânîlik mezhebinin hükümet desteğiyle etkinlik göstermesi, ülkeki Müslümanlar için büyük bir probleme yol açmıştır. Bunun üzerine kaleme alınan eserde, Kadıyânîliğin ne olduğu ele alınarak İslâm mezheplerinden sayılamayacağı vurgulanmaktadır. 1953 yılında Karaçi'de neşredilen eser, 1975 yılında *Kadıyanilik Nedir? İslâm Tarihinde İlk Defa Resmen İslâm Dışı İlân Edilen Mezhep*⁵⁴³ adıyla Ahsen Batur tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁵⁴⁴

2. Come Let Us Change This World (Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim)

Batı medeniyetinin temelleri, İslâm düşüncesine etkileri, kapitalizm ve İslam medeniyetindeki bozulmanın sebepleri gibi birçok önemli konunun ele alındığı eser, 1982 yılında Lahor'da neşredilmiştir. Türkçeye ise 1986 yılında *Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim* adıyla Nurettin Temiz tarafından tercüme edilmiştir.⁵⁴⁵

2.2.2.5. Siyer ve Tarihe Dair Eserleri

1. Selâçika (Selçuklular Tarihi)

⁵⁴¹ Ebu'l Â'lâ el-Mevdûdî, "Müellifin Önsözü", çev. Ali Genceli, *İslâm'da Hükümet*, ed. Faik Akcaoğlu (İstanbul: Hilal Yayınları, 2016), 17-18; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 29.

⁵⁴² Ebu'l- A'lâ el-Mevdûdî, "Mukaddime", çev. Ali Genceli, *Hilafet ve Saltanat* (İstanbul: Hilal Yayınları, 2016), 7-9; Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 29.

⁵⁴³ Mevdûdî, *Kadıyanilik Nedir? İslâm Tarihinde İlk Defa Resmen İslâm Dışı İlân Edilen Mezhep*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: İhya Yayınları, 1975).

⁵⁴⁴ Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 33.

⁵⁴⁵ Ebû'l A'lâ Mevdûdî, *Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim*, çev. Nurettin Temiz (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2019), 14-113.

Mevdûdî'nin bu eseri, 2 cilt olarak 1954 yılında Lahor'da neşredilmiştir. Türkçeye ise *Selçuklular Tarihi*⁵⁴⁶ adıyla Ali Genceli tarafından 1971 yılında tercüme edilmiştir.⁵⁴⁷

2. Sîret-i Server-i Âlem (Tarih Boyunca Tevhid Mücadeleleri ve Hz. Peygamber'in Hayatı)

Mevdûdî, İslâmî bir toplumun inşası yolunda *Tefhîmü'l-Kur'ân*'ı yazmaktan sonra kendisine belirlediği ikinci hedef bir siyer kitabı yazmak olmuştur.⁵⁴⁸ Vefatına kadar üzerinde çalıştığı bu eser,⁵⁴⁹ 1978 yılında 2 cilt olarak Lahor'da neşredilmiştir. Eser, Türkçeye 1992 yılında *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*⁵⁵⁰ adıyla N. Ahmed Asrar tarafından tercüme edilmiştir.⁵⁵¹

2.2.2.6. Tefhîmü'l-Kur'ân Tefsiri

İslâm ilimlerinin birçok alanında toplumun ihtiyaçlarını gözeterek eserler kaleme alan Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân* tefsirini de yine Hindistan'da Arapça bilmeyen, orta seviyede ilim görmüş ve Kur'ân ilimleri çalışmalarına ulaşma konusunda imkânı olmayan kimseler için hazırlamıştır. Amacı Kur'ân'ın kişiye vermek istediği mesajı açık ve anlaşılır bir şekilde almasını sağlamak olan Mevdûdî, bu nedenle tefsir literatüründeki derin ilmi tartışmalara girmemiştir.⁵⁵² Bu tür özelliklerinden dolayı *Tefhîmü'l-Kur'ân*, Seyyid Kutub'un tefsiri gibi toplumu ön planda tutarak hazırlanan ictimaî tefsirlerden biridir.⁵⁵³

Tefsirini ilk olarak 1942 yılında editörlüğünü yaptığı *Tefhîmü'l Kur'ân Dergisi*'nde yayımlamaya başlayan Mevdûdî, 7 Haziran 1972 tarihinde otuz yıllık bir çalışma sonucu 6 cilt olarak eserini tamamlamıştır.⁵⁵⁴

⁵⁴⁶ Mevdûdî, *Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Genceli (İstanbul: Hilal Yayınları, 1971).

⁵⁴⁷ Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 34.

⁵⁴⁸ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 164.

⁵⁴⁹ Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 154-155.

⁵⁵⁰ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, çev. N. Ahmed Asrar, 3 cilt (İstanbul: Pınar Yayınları, 1992).

⁵⁵¹ Birişik, "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri", 34.

⁵⁵² Ebu'l Al'â Mevdûdî, "Önsöz", 1/7-13.

⁵⁵³ Mustafa Özel, "Bir Yirminci Yüzyıl Müfessiri: Mevdûdî", *Mevdûdî: Hayatı Görüşleri ve Eserleri Doğumunun 100 Yılı Anısına Sempozyum*, ed. Abdülhamit Birişik (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), 44-45; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/467-468.

⁵⁵⁴ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 161; Mevdudi, *Babam Mevdudi*, 133; Ahmad "Mevdûdî", 29/435.

Tefsirine bir giriş bölümü ile başlayan müfessir, burada ilk olarak Kur'ân'ın eşsizliğine, insan için ilahi bir hidayet kaynağı oluşuna ve vermek istediği mesajı vurgu yapmıştır. Ardından esbâbu'n-nüzûl konusuna, âyetlerin Mekkî ve Medenî oluşuna, üslûbu, tertibi, toplanması ve evrensel oluşu gibi konulara yer vermiştir. Son olarak ise Kur'ân'a inceleyecek olan kimselere faydalı olacağını düşündüğü bazı tavsiyeler vererek bölümü bitirmektedir.⁵⁵⁵

Mevdûdî, bazı âyetlerin Mekkî-Medenî oluşu ve özet olarak geçilen âyetlerin daha açık bir şekilde anlatılması dışında klasik dönem müfessirlerinden de tamamen ayrılmadığını söylemektedir.⁵⁵⁶ Bununla birlikte İslâm'ın en etkili şekilde Allah'ın kelâmı ile topluma anlatılacağı, İslâmî nizâmın bu şekilde sağlanacağı kanâati ile kaleme alınan bir tefsir oluşu, onu birçok eserden ayırmaktadır.⁵⁵⁷ Yine tefsirini yazarken Mevdûdî, Kur'ân'da anlatılan tarihi olayların geçtiği beldeleri ve nüzûl sırasında Müslümanların yaşadığı toprakları yakından görerek âyetleri özümsemek amacıyla Hicâz, Sûriye, Ürdün, Filistin ve Mısır gibi bölgelere ilmi seyahatler yapmıştır.⁵⁵⁸ Tarihi olayların geçtiği bazı âyetlerde arkeolojik bulgulara dair bilgiler⁵⁵⁹ ve bölge haritalarına⁵⁶⁰ da tefsirinde yer vermiştir.⁵⁶¹ Dolayısıyla bu gibi özellikleriyle diğer tefsirlerden ayrılmıştır.

⁵⁵⁵ Ebu'l Al'â Mevdûdî, "Kur'an-ı Kerim'e Giriş", çev. Muhammed Han Kayanî vd. *Tefhimü'l Kur'an*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 15-38.

⁵⁵⁶ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 163.

⁵⁵⁷ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 164-165; Özel, "Bir Yirminci Yüzyıl Müfessiri: Mevdûdî", 51-52.

⁵⁵⁸ Gilanî, *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*, 161-162; Özel, "Bir Yirminci Yüzyıl Müfessiri: Mevdûdî", 48-49.

⁵⁵⁹ Mevdûdî'nin *Tefhîmü'l-Kur'an*'da yer verdiği arkeolojik veriler için bk. 1. Ad kavmine dair: Ebu'l Al'â Mevdûdî, *Tefhimü'l Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 2/51. 2. Ad kavminin helakına dair: 2/54. 3. Lut kavminin helakına dair: 4/61. 4. Yâ Eyyühe'l-Nemle ifadesinin anlamına dair: 4/100. 5. Sebeliler arasında iman eden tek küçük grup hakkında: 4/520. 6. Sebelilerin Tanrıları için yaptıkları mabetlere dair: 4/521. 7. Himyeri Kralı Zûnüvas tarafından Necran Hristiyanlarına yapılan zulme dair: 7/84.

⁵⁶⁰ Mevdûdî'nin *Tefhîmü'l-Kur'an*'da yer verdiği haritalar için bk. 1. Hz. İbrahim'in ziyaret ettiği yerler (1/133); 2. Hac ibadeti yapılırken dolaşılan yerler (1/160); 3. İsrailoğullarının Mısır'dan çıktıktan sonra Sina yarımadasında evsiz yurtsuz dolaştıkları yerler (1/470); 4. A'râf sûresinde adı geçen eski kabilelerin bölgeleri (2/66); 5. İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışı (2/89); 6. Kureyş ticaret yolları (2/141); 7. Bedir üzerinden Mekke-Suriye ve ayrıca Medine-Bedir kervan yolları (2/143); 8. Bedir Savaşı'nda cephelerin durumu (2/146); 9. Tebük Seferi zamanında Arabistan (2/193); 10. Nuh (a.s)'un halkının toprakları ve Cudi Dağı (2/392); 11. Yûsuf (a.s)'un kıssası ile ilgili harita (2/437); 12. Hz. Musa'dan sonra Filistin (3/85); 13. Süleyman ve Davud peygamberlerin krallığı (3/86); 14. İsrail ve Yuda'nın Beni İsrail Krallığı (3/88); 15. Makkabiler'in yönetimindeki Filistin (3/89); 16. Büyük Herot Krallığı (3/93); 17. Hz. İsa zamanındaki Filistin (3/94); 18. Musa ve Hızır'ın hikâyesine ilişkin harita (3/179); 19. Zü'l-Karneyn'in hikâyesine ilişkin harita (3/193); 20. Safa ve Merve arasındaki koşmanın ve Kâbe'nin taslak haritası (3/358); 21. Beni el-Müstalik'e karşı kampanya (3/444); 22. Lut'un Halkı (4/62); 23. Lut'un Halkı, Eyke Halkı ve Medyenliler (4/63); 24. Hz.

Müfessir her sûrenin tefsirine, sûrenin ismine dair bazı kavramsal açıklamalara, varsa nüzûl sebab-i ve zamanına, çoğunlukla da tarihi arka planına yer vererek başlamaktadır. Âyetleri tercüme ederken de lafzî bir tercümeyle değil de serbest tercüme usulüyle, ihtiyatlı davranarak, Kur'ân'ın mana sınırları içerisinde durmaya özen göstererek mealini hazırlamıştır.⁵⁶²

Mevdûdî tefsirini yazarken birçok tefsir, hadis kaynakları, fâkihler, tarih kaynakları, diğer ilahi kitaplar, ansiklopediler ve çeşitli yabancı eserlerden yararlanmışır. Yararlandığı tefsirler arasında İbn Cerîr et-Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*'ı,⁵⁶³ İbn Ebû Hâtim (öl. 327/938) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*'i,⁵⁶⁴ Cessâs'ın (öl. 370/981) *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı,⁵⁶⁵ Râgıb el-İsfahânî'nin (öl. 503/1109) *Câmi'u't-tefsîr*'i⁵⁶⁶ ez-Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı,⁵⁶⁷ Fahreddin er-Râzî'nin (öl. 606/1210) *Mefâtihu'l-Gayb*'i⁵⁶⁸ ve İbn Kesîr'in (öl. 774/1373) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*'i,⁵⁶⁹ Âlûsî'nin (öl. 1270/1854) *Rûhu'l-Meânî*'si,⁵⁷⁰ Ebü'l-Kelâm Âzâd'ın (öl. 1958) *Tercümânü'l-Kur'ân*'ı⁵⁷¹ gibi önemli tefsir kaynakları zikredilebilir. Yine Sâid b. Cübeyr (öl. 94/713)⁵⁷² Hasan-ı Basrî (öl. 110/728),⁵⁷³ Kâtade (öl. 117/735)⁵⁷⁴ ve Süddî (öl. 127/745)⁵⁷⁵ gibi müfessirlerden de nakillerde bulunmuştur.

Müfessir, âyetlerin tefsirinde referans aldığı hadislere ulaşırken de Buhârî (öl. 256/870),⁵⁷⁶ Müslim (öl. 261/875)⁵⁷⁷ ve Tirmizî'nin (öl. 279/892)⁵⁷⁸ *el-Câmiu's-*

Peygamber döneminde arap kabileleri (4/375); 25. Hendek Savaşı (4/376); 26. İsrail liderlerinin hayalindeki Yahudi Devleti (4/493); 27. Hakiki Mesih'in nüzûl edeceği (ineceği) yer (4/494); 28. Ahkâf çölünün yerini gösteren harita (5/356); 29. Nahle Vadisinde ez-Zeyme ve es-Seylü'l-Kebir'i gösteren harita (5/361); 30. Yahudilerin yerleşim bölgelerini gösteren harita (6/187).

⁵⁶¹ Özel, "Bir Yirminci Yüzyıl Müfessiri: Mevdûdî", 50-51.

⁵⁶² Mevdûdî, "Önsöz", 8-13.

⁵⁶³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/144, 475; 3/131, 154, 197; 7/209.

⁵⁶⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/343.

⁵⁶⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2/185; 3/474-475, 485, 515, 525, 555.

⁵⁶⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/339; 3/271.

⁵⁶⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2/472-473; 3/526.

⁵⁶⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/271; 7/209.

⁵⁶⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/144, 180; 2/465, 470; 3/131, 197, 526.

⁵⁷⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/190, 227.

⁵⁷¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/153.

⁵⁷² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/328.

⁵⁷³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/131.

⁵⁷⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/131.

⁵⁷⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/339.

⁵⁷⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/144, 371-372; 2/37; 3/133, 151, 163.

⁵⁷⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/144, 371-372; 2/37; 3/130, 151, 163, 217.

⁵⁷⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/180; 3/129, 217, 241.

Sahîh'leri, Nesai (öl.303/915),⁵⁷⁹ Ebû Dâvûd (öl. 275/889)⁵⁸⁰ İbn Mâce (öl. 273/887),⁵⁸¹ Dârekutnî (öl. 385/995)⁵⁸² ve Dârimî'nin (öl. 255/869)⁵⁸³ *es-Sünen*'leri ve Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *el-Müsned*'i⁵⁸⁴ gibi meşhur hadis kaynaklarıyla birlikte Beyhakî (öl. 458/1066)⁵⁸⁵ ve Taberânî (öl. 360/971)⁵⁸⁶ gibi önemli muhaddislerden de faydalanmıştır.

Mevdûdî, ahkâm âyetlerinin tefsirini yaparken de birçok fakihin görüşünü ileterek uzun açıklamalarda bulunmuştur. Bu fakihler arasında Abdullah b. Mesud (öl. 32/652), Hz. Osman (öl. 35/656), Hz. Ali (öl. 40/661), Abdullah b. Abbâs (öl. 68/687), Abdullah b. Ömer (öl. 73/693), İbn Ebû Leylâ (öl. 83/702), Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713), İkrime, Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), Muhammed b. Sîrîn (öl. 110/729), Atâ b. Ebû Rebâh (öl. 114/732), Ebû Hanîfe (öl. 150/767), Evzâî (öl. 157/774), Süfyan es-Sevrî (öl. 161/778), İmam Mâlik (öl. 179/795), Ebû Yûsuf (öl. 182/798), İmam Şâfi (öl. 204/820), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) ve İbn Teymiyye (öl. 622/1225) gibi kimseler sayılabilir.⁵⁸⁷

Mevdûdî, Hz. Peygamber dönemi veya öncesi tarihî bir olayı naklederken İbn İshak'ın (öl. 151/768) *es-Sîre*'si,⁵⁸⁸ İbn Hişâm'ın (öl. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'si⁵⁸⁹ ve İbn Kesîr'in (öl. 774/1373) *El-Bidâye ve'n-Nihâye*⁵⁹⁰ gibi önemli İslam tarihi kaynaklarına başvurmuştur.

Yine Mevdûdî, geçmiş kavimler ile ilgili âyetlerde *Matta*,⁵⁹¹ *Markos*,⁵⁹² *Luka*,⁵⁹³ *Yuhanna*,⁵⁹⁴ *Yeşu*,⁵⁹⁵ *Hâkimler*,⁵⁹⁶ *I. Samuel*,⁵⁹⁷ *I. Krallar*,⁵⁹⁸ *Yeremya*,⁵⁹⁹

⁵⁷⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/343; 3/163, 217, 241, 493.

⁵⁸⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/144, 309, 343; 3/129, 163.

⁵⁸¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/180; 3/163.

⁵⁸² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/481, 494.

⁵⁸³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/495.

⁵⁸⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/144, 309, 343; 3/163.

⁵⁸⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/494, 529, 541.

⁵⁸⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/ 343, 481, 518, 591.

⁵⁸⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/146, 177-178, 343-346, 358, 363, 397-398, 401, 458, 605, ; 2/63, 133, 242-244, 470; 3/472, 485, 488.

⁵⁸⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/295-297.

⁵⁸⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/95; 2/185; 3/295, 297, 441,519.

⁵⁹⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/198.

⁵⁹¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/81, 486, 505, 602.

⁵⁹² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/81, 501, 602.

⁵⁹³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/501, 602; 3/82.

⁵⁹⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/438.

⁵⁹⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/77.

⁵⁹⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/83.

⁵⁹⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/191-196.

Mezmurlar,⁶⁰⁰ *Talmud*,⁶⁰¹ *Tekvin*,⁶⁰² *Çıkış*,⁶⁰³ *Levililer*,⁶⁰⁴ *Sayılar*⁶⁰⁵ ve *Tesniye*⁶⁰⁶ gibi Yahudi ve Hristiyanların kutsal kitaplarından faydalanmıştır.

Müfessir tefsirinde, bazı yerli ve yabancı ansiklopedilerden de faydalanmıştır. Bunlar arasında Yâkut el-Hamevî'nin (öl. 626/1229) en büyük coğrafya ansiklopedisi olan *Mu'cemü'l-Büldân*,⁶⁰⁷ *Encyclopaedia Britannica*,⁶⁰⁸ John Kitto *A Cyclopaedia of Biblical Literature*⁶⁰⁹ ve H. A. R. Gibb-J. H. Kramers *Shorter Encyclopaedia of İslam*⁶¹⁰ isimli ansiklopediler sayılabilir.

Mevdûdî tefsirini yazarken birçok yabancı kaynaktan da faydalandığı görülmektedir. Bunlardan bazıları müellifleri ile birlikte şunlardır: Paul Isaac Hershon- *A Talmudic Miscellany*,⁶¹¹ Arnold J. Toynbee- *A Study of History*,⁶¹² H. Polano - *The Talmud Selections*,⁶¹³ Edward Gibbon- *The Decline and Fall of the Roman Empire*⁶¹⁴ ve Francis Vyvyan Jago Arundell- *Discoveries in Asia Minor*.⁶¹⁵

Yayımlandığı günden itibaren İslam dünyasında büyük rağbet gören *Tefhîmü'l-Kur'ân*, İngilizce, Arapça, Farsça, Bengalce, Sindce ve Peştuca gibi birçok dile tercüme edilmiştir. Türkçeye iki tez çevrilen tefsir, ilk olarak Ali Bulaç yönetiminde Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal ve Hamdi Aktaş'tan oluşan bir kurul tarafından 7 cilt halinde 1986 yılında tercüme edilmiştir. İkinci çeviri ise Ahmed Asrar tarafından 7 cilt olarak 1997⁶¹⁶ yılında yapılmıştır.⁶¹⁷

⁵⁹⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/80, 100-101.

⁵⁹⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/81.

⁶⁰⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/79.

⁶⁰¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/69, 117-118, 327, 427-428; 2/579.

⁶⁰² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/69, 199.

⁶⁰³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/75, 77, 84, 435, 611.

⁶⁰⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/498, 607.

⁶⁰⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/77, 79, 80, 85.

⁶⁰⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/498, 607.

⁶⁰⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/197-198.

⁶⁰⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/501-503; 2/567; 3/154.

⁶⁰⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/159.

⁶¹⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/183.

⁶¹¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/271.

⁶¹² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/254.

⁶¹³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/183, 225, 262, 319.

⁶¹⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/154-155.

⁶¹⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/163.

⁶¹⁶ Ebu'l A'la Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, çev. Ahmed Asrar (İstanbul: Bengisu Yayınları, 1997).

⁶¹⁷ Özel, "Bir Yirminci Yüzyıl Müfessiri: Mevdûdî", 47-48.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FÎ ZİLÂLİ'L-KUR'ÂN VE TEFHÎMÜ'L-KUR'ÂN'IN KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN MUKAYESESİ

Kur'ân ilimleri, nüzûl döneminden itibaren Kur'ân'ın tefsirinde müfessirlerin başvurduğu vazgeçilmez unsurlardandır. Kur'ân ilimlerinin tefsir literatüründe kazandığı bu önem onun, klasik ve çağdaş tefsirlerin her birinde sayısı ve önemi farklılık göstermekle birlikte yer almasına sebep olmuştur. Çalışmanın ana kaynakları olan *Fî Zilâli'l-Kur'ân* ve *Tefhîmü'l-Kur'ân* tefsirlerinin müellifleri de eserlerinde çeşitli Kur'ân ilimlerine başvurmuştur.

Bu bölümde sayısı konusunda kesin bir sonuca varılamayan Kur'ân ilimlerinden iki müfessirin tefsirlerinde müracaat ettikleri başlıca ilimlere yer verilecektir. Bu nedenle, esbâbu'n-nüzûl, Mekkî ve Medenî, el-nâsîh ve'l-mensûh, kısasu'l-Kur'ân, üslûbu'l-Kur'ân, mübhemâtü'l-Kur'ân, garîbu'l-Kur'ân, el-vücûh ve'n-nezâir, aksâmu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın hitapları, emsalü'l-Kur'ân, muhkem ve müteşâbih, hurûf-ı mukattaa, i'câzu'l-Kur'ân, müşkilü'l-Kur'ân, münâsebâtu'l-Kur'ân, fezâilu'l-Kur'ân ve kırâatü'l-Kur'ân ilimleri ele alınacaktır. Müfessirlerin bu ilimlere verdikleri önem ve onları ele alış biçimleri her tefsirde farklılık gösterdiği için Kur'ân ilimleri bakımından yapılacak bir karşılaştırma hem tefsirlerin hem de müelliflerinin bazı bilinmeyen özelliklerini ortaya çıkarmaya katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda çalışmanın bu bölümünde *Fî Zilâli'l-Kur'ân* ve *Tefhîmü'l-Kur'ân* tefsirleri çeşitli Kur'ân ilimleri açısından mukayeseli olarak incelenecektir.

3.1. Esbâbu'n-Nüzûl

Kur'ân'ın insanlar için bir hayat rehberi oluşu, indirildiği dönemin soru ve problemlerine cevap vermesini gerektirmiştir. Bu nedenle nüzûl sırasında gerçekleşen olaylar veya Hz. Peygambere yöneltilen sorular bazı âyetlerin nüzûl zamanına etkide bulunarak onların sebep-i nüzûlü olarak anılmışlardır. Kur'ân'da bu şekilde bir sebebe binaen indirilen âyetler az bir kısmı oluşturmaktadır. Süyûtî'nin (öl. 911/1505) esbâbu'n-nüzûle dair kaleme aldığı eserinde bin civarı sebep-i nüzûl rivayeti nakledilmiştir.⁶¹⁸ Bu sayı 6 bin küsur olan Kur'ân âyetleri⁶¹⁹ ile

⁶¹⁸ Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, 12-568; Süyûtî, *Esbâbu'n-Nüzûl Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, 11-314.

karşılaştırıldığında âyetlerin çoğunluğunun bir sebebe bağlanmadan indirildiği anlaşılmaktadır.⁶²⁰

Esbâbu'n-nüzûl ilmi hakkında sebab-i nüzûl rivayeti bulunan âyetlerin tesbitini sağlayarak müfessirlerin âyetlerin tefsirinde Allah'ın muradına ulaşılmasına büyük katkıda bulunmaktadır. Bu nedenledirki başlangıçtan itibaren müfessirler tarafından değer verilen başlıca ilimlerden biri olmuştur. Seyyid Kutub ve Mevdûdî tefsirlerinde esbâbu'n-nüzûl ilmine önem vermiş ve âyetlerin tefsirinde kullanmışlardır. İki müfessir de bu rivayetleri, kimi zaman rivayeti meşhur hadis kaynaklarından veya tefsirlerden senedi ile nakletmiş,⁶²¹ kimi zaman da rivayetleri özet şeklinde kaynak ve sened vermeden aktarmışlardır.⁶²² Seyyid Kutub'un bazen de rivayeti nakletmeden "bu âyetin sebab-i nüzûlüne dair bazı rivayetler var"⁶²³ demekle yetindiği olmuştur. Aslında iki müfessir de her âyet için mutlaka sebab-i nüzûl rivayeti bulunması gerekmediği bilinci ile âyetleri tefsir etmiştir. Hakkında birden fazla rivayet bulunan âyetlerde ise bazen müfessirler rivayetleri değerlendirerek birini tercih etmiş bazen de bir yorumda bulunmamıştır.

Fî Zilâli'l-Kur'ân'da âyetlerin tefsiri için önemi açıkça görülen esbâb-ı nüzûl kavramına dair bir tanım veya açıklama yapılmazken, Mevdûdî *Tefhîmül Kur'ân*'ın giriş kısmında esbâbu'n-nüzûle dair bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Burada Kur'ân'ın tedrici bir usulle ihtiyaca binaen inişine vurgu yapan müfessir, bu özelliğinden dolayı dönemin şartlarının öğrenildiği esbâbu'n-nüzûl rivayetleri bilinmeden birçok konunun anlaşılamayacağını ifade etmiştir.⁶²⁴ Ayrıca yapılan meal çalışmalarında da esbâbu'n-nüzûl ile sûre arasındaki ilişkinin göz ardı edilmesinin yapılan tercümenin anlamsız olmasına yol açabileceğini söylemiştir.⁶²⁵ Kendisi de bu

⁶¹⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 146.

⁶²⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 71.

⁶²¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/313, 327, 493; 2/285, 363-364, 367, 445, 481; 3/378-379; 4/292, 515; 5/34-35, 79, 333-334, 343, 351, 385-387, 389-390, 415; 7/361; 8/144, 326-327, 333, 345; 9/319-321, 565, 575; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/134, 378-383, 492, 510-511; 4/198-199, 321-322, 421-422; 5/437-438; 6/45-47, 154-155, 157, 178-179, 264-265, 313-314, 332, 393-394, 508-509, 537; 7/177-178, 301-302, 313.

⁶²² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/197; 5/412; 3/42; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/59, 87-89, 122, 173-174, 279, 297, 307, 313, 333, 368, 385, 392, 516, 552-553; 2/151, 161, 165, 184-185, 256, 258, 268, 271-273, 433; 4/405; 5/89, 353; 6/154-155, 353; 7/123;

⁶²³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 5/355; 9/325; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*,

⁶²⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/20-21.

⁶²⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/11.

beyanına uygun olarak bazı âyetlere, sebab-i nüzûl rivayetleri doğrultusunda anlam vermiştir.⁶²⁶

Aynı zamanda Mevdûdî'nin bazı âyetleri tefsir ederken esbâbu'n-nüzûlün önemine temas ettiği görülmektedir. Meselâ Kıyâmet sûresinin 16-17. âyetleri incelendiğinde ilk başta sûreyle bir anlam bütünlüğü içerisinde olmadıkları zannedilebilir. Çünkü sûre genel itibariyle sapkın bir inanç içerisinde olan müşrikleri uyararak cezalandırılacaklarından bahsetmektedir. Ancak bu iki âyette Hz. Peygamber, vahiy geldiği sırada kapıldığı endişe nedeniyle teselli edilmektedir. Âyetin sebab-i nüzûlüne bakıldığında, Hz. Peygamber Kıyâmet sûresi kendisine indirilirken vahiy sürecine tam olarak alışamadığı için unutma korkusuyla gelen vahiy ezberlemeye çalışmıştır. Bunun üzerine endişesini ortadan kaldıracak sûrenin 16-17. âyetleri nâzil olmuştur. Sebeb-i nüzûlün bilinmesiyle sûrede bütünlüğün olmadığı zannının kalkacağını ifade eden Mevdûdî, yaptığı açıklamalarla esbâbu'n-nüzûlü bilmenin ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.⁶²⁷

Seyyid Kutub sebab-i nüzûle dair kullandığı rivayetleri daha çok İbn İshâk, Taberî, İbn Ebî Hatim, Taberânî ve İbn Kesîr gibi müfessirlerden alıntılanmakla birlikte Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesai, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve İmam Mâlik gibi meşhur hadis kitaplarının müelliflerinden nakletmiştir.⁶²⁸ Aynı zamanda kaynağını vermediği birçok rivayet de vardır.⁶²⁹ Tefsirde yer alan rivayetlerin senet zinciri çoğunlukla verilmeyerek meçhul bir senetle aktarılmış⁶³⁰ bazen de senedin sadece ilk tabakasındaki isim zikredilmiştir. Bu rivayetleri izafe ettiği râviler arasında Hz. Ali, Sa'd b. Ebû Vakkâs (öl. 55/675), Abdullah b. Abbas, Cabir b. Abdullah (öl. 78/697), Havle bint Sa'lebe ve Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12) gibi sahabenin ileri gelenlerinin yanında Saîd b. Müseyyeb, Mücâhid, İkrime, Katâde, Zeyd b. Eslem, Kelbî (öl. 146/763), İbn Cüreyc (öl. 150/767) ve Mâlik b. Enes gibi tâbiîn ve tebeu't-tâbiînden kimseler de vardır.⁶³¹

⁶²⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 6/154-155.

⁶²⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 6/537.

⁶²⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 1/197, 313, 327, 493; 2/267, 285, 445, 481; 3/379; 5/34-35, 79, 334, 343, 347, 351; 7/361; 8/144, 326-327, 345; 9/319-320, 565; 10/257.

⁶²⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 2/364, 481; 3/42, 451; 4/292, 515; 5/333, 343, 412; 8/326, 333; 9/321; 10/241, 501.

⁶³⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 1/197; 3/42, 379; 5/343, 412; 8/144; 9/321; 10/241, 501.

⁶³¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 1/313, 327, 493; 2/267, 285, 364, 445, 481; 3/451; 4/292, 515; 5/35, 79, 333-334, 343, 351; 7/361; 8/326-327, 333, 345; 9/319-320, 565, 575; 10/257.

Mevdûdî ise rivayetlerin çoğunu meçhul bir senedle ve kaynaksız olarak nakletmiştir. Kaynağını verdiği rivayetlerde Seyyid Kutub gibi meşhur hadis kitaplarıyla birlikte⁶³² Dahhâk (öl. 105/723), Mukatil b. Süleyman (öl. 150/767), İbn İshâk, İbn Hişâm, Ebû Ya'lâ (öl. 307/919), Taberî, İbnü'l-Münzîr (öl. 318/930), İbn Ebî Hatim, Taberânî, İbn Merdûye (öl. 410/1020), Beyhakî, Vâhidî (öl. 468/1076), Begavî, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, İbn Teymiyye, Nesefî (öl. 710/1310), İbn Kesîr ve İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449) gibi müfessir, muhaddis ve siyer âlimlerinden yararlanmışır.⁶³³ Senedsiz rivayetlerin yanında senedin sadece ilk iki tabakasındaki naklettiği rivayetler vardır. Bu rivayetleri izafe ettiği râviler arasında Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Kâ'b (öl. 33/654), Huzeyfe b. Yemân (öl. 36/656), Hz. Ali, Hz. Âişe (öl. 58/678), Ebû Hureyre (öl. 58/678), Hz. Ümmü Seleme (öl. 62/681), Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Cabir b. Abdullah, Enes b. Mâlik, Mücâhid, İkrime, Hasan-ı Basrî, Katâde ve Zeyd b. Eslem gibi sahabe ve tabiînin önde gelen isimleri bulunmaktadır.⁶³⁴

Seyyid Kutub tefsirinde esbâbu'n-nüzûl ilminden faydalanırken rivayetlerin aktarımında bazı sebep-i nüzûl kalıpları kullanmıştır. Kullanılan kalıplardan bazıları şunlardır: فنزلت (Bunun üzerine âyet nâzil oldu),⁶³⁵ فنزلت في هذا نزلت آية (Bunun hakkında âyet nâzil oldu),⁶³⁶ فانزل الله تعالى (Bunun üzerine Allah... âyeti indirdi),⁶³⁷ و من ثم نزلت الآية (Bundan sonra âyet nâzil oldu),⁶³⁸ في انها نزلت في (Şüphesiz o... hakkında inmiştir),⁶³⁹ في والله (âyet... nâzil oldu),⁶⁴⁰ فنزلت في (Vallâhi Allah... ben ve... hakkında bir sûre indirdi),⁶⁴¹ فانزل قوله تعالى (Bunun üzerine Allah Tealâ'nın sözü nâzil oldu),⁶⁴² فنزلت فينا (Bu âyet... hakkında inmiştir),⁶⁴³ فنزلت في (âyet bizim hakkımızda

⁶³² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 3/492; 4/199, 405, 421; 5/437-438; 6/46, 154-157, 314, 332, 393-394; 7/178, 301.

⁶³³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 5/437-438; 6/46, 157, 178-179, 314, 332, 394; 7/177-178, 301-302, 314.

⁶³⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 3/492, 510; 4/199, 405; 5/437-438; 6/46, 157, 178-179, 314, 332; 7/177-178, 301-302

⁶³⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an* (Beirut: Dâru's-Şurûk, 2003), 1/541.

⁶³⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 1/197, 541, 591; 2/643, 665, 975; 3/1283, 1430; 5/2877; 6/3511, 3751.

⁶³⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 1/197, 205, 589; 2/643, 665; 3/1472-1473, 1672, 1677, 1680, 1708, 1723; 4/2195; 5/2877; 6/3339, 3505, 3751, 3752, 3925.

⁶³⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 2/737.

⁶³⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 3/1677.

⁶⁴⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 5/2865; 6/3505.

⁶⁴¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 1/205, 311; 3/1707; 5/2865.

⁶⁴² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 6/3340.

قد روي ان هذه الآية⁶⁴⁵ (Cebrail (a.s) ona bu âyeti getirdi),⁶⁴⁴ nâzil oldu).⁶⁴⁴ نزل عليه جبريل بهذه الآية (Bu âyetin... hakkında indiği rivayet edilir).⁶⁴⁶ Yine müfessir içerisinde “نزل (indi)” fiilinin yer almadığı bazı sebab-i nüzûl kalıpları da kullanmıştır: ثم جاء الأمر القرآني (Bundan sonra onlara kesin, açık bir cevap verilmesi gerekti) ve فجاءه جبريل عليه السلام (Bunun üzerine Cebrail (a.s) ona geldi) gibi ifadeler bunlardan bazılarıdır.⁶⁴⁷ Kullanılan bu kalıpları artırmak mümkündür.⁶⁴⁸ Görüldüğü üzere *Fî Zilâli'l-Kur'ân*'da rivayetler aktarılırken daha çok فانزل الله ve فنزلت kalıpları kullanılmıştır.

Mevdûdî'ye bakıldığında ilgili rivayetleri çoğunlukla bir sebab-i nüzûl kalıbı olmadan “âyetin bahsettiği olay budur”,⁶⁴⁹ “âyet zihinlerdeki şüpheleri kaldırmayı ve reddetmeyi amaçlar”,⁶⁵⁰ “bu âyet bu tür soruların sorulmasını yasaklar”,⁶⁵¹ veya “âyet bu itiraz veya konuşmalara cevap verir”,⁶⁵² şeklinde daha çok yaygın kullanımın dışında ifadelerle aktardığı görülmektedir. Nadir olarak da “bunun üzerine Allah bu sorunu çözümleyen bir âyet indirdi”,⁶⁵³ “bu âyetin nâzil olmasına özel bir durum neden olmuştur”,⁶⁵⁴ “bu âyetin şunun hakkında nâzil olduğu söylenir”,⁶⁵⁵ veya “âyet bu olay veya bu soru üzerine nâzil olmuştur”,⁶⁵⁶ şeklinde sebab-i nüzûl kalıpları ile rivayetleri aktarmıştır. *Tefhîmül Kur'ân*'da sebab-i nüzûl rivayetleri aktarılırken daha çok “âyet bu itiraz veya konuşmalara cevap verir” şeklinde ifadeler kullanıldığı görülmektedir.

Mevdûdî'nin, âyetleri tefsir ederken Seyyid Kutub'a kıyasla daha az esbâbu'n-nüzûl rivayeti zikrettiği, âyetin inişine sebep olan olayları da daha çok rivayetleri ayırıcı esbâb-ı nüzûl kalıpları kullanmadan açıklamalarının içerisinde verdiği

⁶⁴³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6/3341.

⁶⁴⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/311.

⁶⁴⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/197.

⁶⁴⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 3/1706, 1709.

⁶⁴⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/125; 3/1681; 6/3741.

⁶⁴⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 3/1430, 1473, 1502, 1709-1710.

⁶⁴⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/402.

⁶⁵⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/131, 307; 3/373.

⁶⁵¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/516.

⁶⁵² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/59, 122, 162, 279, 297, 368, 552-553.

⁶⁵³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/392.

⁶⁵⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 6/353.

⁶⁵⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 5/437; 6/157.

⁶⁵⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/333, 351; 4/421-422; 6/155.

görülmektedir. Bununla birlikte neredeyse her sûrenin girişinde “sûrenin arka planı” başlığı altında daha çok sûrenin nüzûlü sırasında vuku bulan bazı tarihi olaylara ve az da olsa sebab-i nüzûl rivayetlerine değinmektedir.⁶⁵⁷ Yine birçok sûrenin girişinde “nüzûl zamanı” başlığıyla âyetlerden ve bazı rivayetlerden yola çıkarak sûrenin nüzûl vaktini tespit ettiği açıklamalarda bulunmaktadır.⁶⁵⁸

Esbâbu'n-nüzûl rivayetlerinde bazen bir âyet için birden fazla sebab-i nüzûl rivayetinin nakledilmesi bazen de bir rivayetin farklı birçok âyetin inişine sebep olarak gösterilmesi mümkündür.⁶⁵⁹ Her iki müfessir de bir âyet hakkında birden fazla rivayet bulunduğu zaman bazen bu rivayetler arasında bir tercihte bulunma yoluna gitmiştir.⁶⁶⁰ Meselâ Seyyid Kutub, Tevbe sûresinin 74. âyetinin⁶⁶¹ sebab-i nüzûlü olarak nakledilen iki rivayetten bahsetmiştir. Genel olarak rivayetler, bazı kimselerin kendilerini küfre götüren sözler söylemeleri, bu sözlerin Hz. Peygambere ulaşmasının ardından yeminler ederek inkâr etmelerini içermiştir. Müfessir bu iki rivayeti âyetin “Başaramayacakları bir işe yeltendiler” kısmına uygun düşmediği gerekçesiyle reddetmiştir. Ardından kendisinin tercih ettiği bir başka rivayeti aktarmıştır. Buna göre âyet, Hz. Peygamber Tebuk seferinden dönerken maskeli onbeş kişi tarafından kendisine yapılan suikasti, bu girişime katılanların inkâr etmeleri hakkında nâzil olmuştur. Yine müfessir bu olayın âyetin sebab-i nüzûlü olduğunu söyleyen başka birçok rivayetin olduğunu da eklemiştir.⁶⁶²

⁶⁵⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 1/43-46, 232-233, 322-323; 2/137-148, 192-201, 436-439; 3/73, 203-206, 236-237, 440-447; 4/273-276, 371-383; 5/53-54, 125, 335-337, 363-364, 393-402; 6/8-9, 186; 7/235-242, 247, 249, 264-265, 275-276, 291-293.

⁶⁵⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 1/39, 43, 231, 321, 443-444, 527; 2/7, 137, 191-192, 299-300, 371, 433, 503, 533, 561; 3/7, 73, 147-148, 202, 235-236, 291, 339-340, 395, 439-440, 395, 439-440, 569; 4/7, 85, 153-154, 221, 273, 317, 345, 371, 497, 541, 567; 5/7, 53, 91, 125, 171-173, 209, 255, 293, 313, 335, 363, 393, 431, 467, 493, 525; 6/7, 43, 61-63, 89, 113, 151, 185, 231, 261, 293, 335, 357, 387, 413, 429, 455, 467, 479-480, 495-496, 507-508, 529, 549, 575; 7/21, 35-36, 47, 57, 63, 71, 79, 89, 95, 105, 111, 121, 131, 141, 151, 159, 167, 175, 183, 189, 197, 207, 213, 217-218, 223, 231, 235, 247, 253, 263-264, 275, 285-287, 291, 301-303, 313-314.

⁶⁵⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 76; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/116-121.

⁶⁶⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 1/161; 3/451-453; 4/515-516; 5/389-390, 412-416; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 6/314-315; 7/314, 301-303.

⁶⁶¹ “يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَهَتُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا” (Onlar söylemediklerine dair Allah adına yemin ederler, ancak söylediler ve Müslüman olduktan sonra kâfir oldular. Başaramayacakları bir işe yeltendiler...)”

⁶⁶² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 5/343-345.

Mevdûdî rivayetler arasında yaptığı tercihlerde bazen rivayetin güvenilirliğini göz önünde bulundurmuştur. Meselâ, el-Cum'a sûresi 11. âyetin⁶⁶³ sebebi nüzûlüne dair birçok rivayetin bulunduğunu belirten Mevdûdî, Cabir b. Abdullah'tan gelen rivayetin güvenilir olduğunu onun dışında Taberî ve İbn Ebî Hatim'in tefsirinde yer alan, Darekutnî, Ferrâ ve Katade'den gelen rivayetlerin zayıf olduğunu söylemiştir. Güvenilir olduğunu söylediği rivayeti de Buhârî, Müslim ve Tirmizî gibi meşhur hadis kitaplarından naklettiği görülmektedir. Tercih ettiği rivayete göre âyet, Cuma vakti Hz. Peygamber hutbe okurken cemaatin Medine'ye gelen bir ticaret kafilesinin sesini duyması üzerine 12 kişi hariç hepsinin kafiye doğru koşması üzerine nâzil olmuştur.⁶⁶⁴ Yine bazen de bir rivayeti tercih etmesinde Seyyid Kutub'da olduğu gibi rivayetin, âyetin muhtevasına uygun düşüp düşmemesi etkili olmuştur. Meselâ el-İhlâs sûresinin sebebi nüzûlü konusunda "Rabbinin nesebi nedir?" sorusunun müşriklerden, yahudilerden veya hristiyanlardan gelmesi üzerine nâzil olduğundan bahseden sekiz ayrı rivayet nakletmiştir. Rivayetlerin sahih oluşu nedeniyle Mevdûdî burada en uygun görüşün müşriklerin sorusu üzerine âyetin Mekke'de nâzil olması olduğunu sûrenin içeriğinin de bu görüşü desteklediğini ifade etmiştir. Ayrıca Hz. Bilâl'in Mekke'de Müslüman olduğu için işkence görürken söylediği "ehad, ehad" şeklindeki zikri de bu sûreden öğrendiğini belirtmiştir.⁶⁶⁵

Bazen her iki müfessir de naklettiği rivayetler arasında bir tercihte bulunmamış sadece âyetin daha anlaşılır olması için rivayetleri nakletmekle yetinmişlerdir.⁶⁶⁶ Meselâ Seyyid Kutub, el-Hucurât sûresi 2. âyetin⁶⁶⁷ sebab-i nüzûlüne dair iki rivayet nakletmiştir. Buhârî'de yer alan ilk rivayete göre âyet bir konuda aralarında anlaşmazlık çıkan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Peygamberimizin bulunduğu bir mecliste seslerini yükseltmeleri üzerine nâzil olmuştur. Müfessir ardından bu ayetin sebab-i nüzûlü olarak Ahmet b. Hanbel'den gelen başka bir rivayet daha aktarır. Bu rivayete göre âyet inince, ashabdan olan Sabit b. Kays kendisinin yüksek sesli olması

⁶⁶³ (Onlar bir ticaret veya eğlence gördükleri zaman ona yönelip seni ayakta bıraktılar. De ki, Allah'ın katında olan ticaretten de eğlenceden de daha hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.)

⁶⁶⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 6/314-315.

⁶⁶⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 7/301-303.

⁶⁶⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 2/481; 5/34-35, 333-335; 6/572-573; 9/319-321; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 6/179, 264-265.

⁶⁶⁷ "يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ (Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesini bastırarak şekilde yükseltmeyin. Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi onunla konuşmayın, siz bilmeden amelleriniz boşa gider.)"

nedeniyle âyetin kendi hakkında indiğini söylemiştir. Hüzünlenip evine kapanması ve kendisini cehennemliklerden sayması üzerine Hz. Peygamber tarafından aksine cennetliklerden olduğu buyurulmuştur. Bu iki rivayeti de aktaran müfessir kesin olarak hangisinin nüzûl sebab-i olduğuna dair bir tercihte bulunmaya gerek duymamış daha çok âyetin ashabı terbiye edici yönüne iki rivayet vasıtasıyla temas etmiştir.⁶⁶⁸

Mevdûdî ise Saf sûresi 2-3. âyetlerinin⁶⁶⁹ sebab-i nüzûlüne dair birçok rivayet nakletmiştir. Bu rivayetlere göre âyetler, Allah'ın en sevdiği ameli öğrenene kadar bunu öğrenmeyi arzulayan ancak bu amelin cihad olduğunu öğrendikten sonra çekimser kalan, yine Uhud vakti Hz. Peygamberi bırakıp kaçan veya savaşa katıldıkları halde savaşmayıp savaş sonrasında övünen kimseleri kınamak için nâzil olmuştur. Mevdûdî, bu rivayetleri verirken rivayetlerin, tenkit edilen bu kötü davranışın çeşitli örnekleri olduğunu aslında âyetlerin ortak olarak İslâm için fedakârlık yapacağından bahsedip sonrasında bu işten kaçan kimseleri kınamak için indiğini ifade etmiştir. Bu nedenle de rivayetler arasında bir tercih yapma gereği duymamıştır.⁶⁷⁰

Müfessirlerin bazen bir âyetin tefsirini yaparken özellikle onun hakkındaki sebab-i nüzûl rivayetlerini tenkit etmek amacıyla aktardığı görülmüştür. Bu konuda Taberî, Zemaşerî ve İbn Hacer el-Askalânî gibi önemli âlimlerin kabul edip, Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210), İbn Kesîr (öl. 774/1373) ve Alûsî (öl. 1270/1854) gibi birçok müfessirin de kabul etmediği⁶⁷¹ Garânîk kıssası⁶⁷² olarak bilinen rivayet örnek verilebilir. Buna göre Seyyid Kutub, Hac sûresi 52-54. âyetlerin tefsiri doğrultusunda garânîk kıssasına yer vermiştir. Rivayete göre Hz. Peygambere Necm sûresinin 19 ve 20. âyetleri indirilirken şeytanın âyetlerin arasına putları öven

⁶⁶⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 9/319-321.

⁶⁶⁹ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ كَبِيرٌ مُّقْتَدًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ” (Ey iman edenler niçin yapamayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapamayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.)”

⁶⁷⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 6/264-265.

⁶⁷¹ Râzî, *Tefsîru'l-Fahru'r-Râzî*, 23/50-55; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 3/380; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 4/204-206; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme (Riyad: Dâru Tayyibe, 1411/1999), 5/441-445; Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tefsîrû'l-Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî (Kahire: Hicr, 1417/2001), 16/602-611; Şihâbüddîn Ebü's-Senâ Mahmud b. Abdillâh el-Alûsî, *Rûhû'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebü'l-Mesânî*, thk. Cabbar Abdülvehhâb er-Rahîm (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2010), 17/360-362.

⁶⁷² Garânîk kıssasının ayrıntısı için bk. Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 7/361-362; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 3/379.

ifadeler katması, Hz. Peygamberin de âyeti o sözler ile okuması üzerine Hac sûresi 52-54. âyetlerle şeytanın yerleştiği bu sözler iptal edilmiştir. Müfessir, bu olayı âyetin nüzûl sebebi olarak anlatan hiçbir rivayetin sahih bir senede sahip olmadığı ve anlatılan olayın Hz. Peygamberin masumluğuna (ismet sıfatına) uygun düşmediği gibi gerekçelerle diğer müfessirler tarafından tenkit edildiğini belirtmiştir. Kendisi de tüm bu sebeplerle birlikte âyetlerin bütün peygamberleri kapsayan bir kuraldan bahsetmesinin, böyle sınırlı bir olaya binaen nâzil olmasını mümkün kılmadığını söylemektedir.⁶⁷³ Yine buradan müfessirin, âyetlerin tefsirinde kullandığı rivayetlerde sahih bir sened ve rivayetin âyetin anlamına uygunluğu gibi ölçütlere önem verdiği görülmektedir.

Mevdûdî ise garânîk kıssasını tefsirinde daha kapsamlı olarak ele almaktadır. Seyyid Kutub ile rivayetin kesinlikle kabul edilemeyeceği konusunda aynı düşünen Mevdûdî, rivayeti reddetmek için müfessirler tarafından sunulan senedin sahih olmayışı veya imanı şüpheye düşüreceği gibi sebepleri ise yetersiz görmüştür. Bu nedenle kıssanın reddi ve neden birçok sahih hadis kaynağında yer aldığına dair geniş açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre ilk olarak anlatılan kıssa ve âyetler arasında zaman bakımından uyumsuzluk görülmektedir. Kıssaya göre bu olay Habeşistan hicretinden sonra gerçekleşmiş çünkü Mekke’de barış sağlandığı gibi asılsız iddiaların Habeşistan’a ulaşması sonucu bazı Müslümanlar geri dönmüştür. Ancak bu olay nedeniyle Hz. Peygamberin azarlandığını söyledikleri İsrâ sûresi 73-75. âyetler olaydan 5-6 yıl sonra nâzil olmuş ve bu sözleri iptal ettiği söylenen Hac sûresi 52-54. âyetler ise olaydan 7-8 yıl sonra nâzil olmuştur. Yapılan bir hata için uyarı ve yanlışı düzeltme işleminin bu kadar geç kalması mümkün değildir. İkinci sebep ise rivayete göre, Hz. Peygamberin Necm sûresinin nüzûlü sırasında putları öven sözler sarf etmesi sonucu müşrikler artık aramızda bir fark kalmadı diye sevinmiştir. Ancak sûrenin sonraki âyetlerinde müşriklerin sapkın inançları yerilmektedir. Bu nedenle rivayette geçtiği üzere müşriklerin bu sûreyi duyup fark kalmadı diye sevinmesi, sonrasında yerildiklerini fark etmeyecek kadar akıllarını kaybetmeleri varsayılırsa mümkündür. Yine Mevdûdî, bu rivayeti âyetlerin muhtevasına uygun düşmeyişini, Hz. Peygamberin rivayette anlatıldığı gibi Allah’ın müşrikleri kışkırtmayacak veya onlarla uzlaşma sağlayacak âyetleri indirme

⁶⁷³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, 7/361-363.

arzusunda olmasının imkânsızlığı ve şeytan tarafından her an âyetlere bir söz karıştırabilecek şekilde vahyin şüpheli inişinin mümkün olmayışı gibi sebeplerle kabul edilemeyeceğini söylemektedir.⁶⁷⁴

Her iki müfessir bazen de sebep-i nüzûl rivayetlerine dair başka müfessir veya muhaddislerden itirazlar nakletmiştir. Seyyid Kutub bu doğrultuda İbn Kesîr'den gelen ifadeler yer vermiştir. Meselâ, Enfâl sûresi 30. âyetin⁶⁷⁵ nüzûl sebebine dair zikredilen bir rivayete İbn Kesîr'in yönelttiği itirazı nakletmiştir. Rivayete göre âyet daha Ebû Talib hayattayken müşriklerin planlarına dair Hz. Peygamber ile arasında geçen bir diyalog üzerine nâzil olmuştur. Ancak İbn Kesîr âyette söz edilen olayın hicret gecesi, Ebû Talib'in vefatından üç yıl sonra gerçekleştiğini ayrıca o hayattayken müşriklerin bu tür bir girişime de cesaret edemeyeceğini söyleyerek itiraz etmektedir. Bu nedenle âyet denilenin aksine hicretten sonra Medine'de indirilmiştir Seyyid Kutub'un da İbn Kesîr ile aynı fikirde olduğu görülmektedir.⁶⁷⁶

Mevdûdî ise nakledilen bir rivayet hakkında birçok müfessir ve muhaddisin görüşünü aktarmaktadır. Meselâ, et-Tahrîm sûresi 1.⁶⁷⁷ âyetin sebep-i nüzûlüne dair iki rivayet zikretmektedir. İlk rivayete göre, bir gün Hz. Peygamber Hz. Hafsa'yı odasında bulamayınca bir süre Hz. Mâriye ile orada kalmıştır. Hz. Hafsa'nın buna kızması üzerine onu memnun etmek için Hz. Mâriye ile bir daha mübâşeret etmeyeceğine dair yemin etmesi sebebiyle de âyet nâzil olmuştur. İkinci rivayet göre ise Hz. Peygamber Hz. Zeynep bint Cahş'ın odasında diğer hanımlarına göre daha fazla zaman geçirip bal şerbeti içmiştir. Bu durumu kıskanan Hz. Âişe, Hz. Sevde ve Hz. Safiye, Hz. Peygambere kendisinden meğafir kokusu geldiğini söyleme konusunda anlaşmışlardır. Hanımlarının bu sözünü işiten Hz. Peygamberin bir daha bal yememeye söz vermesi üzerine âyet nâzil olmuştur. Mevdûdî, bu rivayetleri senedleri ile zikrettikten sonra İmam Nesâî (öl. 303/915), Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Kadî İyâz (öl. 544/1149), İmam Nevevî (öl. 676/1277), İbn Kesîr ve İbn Hacer el-Askalânî'nin ikinci rivayeti hem Hz. Âişe'den nakledilmesi hem de "Sahihayn" olarak anılan Buhârî ve Müslim'de yer almaları sebebi ile daha güvenilir bulup, ilk

⁶⁷⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 3/378-383.

⁶⁷⁵ وَإِذْ يَخْتَرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلشُّكِّ أَوْ يُغْتَلَبُونَ أَوْ يُجْرَبُونَ (Hani kâfirler seni tutuklamak, öldürmek ya da Mekke'den sürmek amacıyla aleyhinde tuzak kurmuşlardı...)"

⁶⁷⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 4/515.

⁶⁷⁷ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ لَبِئْسَ مَا كَفَرْنَا بِهِ أَلَمْ نَجْعَلِ لَكَ مَرْجَاتٍ أَرْوَاجَكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (Ey Peygamber! Allah'ın helal kıldığını, eşlerinin hoşnutluğunu isteğiyle niçin kendine haram ediyorsun? Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.)"

rivayete itibar etmediklerine dair ifadelerini nakletmiştir. Mevdûdî hangi rivayeti kabul ettiğini tam olarak açıklamamakla birlikte iki rivayetin de kaynaklarına ve özellikle ilk rivayetin *Kütüb-i Sitte*’de yer almayışına vurgu yapmıştır.⁶⁷⁸

Seyyid Kutub’un rivayetleri kullanırken vurgu yaptığı en önemli hususlardan biri âyetlerin anlamlarının, onlarla ilişkilendirilen sebab-i nüzûl rivayetlerindeki olay veya kişilerle sınırlandırılmayacağıdır. Bu doğrultuda birçok yerde âyetin umumî bir nitelik taşıdığına değinmektedir.⁶⁷⁹ Meselâ, Bakara sûresi 207. âyetin⁶⁸⁰ tefsirinde bu konuya vurgu yapmaktadır. Âyetin sebab-i nüzûlü olarak zikredilen rivayetlere göre, Suhayb b. Sinan er-Rumî müslüman olduktan sonra müşrikler, Medine’ye hicret edebilmesine karşılık mallarını Mekke’de bırakmasını şart koşmuşlardır. Hz. Suhayb’ın mallarını orada bırakarak hicret etmesi üzerine ilgili âyet nâzil olmuştur. Müfessir, bu rivayetleri aktardıktan sonra âyetin çevremizde görebileceğimiz belirli bir insan karakterini tasvir etmesi nedeniyle nüzûl sebab-i olarak nakledilen olayın sınırlarından daha geniş bir kapsama sahip olduğunu söylemiştir.⁶⁸¹ Hatta bazı âyetlerin tefsirinde sebab-i nüzûlüne dair rivayetleri zikretmeye dahi gerek duymamaktadır.⁶⁸² Meselâ, el-Hucurât sûresi 9. âyetin⁶⁸³ tefsirinde sadece sebab-i nüzûl olarak bazı rivayetlerin bulunduğunu söylemektedir. Rivayetleri zikretmeyen müfessir, âyetin İslam toplumunun birliğini sağlamaya yönelik önemli bir kuralı vurguluyor oluşunun anlatılan olaydan daha genel bir çerçeveye sahip olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸⁴

Mevdûdî ise aynı konuya Seyyid Kutub’a kıyasla daha az vurgu yapmaktadır. Bunun yanında genelde bazı âyetlerin hem umumi hem de hususi olmak üzere iki anlama gelebileceğinden bahsederek hususi anlamını âyetin sebab-i nüzûlüne uygun olarak zikretmektedir.⁶⁸⁵ Meselâ, et-Tegâbün sûresi 14. âyetin⁶⁸⁶ umumî ve hususî

⁶⁷⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 6/393-395.

⁶⁷⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 1/161, 326-327; 2/286; 5/355; 8/328; 9/322-325; 10/31, 241.

⁶⁸⁰ “Kimi insan da var ki, kendisini Allah’ın rızasını kazanmaya adar. Şüphesiz Allah kullarına karşı çok şefkatlidir.”

⁶⁸¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 1/326-327.

⁶⁸² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 5/355-356; 9/325.

⁶⁸³ “إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِن فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا وَإِن طَافَتَا مِن الْمُؤْمِنِينَ فَاصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِن بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَقِيءَ” (Eğer mü’minlerden iki topluluk birbirleriyle savaşılırsa aralarını düzeltiniz; eğer biri diğeri üzerine saldırırsa, saldıranlarla Allah’ın buyruğuna dönmelerine kadar savaşınız; eğer dönerlerse aralarını adaletle bulunuz, adil davranınız, şüphesiz Allah adil davrananları sever.)”

⁶⁸⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 9/325.

⁶⁸⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 5/437-438; 6/263-265, 353-354.

olmak üzere iki anlama gelebileceğinden bahsetmektedir. Âyetin umumî anlamı, genelde toplumun çoğunluğunda görülen bir durumdan bahsetmektedir. Buna göre mümin erkek veya kadınların eşlerinin çoğu zaman dine bağlılıkları yerine kendi refahını tercih edeceklerinden dolayı cihad veya hicret gibi durumlarda kişiye en büyük engel ailesi olmaktadır. Âyetin hususi anlamını ise sebab-i nüzûl rivayetine temas ederek açıklamaktadır. Buna göre, ilk vahiyden itibaren Mekke ve çevresinde aileden biri Müslüman olunca diğer aile ferdi eğer Müslüman olmadıysa onu dininden döndürmeye çalışmıştır. İşte âyette her dönemde bu gibi durumların yaşanabileceği ihtimaline karşı Müslümanları ahiretlerini tehlikeye atmamaları konusunda uyarmakta ayrıca bağışlamaya da vurgu yaparak bu uyarının amacının aile içi huzursuzluğu şiddetlendirmek olmadığına da dikkat çekmektedir.⁶⁸⁷

Seyyid Kutub kimi zaman rivayetlerden yararlanarak bazı sûre veya âyetlerin nüzûl zamanına dair çıkarımlarda bulunmuştur. İlk vahyin ardından kesintiye uğrayan vahiy sürecinin hangi sûrenin inişiyle son bulduğu konusunda âlimler arasında kesin bir karara varılmadığı bilinmektedir. Seyyid Kutub vahyin kesilmesinin ardından ilk inen sûreler arasında zikredilen Kalem sûresinin tefsirinde bu konuya temas etmiştir. Ona göre çoğunluğun aksine Kalem sûresi davetin ilk zamanlarında inmekle birlikte Alak sûresinden sonra inen ilk sûre değildir. Sûrenin anlamının müşrikleri çileden çıkararak açık davet dönemine işaret etmesi bu şekilde düşünmesine sebep olmuştur.⁶⁸⁸

Müzzemmil ve Müddessir sûreleri de Alak sûresinden sonra inerek vahyin kesinti sürecini bitirdiği ifade edilen sûrelerdendir. İki sûrenin de sebab-i nüzûlü olarak aktarılan bir rivayete göre, Hz. Peygamber ilk vahyin dehşetiyle evdekilerden kendisini örtmelerini istemiş bu nedenle bir süre sonra bu iki sûreden biri nâzil olmuştur. Bu nüzûl sebebinin hangi sûreye ait olduğu konusunda kesin bir beyanda bulunamayacağını söyleyen müfessir, sûrelerin anlamlarından yola çıkarak her iki sûrenin de Hz. Peygamberi nübüvvet görevine hazırlamayı amaçlayan ilk bölümlerinin İslâm davetinin başlangıç dönemine ait olduğunu söylemiştir.⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَرْوَاحِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ“ (Ey iman edenler şüphesiz eşleriniz ve çocuklarınızdan (bir kısmı) sizin için düşmanlardır.)”

⁶⁸⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 6/353-354.

⁶⁸⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 10/113-115.

⁶⁸⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 241-243, 257-259.

Alak sûresinden sonra ilk inen sûre olarak Duhâ sûresi de zikredilmektedir. Müfessir sûrenin, tefsirini yaparken bu ifadeyi destekleyici rivayetler nakletmiştir. Açık olarak ifade etmese de diğer sûrelerde olduğu gibi gelen rivayetlere dair eleştirel bazı açıklamalarda bulunmayı kendisinin de ikinci inen sûrenin Duhâ sûresi oluşunu kabul ettiğini göstermektedir.⁶⁹⁰

Mevdûdî ise neredeyse her sûrenin başında sûre ile ilgili rivayetlerden ve sûrenin muhtevasından yola çıkarak, sûrenin nüzûl vaktini tespit ettiği açıklamalarda bulunmuştur.⁶⁹¹ Nüzûlün bir süre kesilmesinden sonra nâzil olan ilk sûre konusunda Seyyid Kutub'dan farklı bir görüşe sahiptir. Duhâ sûresinin Mekke döneminin başlarında indirildiği düşünmekle birlikte Mevdûdî, vahyin kesintiye uğramasından sonra ilk inen âyetlerin Müddessir sûresinin ilk yedi âyeti olduğu görüşündedir. Ayrıca Müzzemmil sûresi için de nakledilen bazı rivayetler ve muhtevadan yola çıkarak bir kısmının açık davetin başladığı dönemlerde diğer bir kısmının ise Medîne'de nâzil olduğundan bahsetmiştir. Kalem sûresi hakkında ise Seyyid Kutub ile aynı ifadeler yer vermiştir.⁶⁹²

Farklı sebab-i nüzûl rivayetlerinin bir âyet için zikredildiği durumlarda âyetin nüzûlünün tekrarlanması yani farklı vakitlerde âyetin tekrardan indirilmesine dair *Fî Zilâli'l-Kur'ân*'da bir bilgiye rastlanılmamakla birlikte *Tefhîmül Kur'ân*'da bazı açıklamalar mevcuttur. Mevdûdî, İhlâs ve Muavvizeteyn sûreleri bağlamında bu konuya tefsirinde değinmiştir. Açıkladığı üzere bazen bir âyet için birden fazla sahih sebab-i nüzûl rivayeti bulunabilmektedir. Bunun nedeni bir mesele hakkında daha önce nâzil olmuş bir âyet veya sûre varsa, aynı meseleye dair başka bir soru geldiğinde Allah'ın emri ile Hz. Peygamberin aynı âyet veya sûreyi okumasıdır. Bu doğrultuda müfessir, İhlâs ve Muavvizeteyn sûrelerinin ilk olarak Mekke döneminde nâzil olduğunu ancak tekrarlanan soru veya olaylara binaen Allah Teâla tarafından Hz. Peygambere bu sûreleri tekrardan okumasının emredildiğini söylemektedir.

⁶⁹⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 501.

⁶⁹¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, 1/39, 43, 231, 321, 443-444, 527; 2/7, 137, 191-192, 299-300, 371, 433, 503, 533, 561; 3/7, 73, 147-148, 202, 235-236, 291, 339-340, 395, 439-440, 395, 439-440, 569; 4/7, 85, 153-154, 221, 273, 317, 345, 371, 497, 541, 567; 5/7, 53, 91, 125, 171-173, 209, 255, 293, 313, 335, 363, 393, 431, 467, 493, 525; 6/7, 43, 61-63, 89, 113, 151, 185, 231, 261, 293, 335, 357, 387, 413, 429, 455, 467, 479-480, 495-496, 507-508, 529, 549, 575; 7/21, 35-36, 47, 57, 63, 71, 79, 89, 95, 105, 111, 121, 131, 141, 151, 159, 167, 175, 183, 189, 197, 207, 213, 217-218, 223, 231, 235, 247, 253, 263-264, 275, 285-287, 291, 301-303, 313-314.

⁶⁹² Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, 6/429, 495-496, 507-508; 7/151.

Sûrenin bu şekilde tekrar okunması ile ilk defa nâzil olduğu zannedilmiş, birbirinden farklı birçok rivayet de sûrenin sebab-i nüzûlü olarak anılmıştır.⁶⁹³

3.2. Mekkî ve Medenî

Kur'ân âyetlerinin Hz. Peygambere parça parça indirilişi sûrelerin bir kısmının Mekkî diğerinin ise Medenî olarak anılmasına yol açmıştır. Zaman, mekân veya hitap ölçütü esas alınarak yapılan bu sınıflandırma ile âyetin indirildiği dönemin şartlarına belli ölçülerde hâkim olunabilmektedir. Bu sayede Kur'ân âyetlerinin anlaşılmasında müfessirlere fayda sağlamaktadır. Seyyid Kutub ve Mevdûdî, genelde sûre girişlerinde kimi zaman da sûrenin iç kısımlarında Mekkî ve Medenî ilminden bahsetmişlerdir.

Seyyid Kutub *Fî Zilâli'l-Kur'ân*'da Mekkî ve Medenî ilmine dair herhangi bir tanımlama da bulunmamıştır. Bununla birlikte bazı sûrelerin tefsirinde verdiği bilgilerden, sûrenin nüzûl zamanını esas alarak hicretten önce nâzil olan sûreleri Mekkî, hicretten sonra nâzil olan sûreleri ise Medenî sûreler olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁹⁴ Mevdûdî ise *Tefhimu'l Kur'ân*'ın giriş kısmında Mekkî ve Medenî sûrelere dair açıklamalara yer vermiştir. Bu açıklamalardan, onun da Seyyid Kutub gibi sûrelerin nüzûl zamanını esas alarak hicretten önce inen sûreleri Mekkî hicretten sonra inen sûreleri Medenî sûreler şeklinde sınıflandırdığı görülmüştür.⁶⁹⁵

Aynı zamanda müfessirlerin tefsirlerinde verdikleri bilgilerin derlenmesiyle Mekkî ve Medenî kavramlarının ayırıcı özelliklerini ortaya koyan tanımlamalar yapmak mümkündür. Mevdûdî'ye göre Mekkî sûreler, inanç esaslarını vurgulayan, cahiliye toplumunun benimsediği sapık inançların yanlışlığını ispatlayan, mü'minlere Ahiret nimetlerini müjdeleyerek onları cesaretlendiren, ibret almayanlara helak edilen toplumlardan örnekler veren, kısa ve etkileyici bir üslûba sahip âyetlerden oluşmaktadır. Medenî sûreler ise toplum hayatını düzenleyen, kâfir ve münafıklara karşı takınılması gereken tutumu gösteren, savaş ahlâkından bahseden, yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak görevlendirilen mü'minleri eğiten ve hâlâ İslâm'a girmemiş

⁶⁹³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7/301-303, 313-314.

⁶⁹⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 7/317.

⁶⁹⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/21-24.

olan münafık, ehl-i kitap, kâfir ve müşrikleri geçmiş ümmetlerden öğüt almadıkları için suçlayan âyetleri içermektedir.⁶⁹⁶

Seyyid Kutub'a göre Mekkî sûreler, İslâm'ın inanç sistemini bütünü ile ele alan, Allah'ın varlığını evren, insan ve gayb âleminin verileriyle anlatan, gönülleri şirkin her türlüşünden arındıran, eski milletlerin kıssaları ile ders vermeyi amaçlayan, dehşet veren kıyamet sahnelerini içeren, hak edene verilecek nimet ve azaptan ayrıntılı bir şekilde bahseden, huruf-ı mukattaâ'nın yer aldığı, etkileyici ve mesaj verici bir üslûba sahip âyetlerden oluşmaktadır.⁶⁹⁷ Medenî sûreler ise Allah yolunda cihadı emreden, savaşa izin veren, düşmana karşı zaferi vadeden, yahudilere seslenerek onlara meydan okuyan, ehl-i kitabın içine düştükleri küfür ve görüş ayrılıklarına değinen, münafıklardan bahseden, infâkı teşvik eden, mal ve evlat sınavında mü'minleri uyararak, İslam toplumunun hayat düzenine ilişkin direktifler veren, aynı zamanda hicretten sonra gerçekleşen tarihi olayları ele alan âyetlerden oluşmaktadır.⁶⁹⁸ Seyyid Kutub, Mevdûdî'ye ek olarak huruf-ı mukattaânın varlığını Mekkî sûrelerin bir özelliği olarak zikretmiştir. Bununla birlikte her iki müfessir de başka müfessirlerin sahip olduğu genel kanâate uygun olarak Mekkî ve Medenî sûreleri tanımlamışlardır.

Seyyid Kutub her sûrenin girişinde sûrenin ismi, Mekkî veya Medenî oluşu ve âyet sayısına dair teknik bilgilere yer vermiştir. Onun aksine Mevdûdî, giriş kısmında sûrenin ismini vermekle yetinmiş, Mekkî-Medenî bilgisini ise sûrenin nüzûl vaktine ilişkin yaptığı açıklamalar içerisinde zikretmiştir. Aynı zamanda sûrenin bu özelliğini Mekkî-Medenî kavramını kullanmadan, "Sûre hicretin 6. yılında nâzil oldu", "İslam ile küfür arasındaki ilk savaştan sonra nâzil oldu", "... sûresi ile aynı dönemde nâzil oldu", "Habeşistan'a hicretten önce nâzil oldu" veya "Mekke hayatının son yıllarında nâzil oldu" gibi dolaylı ifadelerle anlatmıştır.⁶⁹⁹

Her iki müfessirin sûre girişlerinde Mekkî ve Medenîye dair verdiği bilgiler konunun daha anlaşılır hale gelmesi için tablo halinde aşağıda verilmiştir.

⁶⁹⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/21-24; 7/167.

⁶⁹⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 3/435-443; 5/447; 8/7, 489; 9/443; 10/296, 538.

⁶⁹⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6/8; 7/317; 8/265; 9/195; 10/528.

⁶⁹⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/443; 2/7, 137, 561; 3/203.

Sûre Numarası ve Adı		<i>Fî Zilâli'l-Kur'ân' da</i> Mekkî-Medenî	<i>Tefhîmü'l-Kur'ân' da</i> Mekkî-Medenî
1	Fâtiha	Mekkî	Mekkî
2	Bakara	Medenî	Medenî
3	Âl-i İmrân	Medenî	Medenî
4	Nisâ	Medenî	Medenî
5	Mâide	Medenî	Medenî
6	En'âm	Mekkî	Mekkî
7	A'râf	Mekkî	Mekkî
8	Enfâl	Medenî	Medenî
9	Tevbe	Medenî	Medenî
10	Yûnus	Mekkî	Mekkî
11	Hûd	Mekkî	Mekkî
12	Yusûf	Mekkî	Mekkî
13	Ra'd	Mekkî	Mekkî
14	İbrâhîm	Mekkî	Mekkî
15	Hicr	Mekkî	Mekkî
16	Nahl	Mekkî	Mekkî
17	İsrâ	Mekkî	Mekkî
18	Kehf	Mekkî	Mekkî
19	Meryem	Mekkî	Mekkî
20	Tâhâ	Mekkî	Mekkî
21	Enbiyâ	Mekkî	Mekkî
22	Hac	Mekkî/ 38-41. ve 60. âyetler Medenî	1-24. âyetler Mekkî/25-78. âyetler Medenî
23	Mü'minûn	Mekkî	Mekkî
24	Nûr	Medenî	Mekkî
25	Furkân	Mekkî	Mekkî
26	Şu'arâ	Mekkî/ 3 âyeti Medenî	Mekkî
27	Neml	Mekkî	Mekkî
28	Kasas	Mekkî	Mekkî
29	Ankebût	Mekkî	Mekkî
30	Rûm	Mekkî	Mekkî
31	Lokmân	Mekkî	Mekkî

32	Secde	Mekkî	Mekkî
33	Ahzâb	Medenî	Medenî
34	Sebe	Mekkî	Mekkî
35	Fâtır	Mekkî	Mekkî
36	Yâsîn	Mekkî	Mekkî
37	Saffât	Mekkî	Mekkî
38	Sâd	Mekkî	Mekkî
39	Zümer	Mekkî	Mekkî
40	Mü'min	Mekkî	Mekkî
41	Fussilet	Mekkî	Mekkî
42	Şûrâ	Mekkî	Mekkî
43	Zuhruf	Mekkî	Mekkî
44	Duhân	Mekkî	Mekkî
45	Câsiye	Mekkî	Mekkî
46	Ahkâf	Mekkî	Mekkî
47	Muhammed	Medenî	Medenî
48	Fetih	Medenî	Medenî
49	Hucurât	Medenî	Medenî
50	Kâf	Mekkî	Mekkî
51	Zâriyât	Mekkî	Mekkî
52	Tûr	Mekkî	Mekkî
53	Necm	Mekkî	Mekkî
54	Kamer	Mekkî	Mekkî
55	Rahmân	Mekkî	Mekkî
56	Vâkıa	Mekkî	Mekkî
57	Hadîd	Medenî	Medenî
58	Mücâdele	Medenî	Medenî
59	Haşr	Medenî	Medenî
60	Mümtehine	Medenî	Medenî
61	Saff	Medenî	Medenî
62	Cum'a	Medenî	Medenî
63	Münâfikûn	Medenî	Medenî
64	Tegâbun	Medenî	Medenî

65	Talâk	Medenî	Medenî
66	Tahrîm	Medenî	Medenî
67	Mülk	Mekkî	Mekkî
68	Kalem	Mekkî	Mekkî
69	Hâkka	Mekkî	Mekkî
70	Meâric	Mekkî	Mekkî
71	Nûh	Mekkî	Mekkî
72	Cin	Mekkî	Mekkî
73	Müzzemmil	Mekkî	Mekkî/20. âyet Medenî
74	Müddessir	Mekkî	Mekkî
75	Kıyâmet	Mekkî	Mekkî
76	İnsân	Mekkî	Mekkî
77	Mürselât	Mekkî	Mekkî
78	Nebe'	Mekkî	Mekkî
79	Nâziât	Mekkî	Mekkî
80	Abese	Mekkî	Mekkî
81	Tekvîr	Mekkî	Mekkî
82	İnfitâr	Mekkî	Mekkî
83	Mutaffifîn	Mekkî	Mekkî
84	İnşikâk	Mekkî	Mekkî
85	Burûc	Mekkî	Mekkî
86	Târık	Mekkî	Mekkî
87	A'lâ	Mekkî	Mekkî
88	Gâşiye	Mekkî	Mekkî
89	Fecr	Mekkî	Mekkî
90	Beled	Mekkî	Mekkî
91	Şems	Mekkî	Mekkî
92	Leyl	Mekkî	Mekkî
93	Duhâ	Mekkî	Mekkî
94	İnşirah	Mekkî	Mekkî
95	Tîn	Mekkî	Mekkî
96	Alak	Mekkî	Mekkî
97	Kadr	Mekkî	Mekkî

98	Beyyine	Medenî	Medenî
99	Zelzele	Mekkî	Mekkî
100	Âdiyât	Mekkî	Mekkî
101	Kâria	Mekkî	Mekkî
102	Tekâsür	Mekkî	Mekkî
103	Asr	Mekkî	Mekkî
104	Hümeze	Mekkî	Mekkî
105	Fîl	Mekkî	Mekkî
106	Kureyş	Mekkî	Mekkî
107	Mâûn	İhtilaflı	Medenî
108	Kevser	Mekkî	İhtilaflı
109	Kâfirûn	Mekkî	Mekkî
110	Nasr	Medenî	Medenî
111	Tebbet	Mekkî	Mekkî
112	İhlâs	Mekkî	Mekkî
113	Felak	Mekkî	Mekkî
114	Nâs	Mekkî	Mekkî

İki müfessir de kimi zaman açıkça kimi zaman dolaylı olarak her sûrenin Mekkî-Medenî oluşunu ifade eden bilgiler vermişlerdir. Bu bilgilere göre Seyyid Kutub *Fî Zilâli'l-Kur'ân*'da 89 sûrenin Mekkî, 22 sûrenin Medenî, 1 sûrenin ihtilaflı,⁷⁰⁰ 2 sûrenin ise bir kısmının Mekkî diğer kısmının da Medenî olduğunu belirtmiştir.⁷⁰¹ Mevdûdî ise *Tefhimu'l Kur'ân*'da 88 sûrenin Mekkî, 23 sûrenin Medenî, 1 sûrenin ihtilaflı⁷⁰² ve 2 sûrenin de bir kısmının Mekkî diğer kısmının Medenî olduğu kanâatindedir.⁷⁰³

Müfessirler sûreleri bu şekilde Mekkî veya Medenî olarak sınıflandırırken âyetlerde yer verilen konulara yani sûrenin muhtevasına, üslûbuna ve eğer varsa sûrenin iniş zamanı hakkındaki rivayetlere dayanarak karar vermişlerdir. Her iki müfessir de bir sûre için farklı birden fazla rivayet bulunmadığı zamanlarda

⁷⁰⁰ el-Mâûn.

⁷⁰¹ el-Hac, eş-Şuarâ,.

⁷⁰² el-Kevser.

⁷⁰³ el-Hac, el-Müzzemmil.

ulaştıkları rivayet ne ise ona göre hareket etmişlerdir.⁷⁰⁴ Bununla birlikte daha çok sûrenin muhteva ve üslûbundan yola çıkarak âyetleri Mekkî veya Medenî olarak sınıflandırmışlardır.⁷⁰⁵

Seyyid Kutub kendi tercihinin aksi bir ifade olduğunda, görüşün yanlışlığını sûrenin muhtevasından yola çıkarak ortaya koymaktadır.⁷⁰⁶ Meselâ müfessir, Mekkî olduğunu kabul ettiği Hûd sûresinin 12, 17 ve 114. âyetlerinin Medenî olduğunu savunan bir görüş nakletmektedir. Ancak ifade ettiği üzere bu âyetler sûrenin geri kalanı ile bütünlük arz etmektedir. Sûrenin tamamında ise Mekkî sûrelerin ana konusunu oluşturan inanç sisteminin işlenmesi, ifade edilen görüşün aksine sûrenin Mekkî olduğunu kanıtlamaktadır.⁷⁰⁷

Mevdûdî ise eğer sûrenin nüzûl zamanına dair gelen rivayetler arasında bir ihtilaf varsa sûrenin muhteva ve üslûbuna bakarak tercihte bulunmaktadır.⁷⁰⁸ Meselâ, et-Tîn sûresinin tefsirini yaparken İbn Abbâs'dan sûrenin Mekkî ve Medenî olduğuna dair iki ayrı rivayetin olduğunu belirten Mevdûdî, tercihini muhtevaya bakarak yapmaktadır. Buna göre sûrede Mekke için kullanılan “و هذا البلد الامين” ifadesinin yer alması ayrıca sûrenin kısa ama etkileyici âyetlerden oluşması diğer mekkî sûrelerin üslûbuna sahip olduğunu gösterdiği için sûrenin Mekkî olduğunu kanıtlamaktadır. Yine Mevdûdî sûrenin muhtevasından Mekke döneminin hangi safhasında indirildiğine dair de yorumda bulunmaktadır. Buna göre sûrede iman ile küfür arasında şiddetli bir çatışmadan bahsedilmeyişi, sûrenin nübüvvetin başlangıç döneminde indirildiğini göstermektedir.⁷⁰⁹

Sûreleri Mekkî-Medenî olarak sınıflandırırken genel anlamda aynı beyanda bulunan müfessirler, Hac, Şu'arâ, Mâûn, Kevser ve Müzzemmil sûreleri için farklı ifadeler kullanmışlardır. Hac sûresi konusunda iki müfessir de sûrenin bir kısmının Mekkî bir kısmının Medenî olduğunu söylemişlerdir. Ancak sûrenin hangi

⁷⁰⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 1/31; 2/305; 10/501; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 1/527; 2/299; 3/203, 235; 4/7; 85, 153; 5/91, 125, 171-173; 6/7-8, 89, 185, 293, 357, 387, 507-508; 7/21, 175, 285-287.

⁷⁰⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 3/425; 4/229; 5/447; 6/7, 195-196, 391; 7/145, 253, 317, 579; 8/7, 243, 455, 489, 523, 9/47, 151, 195, 443; 10/5, 113, 296, 528, 538; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 1/444; 2/7, 137, 433, 533, 561; 3/73, 147, 291, 339, 395, 569; 4/7, 5, 153, 221, 273, 317, 371, 541, 567; 5/209, 293, 313, 363, 431, 467, 491, 525; 6/151, 231, 261, 357, 413, 429, 443, 455, 467, 496, 529, 549, 575; 7/7, 21, 47, 57, 63, 71, 79, 105, 111, 121, 141, 151, 167, 183, 217-218, 223, 231, 291, 313-314.

⁷⁰⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 6/7, 195-196.

⁷⁰⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 6/7.

⁷⁰⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 6/61-62, 549-550; 7/167, 183, 247, 253, 291, 301-303, 313-314.

⁷⁰⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 7/167.

âyetlerinin hangi kısma dâhil edileceği konusunda birbirinden ayrılmışlardır. Buna göre Seyyid Kutub sûrenin sadece 38-41. ve 60. âyetlerinin kesin olarak Medenî olduğunu ifade etmiştir. Çünkü âyetlerde Medine'ye hicretten sonra gündeme gelen savaşa izin ve kısas konuları işlenmektedir. Mevdûdî ise sûrenin 25-78. âyetlerini yani Kutub'un aksine sûrenin büyük çoğunluğunu Medenî kabul etmiştir. Her iki müfessirin de bu sonuca sûrenin muhteva ve üslûbundan yola çıkarak vardığı görülmektedir.⁷¹⁰

Mevdûdî el-Mâûn sûresinin tamamını Medenî kabul ederken, Seyyid Kutub sûre için farklı bazı ihtimallerden bahsetmektedir. Buna göre Mâûn sûresinin girişinde sûrenin Mekkî-Medenî oluşuna dair iki görüş nakleder. Mekkî olduğunu söyleyenlere karşılık müfessir, sûrenin ilk üç âyetinin Mekkî diğer dört âyetinin Medenî olduğunu söyleyen görüşü daha doğru bulmaktadır. Aynı zamanda sûrenin bir bütünlük arzemesi ve âyetlerinin münafıklardan bahsediyor oluşu sûrenin tamamının Medenî olabileceği ihtimalini güçlendirdiğini de düşünmektedir. Mevdûdî ise sûrede yer alan "Vay haline o namaz kılanların ki, onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar halka gösteriş yaparlar."⁷¹¹ ifadesinin sûrenin Medenî oluşuna delil teşkil ettiğini söyleyerek İbn Abbâs'tan sûrenin Medenî olduğu dair gelen görüşü yine İbn Abbâs'tan gelen sûrenin Mekkî olduğu görüşüne tercih etmektedir. Ancak müfessir, Seyyid Kutub gibi sûrenin bir kısmının Mekkî bir kısmının da Medenî olabileceği ihtimalinden bahsetmez.⁷¹²

Mevdûdî Kevser sûresi konusunda sahabeden gelen farklı rivayetler sebebiyle Seyyid Kutub'un aksine sûrenin Mekkî olduğunu direkt olarak söyleyememiştir. Bunun nedeni Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Zübeyr ve Hz. Âişe'den gelen sûrenin Mekkî olduğu ve çoğu müfessir tarafından da kabul edilen rivayete karşılık Enes b. Mâlik'ten sûrenin Medine döneminde indiğinin anlaşıldığı bir rivayetin nakledilmiş olmasıdır. Bu rivayete göre Hz. Peygamber birgün Enes b. Mâlik'in de içlerinde bulunduğu bir toplulukta otururken kendine vahiy gelmiştir. Gelen vahiy üzerine tebessüm eden Hz. Peygamber'e bunun sebebi sorulunca da onlara Kevser sûresinin nâzil olduğunu haber vermiştir. Enes b. Mâlik'in Medineli oluşu sebebiyle sûrenin Medenî olduğunu söyleyenler olmuştur. Mevdûdî bu rivayetin varlığının akıllarda

⁷¹⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 7/318; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/339.

⁷¹¹ el-Mâûn 107/4-6.

⁷¹² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/579; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7/253.

bıraktığı şüphe olmasaydı sûrenin muhtevasının Mekkî oluşuna delir teşkil ettiğini söylemekle birlikte, sûrenin nüzûl tekrarı ihtimaline de değinmektedir. Buna göre belki de sûre ilk olarak Mekke’de nâzil olmuş ardından Enes b. Mâlik’in bulunduğu toplulukta sûreye olan ihtiyaç nedeniyle Allah tarafından tekrar okunması emredilmiştir. Müfessir, İhlâs ve Muavvizeteyn sûrelerinde de dile getirdiği bu durumun sûre için Mekkî veya Medenî kararının verilmesini zorlaştırdığını söylemektedir.⁷¹³

3.3. en-Nâsîh ve'l-Mensûh

el-Nâsîh ve'l-mensûh ilmi Kur’ân’ın anlaşılmasında önemli bir yere sahip olmakla birlikte Kur’ân’daki varlığı ve neshe konu olan âyetlerin sayısı bakımından tartışma konusu olmuştur. Bu kapsamda çoğunluk tarafından Kur’ân’da varlığı kabul edilen neshin bir kısım âlimler tarafından da kabul edilmediği görülmektedir.⁷¹⁴ Seyyid Kutub ve Mevdûdî Kur’ân’da neshin varlığı kabul etmiş ve bazı âyetleri tefsir ederken bu ilimden yararlanmışlardır.

Neshi kabul eden âlimler Nahl sûresi 101. âyet, Ra’d sûresi 39. âyet ve Bakara sûresi 106. âyeti Kur’ân’da neshin mevcut olduğu görüşüne delil olarak getirmişlerdir. Her iki müfessirin de ilk olarak bu âyetlere dair yaptıkları yorumlardan neshe dair benimsedikleri görüşün anlaşılması mümkündür. İlk olarak Nahl sûresi 101. âyette⁷¹⁵ Seyyid Kutub âyetin neshin Kur’ân’daki varlığına delil olduğu görüşünü destekleyen yorumlar yapmaktadır. Buna göre âyeti tefsir ederken, amacına ulaşarak süresini tamamlayan bir âyetin ümmetin yeni şartlarına uygun düşecek ifadeler içeren başka bir âyetle değiştirilebileceğinden bahsetmektedir. Âyetleri bir ilaca benzeten Seyyid Kutub, hastaya belli bir süre iyi gelen bir ilaca sonrasında artık ihtiyaç duyulmayacağını söyleyerek neshin gerekliliğine vurgu yapmaktadır.⁷¹⁶ Mevdûdî ise Seyyid Kutub’un aksine bu âyetten Kur’ân âyetlerinin neshi anlamını çıkarmamaktadır. Ona göre âyette Kur’ân’da anlatılan bir konunun,

⁷¹³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, 10/583; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur’ân*, 7/263-264.

⁷¹⁴ Kur’ân’ın kendi âyetleri içerisinde neshi varlığını kabul etmeyen âlimler arasında ilk dönem âlimlerinden Ebû Müslim el-İsfehânî ile birlikte yakın dönemden Ömer Rıza Doğrul ve M. Sait Şimşek gibi kimseler sayılabilir. Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/L; M. Sait Şimşek, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında İki Mesele* (Konya, Kitap Dünyası Yayınlar, 2012), 80-86.

⁷¹⁵ “وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا آتَتْ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ” (Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir- “Sen sadece uyduruyorsun” dediler. Öyle değil, fakat onların çoğu bilmezler.)”

⁷¹⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, 6/571-572.

farklı âyetlerde eklenen ayrıntılarla ve farklı örneklerle tekrar sunulmasından bahsedilmektedir.⁷¹⁷

Kur'ân'da neshin varlığına delil olarak sunulan Ra'd sûresi 39. âyetin⁷¹⁸ tefsirinde ise Seyyid Kutub sûrenin akışından yola çıkarak burada kastedilen yürürlükten kaldırma ile Kur'ân'dan önceki şariatlerin hükümlerinin kastedildiğini söylemiştir. Çünkü sûrenin 36 ve 38. âyetlerinde ehl-i kitaptan bazılarının Kur'ân'ın bir kısmını inkârından ve her devrin bir kitabı olduğundan bahsedilmiştir. Eğer bu inkârın sebebi Kur'ân ve önceki kitaplar arasında olan bazı farklar ise 39. âyette ifade edildiği üzere Allah dilediği hükmü yürürlükte bırakmış dilediğini de kaldırmıştır. Bu âyet kapsamında neshten bahsederken her fırsatta Allah'ın kudretine vurgu yapan müfessir, aynı zamanda faydalı olanın yürürlükte kaldığına da dikkat çekmiştir.⁷¹⁹ Mevdûdî ise bu âyetin tefsirinde, müşriklerin Tevrat ve İncil'in tahrif edilmesinin neden Allah tarafından engellenmeyip Kur'ân ile hükmünün yürürlükten kaldırıldığı ve eğer üç kitap da aynı kaynaktan geliyorsa neden Kur'ân'ın bu kitaplardan farklı hükümleri içerdiği şeklindeki itirazlarından bahsetmektedir.

Müfessir âyette müşriklerin söz konusu itirazlarına “Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap onun katındadır.” denilerek kapsamlı bir cevap verildiğini söylemiştir. Yapılan bu açıklamalardan müfessirin, âyetin önceki kitapların neshine işaret ettiğini düşündüğü anlaşılmaktadır.⁷²⁰

Bakara sûresi 106. âyet⁷²¹ kapsamında neshin Kur'ân'daki varlığına dair her iki müfessir de bazı açıklamalar yapmışlardır. Seyyid Kutub âyeti tefsir ederken Kur'ân'ın hem kendinden önceki kitapları nesh edebileceğini, hem de bazı âyetlerin diğer bazı âyetlerin hükmünü kaldırabileceğini söylemektedir. Müfessir vahiy sürecinde değişen şartlara binaen insanların yararına olarak Allah tarafından âyetlerin değiştirilmesini gereklilik olarak görmekte ve hükmü kaldırılan bir âyetin yerine muhakkak benzeri veya daha yararlısının indirileceğini ifade etmektedir. Yine devamındaki âyete işaret ederek⁷²² Allah'ın kudreti dâhilinde hiçbir şeyin imkânsız

⁷¹⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/60.

⁷¹⁸ “يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعَدَّةُ أُمِّ الْكِتَابِ” (Allah dilediği hükmü yürürlükten kaldırır, dilediğini de yürürlükte tutar. Ana kitap O'nun katındadır.)”

⁷¹⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6/368-370.

⁷²⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2/531.

⁷²¹ “مَا تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِخْهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ نَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ” (Biz herhangi bir âyetin daha hayırlısını veya benzerini getirmediğimiz onu ne yürürlükten kaldırır ve ne de unuttururuz.)”

⁷²² “Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmiyor musun?”

olmadığına vurgu yapmaktadır.⁷²³ Âyetten hem önceki şeriatlerin neshi hem de Kur'ân'ın kendi içindeki nesh anlamını çıkararak Seyyid Kutub'a karşı Mevdûdî âyetin yalnızca Kur'ân'ın kendinden önceki şeriatleri neshettiği anlamını çıkarmaktadır. Âyetin sebab-i nüzûlünden yola çıkarak yahudilerin şüphe uyandırmak için sordukları "Kur'ân önceki kitapların Allah tarafından gönderildiğini söylerken neden önceki kitaplardan farklı emirler veriyor?" şeklindeki sorulara cevap niteliğinde bu âyetin indirildiğini söylemektedir. Mevdûdî de Seyyid Kutub gibi Allah'ın gücü doğrultusunda verdiği emri değiştirip onun yerine daha iyisini veya dengini getirebileceğini düşünmektedir.⁷²⁴ Görüldüğü üzere neshi kabul edenler tarafından Kur'ân'da neshin varlığına delil olarak getirilen Nahl sûresi 101. âyet, Ra'd sûresi 39. âyet ve Bakara sûresi 106. âyetin hiçbirinde Mevdûdî bu görüşü destekler bir yorumda bulunmamıştır. Ona göre bu üç âyet Kur'ân'dan önceki şeriatlerin neshinden bahsetmektedir. Bununla birlikte bazı âyetlerden mensûh olarak bahsetmesi onun Kur'ân'da neshin varlığını kabul ettiğini göstermektedir. Seyyid Kutub ise Rad 39. âyet dışındaki diğer iki âyette Kur'ân'da neshin var olduğunun kastedildiği sonucunu çıkarmıştır.

Kur'ân âyetlerinin birbirini nesh etmekle birlikte sünnetin de Kur'ân âyetlerini nesh edebileceğini kabul eden âlimler bulunmaktadır. Bu şekilde düşünen âlimler Hz. Peygamber'in kendi nefisinden konuşmayacağından bahseden Necm sûresi 3. âyeti delil olarak getirmişlerdir.⁷²⁵ Seyyid Kutub neshe konu olan Nisâ sûresi 15-16. âyetlerin tefsiri doğrultusunda sünnetin Kur'ân'ı nesh ettiğinden söz etmektedir. Sûrenin 15. âyetine göre zina suçu şahitlerle ispat edilen evli bir kadının ölene veya Allah tarafından başka bir yol gösterilene kadar ev hapsi ile cezalandırılması söylenmektedir. Arkasından gelen âyet ise Seyyid Kutub'a göre Hz. Lût'un kavmi gibi erkekler arasındaki homoseksüel ilişkiye karşı eziyetli ceza verilmesinden bahsetmektedir. Müfessire göre 15. âyette yer alan zina suçu, sonrasında indirilen en-Nûr sûresindeki âyet ve Hz. Peygamberin hadisi ile nesh edilerek son halini almıştır. Zaten âyette yer alan "yahut Allah onlara bir yol açmıca kadar" ifadesinin de bu âyette verilen hükmün geçiciliğini ima ettiğine dikkat çekmiştir. Buna göre Nisâ sûresinin 15. âyetinde verilen hüküm, zina eden kadın ve erkeğe yüz sopa

⁷²³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/155-156.

⁷²⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/103.

⁷²⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 462-463.

vurulmasını söyleyen Nûr sûresi 2. âyet ve Hz. Peygamberin zina eden evli kimselerin recmedilmesini söylediği hadisiyle⁷²⁶ değiştirilmiştir. Aynı zamanda müfessir, Hz. Peygamber döneminde recmin uygulandığına dair örneklerden de bahsederek bu görüşünü desteklemektedir.⁷²⁷

Mevdûdî Nisâ sûresi 15-16. âyetlerin tefsirini yaparken Seyyid Kutub gibi bu âyetlerde yer alan zina suçunun Nûr sûresinin 2. âyetiyle değiştirildiğinden bahsetmektedir. Ancak sünnetin de bu âyeti nesh ettiğinden veya recm cezasından bahsetmemektedir. Aynı zamanda neshin varlığını kabul etmeyen Ebû Müslim el-İsfehânî'yi bu âyetler için yaptığı yorumdan dolayı eleştirdiği görülmektedir. İsfehânî'ye göre sûrenin 15. âyeti iki kadın arasında doğal olmayan bir ilişkiden, 16. âyeti ise iki erkek arasındaki doğal olmayan ilişkiden bahsetmektedir. Mevdûdî'ye göre Kur'ân ayetleri toplumda karşılaşılan problemleri ele almaktadır. İsfehânî'nin yaptığı bu yorum toplumda sürekli görülen bir durum değildir. Bu nedenle Mevdûdî bu yorumu hayretler karşıladığını ifade etmekte dolaylı olarak Seyyid Kutub'u da eleştirmektedir. Çünkü Seyyid Kutub 16. âyet için birçok âlimin benimsediğini söylediği aynı yorumu yapmaktadır.⁷²⁸

İki tefsir de incelendiğinde her iki müfessir tarafından da aynı âyetlerin mensûh kabul edildiği görülmektedir. Bu âyetlerden biri Mücâdele sûresi 12. âyettir.⁷²⁹ Âyette Hz. Peygamberle yalnız görüşmek isteyenlerin öncesinde sadaka vermesi emredilmektedir. Bu yükümlülük Müslümanlara ağır gelince de sûrenin bir sonraki âyetiyle⁷³⁰ kaldırılmıştır.⁷³¹ Mensûh kabul ettikleri diğer bir âyet ise Nisâ sûresi 15-

و حدثنا يحيى بن يحيى التميمي: اخبرنا هشيم، عن منصور، عن الحسن، عن حطان بن عبد الله الرفاشي، عن عبادة بن الصامت قال: قال رسول الله -صل- “ (Yahya b. Yahya et-Temîmî Huşeym'den, o da Mansûr'dan, o da Hasan'dan, o da Hittân b. Abdullah er-Rakâşî'den, o da Abdullah b. Sâmit'den rivayet ettiği üzere Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

Dinleyin beni. Allah zina suçu işleyen kadınlar hakkında başka bir yol gösterdi. Bekar erkek ile bekar kadın arasında işlenen zina suçunun cezası yüz değneklik dayak ile bir yıl sürgündür. Evli erkek ile evli kadın arasında işlenen zinanın cezası ise yüz değneklik dayak ile recm(taşa tutularak öldürülmek)dir.” İmam Hafız Ebî Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *Sahîh-i Müslim* (Riyad: Dâru Taybetü, 1422/2006), “Hudûd”, 1.

⁷²⁷ Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, 2/377-379.

⁷²⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/339-340.

⁷²⁹ “ (Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin. Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur. Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.)”

⁷³⁰ “ (Özel görüşme yapmadan önce sadaka verecek olmanızdan dolayı (ya veremezsek diye) korkuya mı

16. âyetlerdir. Bu âyette verilen ceza zina işleyen erkek ve kadına yüz sopa vurulmasını söyleyen Nûr sûresi 2. âyet ile değiştirilmiştir.⁷³² Bu âyetler dışında müfessirlerin mensûh olduğunu söylediği bir âyete rastlanmamıştır.

Müfessirler neshe konu olan bazı âyetlerin mensûh olmadığını düşündükleri zaman ise burada neshin mevcut olmadığını nedenleriyle birlikte açıkça söylemişlerdir. Seyyid Kutub bazı müfessirler tarafından mensûh olarak kabul edilen Bakara sûresi 240. âyetin tefsirinde bunun aksini savunan açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre sûrenin 240. âyetinde bir kimsenin vefat etmeden önce eşine bir yıl evden çıkmadan geçimini sağlayacak miktarı vasiyet etmesi söylenmektedir. Sûrenin 234. âyetinde ise ölenlerin eşlerinin dört ay on gün beklemeleri gerektiği ifade edilmiştir. Müfessir, 240. âyetin bu âyet ile nesh edildiğini söylemenin doğru olmadığını çünkü iki âyetin de farklı şeylerden bahsettiğini söylemiştir. Buna göre kocası ölmüş bir kadın zorunlu bekleme süresi dört ay on gündür. Bir yıl ise kadının eğer isterse ölmüş eşinin evinde kalma hakkına sahip olduğu süredir.⁷³³ Mevdûdî ise bu konuya Bakara sûresi 180. âyetin tefsirinde değinmiştir. Âyette ölmeden önce bir kimsenin eğer malı varsa annesine, babasına ve yakın akrabasına vasiyette bulunması emredilmektedir. Bu âyet Nisâ sûresinde yer alan miras ile ilgili âyetlerden önce nâzil olmuştur. Bazı müfessirlere göre de Bakara sûresi 180. âyetin hükmü miras âyetleri ile nesh edilmiştir. Ancak Mevdûdî'ye göre bu âyette verilen hüküm miras âyetleri ile açıklanmıştır. Buna göre vasiyet uygulaması kalmamakla birlikte mirasçılar vasiyetin kapsamından çıkartılmıştır. Yine kişi mirasının 3'te birlik kısmı için vasiyette bulunabilmektedir. Geriye kalan 3'te ikilik kısım ise Kur'ân'ın belirttiği ilkelere göre mirasçılara dağıtılmaktadır. Seyyid Kutub da aynı âyeti tefsir ederken Mevdûdî'yle benzer yorumlarda bulunmuştur.⁷³⁴

Kimi zaman müfessirler tarafından bazı âyetler arasında bir neshin değil de tahfîfin yani âyetin hükmünün hafifletilmesinin söz konusu olduğu söylenmiştir. İki müfessir de bazı âyetlerin tefsirinde bu konuya değinmişlerdir. Tahfîf sözlükte, “hafif olmak, zayıf olmak, kolaylaştırmak” gibi anlamlara gelen “خف” kökünden

kapıldımız? Madem bunu yapamadınız ve Allah da sizi bağışladı, o halde namazı özenle kılın, zekâti verin, Allah'a ve resulüne itaat edin. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.)”

⁷³¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 9/577; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 6/181.

⁷³² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 2/377-379; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/339-340.

⁷³³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/415-416.

⁷³⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/258-259; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/143.

türemiştir.⁷³⁵ İstılahta ise sonradan gelen âyetin hükmünün önceki âyetin hükmünü hafifletmesi anlamında kullanılmaktadır.⁷³⁶ Seyyid Kutub Müzzemmil sûresi 20. âyetin tefsiri doğrultusunda tahfiften söz etmektedir. Buna göre Hz. Peygambere sûrenin ilk dört âyetiyle⁷³⁷ gecenin yarısından biraz fazlasını veya biraz azını ibadetle geçirmesi emredilmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber ve bazı arkadaşları en az gecenin üçte biri olmak üzere büyük çoğunluğunu ibadetle geçirmişlerdir. Müfessirin ifade ettiği üzere bu âyetlerin içinde bulunduğu ilk bölümden sonra sûrenin ikinci bölümünün nüzûlü bir yıl sonra gerçekleşmiştir. Sûrenin ikinci bölümünü oluşturan 20. âyetinde Allah Teâla mü'minlerin gece ibadeti konusunda gösterdikleri gayrete ve bu ibadetin zorluğuna dikkat çekmiştir. Devamında da “Artık Kur’ân’dan kolayınıza gelecek kadar okuyun” ifadeleriyle farz olan bu ibadeti hafifleterek nâfileye dönüştürmüştür. Seyyid Kutub bu ifadelerini Hz. Âişe’nin sözleriyle de desteklemektedir.⁷³⁸

Mevdûdî ise Müzzemmil sûresinin tefsirinde Seyyid Kutub’dan farklı olarak teheccütün hükmünü hafifleten sûrenin ikinci kısmının, muhtevadan ve çeşitli rivayetlerden anlaşılacağı üzere en az on yıl sonra Medine döneminde nâzil olduğunu söylemiştir. Ona göre de muhatabı yalnızca Hz. Peygamber olan ve gecenin büyük bir kısmını ibadetle geçirip az bir kısmında uyunmasını emreden bu emir, zamanla ashap tarafından da sevap kazanma arzusuyla benimsenmiştir. Medine döneminde ise Allah Teâlâ sûrenin 20. âyeti ile teheccütün hükmünü hafifleterek nâfile bir ibadete çevirmiştir.⁷³⁹

Her iki müfessirde bazı âyetlerin tefsirinde âyetin hükmünün tamamen nesh edilmeyip kapsamının daraltıldığından yani verilen ruhsatın bazı kimseler için kaldırıldığından bahsetmektedir. Bakara sûresinin 183-184. âyetleri doğrultusunda yaptıkları açıklamalar bu konuya örnek teşkil etmektedir. Buna göre sûrenin 183.

⁷³⁵ İbn Manzûr “hff”, 9/79-81.

⁷³⁶ Hüccetü’l-İslâm İmam Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabîyye, 1412/1996), 3/127.

⁷³⁷ نَضْمَةٌ أَوْ تَنْفِيسٌ “نَضْمَةٌ أَوْ تَنْفِيسٌ” (Ey örtüsüne bürünen), “فَمِ الْبَيْتِ إِذَا قَلِيلًا” (Gecenin yarısından biraz fazlasını veya biraz azını ibadetle geçirmesi emredilmiştir), “أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا” (Ya da artır da ağır ağır Kur’ân oku.)”

⁷³⁸ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 10/247-248, 254-256.

⁷³⁹ Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’ân*, 6/503-504.

âyetiyle⁷⁴⁰ ramazan orucu mü'minlere farz kılınınca bu yükümlülük bazı kimselere zor gelmiştir. Bu nedenle sûrenin 184. âyetinde⁷⁴¹ ifade edildiği üzere hasta veya yolcu olmadığı halde zorlukla oruç tutanlara fidye vermeleri şartı ile tutmamaları konusunda kolaylık (ruhsat) sağlanmıştır. Sonrasında gelen 185. âyet⁷⁴² ise “Kim bu aya erişirse onu oruçla geçirsin.” şeklindeki genel ifade ile artık bu ruhsatın kaldırıldığı ancak devamındaki “Kim hasta ya da yolcu olursa...” şeklindeki ifadelerle ruhsatın yalnızca hasta ve yolcu kimseler için geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Yani görüldüğü üzere 184. âyette verilen ruhsatın kapsamı 185. âyet ile daraltılmıştır. Her iki müfessirde bu yorumlarını sahabeden gelen rivayetlerle desteklemektedir.⁷⁴³

3.4. Kısasu'l-Kur'ân

Kur'ân'ı Kerîm öncelikler muhataplarının ibret almasını amaçlayarak, geçmiş peygamber ve kavimlere aynı zamanda peygamber olup olmadığı kesin olarak bilinmeyen kimselere veya Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen durumlara dair birçok tarihi olayı anlatmıştır. Kıssa olarak isimlendirilen bu tarihi olaylar kimilerine göre Kur'ân'ın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.⁷⁴⁴ Bu doğrultuda da müfessirler tarafından önem verilen konulardan biri olmuştur. Her iki müfessir de tefsirlerinde kısasu'l-Kur'ân'a önem vermiş ve kıssalar kapsamında çeşitli konulara değinmişlerdir.

Seyyid Kutub'un kıssalar kapsamında onların kaynağı, amacı, parça parça anlatılmalarının sebebi, ayrıntı verilmemesinin nedeni ve kıssalar arasında en çok israiloğulları kıssasının anlatılmasının hikmeti gibi birçok konuyu ele aldığı görülmektedir. Ona kıyasla Mevdûdî daha çok kıssaları diğer ilâhi kitaplardan alıntılar yaparak anlatmakta, Kur'ân ile aralarında bir kıyasta bulunmakta ve bazen de Hz. Peygamber dönemi olayları ile ilişkilendirmektedir.

⁷⁴⁰ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı.)”

⁷⁴¹ أَيَّاماً مَّغْلُودَاتٍ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَ فَدْيَةً طَعَامِ مِسْكِينٍ خَيْرٌ لَهُ وَأَن تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ (İçinizden kim hasta ya da yolcu olursa tutmadığı günler sayısınca sonraki günlerde oruç tutar. Oruca dayanamayanların bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermeleri gerekir.)”

⁷⁴² “...فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ مَرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ ...” (İçinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar...)”

⁷⁴³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/267-269; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/143-144.

⁷⁴⁴ Okumuş, “Ulûmu'l-Kur'ân, 409.

Kur'ân kıssalarının kaynağı konusunda özellikle oryantalistler tarafından Kur'ân'a dair şüphe uyandırmak amacıyla çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Bu nedenle birçok müfessir oryantalistlerin asılsız iddialarını çürütmek amacıyla kıssaların kaynağına dair açıklamalar yapmışlardır.⁷⁴⁵ Seyyid Kutub oryantalistlerin bu iddialarından bahsetmemekle birlikte kıssaların gayb bilgisi oluşundan bahseden âyetler bağlamında⁷⁴⁶ bazı açıklamalar yapmıştır. Kıssaların kaynağının vahiy olduğunu söyleyen âyetlerden biri Hûd sûresi 49. âyettir.⁷⁴⁷ Müfessir âyeti tefsir ederken kıssalarda anlatılanların Arap toplumunda bilinen hikâyelerden olmadığını ve kaynağının Allah'ın vahyi olduğunu söylemektedir.⁷⁴⁸ Kıssaların kaynağına değinen bir diğer âyet olan Âl-i İmrân sûresi 44. âyette⁷⁴⁹ ise müşrikler için gayb olan bu kıssaların Hz. Peygamber için de gayb olduğu vurgusu yapılmaktadır. Âyette Hz. Meryem'i annesi mabede adamak isteyince onun sorumluluğunu kimin alacağına dair oradaki kimseler tarafından çekilen kuradan bahsedilmektedir. Müfessir, âyeti açıklarken aynı zamanda kıssaların Hz. Peygamber'in ulaşma imkânının olmadığı gayb bilgisi olduğu, böylece onun peygamberliğine bir delil teşkil ettiğini de ifade etmiştir.⁷⁵⁰

Mevdûdî ise Yûsuf sûresi 3. âyetin⁷⁵¹ tefsirinde oryantalistlerin iddialarına cevap niteliğinde bazı bilgiler vermektedir. Müfessir âyette anlatılan kıssanın daha öncesinde Rasûlullah tarafından bilinmeyip bu bilgiye vahiyle ulaştığından bahsedildiği böylece müşriklerin (sözde) Hz. Peygamber'in gerçek yüzünü ortaya çıkarmak için sordukları soruya cevap teşkil ettiğini söylemektedir. Buna göre müşrikler "İsrailoğulları niçin Mısır'a gitti?" sorusunu yönelterek Yahûdilerin bilmediği bu olayın Hz. Peygamber tarafından da bilinemeyeceğini düşünerek onu sıkıştırmak istemişlerdir. Ancak Allah Teâlâ bu kıssayı Hz. Peygamber'e göndererek

⁷⁴⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 200; İyibilgin, "Kur'ân'ın Harici Bağlımlarını Gösteren Kavramlar", 227-228.

⁷⁴⁶ Âl-i İmrân 3/44, 58; Hûd 11/49, 100; Yûsuf 12/3.

⁷⁴⁷ "تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْعِيبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا..." ((Ey peygamber!) İşte bu anlatılanlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin!..)

⁷⁴⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6/82-83.

⁷⁴⁹ "ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْعِيبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُبْلَغُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ" (Bunlar sana vahiy yoluyla bildirmekte olduğumuz gayb haberlerindedir. İçlerinden hangisi Meryem'i himayesine alacak diye kura çekmek üzere kalemlerini atarlarken sen onların yanında değildin; onlar tartışırken de sen yanlarında değildin.)

⁷⁵⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 2/80-81.

⁷⁵¹ "نَحْنُ نُنصِّرُ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْأَفْصَحِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ" (Biz bu Kur'ân'ı sana vahyetmekle (başka konular yanında) en güzel kıssayı da anlatıyoruz. Gerçek şu ki, sen daha önce bunları bilmiyordun.)"

bu tür bilgilerin kaynağının vahiy olduğunu gözler önüne sermiştir.⁷⁵² Yine müfessir, sûrenin devamında anlatılan olayı⁷⁵³ Kitâb-ı Mukaddes ve Talmud'da anlatılan şekliyle karşılaştırarak bu kitaplarda yer alan bilgilerin uydurma olduğu sonucuna varmıştır. Ardından bu kıssanın Kur'ân'da yer alan kısmının oryantalistlerin iddia ettiği üzere Kur'ân kıssalarının, İsrailî kaynaklardan alınmadığını ortaya koyduğunu söylemiştir.⁷⁵⁴

Son dönemde kısasu'l-Kur'ân kapsamında yer alan tartışmalardan biri Kur'ân kıssalarının tarihi birer gerçeklik yani yaşanmış olaylar olup olmadığı konusudur.⁷⁵⁵ Her iki müfessir de bu konuya dair özel bir açıklama yapmamakta ancak kıssalar doğrultusunda sarfettikleri ifadelerden kıssalarda yer alan olayların tarihte yaşanmış gerçek olaylar olduğunu kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Seyyid Kutub'un Bakara sûresinde yer alan Tâlût, Câlût ve Hz. Dâvut kıssası⁷⁵⁶ kapsamında anlatılanları öncekilerin tecrübeleri olarak görmesi buna bir kanıttır.⁷⁵⁷ Yine sûrenin 252. âyetinde geçen "Hiç kuşkusuz sen de peygamberlerden birisin" ifadesini de aynı vurguyu yaparak "onun için seni bütün geçmiş yüzyıllarda yaşanmış insanlık tecrübeleri ile... donatıyoruz" şeklinde açıklamıştır.⁷⁵⁸ Mevdûdî'nin ise kıssaları anlatırken olaya dair başka kaynaklardan verdiği tarihi bilgilerden ve olayın geçtiği bölgenin coğrafi konumuna dair yaptığı açıklamalardan, anlatılan kıssaları yaşanmış olaylar olarak gördüğü anlaşılmaktadır.⁷⁵⁹

Müfessirler Kur'ân'ın kıssalarını ele alırken kıssaların Kur'ân'da anlatılma amacına dair açıklamalar yapmışlardır. Seyyid Kutub'a göre insanlar için bir talimatname olan Kur'ân-ı Kerîm, kıssaları eskilerin tecrübeleriyle insanları eğitme amacıyla anlatmaktadır.⁷⁶⁰ Kıssaların insanlar için bir öğüt ve ibret olduğundan bahsetmelerinin yanında her iki müfessir kıssaların Hz. Muhammed'in peygamberliğini kanıtlamayı amaçladığına da vurgu yapmışlardır.⁷⁶¹

⁷⁵² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2/433, 443.

⁷⁵³ Yûsuf 12/23-29.

⁷⁵⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2/455.

⁷⁵⁵ Okumuş, "Ulûmu'l-Kur'ân, 411; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 217-220;

⁷⁵⁶ el-Bakara 2/246-251.

⁷⁵⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/417-420.

⁷⁵⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/437.

⁷⁵⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/196-198.

⁷⁶⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/417.

⁷⁶¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/418, 2/80-81; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2/433, 443.

Hz. Yûsuf kıssası dışında Kur'ân'da yer alan bütün kıssalar farklı sûre ve âyetlerde parça parça anlatılmışlardır. Seyyid Kutub kıssaların bu şekilde bir bütün olarak anlatılmayışını kıssanın her bölümünün, yer aldıkları sûrenin konu ve atmosferine uygun düşmediğini söyleyerek açıklamaktadır. Böylece kıssalar her sûrede aynısı gibi tekrar edilmemekte ve buldukları sûrenin konusuna uygun düştikleri kadarıyla bahsedilmektedir. Müfessir aynı zamanda Yûsuf kıssasının diğer kıssaların aksine bir bütün olarak tek bir sûrede verilme sebebini de açıklamaktadır. Buna göre kıssanın parça parça anlatılmasının onun yapısına uygun düşmemesi, görülen rüyanın aşama aşama gerçekleştiğini anlatan kıssada sanatsal uyumun sağlanması ve verilen ibret derslerinin tam olarak alınması için kısas tek bir sûrede bütün olarak verilmiştir.⁷⁶² Mevdûdî ise bu konuya dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

Seyyid Kutub tefsirinde Kuran kıssalarının ayrıntılı olarak anlatılmama sebeplerine de değinmektedir. Bu konuda öne sürdüğü ilk sebep anlatılan kıssanın muhataplar tarafından biliniyor olmasıdır. Bu nedenle Kur'ân yalnızca hatırlatma amacıyla kıssaya yer vermiştir. Meselâ müfessir, Allah'ın Hz. Musa öncülüğündeki Yahudileri, kendilerine zulmeden firavun ailesini suda boğarak kurtardığından bahseden âyetlerin⁷⁶³ bu nedenle zikredildiğinden bahsetmektedir. Çünkü Müslümanlar bu olaya dair daha öncesinden inen sûrelerden ve aynı ortamda buldukları Medinelî Yahûdilerin dinî kitaplarından yeterli bilgiye sahiptirler.⁷⁶⁴ Kıssaların kısa ve öz olarak anlatılmasının bir diğer sebebi ise anlatılacak detayların gelecek nesillere verilecek derse bir katkısı olmayışıdır.⁷⁶⁵ Müfessir Kur'ân'ın bahsettikleri dışında araştırılacak detayların kıssaların amacı bakımından hiçbir değer ifade etmediğine de vurgu yapmaktadır. Meselâ Hz. Nûh kıssası kapsamında “Tufan yeryüzünün tamamını mı kapladı?” veya cumartesi yasağını çiğneyen yahudiler için “nasıl maymun oldular?”, “nesilleri maymun olarak mı devam etti?” gibi soruların cevaplarının Kur'ân'da yer almadığını yalnızca yahudi masallarına dayandığını, bu nedenle gerçeği yansıtmadıklarını söylemektedir. Dolayısıyla bu tarz mübhem ifadelerle uğraşmanın gereksiz olduğuna dikkat çekmiştir.⁷⁶⁶

⁷⁶² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6/199, 329-330.

⁷⁶³ el-Bakara 2/49-50.

⁷⁶⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/101.

⁷⁶⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 2/80.

⁷⁶⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 4/443; 6/83.

Tevrat ve İncil'in de ilâhi kaynaklı oluşu, Kur'ân'da yer alan kıssaların bu kitaplarda izlerine rastlanmasının nedenidir. Her iki müfessir tefsirlerinde bu kitaplardan nakillerde bulunarak kimi zaman eleştirmiş kimi zaman da burada yer alan kıssalara dair bir yorumda bulunmamıştır. Seyyid Kutub Yûsuf kıssası bağlamında *Eski Ahit*'te yer alan bazı ifadelerin Kur'ân'a uygun olmayışından bahsetmektedir. Müfessir bu kıssayla ilgili *Eski Ahit*'te Hz. Yûsuf'un rüyasını kardeşlerine anlattığı bilgisinin yer aldığını söylemektedir. Ancak Kur'ân'a göre Hz. Yûsuf babası tarafından kardeşlerine rüyasını anlatmaması konusunda uyarılmıştır.⁷⁶⁷ Sonrasında kardeşlerinin onu kuyuya atmasının sebebinin gördüğü rüya olmadığını söyleyen müfessir, bunun nedenini âyette ifade edildiği üzere⁷⁶⁸ Hz. Yâkub'un Hz. Yûsuf'a gösterdiği ilgiyi çekemeyişleri şeklinde açıklamıştır.⁷⁶⁹ Yine bazen de Kur'ân'da anlatılan olayların *Eski Ahit* ve *Yeni Ahit*'te olmayışına vurgu yapılmaktadır. Meselâ annesi tarafından mabede adanan Hz. Meryem'i kimin himayesine alacağı konusunda kura çektiklerinden bahsedilmesi⁷⁷⁰ iki kaynakta da yer almamaktadır.⁷⁷¹

Mevdûdî ise *Talmud* ve *Kitab-ı Mukaddes*'te yer alan kıssalar ile Kur'ân kıssaları arasında bulunan farklardan dolayı iki kitabın da tahrif edildiği çıkarımını yapmaktadır. Meselâ Bakara sûresinde yer alan Hz. Âdem kıssası⁷⁷² kapsamında meleklerin "(Dünyada) fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" sorusuna karşılık Talmud'da Allah'ın yeryüzünde iyi insanların doğacağını güya melekler karşı çıkmasını diye kötü insanların da olacağını söylemediği yer almaktadır. Müfessir, Talmud ve Kitab-ı Mukaddes'te yer alan bu gibi bilgilerden Kur'ân'ın Allah'ın indirdiği şekliyle kalıp diğer kitapların değiştirildiğinin hemen anlaşıldığını söylemektedir.⁷⁷³ Bununla birlikte herhangi bir eleştiride bulunmadan Talmud ve Kitab-ı Mukaddes'ten bazı kıssaların ayrıntısına dair nakillerde bulunduğu görülmektedir.⁷⁷⁴ Mevdûdî bu durumu, Yusûf sûresinin girişinde kısaca hakkında üç kitabın da temel öğeler bakımından ittifak halinde olduğunu, ayrıntıya indikçe farklılaştığını ve yeri geldiğinde bu farklılıklara değineceğini söyleyerek

⁷⁶⁷ Yûsuf 12/4-5.

⁷⁶⁸ Yûsuf 12/8-9.

⁷⁶⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6/235.

⁷⁷⁰ Âl-i İmrân 3/44.

⁷⁷¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 2/80.

⁷⁷² el-Bakara 2/30-38.

⁷⁷³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/69.

⁷⁷⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/77-81, 194-196, 473;

açıklamaktadır.⁷⁷⁵ Müfessir bu ifadeleri Yusûf kıssası için sarfetmiş olsa da aynı davranışı diğer kıssalar için de sergilemiş olması mümkündür.

Müfessirlerin kimi zaman Kur'ân kıssaları ile Hz. Peygamber dönemi olayları arasında ilişki kurdukları görülmektedir. Bu konu üzerinde daha çok duran Mevdûdî Hûd sûresi 49. âyeti⁷⁷⁶ Hz. Peygamber ve ashabına hitaben eğer sabrederlerse sûrenin öncesindeki âyetlerde anlatıldığı üzere Hz. Nuh ve takipçileri gibi başarıya ulaşacakları şeklinde açıklamıştır.⁷⁷⁷ Yine Hz. Yûsuf kıssası için kıssasanın on yıl sonra Hz. Peygamberin başına gelecek olayların da habercisi olduğunu söylemektedir. Buna göre tıpkı kardeşlerinin Hz. Yûsuf'u öldürme planları gibi Kureyş'in de Hz. Peygamberi öldürmeye yeltendiği, ancak Hz. Yûsuf'un Mısır'da güç kazanması gibi Hz. Peygamberin de Mekke'den Medîne'ye göç ederek güçlendiği ifade edilmiştir. Sonrasında Kureyş, Hz. Yûsuf'un kardeşleri gibi Hz. Peygambere boyun eğmiş ve Hz. Peygamberden Hz. Yûsuf'un kardeşlerine gösterdiği “Bugün sizin için bir yargılama yoktur.”⁷⁷⁸ karşılığını almışlardır.⁷⁷⁹

3.5. Üslûbu'l-Kur'ân

Kur'ân-ı Kerîm'in kendine has üslûbu her dönemde muhataplarının dikkatini çekerek üzerinde düşünülen bir konu olmuştur. Kur'ân'ın icâz yönlerinden birini teşkil eden bu üslûp müfessirler tarafından ülûmu'l-Kur'ân kapsamında tefsirlerde yerini almıştır. Seyyid Kutub ve Mevdûdî'nin sûrelerin üslûp özelliklerine dair bazı açıklamalar yaptıkları görülmektedir. Seyyid Kutub, Mevdûdî'ye kıyasla bir edebiyat hocası olmasının verdiği etkiyle genelde her sûrenin başında sûrenin ahengine, kafiyesine veya çarpıcı ifadelerine dair açıklamalar yapmıştır. Mevdûdî ise sûre başlarında Kur'ân'ın üslûp özelliklerine Seyyid Kutub kadar değinmese de tefsirinin mukaddimesinde Kûr'ân'ın üslûbuna, onun diğer kitaplardan farklı olduğuna dair açıklamalarda bulunduğu ayrı bir başlık ayırmıştır.

Seyyid Kutub ilk olarak sûre girişlerinde özellikle Mekkî sûrelerde yer alan kısa ama çarpıcı üslûba ve sûrenin çizdiği genel çerçeveye uygun olarak seçilen başlangıç

⁷⁷⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2/439.

⁷⁷⁶ “تِلْكَ مِنْ آتِيَاءِ الْعِيبِ يُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ” ((Ey peygamber!) İşte bu anlatılanlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin! Sabret, çünkü iyi son günahattan sakınanlarıdır.)”

⁷⁷⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2/400-401.

⁷⁷⁸ Yûsuf 12/92.

⁷⁷⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2/434.

âyetlerine dikkat çekmektedir. Bu durumun Kur'ân'ın kendine özgü yöntemi olduğunu söyleyen müfessir, Mürselât sûresinin girişinde bu konuya dair bazı açıklamalar yapmıştır. Buna göre müfessir, Mürselât sûresinde “Yemin olsun, birbiri ardından gönderilenlere; Fırtına olup esenlere; Yaydıkça yayanlara...” şeklinde yapılan fırtınalı bir girişin sûrenin canlandığı sahnelerle uygun bir çerçeve çizdiğini düşünmektedir. Seyyid Kutub, Kur'ân'ın bu şekilde sûrelerde yer alan sahnelerle uygun çizdiği çerçevelere Duhâ ve Âdiyât sûrelerinden de örnekler vermektedir. Duhâ sûresi için şefkat içeren sahnelerine uygun olarak kuşluk vakti güneşi bir çerçeve olarak seçilirken; Âdiyât sûresinin mezarların deşilmesi, insanların gönlündeki gizli sırların ortaya çıkarılmasını içeren sahnelerine ise tozu dumana katan savaş atları bir çerçeve olarak seçilmiştir. Müfessir Kur'ân'da, bu sûreler dışında birçok sûrede de benzer kullanımların yer aldığını söylemiştir.⁷⁸⁰

Mevdûdî ise tefsirinin mukaddimesinde Kur'ân'ı diğer kitaplardan ayıran özelliklerine yer vererek Kur'ân'ı okuyan yabancı kimselerin yanlış anlayışlara kapılmasını önlemeyi amaçlamıştır. Müfessir ilk olarak Kur'ân'ın diğer kitaplardan farklı olarak ilahî bir kaynaktan gelişinin okuyucu tarafından kavranması bu nedenle ondan, alıştıkları üzere konuları bir sıra halinde verilen kitapların özelliklerinin beklenmemesi gerektiğini söylemiştir. Bunun aksi bir durumda okuyucu Kur'ân'ın, âyetleri birbiriyle ilgisiz, konuları arasında sürekliliği olmayan ve hatta kitap kelimesinin tam anlamına karşılık gelmeyen bir kitap olduğu düşüncesine kapılabilmektedir. Kur'ân düşmanları tarafından da bu durum asılsız iddiaların ortaya atılmasına sebep olmuştur. Kur'ân'ın çağdaş izleyicileri ise bu iddiaları çürütmek için birbiriyle ilgisi olmayan âyetler arasında ilişki kurmuş bazen de Kur'ân'ın konularını bir düzen olmadan sunduğu iddialarını kabul etmişlerdir. Müfessir ise bu gibi durumların Kur'ân'ın eşsiz bir kitap oluşu gözden kaçırılınca gerçekleşeceğini söylemektedir. Kur'ân'ın edebî üslûbu da onu bütün diğer kitaplardan farklı kılmıştır. Kur'ân tek düze olmayıp tüm kitap boyunca aynı üslûbu benimsememiş bu yönüyle de diğer bütün kitap türlerinden ayrılmıştır. Müfessir bunun sebebinin ise Kur'ân'ın birçok farklı kesime farklı zaman ve mekânlarda hitap etmesinden dolayı kimi zaman duyguları harekete geçirecek bir üslûp ile kimi zaman da akla hitap ederek mesajını iletmesi şeklinde açıklamıştır. Yani Mevdûdî, her âyet

⁷⁸⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/315-316.

veya sûrenin iletlediği mesaja göre kullandığı üslûbun farklılık gösterdiğini söylemektedir.⁷⁸¹

Müfessirin de ifade ettiği üzere Kur'ân üslûbunun, eşsizliğini ortaya koyan bir takım özellikleri bulunmaktadır. Bunlardan biri âyetin mesajını iletmek için kullanılan kelimelerin âyetin anlamına uygun seçilmiş olmasındır.⁷⁸² Üslûbun bu özelliği üzerinde duran Mevdûdî, bu konuya Necm sûresinin ilk âyetlerinde işaret etmektedir. Müfessir, sûrenin “ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ ” (Arkadaşımız ne sapmıştır ne de eğri yola gitmiştir.)” şeklindeki 2. âyetinde neden Rasûlullah veya Rasûlümüz şeklinde değil de “ صَاحِبُكُمْ ” (Arkadaşımız)” şeklinde bir ifadenin kullanıldığı üzerinde durmuştur. Buna göre bu ifade ile Kureyşlilere, Hz. Peygamber'in kendileri tarafından da tanınıp yüksek ahlâkıyla bilinen biri olduğu aslında ona yakıştırmaya çalıştıkları ithamların hiç birini taşımadığı vurgulanmıştır.⁷⁸³

Kur'ân üslûbunun diğer bir özelliği, ahengi sağlamak için belirli sözcüklerin seçilerek kafiye oluşturulmuş olmasındır.⁷⁸⁴ *Fî Zilâli'l-Kur'ân*'da üslûbun bu özelliğine değinen Seyyid Kutub, Necm sûresinin girişinde sûreyi bir müzik eserine benzeterek sûredeki kafiyeden ve ahengi sağlamak için seçilen sözcüklerden bahsetmektedir. Bu uyuma sûrenin, “ أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتِ وَالْعُزَّىٰ وَمَنْوَةَ الثَّالِثَةَ الْآخِرَىٰ ” şeklindeki 19 ve 20. âyetlerini örnek vermektedir. Müfessir şayet âyetlerin ikincisi olan 20. âyetin “ وَمَنْوَةَ ” (menâtesâlisete'l-uhrâ)” şeklinde değil de “ وَمَنْوَةَ الْآخِرَىٰ ” (menâte'l-uhrâ)” şeklinde olup arada yer alan “ الثَّالِثَةَ ” (es-sâlisete)” kelimesi çıkarılırsa bu iki âyet arasındaki vezni bozacağını, “ الْآخِرَىٰ ” (el-uhrâ)” kelimesi çıkarılırsa da kafiyenin bozulmasına sebep olacağını söylemiştir. Aynı zamanda her kelimenin anlama bir katkısının da olduğunu söyleyen Kutub, burada özellikle ölçü ve kafiye gösterilen öneme dikkat çekmiştir.⁷⁸⁵ Mevdûdî ise âyetlerde bulunan bu tür bir uyuma dair herhangi bir açıklama yapmamıştır.

Üslûbun barındırdığı diğer bir özellik ise hakkında ciltlerce eserler yazılabilecek konuların kısa ve etkili ifadelerle toparlanmasıdır. Mevdûdî bu konuya Beled

⁷⁸¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/15-17, 24-25.

⁷⁸² Yüksel, “Kur'ân'ın Dilsel Yapısıyla İlgili Kavramlar”, 92-93.

⁷⁸³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 6/11-12.

⁷⁸⁴ Yüksel, “Kur'ân'ın Dilsel Yapısıyla İlgili Kavramlar”, 95.

⁷⁸⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 9/409.

sûresinin girişinde değinmektedir. Sûrenin insanın dünyadaki yerini ve ona çizilen saadet ve bedbahlık şeklinde iki yolu konu aldığını söyleyen müfessir, böyle geniş bir konunun sûrede kısa kısa âyetlerle özet olarak anlatılarak toparlandığından bahsetmektedir. Mevdûdî aynı zamanda Kur'ân'ın bu üslûp özelliğinin, onun icaz yönlerinden biri olduğuna dikkat çekmektedir.⁷⁸⁶ Seyyid Kutub sûrelerin kısa ve öz olarak anlatılmasını Mekkî sûrelerin bir özelliği olarak zikretmekle birlikte Mevdûdî gibi bu konu üzerinde, Kur'ân'ın bir üslûp özelliğini incelemek maksatıyla durmamıştır.

Kur'ân'ın kendisine has üslûbunun bir özelliği de bazı sûrelerde yer alan çarpıcı âyetlerin birçok defa tekrar edilmesidir. Seyyid Kutub bu konuda Mürselât, Rahmân ve Kamer sûrelerinde yer alan tekrar âyetlerine dikkat çekmiştir. Müfessir, Mürselât sûresinin konu içeriğinden bahsettikten sonra sûrenin insanlar için sunduğu her sahnenin sonunda etkileyici bir değerlendirme cümlesinin yer aldığından bahsetmektedir. Buna göre sûrede yer alan her dünya, ahiret ve azab sahnesinin devamında günahkâr kalpleri yakalayan “وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (O gün hakkı yalanlayanların vay haline!)” ifadesi toplamda on defa tekrar edilmiştir.⁷⁸⁷ Müfessir bu tekrarların Rahman sûresinde her nimet tablosunda sonra yer alan “فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)”⁷⁸⁸ ifadeleri ve Kamer sûresinde her azap sahnesinden sonra gelen “فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذْرِي (Azabım ve uyarılarım nasılmış görün!)”⁷⁸⁹ ifadelerini hatırlattığına da dikkat çekmiştir.⁷⁹⁰

Sonuç olarak her iki müfessirin de sûreleri tefsir ederken üzerinde durdukları konulardan biri de Kur'ân'ın kendine has olan üslûbudur. Bu doğrultuda Kur'ân üslûbunun sahip olduğu bir takım özelliklerinden bahsetmişlerdir. Ancak Seyyid Kutub Mevdûdî'ye kıyasla genelde sûre girişlerinde olmak üzere Kur'ân üslûbunun çeşitli yönlerine daha çok vurguda bulunmuştur. Bu durumun onun eğitimini de aldığı edebî ilimlere olan özel ilgisinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

⁷⁸⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7/121.

⁷⁸⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/315-316.

⁷⁸⁸ Bu âyet Rahmân sûresinde 30 defa tekrar edilmiştir. İlgili âyetler için bk. er-Rahmân 55/13, 16, 18, 21, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 52, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77.

⁷⁸⁹ Bu ifade Kamer sûresinde 4 defa tekrar edilmiştir. İlgili âyetler için bk. el-Kamer 54/16, 18, 21, 30.

⁷⁹⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/315.

3.6. Mübhemâtü'l-Kur'ân

Kur'ân'da yer alan olayların kişi veya mekânları açıkça söylenmek yerine zamirler, belirsiz zaman veya mekân zarfları ya da ismi mevsûller kullanılarak anlatılmıştır. Yine bazı kıssa ve tarihi olaylardaki kişilerin ve mekânların belirsiz olarak anlatıldığı, kişilerin isimleri zikredilse bile kim olduklarına dair açıklama yapılmadığı görülmektedir. Kur'ân bu şekilde birçok yerde belirsiz ifadeler kullanarak mesajını iletmış, kahramanın kimliği veya olayın nerede gerçekleştiği gibi ayrıntılara girmemiştir. Müfessirler ise mübhem olarak isimlendirilen bu belirsiz ifadeleri açıklama gayreti göstererek tefsirlerinde mübhemâtü'l-Kur'ân ilminin verilerinden faydalanmışlardır.

Her iki tefsirde mübhem kelimesine dair herhangi bir açıklama yapılmamakta hatta mübhem lafzı hiç kullanılmamaktadır. Ancak mübhemâtü'l-Kur'ân kapsamında yer alan bazı belirsiz ifadeler her iki müfessir tarafından da açıklanmaya çalışılmıştır. Klasik tefsirlere kıyasla müfessirler her mübhem görülen ifadeyi açıklamak gibi bir gayret içerisinde olmamışlardır. Bu mübhem ifadelere Bakara sûresi 35. âyette⁷⁹¹ Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'ya yasaklandığından bahsedilen ağaç örnek olarak verilebilir. Seyyid Kutub ağacın adı hakkında bir bilgi vermemiş hatta bu ifadenin mübhem olduğunu dahi zikretmemiştir. Bununla birlikte ağacın dünya hayatındaki “yasak” kavramını temsil edebileceğinden bahsetmiştir.⁷⁹² Mevdûdî de Kutub gibi hakkında bir açıklama yapmadığı bu ağacın Kur'ân'da adının yer almadığını söyleyerek mübhem oluşuna işaret etmiştir.⁷⁹³

Müfessirler mübhem kapsamındaki bazı ism-i mevsûlleri yine mübhem olduklarını söylemeden açıklama yoluna gitmişlerdir. Bakara sûresi 97. âyette⁷⁹⁴ geçen “من (kim)” ism-i mevsûlü bunlardan biridir. Seyyid Kutub, “Cebrâil'e kim düşmansa...” şeklinde devam eden âyeti tefsir ederken açık bir şekilde âyetteki من ism-i mevsûlü üzerinde durmamış ancak âyetin yahudilerin başka bir karakteristik

⁷⁹¹ “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette otur, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz” dedik.)”

⁷⁹² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/82.

⁷⁹³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/65.

⁷⁹⁴ “قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ” (Söyle: Cebrâil'e kim düşmansa bilsin ki, Allah'ın izniyle önce gelen kitapları doğrulayıcı, müminler için bir hidayet rehberi ve müjdecisi olarak Kur'ân'ı senin kalbine indiren odur.)”

özelliğinden bahsettiğini söylemiştir. Buna göre vahyin kendilerine indirilmiyor oluşunu kıskanarak uydurdukları türlü bahanelerden biri de Cebrail (as.)'ın dünyaya helak ve acı getirmesi bu nedenle eğer vahyi yağmur ve bolluk getiren Mikail (as.) getirseydi Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanacak olmalarıdır. Müfessirin bu ifadelerinden, âyette mübhem olarak görülen من ism-i mevsûlünü Yahudiler olarak anladığı görülmektedir.⁷⁹⁵ Mevdûdî bu âyeti tefsir ederken Seyyid Kutub'la benzer ifadelerle, yahudilerin Cebrail'i düşman saydıklarından ve onun azap meleği olduğunu söylediklerinden bahsederek âyetteki mübhem ifadenin yahudilere delâlet ettiğini ortaya koymaktadır.⁷⁹⁶

Her iki müfessir de mübhem kapsamındaki bazı zamirlerin kime/neye delâlet ettiğinin anlaşıldığı açıklamalar yapmışlardır. Müfessirlerin, Bakara sûresi 146. âyette⁷⁹⁷ yer alan “يَعْرِفُونَهُ” ifadesindeki hû zamiri kapsamında yaptıkları açıklamalar bu duruma örnek olarak verilebilir. Âyette kitap ehlinin “onu” zamiri ile ifade edilen şeyi kendi oğullarını bildikleri gibi bildiklerinden bahsedilmektedir. Seyyid Kutub âyette yine müphem bir lafzın varlığına işaret etmeden yahudi ve hristiyanların, genel olarak Hz. Peygamber'in getirdiği bütün mesajların ve özelde bundan önceki âyetlerde yer alan kiblenin değişimi ile ilgili mesajın⁷⁹⁸ doğru olduğunu bildiklerinden ancak içlerinden bir grubun bunu saklı tuttuğundan bahsetmektedir. Müfessirin yaptığı açıklamalardan anlaşıldığı üzere, âyetteki “onu” zamirinden genel anlamda Hz. Peygamber'in nübüvvetinin doğruluğu kastedilmektedir.⁷⁹⁹ Mevdûdî ise bu âyetin tefsirinde, Yahudi ve Hristiyanlar Hz. İbrahim'in Kâbe'yi, Hz. Süleyman'ın Mescid-i Aksa'yı inşasından 1300 yıl önce yaptığını bildiklerini, bu nedenle hiç zorlanmadan Kâbe'yi kible olarak kabul etmeleri gerektiğini söylemektedir. Buna göre müfessir, âyetteki onu zamirinden kastedileni daha sınırlı olarak anlamış ve bu zamiri Kâbe'nin daha üstün bir konumda oluşunun bilgisi olarak açıklamıştır.⁸⁰⁰

⁷⁹⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/141.

⁷⁹⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/98.

⁷⁹⁷ “... الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ...” (Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar...)

⁷⁹⁸ el-Bakara 2/144.

⁷⁹⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/206.

⁸⁰⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/127.

Yine müfessirler Nisâ sûresi 159. âyette geçen⁸⁰¹ “ موته (onun ölümü)” ifadesindeki zamirin kime ait olduğu konusunda klasik dönem müfessirlerinin benimsediği görüşleri nakletmiş ve bu görüşlerden birini tercih ederek âyete anlam vermişlerdir. Bu zamirin kime ait olduğundan hareketle âyete iki şekilde anlam verildiğinden bahseden Seyyid Kutub, ilk görüşe göre zamirin Hz. İsa’ya ait olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle âyetten, ehl-i kitabdan herkesin Hz. İsa vefat etmeden önce ona inanacakları anlamı çıkmaktadır. Müfessir bu anlamın, Hz. İsa’nın kıyamet öncesi tekrardan dünyaya ineceği görüşüne de uygun olduğunu söylemiştir. Diğer bir görüşe göre ise zamir ehl-i kitaba aittir. Yani âyetten, ehl-i kitabdan her bir kimsenin kendi ölümlerinden önce Hz. İsa’ya iman edecekleri anlamı çıkmaktadır. Müfessir ikinci görüşü benimsediğini ve Ubey b. Kâ’b’ın kıraatinde buradaki ifadenin “ موتهم (onların ölümü)” şeklinde yer almasının da bu görüşü desteklediğinden bahsetmektedir.⁸⁰² Seyyid Kutub gibi âyetin anlamı konusunda iki tür tefsirin bulunduğu bahseden Mevdûdî, hû zamirinin Hz. İsa’ya ait olduğundan bahseden görüşü mealine yansıtmakla birlikte birçok sahabe, tabiûn ve çağdaş müfessir tarafından benimsenen bu görüşlerin hangisinin daha doğru olduğunun yalnızca Allah tarafından bilinebileceğini söylemiştir.⁸⁰³

Bazen de müfessirler kıssalarda sadece ismi verilerek anlatılan önemli şahsiyetlerin kimliği hakkında rivayetlerden yola çıkarak açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu konuya Kehf sûresi 83. âyette⁸⁰⁴ geçen Zülkarneyn’in kimliğine dair yaptıkları açıklamalar örnek olarak verilebilir. Seyyid Kutub ilk olarak âyette Zülkarneyn’in şahsı, yaşadığı dönem ve mekân hakkında bilgi verilmemesinden yola çıkarak Kur’ân’da bu tür belirsiz ifadelerin sebebine değinmiştir. Kur’ân’da anlatılan kıssaların amacının tarihi tespit etmek olmadığından bahseden müfessir, çoğu zaman bu tür zaman ve mekân tespiti yapmadan da âyetin vermek istediği asıl amaç olan mesajın öğrenebileceğini söylemiştir. Tefsirin devamında Kutub, Zülkarneyn’in kimliği hakkında bazı tarihi verilere dayanarak ortaya atılan görüşlere değinmektedir. İlk görüşe göre Zülkarneyn tarih ilminde varlığından söz edilen Yunan Kralı

⁸⁰¹ “ وَأَنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنُوا بِهِ قَدْ قُتِلَ مَوْتَهُ...” (Ehl-i kitabdan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir...)”

⁸⁰² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, 3/129-130.

⁸⁰³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur’ân*, 1/431-432.

⁸⁰⁴ “ وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقُرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا...” (Sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: “Size onunla ilgili bir parça okuyacağım.”)”

İskender-i Zülkarneyn'dir. Ancak müfessir adı geçen kişinin bir putperes olmasından dolayı bu görüşün Kur'ân'a uygun düşmediğini söylemiştir. Astronomi bilgini Ebu'r-Reyhân el-Bîrûnî'ye ait olan diğer bir görüş ise Zülkarneyn'in Himyer kralı Ebubekir b. İfrikaş olduğu, hatta Himyer krallarının isimlerinin başlarındaki “zi” eki ile anılmalarının da bunu desteklediği ifade edilmiştir. Seyyid Kutub ikinci görüşün doğru olabileceği ancak tarih ilminin doğuşunun henüz yeni olmasından dolayı bu tür bilgilerin tam olarak bilinmesinin mümkün olmadığına vurgu yapmıştır.⁸⁰⁵

Mevdûdî ise Zülkarneyn'in Kur'ân'da yer alan özellikleri ışığında ifade edilen görüşleri değerlendirmiştir. Seyyid Kutub gibi o da, İskender'in Zülkarneyn'in özelliklerine uymadığını söylemekle birlikte, Zülkarneyn'in eski İran Kısrası Haris (Hüsrev) olabileceğinden bahseden görüşe daha yakın olduğunu ifade etmiştir. Müfessir, Yahudilerin Zülkarneyn'i öncesinde bildiklerini çünkü müşriklere Hz. Peygambere Zülkarneyn hakkında bir soru sormaları konusunda teklifte bulduklarını söylemekte, bu nedenle onun kimliğinin öğrenilmesi için Yahudi kaynaklarına başvurmasının gerekli olduğuna değinmektedir. Mevdûdî bu şekilde Kitab-ı Mukaddes'teki İran Kısrası Haris'in özellikleri ile Kur'ân'daki verileri karşılaştırmakta ve Kur'ân'da ifade edilen Zülkarneyn'in özelliklerine İran Kısrası Haris'ten daha uygun kimsenin olmadığı sonucuna varmaktadır. Ancak müfessir kesin bir sonuca varmak için daha fazla veriye ihtiyaç olduğunu da eklemektedir.⁸⁰⁶

Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen bazı olaylar o dönemi müşahade edemeyen sonraki nesiller için müphem olabilmektedir. Müfessirler de kimi zaman bu tür olaylara dair mübhem sayılan ifadeleri açıklamışlardır. Seyyid Kutub Meryem sûresi 77. âyetin⁸⁰⁷ tefsirini yaparken âyetin sebep-i nüzûlüne dair rivayetten hareketle aslında âyette kastedilen kişinin Âs b. Vâil olduğundan da bahsetmiş olmaktadır. Mevdûdî ise bu âyette her müşriğin sahip olduğu bir özellikten bahsedildiğini dolayısıyla belirli bir kişinin kastedilmediğini söylemiştir.⁸⁰⁸ Yine Müfessirler Zuhur sûresi 31. âyette⁸⁰⁹ geçen “iki şehirden” ifadesinde hangi şehirlerin kastedildiğinden bahsetmektedir. Seyyid Kutub belirli bir rivayetten

⁸⁰⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 7/129-130.

⁸⁰⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/153, 191-192.

⁸⁰⁷ “ أَقْرَأْتِ الَّذِي كَفَرَ بآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ” (Âyetlerimizi inkâr eden ve “Mutlaka bana mal ve evlât verilecektir” diyen adamı gördün mü?)”

⁸⁰⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 7/182-183; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/231.

⁸⁰⁹ “ وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِّنَ الْغُرَبَاءِ عَظِيمٍ ” (“Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!” diye de eklediler.)”

bahsetmeden o dönemde Hz. Peygamber'e "Bu Kur'an, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya" şeklinde ifadeler kullanıldığı bu iki şehirden de Mekke ve Tâif'in kastedildiğini ifade etmektedir. Mevdûdî de aynı şekilde iki şehrin Mekke ve Tâif olduğunu söylemekle birlikte âyette geçen "büyük bir kişi" den kimlerin kastedildiğinden de bahsetmiştir. Her iki müfessir de bu bilgileri senetli veya kaynaklı bir rivayet nakletmeden vermişlerdir.⁸¹⁰

Her mübhem ifadeyi açıklamak gibi bir gayret içerisinde bulunmayan müfessirler, açıklama gereği duydukları müphemlerde ise ilk olarak sahabeden gelen rivayetleri kaynak olarak kullanmışlardır.⁸¹¹ Bunun dışında Mevdûdî bazı tarihi verilere ve ehl-i kitap kaynaklarına da başvurmak suretiyle açıklamalarda bulunmuştur. Ancak bu verileri hemen almak yerine Kur'an'ın verileri ile karşılaştırmıştır.⁸¹² Onun aksine Seyyid Kutub ehl-i kitap kaynaklarının değiştirilmiş olduğu ve tarih ilminin doğuşunun çok yakın bir zamana denk geldiği gibi sebeplerden dolayı kıssalardaki mübhem kısımlar hakkında yalnızca Kur'an'ın güvenilir bir bilgi kaynağı olduğuna dikkat çekmektedir.⁸¹³ Aynı zamanda her iki müfessir de âyetlerde ve sahih hadislerde bir bilgi bulunmayan mübhem olaylar hakkında yapılacak araştırmaların yersiz oluşundan bahsetmektedir. Bu çerçevede Kur'an kıssalarında anlatılmayan kişi, zaman veya mekân bilgisi yerine verilmek istenen mesaja odaklanmak gerektiğini, eğer bu müphem bilgilerin bir faydası olsaydı Kur'an'ın mutlaka bundan bahsedeceğini ifade etmişlerdir.⁸¹⁴

3.7. Garîbu'l-Kur'an

Kur'an, ilk muhataplarının dili olan Arapça ile onlara hitap etmiştir. Her millet gibi Arapların da başka milletlerle etkileşimi sonucu dile giren yabancı kelimeler zamanla benimsenerek kullanılmışlardır. Bu durum Kur'an'ın içerisinde de yaygın olarak bilinmeyen bazı yabancı kelimelerin var olmasına sebep olmuştur. Garîbu'l-Kur'an ilmi kapsamında müfessirler tarafından Kur'an'da yabancı kelimelerin olup olmadığı tartışılmış, bununla birlikte yaygın olarak bilinmemeleri sebebiyle garîb olarak nitelendirilen kelimeler açıklanmaya çalışılmıştır. Seyyid Kutub ve Mevdûdî de tefsirlerinde garîbu'l-Kur'an kapsamında bir takım açıklamalar yapmışlardır.

⁸¹⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 9/122; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 5/272.

⁸¹¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 1/141; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 1/98.

⁸¹² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 3/191-192.

⁸¹³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 7/130.

⁸¹⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 1/477, 7/101; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 1/206, 3/165.

Müfessirler tarafından garîbu'l-Kur'ân kapsamında tartışılan konulardan biri Kur'ân'da yabancı bir kelimenin var olup olmadığıdır. Kur'ân, kendisinin Arapça bir kitap oluşunu açıkça ifade etmiştir. Bununla birlikte canlı bir yapıya sahip olan dil, her zaman değişme özelliği göstermiş ve başka milletlerle etkileşim sonucu yeni kelimelerin bünyesine girmesi kaçınılmaz olmuştur. Dile giren yeni kelimelerde zamanla Arapçalaştırılarak dilin bünyesine kabul edilmiştir. Özellikle Arap dili çok geniş bir kelime haznesine sahip olduğu için bazı kelimelerin herkes tarafından bilinmemesi normaldir. Bu durum Kur'ân'ın ilk muhataplarının anlayacağı şekilde Arapça olarak indirildiğinden bahseden âyetlere⁸¹⁵ aykırı değildir. Seyyid Kutub bu âyetleri açıklarken Kur'ân'ın, ilk muhataplarının anlayacağı şekilde onların kullandıkları Arap harfleri ile indirildiğini eğer Fussilet sûresi 44. âyette⁸¹⁶ bahsedildiği üzere Kur'ân yabancı bir dille indirilseydi yine müşrikler tarafından “Arapça olarak indirilmesi gerekmez miydi?” şeklinde itirazda bulunulacağını dile getirmektedir.⁸¹⁷ Mevdûdî ise Seyyid Kutub'a ek olarak Kur'ân'ın dilinin Arap olmadığı halde arapça bilen kimseler tarafında kolayca anlayabileceği apaçık bir Arapça olduğuna vurgu yapmaktadır.⁸¹⁸ Her iki müfessirin de, yaptıkları bu açıklamalar dışında garîbu'l-Kur'ân kapsamında Kur'ân'da Arapça dışında kelimelerin var veya yok olduğunu ifade eden herhangi bir açıklaması bulunmamaktadır.

Kur'ân'da garîb lafız olarak nitelendirilen bazı kelimeler bulunmaktadır. Her iki müfessirin de bu lafızlara verdikleri anlamları incelemek garîbu'l-Kur'ân'a dair görüşlerinin anlaşılması konusunda faydalı olacaktır. Seyyid Kutub Hâkka sûresi 10. âyette yer alan “رَابِيَةً” (râbiye) lafzının “gittikçe şiddetlenen” şeklinde bir anlama sahip olduğunu söylemiştir. Lafız Himyer lehçesinde Kutub'un ifade ettiği anlama yakın olarak “şiddetli” manasına gelmektedir.⁸¹⁹ Abese sûresi 31. âyette geçen “وَأَبًا” (ve ebben) lafzı için ise ilk olarak Nâziat sûresinde Hz. Ömer'den gelen rivayete dikkat çekmiştir. Rivayete göre Hz. Ömer, bu sûreyi okuduğunda kendi kendine “ebben”

⁸¹⁵ Yûsuf 12/1-2; eş-Şuarâ 26/193-195; Fussilet 41/44.

⁸¹⁶ “... وَأَبًا” (ve ebben) lafzının “şiddetli” manasına gelmektedir. (Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi?)”

⁸¹⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 7/632; 6/230; 9/40-41.

⁸¹⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2/441; 4/69; 5/200-201.

⁸¹⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/154.

lafzının ne olduğunu sormuş ancak sonrasında bunun işi yokuşa sürmek olduğunu, Kur'ân'da bir kelimenin kendisi için kapalı olmasının ona bir zararı olmayacağını söyleyerek davranışını kınamıştır. Müfessir, Hz. Ömer'in bu davranışının bir edeb göstergesi olduğunu ve bunun gibi bazı sözlerin özü itibariyle kapalı kalmasının hedeflendiğini söylemiştir. Müfessir bu nedenle bir sonraki sûre olan ve "ebben" kavramının yer aldığı Abese sûresinin tefsirinde "eb" sözcüğünün genel kanâate göre "hayvanların yiyeceği" olduğunu ifade etmekle yetinmiştir.⁸²⁰

Mevdûdî ise garîb olarak değerlendirilen "ebben" lafzına tefsirinin meal kısmında "otlaklar" şeklinde anlam vermiş ancak ayrı bir açıklamada bulunmamıştır.⁸²¹ Müfessir Zâriyat sûresi 7. âyette geçen "الْحُبُوكِ" (el-hubuk) lafzını ise Cürhüm lehçesindeki manasına uygun olarak "yollar" anlamına geldiğini belirtmiştir.⁸²² Yine Sâd sûresi 57. âyette geçen "عَسَّاقٌ" (gassak) lafzının "irin, cerahat, kan ve gözyaşı" anlamlarına geldiğini, aynı zamanda "çok soğuk ve tiksindirici kokan nesnelere" için de aynı ifadenin kullanıldığını söylemiştir. Aslı Türkçe olan bu kelime Mevdûdî'nin de verdiği anlama yakın olarak "kirli soğuk su" manasına gelmektedir.⁸²³ Bu lafızların dışında her iki müfessirin yine garîb lafız olarak nitelendirmemekle birlikte, anlamına dair açıklama yaptığı başka lafızlar da bulunmaktadır.

Her iki müfessirinde bu lafızlara anlam verirken klasik tefsirlerin verdiği manalara paralel ilerlediği görülmektedir. Aynı zamanda tefsirlerini toplumun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak kaleme almış olmaları, klasik tefsirlerde yer alan garîbu'l-Kur'ân konularına fazla yer vermemelerine sebep olmuştur. Zaten Seyyid Kutub bazı kavramların özü itibariyle kapalı kalması gerektiği kanâatindedir.⁸²⁴

3.8. el-Vücûh ve'n-Nezâir

Kur'ân'ın anlaşılması konusunda önemli rolü olan ilimlerden biri de el-vücûh ve'n-nezâir ilmidir. Zengin kelime hazinesine sahip olan Arap dilinde, bazen bir kelime birçok anlama gelebilmektedir. Arap edebiyatının en mükemmel örneği olan

⁸²⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/346-347, 377.

⁸²¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7/44.

⁸²² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 5/498.

⁸²³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 5/85.

⁸²⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/346-347, 377.

Kur'ân'ı Kerîm'de de bir kelimenin birçok manaya karşılık geldiği görülmüş, bazı kimseler tarafından bu durum Kur'ân'ın müciz bir kitap oluşunun alâmeti olarak anlaşılmıştır.⁸²⁵ el-Vücuḥ ve'n-nezâir ilmi ise Kur'ân'ın bu tür çok anlamlı kelimeleriyle ilgilenerek Kur'ân âyetlerin doğru şekilde tefsir edilmesine yardımcı olmaktadır. Çünkü bu çok anlamlı kelimeler bazen farklı âyetlerde aynı anlamı tekrar etmektedir. Bu nedenle farklı anlamlara gelme ihtimali olan yani birçok vechi bulunan kelimeleri âyetin bağlamına uygun vechiyle anlamlandırmak gerekmektedir.

Seyyid Kutub ve Mevdûdî vücuḥ ve nezâirin tanımına veya ilmin mahiyetine dair tefsirlerinde herhangi bir açıklamada bulunmamışlardır. Bununla birlikte Mevdûdî tefsirinin giriş kısmında vücuḥ ve nezâir kavramını kullanmadan Kur'ân'da birçok kelimenin farklı yerlerde farklı anlamlara gelebileceğini kelimenin yer aldığı her yerde aynı anlamı vermenin âyetin anlatmak istediğini tam olarak ortaya koyamayacağını ifade etmiştir. Müfessir bu çok anlamlı kelimelere örnek olarak da “küfr” kelimesini vermiştir. Mevdûdî küfr kelimesinin inkâr, nankörlük, görünürde inançlı olup içten inanmamak, İslâm'ın bir ilkesini inkâr etmek veya itikadi olarak inanıp pratikte inancını uygulamamak gibi çeşitli anlamlara geldiğini söylemiştir. Görüldüğü üzere müfessir ismen zikretmese de Kur'ân'ın vücuḥundan bahsetmektedir.⁸²⁶ Ancak iki müfessir de nezâir için bu türden bir açıklama yapmamışlardır.

Müfessirler çalışmanın ilk bölümünde zikredildiği üzere nezâiri anlam birliği olarak tanımlayan ikinci tanıma uygun olarak bir kelimenin âyetteki anlamının başka âyetlerde de tekrar ettiğine yani âyetin nâzirene işaret edecek ifadeler kullanmamışlardır. Yine nezâiri eşanlamlılık olarak tanımlayan üçüncü tanıma örnek olarak gösterilen kelimelerin yer aldığı âyetlerde de bu tanıma destekler açıklamalar yapmamışlardır.⁸²⁷ Seyyid Kutub'un tefsiri üzerine 2016 yılında Zübeyir Karataş tarafından *Seyyid Kutub'un Fî Zilâli'l-Kur'ân Tefsirinde Takip Ettiği Metod* adıyla yazılan yüksek lisans tezinde müfessirin sanki yaygınlık kazanan üçüncü tanıma benimsediği düşünülerek nâr, sâkar, cahîm ve haviye gibi kelimeler nezâir örneği

⁸²⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 81; Süyûtî, *el-İtkân*, 301.

⁸²⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/11.

⁸²⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/274, 543-544, 563; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 6/517; 7/214-215, 234.

olarak gösterilmiştir.⁸²⁸ Ancak Kutub bu âyetlerde, cehennem için kullanılan diğer kelimelerin yer aldığı âyetlere atıfta dahi bulunmamıştır.⁸²⁹

Müfessirlerin vücûh ve nezâire örnek olarak zikredilen âyetlerin tefsirinde özellikle nezâiri nasıl tanımladıklarının anlaşılmasını sağlayacak ifadeler kullanmamaları, onların bu konudaki kanâatlerinin belirlenmesini mümkün kılmamaktadır. Bu nedenle her iki müfessirin de ilgili âyetlerin tefsirinde yalnızca kelimelerin çok anlamlı oluşuna yani vücûha değinip değinmedikleri ve bu kelimeleri hangi anlamda anladıkları üzerinde durulmuştur.

Ümmet kelimesi vücûh kapsamında değerlendirilen yani birçok anlama sahip olan kelimelerden biridir. Mukâtil b. Süleyman bu kelimenin insan topluluğu, millet (din), seneler, kavim, hayırda öncü olan (önder, lider), kendilerine peygamber gelen kimseler, Hz. Peygambere iman edenler, Hz. Peygamberi inkâr edenler ve yaratılmışlar olarak dokuz vechinin olduğunu beyan etmiştir.⁸³⁰ Müfessirlerde kelimenin bu çok anlamlılığının farkında olan bir bilinçle kelimenin yer aldığı âyetleri tefsir etmişlerdir. Ancak müfessirler ilgili âyetlerde kelimenin bahsedilen bütün vecihlerine değinmemişlerdir.

Kelimenin ilk vechi “millet (din)” anlamıdır. Bu anlama örnek olarak verilen âyetlerden biri Bakara sûresi 213. âyettir.⁸³¹ Seyyid Kutub bu âyetteki ümmet kelimesini kaynakların aksine “topluluk” olarak açıklamıştır. Müfessir burada belki de Hz. Âdem ve Havva’dan gelen insan topluluğuna, bu toplumun inanç konusunda farklılaşmaların daha başlamadığı ilk haline işaret edildiğini söylemiştir. Sonrasında düşünce farklılıkları, değişik yaşam tarzları ve inanç sistemleri ortaya çıkmasıyla Allah, âyetin devamında bahsedildiği gibi⁸³² aradaki anlaşmazlığı düzeltmek için peygamberlerle birlikte kitap gönderdiğini ifade etmiştir. Müfessirin açıklamalarından anlaşıldığı üzere âyetteki ümmet kelimesiyle düşünce ve inanç gibi konularda ortak fikirlere sahip olan küçük bir topluluk kastedilmektedir.⁸³³ Ancak

⁸²⁸ Zübeyir Karataş, *Seyyid Kutub’un Fî Zilâli’l-Kur’ân Tefsirinde Takip Ettiği Metod* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 85.

⁸²⁹ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 10/274, 543-544, 563.

⁸³⁰ Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ve ’n-nezâir fi ’l-Kur’ân*, 53-56.

⁸³¹ “... كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً...” (İnsanlar bir tek ümmet idi...)

⁸³² “... بَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَيِّنِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُخَلِّمَ بِهِ النَّاسَ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ...” (Sonra Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberleri gönderdi; onlar aracılığı ile anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hüküm vermek için gerçeği içeren kitabı indirdi.)”

⁸³³ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 1/343.

Mukâtil b. Süleyman bu âyette ümmet kelimesinin millet (din) anlamına geldiğini söylemiştir.⁸³⁴ Müfessir bu anlamın yer aldığı ifade edildiği Yûnus sûresi 19. âyette⁸³⁵ ise ümmet kelimesini millet (din) olarak anlamıştır. Buna göre insanların tek bir ümmet olduğunu ifade eden âyette, öncesinde herkesin tevhid üzere olduğu ancak sonrasında ayrılığın meydana geldiğinden bahsedilmektedir.⁸³⁶

Mevdûdî ise Bakara sûresi 213. âyetteki ümmet kelimesini Mukâtil b. Süleyman'ın ifade ettiği gibi “din” olarak açıklamıştır. Müfessir âyette bahsedilen müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderilen peygamberlerin kendi adları ile anılacak yeni bir din kurmak için gönderilmediklerini, aksine doğru yoldan sapanları insanlığın ilk ve gerçek dinine döndürmek yani Allah'ın hidayeti üzerine kurulan tek ümmet haline döndürmek için geldiklerinden bahsetmiştir. Görüldüğü üzere müfessir buradaki ümmet kelimesinden tek dinin yani İslâm'ın kastedildiği görüşündedir.⁸³⁷

Kelimenin müfessirler tarafından dile getirilen diğer vechi ise “sene/süre” anlamıdır. Bu anlamın yer aldığı âyetlerden biri Hûd 8. âyettir.⁸³⁸ Her iki müfessir de âyetteki ümmet kelimesini “süre” anlamına uygun olarak açıklamışlardır. Seyyid Kutub âyetin söz edildiği üzere inkârcıların, azabları bir süre ertelendiğinde neden ertelendiğini sormak gibi alaycı tavırlarda bulduklarından bahsettiğini söylemiştir. Mevdûdî ise kâfirlerin içinde buldukları hayattan dolayı kendilerine asla azabın gelmeyeceğini düşündüklerinden bahsetmektedir. Bu nedenle kendilerine gelecek bir azabtan bahsedildiği ancak kendi yollarını çizmeleri için de belli bir süre verilerek azabın ertelendiğinden bahseder. Dolayısıyla her iki müfessirin de âyetteki ümmet kelimesini “süre” anlamı doğrultusunda açıklamış oldukları görülmektedir.⁸³⁹

Ümmet kelimesinin “hayırda önder olan” anlamına da Nahl sûresi 120. âyet kapsamında değinilmektedir. Seyyid Kutub, “Şüphesiz İbrahim bir ümmet idi.” şeklinde âyette yer alan ümmet kelimesinin, iki ayrı anlama sahip olabileceğinden bahsetmiştir. Buna göre âyetten, Hz. İbrahim'in iyilik, itaat gibi güzel özelliklerinden dolayı bir ümmete yani bir topluluğa denk olabileceği anlamının çıkarılabileceğini

⁸³⁴ Mukatil b. Süleyman, *el-Vüçûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'ân*, 53-54.

⁸³⁵ “ وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا ” (İnsanlar tek bir ümmetti, sonra görüş ayrılığına düştüler.)”

⁸³⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 5/491.

⁸³⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/167.

⁸³⁸ “ وَلَئِن أَخَّرْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ لَّيَقُولُنَّ مَا يَحْسِبُنَا ” (Andolsun, eğer biz onlardan azabı belirli bir süreye kadar erteleysek mutlaka, “Onu engelleyen nedir?” derler.)”

⁸³⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6/43-44; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2/378.

söylemiştir. Âyetteki ümmet kelimesinden çıkarılabilecek ikinci anlam ise iyilik konusunda kendisine uyulan bir önder olduğu anlamıdır. Mevdûdî ise âyeti Seyyid Kutub'un zikrettiği ilk anlama göre açıklamıştır. Müfessir Hz. İbrahim'in, o dönemde normalde bir topluluğun üstlendiği İslâm sancağını taşıma görevini tek başına üstlendiği için başlı başına bir topluluk olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴⁰

Müfessirler çok anlam ifade eden kelimeleri açıklarken Hz. Peygamber'in tefsirinden de yararlanmışlardır. Vücûh kapsamında değerlendirilen “zulüm” kavramı hakkındaki ifadeleri buna örnektir. Bu doğrultuda her iki müfessir Enâm sûresi 82. âyetteki⁸⁴¹ zulüm kelimesini “şirk” anlamına geldiğini söylemişlerdir. Mevdûdî ayrıca Hz. Peygamber'in bu konudaki hadisini⁸⁴² de nakletmiştir.⁸⁴³

Bunun dışında müfessirler âyet, hüda ve tağut gibi vücûh ve nezâir kapsamında değerlendirilen birçok kelimenin de çok anlamlılıklarından söz etmişlerdir. Çeşitli âyetlerde geçen bu kelimeleri âyetin bağlamı, literatürde verilen mana ve Hz. Peygamberin hadisleri doğrultusunda anlamlandırmışlardır.⁸⁴⁴

Görüldüğü üzere müfessirler el-vücûh ve'n-nezâire konu olan âyetlerde kelimelerin çok anlamlı oluşunu göz önünde bulunduran açıklamalar yapmışlardır. Çeşitli âyetlerde kelimeye anlam verirken genelde el-vücûh ve'n-nezâir literatürü ve Hz. Peygamberin hadisine uygun hareket etmişlerdir. Yine kendi görüşleri doğrultusunda açıklamalarda buldukları da görülmüştür. Aynı zamanda müfessirlerin nezâire dair yapılan üç tanımını da destekleyecek herhangi bir ifadede bulunmayışları bu konuda sahip oldukları görüşün tespit edilmesini mümkün kılmamıştır.

⁸⁴⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6/583; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/69.

⁸⁴¹ “الَّذِينَ آمَنُوا وَهُمْ لَا يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ هُمُ الْأَمْرُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ” (İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarıdır ve onlar doğru yolu bulanlardır.)”

⁸⁴² “Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre: ‘İman edipte imanlarına zulüm bulaştırmayanlar...’ (el-En'âm 6/82) âyeti nâzil olduğunda Resulullâh'ın sahabeleri karamsarlığa kapılarak: ‘Hangimiz zulüm yapmaz ki?’ dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: ‘O sizin zannettiğiniz gibi değildir, Lokman'ın oğluna dediği gibidir.’ diyerek ‘Lokmân oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır.’ (Lokmân 31/13) âyetini okudu.” Müslim, “İmân”, 124.

⁸⁴³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 4/89; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/571.

⁸⁴⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/52-53, 465, 467; 2/110, 507, 550; 4/219; 6/530; 7/159, 182 621; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/50, 202, 270, 367, 381, 617; 3/25, 215, 231; 4/51.

3.9. Aksâmu'l-Kur'ân

Kur'ân ilk muhataplarının hitap usûlüne uygun olarak, mesajını iletirken dikkat çekmek, konunun veya üstüne yemin edilen şeyin önemini vurgulamak ya da tekit gibi amaçlarla çoğunluğu sûre başlarında olmak üzere birçok yerde yemin kullanmıştır. Birçok müfessir tarafından Kur'ân'da var oluşunun sebebi, amacı ya da üzerine yemin edilen şeyler bakımından tahlile tabî tutulan Kur'ân'ın yeminleri Seyyid Kutub ve Mevdûdî tarafından da tefsirlerinde dikkat çektikleri konulardan biri olmuştur.

Müfessirler genelde kase ile başlayan sûrelerde Kur'ân'daki yeminlere dair açıklamalar yapmışlardır. Çeşitli varlıklara yemin ederek başlayan sûrelerden biri olan Kalem sûresinde Nûn, kalem ve yazıya yemin edilmektedir.⁸⁴⁵ Seyyid Kutub sûrenin ilk âyetini tefsir ederken burada yer alan yeminlere, üzerlerine yemin edilen varlıkların önemine ve kullanılan yeminin amacına dikkat çekmiştir. Müfessir âyette bu üç şeye yemin edilmesinin, onların değerini artırdığından bahsettikten sonra buradaki yeminin amacını, öğrenmeye değer vermeyen bir toplumun dikkatini okuma yazma ile ilişkili olan bu üç unsur üzerine çekmek olarak açıklamaktadır. Kutub, bu varlıklar üzerine yapılan tekit ve teşvikin aslında Allah'ın bu ümmet için düşündüğü büyük planın ilk aşaması olduğunu söylemiştir. Müfessir bu büyük planı ise Allah'ın ortaya koyduğu inanç sistemini ve ona dayanan hayat nizamını bütün bir dünyaya yaymak olarak açıklamakta ve yazının da Allah tarafından bu ümmete verilen önderlik görevini yerine getirmede temel unsur olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca müfessir âyetin bir sonraki “Sen –Rabbinin lutfu sayesinde- asla deli değilsin.”⁸⁴⁶ âyeti ile de ilişki kurarak müşriklerin Hz. Peygambere attığı iftiranın gerçek olmadığını yemin ile vurgulandığından bahsetmektedir.⁸⁴⁷

Mevdûdî ise Kalem sûresi 1. âyetin tefsirinde ilk olarak üzerlerine yemin edilen kalem ve yazının mahiyetine değinmektedir. Müfessir, Mücahid'den (öl. 103/721) naklettiği üzere buradaki kalemin herhangi bir kalem olmayıp kendisiyle Kur'ân'ın (vahiy kâtipleri tarafından) yazıldığı kalem olduğu, bu doğrultuda da yazıdan kastedilenin Kur'ân olduğunu söylemiştir. Sonrasında Mevdûdî Seyyid Kutub gibi bu yeminin Hz. Peygamberin deli olmadığını kanıtladığından bahsetmektedir. Çünkü

⁸⁴⁵ “ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ” (Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun.)”

⁸⁴⁶ el-Kalem 68/2.

⁸⁴⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/120-121.

müşrikler, Hz. Peygamberi vahiy gelmeden önce onu Mekke'deki en faziletli insan olarak görürken Kur'ân'ın vahyinden sonra onun için deli ithamında bulunmuşlardır. Müfessir bunun sebebinin aslında vahiy olduğunu bu nedenle bu iddiaları en iyi şekilde Kur'ân'ın reddeceğinden bahsetmektedir. Yani müfessir, bu yemin ile Hz. Peygamberin deli olmayıp Allah'ın vahyi, yani Kur'ân ile nimetlendirildiğinin vurgulandığından bahsetmektedir.⁸⁴⁸ Görüldüğü üzere her iki müfessir de yapılan yemin ile bir sonraki âyet arasındaki ilişkiden bahsederek yeminin, sûrede yer alma amacını ortaya koymuşlardır.

İlk üç âyetinde “burçlara dolu göğe, vaad edilmiş güne, tanıklık edene ve edilene” yemin edilen⁸⁴⁹ Buruç sûresi de yemin ile başlayan sûrelerdendir. Seyyid Kutub ilk olarak âyetlerde üzerlerine yemin edilen unsurların mahiyetleri hakkında açıklamalar yapmaktadır. Âyette yer alan burçlardan, yıldızların ya da bu yıldızların gökyüzünde izledikleri yörüngelerin kastedildiğini söylemiştir. Vaad edilmiş günü ise yeryüzünün ve ondaki her şeyin hesabının dürüleceği yani kıyamet günü olarak ifade eden müfessir, tanıklık edene ve edilene ifadesini de kıyamet gününde her şeyin gözler önüne serileceği ve herkesin buna tanık olacağını söyleyerek açıklamıştır. Kutub genelde sûre başlangıçlarının, sûrenin içerisinde işlenen konuyla uyumlu bir atmosfer oluşturduğundan bahsetmektedir.⁸⁵⁰ Buruc sûresini tefsir ederken de bu konuya değinmiştir. Müfessir sûrede anlatılan uhdud olayının⁸⁵¹ büyüklüğüne ve dehşetine dikkat çekmek ve ona uygun atmosferi sûrenin başında hazırlamak için burçlarla dolu geniş gökyüzüne, vaad edilmiş güne, tanıklık edene ve edilene yemin edildiğini söylemektedir.⁸⁵²

Mevdûdî de yine Seyyid Kutub gibi ilk olarak Buruc sûresinde üzerine yemin edilenlerin mahiyetine değinmektedir. Mevdûdî âyette geçen burçların iki şekilde anlaşıldığından bahsetmektedir. Eski astrologlardan etkilenen bazı müfessirlere göre âyete yer alan ifadede 12 burç kastedilmektedir. İbn Abbâs (öl. 68/688), Mücahid (öl. 103/721) ve Katade (öl. 117/735) gibi önemli bazı müfessirlere göre de burçlar

⁸⁴⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 6/431.

⁸⁴⁹ “وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ” (Vaad edilmiş güne)”, “وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ” (Andolsun burçlarla dolu göğe)”, “وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ” (Tanıklık edene ve edilene)”.

⁸⁵⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/315-316.

⁸⁵¹ İslâmiyet'ten önceki bir devirde müminlerin dinlerinden dönmeleri için ateş dolu hendeklerde yakılıp işkence edildiklerinden bahseden olaya verilen isimdir. Daha geniş bilgi için bk: Burûc 85/4-10; Muhammed Eroğlu, “Ashâbü'l-Uhdûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/471.

⁸⁵² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/428.

gökyüzündeki yıldızlar ve gezegenlerdir. Vaad edilmiş günün kıyamet günü olduğunu söyleyen Mevdûdî, tanıklık eden ve edilen ifadesi konusunda birçok görüş olduğunu ifade etmiştir. Yalnızca kendi benimsediği görüşü nakleden müfessir, âyetteki tanıklık eden ve edilen ifadesinden, kıyamet gününde hazır bulunanların ve o gün görülecek dehşetli manzaraların kastedildiğini söylemiştir. Sonrasında müfessir sûrede anlatılan uhdud olayı ile sûrenin ilk âyetlerinde üzerine yemin edilenler arasında ilişki kurmaktadır. Ona göre önce gökyüzüne yemin edilerek Allah'ın kudreti vurgulanmakta ve insanın ondan kaçamayacağı ifade edilmektedir. İkinci yemin ile dünyada zulmedenlere kıyamet gününün uzak olmadığı söylenmektedir. Üçüncü yemin ile de mü'minleri ateş çukurlarına attıktan sonra seyredip eğlenenlere kıyamet günü kendilerinin herkes tarafından seyredilip eğlenilecekleri anlatılmaktadır.⁸⁵³

Başında çeşitli mahlûkata yemin edilen bir diğer sûre de “göğe ve Târik'a”⁸⁵⁴ yemin ederek başlayan Târik sûresidir. Seyyid Kutub ilk olarak sûrede bulunan yemin ifadesi hakkında açıklamalar yapmaktadır. Burada söz edilen Târik'in bir sonraki âyette “karanlığı delen yıldız” olduğundan bahsedildiğine dikkat çekerek, bu tanımın bütün yıldızlar için geçerli olduğu ve Târik'i herhangi bir yıldızla sınırlandırmaya gerek olmadığını söylemiştir. Ardından müfessir, bu yemin ifadeleri ile dördüncü âyette geçen “Hiç kimse yoktur ki, başında bir gözetleyeni bulunmasın.” ifadesi arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Sûrenin 4. âyetinde ifade edildiği üzere her insanın başında Allah tarafından yerleştirilen bir gözetleyici bulunmaktadır. Bu gözetleyenlerin tıpkı göğün karanlığını, ışıyla yarıp geçen yıldızlar gibi her perdeyi yırtıp her gizli şeye nüfuz ettiklerini söyleyen müfessir, böylece âyetlerden dünyanın bir düzen içerisinde olduğunun kimsenin başıboş dolaşmadığını anlaşıldığını da eklemektedir.⁸⁵⁵ Mevdûdî de yine Seyyid Kutub gibi yemin ifadeleri ile 4. âyet arasında ilişki kurmuş ancak ondan farklı olarak insanları gözetleyenlerden maksatın bizzat Allah'ın kendi zâtı olduğunu söylemiştir. Yani âyette herşeyin Allah'ın kontrolü altında olduğu ve tüm yaratılmışların onun lütfu sayesinde hayatını sürdüğü ifade edilmiştir. Müfessire göre 4. âyette ifade edilen bu gerçek 1. âyette yer alan yemin ifadeleri ile teyit edilmektedir. Mevdûdî sûrede

⁸⁵³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 7/81-82.

⁸⁵⁴ “وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ” (Andolsun gökyüzüne ve gece çakıp görünenene!)”

⁸⁵⁵ Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, 10/435.

yıldızlara yemin edilmesinin sebebini insanların dikkatini göğe çekmek olarak açıklamaktadır. Böylece kendi yörüngesi üzerinde giden yıldızların, gökyüzündeki düzene ve bu doğrultuda bir yaratıcının varlığına işaret edeceklerinden bahsetmektedir.⁸⁵⁶

Yemin ifadesi ile başlayan diğer bir sûre ise “şafak vaktine, on geceye, çifte ve teke ve geçip gitmekte olan geceye”⁸⁵⁷ yemin edilen Fecr sûresidir. Müfessirler ilk olarak sûrede üzerilerine yemin edilen şeylerin mahiyetinden bahsetmektedir. Seyyid Kutub öncelikle âyette geçen “on gece” ifadesi üzerinde durmaktadır. Kur’ân’ın bu on gecenin mahiyetini açıklamadığından bahseden müfessir, Zilhiccenin, Muharrem’in veya Ramazan ayının 10’u olduğunu söyleyen rivayetler olduğunu ancak bunun yalnızca Allah tarafından bilineceğini ve böylesinin daha anlamlı olduğunu söylemiştir. Onun aksine Mevdûdî bu on geceden; otuz geceden oluşan bir ayın her on gecesinin kastedildiğini söylemiştir. Yine her iki müfessir üzerine yemin edilen çift ve tekin ne olduğuna dair de farklı görüşlere sahiplerdir. Seyyid Kutub, bu ifadeden önce üzerine yemin edilen tan yerinin namazı çağrıştırdığını, bu nedenle Tirmizî’nin “namazın çift ve tek olanları da vardır” şeklinde rivayet ettiği hadise dayanarak da çift ve tek ifadesinden namaz ibadetinin kastedildiğini söylemiştir. Mevdûdî ise bu konuda Seyyid Kutub’dan çok daha farklı bir yorumda bulunarak, çift ve tekin, sûrenin konusuyla ilgili olarak ayın bir, iki ve üç şeklinde devam eden tarihleri olduğunu söylemiştir.

Müfessirler Fecr sûresinde üzerine yemin edilenlerin mahiyetine dair açıklamalar yaptıktan sonra yemin ifadesinin bu sûrede bulunmasının sebebini ortaya koyacak bazı açıklamalar yapmışlardır. Seyyid Kutub burada yer alan yemin ifadeleri ile sûrenin devamında anlatılan sapkınların ve bozguncuların mutlaka yakalanacağını vurgulandığını ve bu konuyu pekiştirmek için de burada yemin ifadelerinin kullanıldığını söylemiştir. Mevdûdî de benzer ifadeler kullanarak sûredeki yemin ile Hz. Peygamberin haber verdiği cezanın mutlaka gerçekleşeceğini anlatıldığını, aynı zamanda kâinatın nizamına da dikkat çekilerek Allah’ın hâkimiyetinin vurgulandığını söylemiştir.⁸⁵⁸

⁸⁵⁶ Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’ân*, 7/90.

⁸⁵⁷ “ وَالْفَجْرِ (Yemin olsun şafak vaktine)”, “ وَآيَاتِ عَشِيرٍ (On geceye)”, “ وَالشُّمُوعِ وَالْوَتْرِ (Çift olana ve tek olana)”, “ وَالْأَيْلِ إِذَا يَمْتَرُ (Geçip gitmekte olan geceye).”

⁸⁵⁸ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 10/470; Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’ân*, 7/113-114.

Müfessirlerin yemin bulunan âyetlere ilişkin tespitlerinde kullandıkları ifadelerinden her bir yeminin bulunduğu sûreye kattığı anlam zenginliği daha da açık bir şekilde görülmektedir. Aynı zamanda her yemin sûrenin devamında gelen âyetle bir ilişki içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sûrede verilen mesajı uygun olarak çeşitli amaçları içinde barındırdığı görülmektedir. Her iki müfessir de açıklamalarını bu duruma uygun olarak yapmış ve Aksâmu'l-Kur'ân konusunda neredeyse aynı doğrultuda yorumlarda bulunmuşlardır.

Her iki müfessirin yemin yer alan âyetlerde yaptıkları açıklamalardan Kur'ân'da yeminlerin bulunma sebepleri de anlaşılmaktadır. Seyyid Kutub, yeminlerin bir durumun doğru veya yanlış olduğunu ortaya koymak/sözü pekiştirmek, üzerilerine yemin edilen şeyin değerini artırmak ve Hz. Peygamber'in sözünü ispatlamak gibi sebeplerle Kur'ân'da yer aldığını söylerken Mevdûdî, muhatabın dikkatini yemin edilen şeye çekmek ve Hz. Peygamber'in sözünü ispatlamak gibi iki nedenden bahsetmiştir.⁸⁵⁹

3.10. Kur'ân'ın Hitapları

Kıyamete kadar gelecek bütün toplumlar için hidayet rehberi olan Kur'ân-ı Kerîm birçok farklı hitap şeklini de içinde barındırmaktadır. Sayısı konusunda bir birlik sağlanılamayan Kur'ân'ın hitapları, müfessirler tarafından önem verilip tefsirlerde işlenmiştir.⁸⁶⁰ Seyyid Kutub ve Mevdûdî tefsirlerinde Kur'ân'ın bu çeşitli hitaplarına dair bazı açıklamalarda bulunmuşlardır.

Sayısı bazı âlimler tarafından kırka kadar ulaştırılan Kur'ân'ın zengin hitap çeşitlerinin tamamına her iki tefsirde de yer verilmemiştir. Bu nedenle bu başlık altında müfessirler tarafından dikkat çekilen hitap çeşitleri ele alınmıştır. Bunlardan ilki hitabın umûmî olup kastedilenin hûsûsî olduğu hitap çeşididir. Kur'ân'da varlığı tartışmalı olan bu türe, Zerkeşî Bakara sûresi 13. âyeti⁸⁶¹ örnek olarak vermektedir.⁸⁶² Seyyid Kutub bu âyetin tefsirini yaparken âyette geçen “Diğer insanlar gibi siz de iman edin” ifadesinin “insanlar” sözcüğünü Zerkeşî'nin aksine umûmî olarak anlamıştır. Buna göre âyette münafıkların halk kitlelerine karşı

⁸⁵⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/571; 10/120-121, 315-316, 428, 435, 470; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 4/89; 6/431.7/81-82, 90, 113-114.

⁸⁶⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 455; Süyûtî, *el-İtkân*, 488.

⁸⁶¹ “وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ” (Onlara “Diğer insanlar gibi siz de iman edin” denildiğinde, “Akılsızların inandıkları gibi biz de inanalım mı?” derler.)

⁸⁶² Zerkeşî, *el-Burhân*, 456-457; Okumuş, “Ulûmu'l-Kur'ân, 395.

üstünlük taslamaları özelliğinden bahsedilmekte ve âyette geçen “insanlar” ifadesi ile de Hz. Peygamberin buyruklarını samimi olarak benimseyen Müslümanlar kastedilmektedir.⁸⁶³ Ancak Zerkeşî âyette geçen ifadenin Abdullah b. Selâm için söylendiğini belirtmektedir.⁸⁶⁴ Çünkü Abdullah b. Selâm Yahudi bir âlim iken sonradan İslâm’ı kabul edip meşhur bir sahâbî olmuştur.⁸⁶⁵ Mevdûdî ise Bakara sûresi 13. âyetin tefsirinde Seyyid Kutub ile benzer ifadeler kullanmıştır. Âyette geçen “Diğer insanlar gibi siz de iman edin” ifadesindeki insanlardan kastın, İslâm dairesine giren samimi Müslümanlar olduğunu ve münafıklara, onlar gibi samimi olarak iman etmeleri çağrısının yapıldığından bahsetmiştir.⁸⁶⁶ Görüldüğü üzere her iki müfessir de âyetteki umûmî hitâbı herhangi bir kimseye has kılacak yani hitabın husûsî olduğuna dair bir açıklamada bulunmamıştır.

Kur’ân’ın hitaplarının bir diğer türü olan hitabın husûsî olduğu ancak kastedilenin umûmî olduğu hitap çeşidine ise örnek olarak Talak sûresi 1. âyeti⁸⁶⁷ verilmektedir. Âyet boşanmanın usûlünden bahsederken “Ey Peygamber!” şeklinde husûsî bir hitapla başlamaktadır. Seyyid Kutub âyeti tefsir ederken ilk olarak ilginç bulduğu bu ifade tarzına dikkat çekmektedir. Çünkü bir hüküm Hz. Peygamberin şahsına seslenerek bütün Müslümanlara duyurulmaktadır. Kutub’a göre Hz. Peygamberin şahsı ile ilgili olmayıp Müslümanlara özgü olan bir hükmün Hz. Peygambere yönelik bir ifade ile başlamasının sebebi konunun ciddi ve önemli oluşuna vurgu yapmaktır.⁸⁶⁸ Mevdûdî ise bu âyeti tefsir ederken bahsedilen hitaba dair herhangi bir açıklama yapmamıştır. Bununla birlikte âyeti, “Yani, münakaşa ettiğinizde, hemen öfkelenerek hanımınızı boşamaya kalkacak kadar aceleci olmayın...” gibi bütün Müslümanları kapsayacak şekilde açıklamıştır.⁸⁶⁹

Bazen de âyetlerde belirli bir kimseye hitap edilip yine aynı kişi kastedilmektedir. Usûl kitaplarında bu türe örnek olarak Nahl sûresi 127. âyet⁸⁷⁰ verilmektedir. Âyette Hz. Peygambere yönelik olarak düşmanlarına karşı Allah’ın

⁸⁶³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, 1/57-58.

⁸⁶⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 456-457.

⁸⁶⁵ Mustafa Fayda, “Abdullah b. Selâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/134.

⁸⁶⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur’ân*, 1/53.

⁸⁶⁷ “... يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ...” (Ey peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman...)”

⁸⁶⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, 10/44.

⁸⁶⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur’ân*, 6/359.

⁸⁷⁰ “وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَلٰٓئِلٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ” (Sen sabret; sabır göstermen de Allah’ın ihsanı sayesinde olacaktır. Onlardan dolayı üzülme, kurdukları tuzaklardan kaygı duyma.)”

yardımı ile sabretmesi öğütlenmektedir. Seyyid Kutub âyeti tefsir ederken bu buyruğu yalnızca Hz. Peygamber'e has kılmamıştır. Müfessire göre hitap, ilk olarak Hz. Peygambere yönelik olmakla birlikte âyet onun yolundan gidecek olan her davetçinin üstüne alınması gereken bir öğütü içermektedir.⁸⁷¹ Mevdûdî ise bu âyet hakkında tefsirinde herhangi bir açıklamada bulunmamakta ancak “Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et...” şeklindeki ifadelerin yer aldığı sûrenin 125. âyetini umûmî olarak anladığı görülmektedir. Âyette yer alan emrin İslâm'ın tebliği ile ilgilenen kimseler için çok önemli olduğundan bahseden müfessirin, benzer bir hitaba sahip olan 127. âyeti de Seyyid Kutub gibi umûmî olarak anlaması muhtemeldir.⁸⁷²

Kur'ân'da belirli bir şahsa hitap edildiği halde umûmîn kastedildiği hitap türü de mevcuttur. Ahzab sûresi 1. âyeti⁸⁷³ bu türe örnek olarak verilmektedir. Seyyid Kutub burada yer alan hitabın Kur'ân'ın koyduğu kanun ve düzenleri bizzat uygulamayı üstlenen Hz. Peygambere yönelik olduğunu söylemektedir. Ardından müfessir âyette yer alan “açık ve gizli inkârcıların sözünü dinleme” ifadesinin bütün nesiller için geçerli olduğundan, mü'minleri özellikle inanç konusunda inkârcıların koyduğu kanun ve düzenlere itaat etmekten sakındırdığından bahsetmektedir. Görüldüğü üzere müfessir hitabın hem husûsî hem de umûmî olduğuna dair açıklamalar yapmıştır.⁸⁷⁴ Mevdûdî ise âyetin yalnızca husûsî bir hitab içerdiğinden bahsetmektedir. Ona göre âyette Hz. Peygambere yönelik olarak münafık ve kâfirlere uygun değil Allah'ın dileğine uygun bir davranış içinde olması ve yalnızca Allah'tan korkup kâfir ve münafıklardan korkmaması söylenmektedir. Çünkü âyette neyin iyi veya kötü olduğunu bilen yalnızca Allah olduğu vurgulanarak Hz. Peygamberin bütün endişeleri ortadan kaldırılmaktadır.⁸⁷⁵

Bazı âyetlerde ise kullanılan sîğa ikil olmakla birlikte aslında bir kişi kastedilmektedir. Bu türe örnek olarak Kâf sûresi 24. âyet⁸⁷⁶ zikredilmektedir. Sûrenin bu âyeti kıyametten bir sahne sunmakta ve inkârcı kâfirlerin sonundan

⁸⁷¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6/586-587.

⁸⁷² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/70-71.

⁸⁷³ “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا” (Ey peygamber! Allah'a itaatsizlikten sakın, açık ve gizli inkârcıların sözünü dinleme, Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.)”

⁸⁷⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8/272.

⁸⁷⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 4/386.

⁸⁷⁶ “الْقِيَامَةَ فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ” (Ve şu emir gelir: “Atın cehenneme her inatçı kâfiri!”)

bahsetmektedir. Âyette yer alan “الْقِيَا (Siz ikiniz atın)” şeklindeki hitap ise ikil olmasına rağmen usûl kitaplarına göre Allah tarafından cehennemde görevli olan melek Mâlik’e yönelik yapılmıştır.⁸⁷⁷ Seyyid Kutub bu âyeti tefsir ederken âyette yer alan hitaba dair usûl kitaplarından farklı bir görüş benimsemiştir. Müfessirin burada yer alan ikil hitabı, her insanın kıyamet günü beraberinde sürücü ve şâhit ile geleceğinden bahseden sûrenin 21. âyeti⁸⁷⁸ ile ilişkilendirdiği görülmektedir. Kutub, bu âyette geçen sürücü ve şâhidin insanı dünyada koruyan ve amellerini yazan yazıcı melekler olabileceği ihtimalinden bahsederek 24. âyette yapılan hitabın sürücü ve şâhit olan koruyucu iki meleğe yönelik olduğunu ifade etmiştir.⁸⁷⁹

Mevdûdî de yine Seyyid Kutub gibi Kâf sûresi 24. âyette yer alan hitabın iki kişiye yönelik olduğunu düşünmektedir. Âyetteki “الْقِيَا فِي جَهَنَّمَ” (Siz ikiniz atın cehenneme)” şeklindeki hitabın kelime dizisinden de anlaşıldığı üzere suçluyu kabirden kalkar kalkmaz yakalayıp Allah’ın huzuruna getiren iki meleğe yönelik olduğundan bahseden müfessir, bu iki meleği de yine Seyyid Kutub gibi sûrenin 21. âyetinde açıklamaktadır. Âyette geçen şâhid ve sürücü meleğin büyük ihtimalle dünyada insanın amellerini yazmakla görevli iki melek olduğunu söyleyen Mevdûdî, kişi kabirden kalktığı zaman onların hükmü altına girerek Allah’ın huzuruna çıkarılacağını da eklemektedir.⁸⁸⁰

Kur’ân’ın bazı hitapları ise çoğul lafız kullanıldığı halde tek bir kişiye yönelik yapılmıştır. Mü’minûn sûresi 51. âyet⁸⁸¹ bu hitaba örnek olarak verilmektedir. Seyyid Kutub âyette yer alan “Ey Peygamberler!” şeklindeki hitabı sanki hepsi aynı yer ve zamanda hep birlikte dinliyorlarmış gibi bütün peygamberlere yapıldığından bahsetmektedir. Müfessir aslında böyle bir hitabın sebebini ortaya koyacak bazı tespitlerde bulunmuştur. Her peygamberin aynı hedefe yöneldiği ve onları birbirine bağlayan değişmez bir gerçeğin olduğundan bahseden müfessir, bu gerçek karşısında zaman ve mekânın bir önem arzetmediğini söyleyerek “Ey Peygamberler!” hitabının aslında bu birliği vurguladığına değinmektedir. Bu hitabın devamında gelen

⁸⁷⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 466; Süyûtî, *el-İtkân*, 489.

⁸⁷⁸ “وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ” (Her şahıs, yanında bir sürüp götüren görevli, bir de tanıkla gelir.)”

⁸⁷⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, 9/355.

⁸⁸⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur’ân*, 5/480-481.

⁸⁸¹ “يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُّوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحاً إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ” (Ey peygamberler! Tertemiz nimetlerden yiyip için, güzel işler yapın. Kuşkusuz ben yaptıklarınızı eksiksiz bilmekteyim.)”

“Tertemiz nimetlerden yiyip için, güzel işler yapın.” şeklindeki ifadelerle de peygamberlerin beşerî yönüne vurgu yapıldığından bahsetmiştir.⁸⁸²

Mevdûdî ise Mü'minûn sûresi 51. âyetin tefsirinde, âyette neden “Ey Peygamberler!” hitabının kullanıldığına ve bu hitaptan çıkarılan yanlış manaya değinmiştir. Müfessir burada böyle bir hitabın kullanılma sebebinin, rasûllerin farklı yer ve zamanda gönderilmelerine rağmen aynı mesajı ilettiklerini ve sûrenin bir sonraki âyetinde ifade edildiği üzere⁸⁸³ tek bir ümmete ait olduklarını vurgulamak olduğunu söylemiştir. Bu önemli gerçeği vurgulamak amacıyla bu tür bir hitap kullanıldığını ifade eden müfessir, hitap anında sanki hepsinin aynı yerde bulunduğu anlamını çıkarmamak gerektiğini de eklemektedir. Mevdûdî aynı zamanda bu hitaptan dolayı ortaya atılan yanlış iddiaya değinmektedir. Bir görüşe göre âyetteki “Ey Peygamberler!” hitabı ile Hz. Muhammed'den sonra gelecek rasûllere seslenilmektedir. Böyle bir görüşü ortaya atanları kınayan müfessir, âyetin siyâk ve sibâkına da uygun düşmeyen bu yorumu reddetmiştir.⁸⁸⁴

Seyyid Kutub tefsirinde bahsedilen hitaplar dışında başka hitaplara dair açıklamalarda bulunmuştur. Bunlardan biri Duhân sûresi 49. âyette⁸⁸⁵ örneğine rastlanılan azarlama/alay hitabıdır. Âyet Allah ve peygamberine karşı büyüklük taslayanların cezasından bahsetmektedir. Müfessir, önceki âyetlerde buyurulduğu üzere cehennemın ortasına sürüklenip başından kaynar su dökülen günahkâr kimselerin şimdi de bu âyetteki ifadeden anlaşıldığı üzere azarlanıp rezil edildiklerini ve saygınlıklarına (!) yaraşır bir şekilde cezalandırıldıklarını söylemiştir.⁸⁸⁶ Müfessirin vurguda bulunduğu diğer bir hitap türü ise Mü'minûn sûresi 108. âyette⁸⁸⁷ yer alan aşağılama hitabıdır. Müfessir, Allah'ın âyetlerini yalanlayanların mazaret bildirmek için konuşmalarına karşılık bu âyette onlara hakettikleri şekilde aşağılık kimseler gibi suslamalarının söylendiğinden bahsetmektedir.⁸⁸⁸

⁸⁸² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 7/412-413.

⁸⁸³ “وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ” (Biliniz ki, sizin şu ümmetiniz bir tek ümmettir, ben de sizin rabbinizim. Onun için yolumdan çıkmaktan sakının.)”

⁸⁸⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/418.

⁸⁸⁵ “ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ” (Tat bakalım; zira sen (aklınca) güçlü ve itibarlısın.)”

⁸⁸⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 9/169.

⁸⁸⁷ “قَالَ احْسَبُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ” (Allah buyurur ki: “Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin!”)”

⁸⁸⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 7/430.

Kur'ân'ın hitapları konusunda her iki müfessirin de çoğunlukla usûl kitaplarından farklı açıklamalar yaptıkları bununla birlikte birbirine paralel görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Aynı zamanda Seyyid Kutub, Mevdûdî'ye kıyasla Kur'ân'ın hitaplarına tefsirinde daha çok yer vermiştir.

3.11. Emsâlü'l-Kur'ân

Kur'ân'ı Kerîm'de hakikati ortaya koymak, insanları uyarmak veya teşvik etmek gibi çeşitli amaçlar doğrultusunda birçok yerde meseller kullanılmıştır. Her iki müfessir de tefsirlerinde Kur'ân'ın meselleri hakkında açıklamalarda bulunmuştur.

Müfessirler emsâlü'l-Kur'ân örneklerinin yer aldığı âyetlerde mesellerden kastedilen anlama dair çeşitli açıklamalar yapmışlardır. Bu âyetlerden ilki Mushaf sıralamasına göre Kur'ân'daki ilk mesel örneğinin yer aldığı Bakara sûresi 17-20. âyetlerdir. Seyyid Kutub bu âyetleri tefsir ederken âyetlerde anlatılan misallerin münafıkların içlerinde buldukları duygu durumunu somutlaştırdığından bahsetmektedir. Müfessir, münafıkların en başında kâfirler gibi hidayete karşı kör ve sağır olmadıklarını ancak onlar âyette ifade edildiği üzere yaktıkları ışık etrafı aydınlatınca yani işin gerçek yüzü açık seçik olunca kendi yaktıkları ışıktan yararlanmaktan vazgeçerek körlüğü hidayete tercih ettiklerini söylemektedir. Hidayeti algılamak için yaratılan göz, kulak ve dilin de asıl fonksiyonlarını gerçekleştirmedikleri için kör, sağır ve dilsiz olduklarından bahsedildiğini söyleyen müfessir, bir sonraki misalle de onların içlerindeki duygu kargaşasının gözler önüne serildiğini ifade etmiştir. Münafıkları sürekli olarak şeytan ve mü'minler arasında gidip gelmeleri, söyledikleri sözlerden hemen dönmeleri, aradıkları ışıktan hemen sonra karanlığın kucağına düşmeleri gibi zikzaklı ve kargaşalı hayatlarının endişeli duygu durumları, anlatılan misaller ile sanki duyu organları ile algılanıyormuş gibi somutlaştırılmaktadır.⁸⁸⁹

Mevdûdî ise Bakara sûresinin 17-20. âyetlerinde Seyyid Kutub'dan farklı olarak münafıkların iki ayrı kesiminden bahsedildiğini ifade etmektedir. Sûrenin 17-19. âyetlerini kapsayan ilk misal İslâm'a kalpten inanmayarak çıkarları için Müslüman görünen kimselerden bahsetmektedir. Müfessir, ilk misalde Hz. Peygamberin hakikat ışığını yaymaya başlayınca melekelerini iyi kullananlar tarafından bunun ayırt edildiğini, ancak kendi çıkarlarının kör ettiği münafıkların hidayet ışığıyla bile doğru

⁸⁸⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/60-62.

yolu göremediklerinin anlatıldığını dile getirmektedir. Böylece Allah onları dolaşmayı seçtikleri karanlığın içinde bırakmıştır. Hakkı algılamada kör, sağır ve dilsiz olan bu grubun da kendilerini avutsalar da Allah tarafından kuşatıldığını ifade etmektedir. İkinci misalin ise şüphe, iman zayıflığı ve tereddüt için de olan münafıklardan bahsettiğini söyleyen müfessir, bunların tam olarak kâfir olmadıklarını ifade etmektedir. Misalde yer alan yağmurun İslâm'ı, şimşek ve gök gürültüsünün de önlerine çıkan İslâm düşmanları gibi engelleri temsil ettiğinden bahsetmiştir. Mevdûdî misalde, bu münafıkların durum yatışınca İslâm'a yöneldiğinden, şiddetlenince veya kendi batıl inançlarına ters düşünce de şaşır kaldıklarından bahsedildiğini Allah'ın da bir önceki misaldeki münafıklar gibi onların hakkı görmesini tamamen kapayabilceğini ancak görmelerine fırsat verdiğini söylemiştir.⁸⁹⁰ Görüldüğü üzere müfessirler âyette bahsedilen kimseler hakkında farklı fikirlere sahiptir. Seyyid Kutub âyetlerde genel bir münafık kitlesinden bahsedildiğini, ona karşılık Mevdûdî ise aşırı ve daha şaşkın olmak üzere iki ayrı münafık grubundan bahsedildiği görüşündedir.

Müfessirlerin birbirlerinden farklı yorumlarda buldukları diğer bir misal ise Bakara sûresi 264-265. âyetlerde verilen emsâlü'l-Kur'ân misal örneğidir. Seyyid Kutub ilk olarak âyette verilen örneklerin neyi temsil ettiklerinden bahsetmektedir. Müfessir, âyette geçen toprakla örtülü kaya ile insanın riya ile kaplı kastaki kalbinin, verimli bahçe ile de müminin kalbinin temsil edildiğini söylemektedir. Aynı zamanda yağmur ile de infak kastedilmektedir. Böylece sağanak yağmura tutulan toprak örtülü kayanın, ince örtünün kalkmasıyla hiçbir meyve yetişmeyecek hale gelmesi gibi gösteriş için infak edilen malın da hiçbir faydası olmayacaktır. Yine verimli bahçenin ise yağmur yağdııkça verimi artığı gibi infak ile mü'minin kalbinin temizlenip, malının bereketi artmakta aynı zamanda mü'min cemaatin de hayatı düzeliş gelişmektedir.⁸⁹¹

Mevdûdî ise bu âyette verilen misalleri daha farklı yorumlamıştır. Müfessir yağmur ile yine infakın kastedildiği ancak sert ve çıplak kayanın kişinin infaktan güttüğü kötü niyet olduğunu söylemiştir. Kayanın üzerinde bulunan ince toprağın ise kişinin kötü niyetini saklayan sözde fazileti olduğunu söyleyen Mevdûdî, iyi niyetle yapılmayan her infakın aynı yağmurun kaya üzerindeki ince toprağı alıp giderek onu

⁸⁹⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/55.

⁸⁹¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/489-490.

zarara uğratması gibi kişinin servetini de alıp boşa götüreceğinden bahsetmektedir. Müfessir aynı zamanda bir sonraki misalde ifade edilen sağanak yağmurun iyi niyetlerle yapılan infak olduğunu, çisintinin ise samimi olmakla birlikte daha az duygu yoğunluğunun bulunduğu infakı temsil ettiğini söylemiştir.⁸⁹²

Kur'ân meselleri denilince akla gelen ilk örneklerden biri de Hac sûresi 73. âyetteki⁸⁹³ sivrisinek misâlidir. Her iki müfessir de Kur'ân'ın verdiği bu misalle kendilerine yalvardıkları putların veya insanların acizliğinin vurgulandığını söylemiştir. Seyyid Kutub özellikle, “Sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar.” ifadesinde bir yırtıcı hayvan değil de sivrisineğin örnek verilmesinin onların zayıflığını ortaya koyduğunu, eğer yırtıcı bir hayvanın onlardan bir şey kapıp götürmesinden bahsedilseydi daha çok gücün vurgulanacağını, bu durumun Kur'ân'ın olağanüstü ifade tarzından kaynaklandığını belirtmiştir.

Müfessirlerin emsâlü'l-Kur'ân örneklerinin bulunduğu âyetlerde yaptıkları tefsirlerden misallerin Kur'ân'da bulunma amaçları da anlaşılmaktadır. Buna göre misaller, inanç veya duygular gibi soyut durumları somutlaştırarak gözler önüne sermek ve anlatılan konuyu daha açık hale getirmek için Kur'ân'da yer almışlardır.

Müfessirler genel itibariyle emsâlü'l-Kur'ân konusunu klasik tefsirlere kıyasla daha az yoğunlukta işlenmiştir. Daha çok müfessirler âyette yeralan misallerden hareketle anlatılmak istenenler üzerinde durmuş mesel kelimesinin etimolojik anlamı veya kendisiyle misal verilen varlıkların önemi gibi konulardan bahsetmemişlerdir.

3.12. Muhkem ve Müteşâbih

Kur'ân'ı Kerîm âyetlerinin bir kısmının muhkem, bir kısmının ise müteşâbih olduğunu belirtmektedir. Bunun dışında yine Kur'ân'da müteşâbihin te'vilinin yalnızca Allah tarafından bilineceği ifade edilmiştir. İslâm âlimleri, hangi âyetlerin müteşâbih kapsamına girdiği veya müteşâbihlerin te'vilinin yapılabileceği konusunda çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Her iki müfessir de tefsirlerinde özellikle müteşâbihlerden bahseden âyetler kapsamında bu konuya yer verip görüşlerini aktarmışlardır.

⁸⁹² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/210-211.

⁸⁹³ “ يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبٌ مِّثَالٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الدِّينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَكُمْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَفِيدُوا مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ (Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar! Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!)”

Seyyid Kutub ve Mevdûdî birçok müfessir gibi ilk olarak Kur’ân’ın âyetlerinin bir kısmının muhkem diğer kısmının müteşabih olduğundan bahseden Al-i İmrân sûresi 7. âyet⁸⁹⁴ kapsamında her iki kavrama dair açıklamalarda bulunmuşlardır. Buna göre Seyyid Kutub muhkem âyetleri “inanç, şeriat ve hayat tarzının üzerine bina edildiği apaçık âyetler”, müteşabih âyetleri ise “kendisinden farklı anlamlar çıkarılabilecek âyetler” şeklinde açıklamıştır. Müfessir naslar tarafından bildirilmediği sürece, insan aklının kendi başına kavrama imkânı olmayan gayb haberlerini müteşabih kapsamında değerlendirmektedir.⁸⁹⁵ Mevdûdî ise muhkemin kavram olarak “açık, kesin, yalın ve katî” anlamlarına geldiğini söylemiştir. Aynı zamanda müfessir, muhkemâtın da hiçbir belirsizliğe mahal vermeyecek şekilde anlamı açık olan, yanlış anlamaya uzak, dinin esaslarını, inanç, ibadet, emir ve yasaklarını bildiren âyetler olduğundan bahsetmiştir. Müteşabih ise birden fazla anlama gelebilen âyetlerdir. Bu âyetler evren ve insanın evrendeki konumu hakkında bilgiler vermektedir.⁸⁹⁶ Seyyid Kutub muhkemât kavramına dair açıklamalarını kavramın geçtiği Muhammed sûresi 20. âyette⁸⁹⁷ vermektedir. Buna göre muhkemât “açıklamaya muhtaç olmayan, apaçık” anlamına gelmektedir.⁸⁹⁸

Kur’ân’da muhkem kavramının yer aldığı diğer bir âyet ise Kur’ân’ın tamamının muhkem olduğundan bahseden Hûd sûresi 1. âyettir.⁸⁹⁹ Seyyid Kutub bu âyette yer alan “muhkem bir kitaptır” ifadesiyle Kur’ân’ın cümlelerinin kuruluşlarının sağlam olduğunun, kelime ve anlamlar arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu, yerli yerinde olan ifadelerinin belli bir hedefe yönelik olduğu ve cümle yapılarının birbiriyle uyumlu olduğunun kastedildiğini dile getirmektedir.⁹⁰⁰ Mevdûdî de yine benzer kelimelerle âyetteki bu ifadeyi, Kur’ân’ın muhtevasının sağlam, değişmez olduğu, tüm ilkelerinin birbiriyle uyumlu olduğu, sözlerinde fazlalık ve aşırılığın olmadığı şeklinde açıklamıştır. Aynı zamanda müfessir muhkem kavramının yine Kur’ân ilimlerindeki anlamından da bahsetmiştir. Buna göre âyette, Kur’ân’ın muhtevasının

⁸⁹⁴ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ “ (Sana kitabı indiren O’dur. Onun (Kur’ân) bir kısım âyetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşabihdir.)”

⁸⁹⁵ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 2/40.

⁸⁹⁶ Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’ân*, 239-240.

⁸⁹⁷ وَيَتْلُوهُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَاذًا أَنْزَلْتُ سُورَةً مُحْكَمَةً وَذَكَّرَ فِيهَا الْفِتَانَ... “ (İman edenler “Keşke bir sûre indirilse!” derler. Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde ve içinde savaştan söz edildiğinde...)”

⁸⁹⁸ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 9/258.

⁸⁹⁹ الْوَيْكُنَاتُ أَحْكَمَاتٌ أَيُّهُنَّ ثُمَّ فَصَّلَتْ مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ حَبِيرٍ “ (Elif-lâm-râ. Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri sağlam kılınmış, sonra da şu şekilde açıklanmış bir kitaptır.)”

⁹⁰⁰ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 6/30.

ayrıntılı, açık, anlaşılır bir şekilde verildiği, herhangi bir karmaşıklığa yer bırakılmadığını ifade etmiştir.⁹⁰¹

Müteşabih kavramının yer aldığı diğer bir âyet ise Kur'ân'ın tamamının müteşabih olduğundan bahseden Zümer sûresi 23. âyettir.⁹⁰² Müfessirler bu âyette yer alan müteşabih kavramından âyetlerdeki çok anlamlılığın kastedilmediğine dair bazı açıklamalar yapmışlardır. Seyyid Kutub'a göre bu âyette müteşabih ifadesi ile Kur'ân'da kıssa veya âyetlerde yapılan kimi tekrarların birbiriyle çelişmeyecek şekilde benzer bir usûl ile yapıldığı anlatılmaktadır.⁹⁰³ Mevdûdî'ye göre de âyetteki ifade yine Kur'ân'daki eşsiz düzeni ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Kur'ân'ın müteşabih bir kitap oluşu, onun başından sonuna kadar inanç ve amelde aynı maksatı gözettiği, bölümlerinin bir diğerinin ayrıntısını ve açıklamasını içerdiği, hiçbir çelişkinin yer almadığı bir kitap olduğunu ifade etmektedir.⁹⁰⁴ Görüldüğü üzere müfessirler Kur'ân'ın tamamının muhkem veya tamamının müteşabih olduğunu söyleyen Hûd sûresi 1. âyet ve Zümer sûresi 23. âyetteki her iki kavramı, tefsir literatüründe ilk akla gelen anlamı doğrultusunda yorumlamamışlardır. Müfessirler bu iki kavramla genel olarak Kur'ân'ın muhtevastaki değişmezliğin, uyumun ve birçok yönden âyetlerinin benzerliğinin vurgulandığı kanâatindedir.

Müfessirler müteşabihlerin te'vili yani yorumlanıp yorumlanmayacağı konusunda Âl-i İmrân sûresi 7. âyet kapsamında bazı açıklamalar yapmışlardır. Müfessirler bu âyetteki müteşabihin te'vilini kimlerin bileceği konusunda çeşitli gramatik tartışmalara yol açan, “إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ” ifadesindeki و harfinin atıf mı yoksa isti'naf vâvı mı olduğu yani “الرَّاسِخُونَ” ile başlayan kısmın yeni bir cümle mi yoksa bir önceki cümlenin devamı mı olduğu konusunda herhangi bir açıklamada bulunmamışlardır. Ancak âyete dair yaptıkları açıklamalardan “الرَّاسِخُونَ” ifadesi ile yeni bir cümlenin başladığı görüşünde oldukları anlaşılmaktadır. Seyyid Kutub âyeti tefsir ederken ilk olarak konuyla ilintili bir rivayete yer vermektedir. Rivayet, Negrân Hristiyanlarının Hz. Peygamber'e Hz. İsa için “Sen o, Allah'ın kelimesi ve ruhudur demiyor musun?” şeklinde soru yönelttiklerinden bahsetmektedir. Müfessir

⁹⁰¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2/373-374.

⁹⁰² “...إِلَّا اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا...” (Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi...)

⁹⁰³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8/582.

⁹⁰⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 5/106.

hristiyanların bu soru ile kendi inançlarına bir dayanak aradıkları ve Âl-i İmrân sûresi 7. âyetiyle de muhkemleri bırakarak te'vile müsait âyetlere yöneldikleri için uyarıldıklarından bahsetmiştir. Âyeti bu olay ile sınırlandırmayan Kutub, herhangi bir nass olmadan yalnızca insan aklı ile anlaşılamayacak gaybî mesellelerin de bu kapsamda olduğundan bahsetmiştir. Dinin esaslarının muhkem âyetlerde yer aldığını, müteşabihlerin ise art niyetliler tarafından kendi görüşlerine dayanak oluşturacak te'viller yapabilecekleri zemine sahip olduğunu söyleyen müfessir, ilimde derinleşmiş olanların (الرّاسخون) ise bu âyetlerin buldukların zeminin şartlarının farkında olmaları nedeniyle insanın bilgisini elde edemeyeceği konuları akıl ile irdelememesi gerektiğini bildiklerinden bahsetmiştir. Böylece ilimde derinleşmiş kimseler, “İnandık, hepsi Rabbimizin katındandır.” şeklinde bir gönül rahatlığına sahiplerdir.⁹⁰⁵ Müfessirin yaptığı açıklamalardan müteşabihin te'vilinin yalnızca Allah tarafından bilineceği, ilimde derinleşmiş olanların da bu gerçeği kabul etikleri görüşüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Mevdûdî Âl-i İmrân sûresi 7. âyet kapsamında müteşabihin te'vili yanında müteşabihlerin Kur'ân'da bulunma sebebi ve faydasına da değinmiştir. Müfessir, yanlış anlamaya çok az yer bırakacak şekilde açık olan muhkem âyetlerin Kur'ân'ın esasını oluşturduğu, müteşabihlerin ise doğa-üstü şeyleri ifade eden birden fazla anlama gelebilecek âyetler olduğundan bahsetmiştir. Müfessir müteşabihlerin Kur'ân'da yer alma sebebini ise dilin sınırlılıklarına dikkat çekerek açıklamaktadır. Hiçbir dilin daha öncesinde insan duyuları tarafından algılanmamış bu doğa-üstü şeyleri anlatacak yeterliliğe sahip olmadığı bu nedenle sonrasında farklı anlamlara gelebilecek ve insanın algılayabileceği ifadeler ile bu olguların anlatıldığını söylemiştir. Bununla birlikte Mevdûdî, müteşabihlerin en önemli faydasının kişinin gerçekliğe yaklaşmasını sağlamak olduğunu ifade etmiştir. Müfessir müteşabihlerin te'vili konusunda ise asıl anlamlarının kavranması konusunda ne kadar çaba sarfedilirse okadar şüpheyi düşüleceğini, böylece kişinin hakikati bulmak yerine daha çok gerçekten uzaklaşacağını ve sapkınlığa düşeceğini söylemiştir. Bu nedenle Mevdûdî, âyetlerden ilk anlaşılacak en yalın ve basit anlamın kabul edilip gereksiz ayrıntılara girilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yine müfessir, “İnandık, hepsi Rabbimizin katındandır.” ifadesi konusunda akla gelebilecek “Kişi müteşabih

⁹⁰⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 2/40-41.

âyetlerin gerçek anlamını bilmediği halde nasıl onların hak olduğuna inanabilir?” şeklindeki bir soruya odaklanmaktadır. Bu çerçevede müfessir soruya, kişinin bu inanca müteşabihleri yorumlayarak değil muhkem âyetleri iyice incelediğinde ulaştığını, dolayısıyla da muhkem âyetler ile Kur’ân’ın Allah’tan olduğu inancına kesin olarak sahip olduktan sonra müteşabihlerin onun için herhangi bir şüphe kaynağı olmayacağı tespitinde bulunarak cevap vermektedir.⁹⁰⁶

Müteşabihler kapsamında değerlendirilen bir diğer konu ise Allah’ın kendi zâtı için kullandığı istivâ (oturmak, kurulmak),⁹⁰⁷ yed (el),⁹⁰⁸ veya mecî (Allah’ın gelmesi)⁹⁰⁹ gibi ifadelerin te’vili olmuştur. Her iki müfessir de bu ifadelerin yer aldığı âyetleri kimi zaman te’vil etmiş, kimi zaman da oldukları gibi kabul etmişlerdir. Allah’ın zâtı için istivâ kavramının geçtiği âyetlerden biri olan Tâhâ sûresi 5. âyette Seyyid Kutub, “Rahmân (olan Allah) arşa istivâ etti” ifadesinde istivânın Allah’ın evrendeki sonsuz üstünlüğü ve sınırsız egemenliğine karşılık gelen kinâyeli bir ifade olduğunu söylemiştir. Mevdûdî ise âyeti, Allah’ın evreni yarattıktan sonra onu yönetmesi ve onunla ilgili bütün düzenlemeleri yapması şeklinde açıklamıştır.⁹¹⁰ Yed kavramının “... iki elimle yarattığım...” şeklinde geçtiği Sâd sûresi 75. âyetin⁹¹¹ tefsirinde ise Seyyid Kutub, ifadenin müteşabihliğinden veya kavramın yaratılmışlarda olduğu şekliyle anlaşılması gerektiğinden bahsetmemektedir. Bununla birlikte âyeti tefsir ederken insanın yaratılışında, iblisin ona secde etmesini gerektiren takdire şayan bir özelliğinin bulunduğunu, bu özelliğin de Allah’ın yardımı ve koruması olduğunu ifade etmiştir. Mevdûdî ise âyetin müteşabih oluşundan bahsetmeden “iki elimle yarattım” ifadesiyle insanın hem ruhunun hem de bedeninin yaratıldığını kastedildiğini böylece yaratılmışlar arasında “eşref-i mahlûkat(yaratılmışların en şerefli)” olduğunu söylemiştir.⁹¹²

⁹⁰⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/239-240.

⁹⁰⁷ er-Ra'd 13/2; Tâhâ 20/5; el-Furkân 25/59; es-Secde 32/4; el-Hadîd 57/4.

⁹⁰⁸ Sâd 38/75; ez-Zümer 39/67; el-Feth 48/10.

⁹⁰⁹ el-Mâide 5/24; el-En'âm 6/158; el-Fecr 89/22.

⁹¹⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 7/192; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/239.

⁹¹¹ “... قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي...” (Allah, “Ey İblis” dedi, “Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir?”...)

⁹¹² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8/558; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 5/89.

Mecî yani Allah'ın gelmesinden bahseden Fecr sûresi 22. âyetin⁹¹³ tefsirinde ise Seyyid Kutub “ و جاء ربك ” ifadesinin insanın bilgi sınırlarının ötesinde olduğunu, bu dünyada bulunduğu sürece de iç yüzünün asla kavranamayacağını söylemiştir. Bununla birlikte âyetteki bu ifadenin insana azamet ve korku hissi verdiği dikkat çekmiştir. Mevdûdî ise “ و جاء ربك ” ifadesinden Allah'ın bir yerden bir yere geçmesinin anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Müfessir bu ifadeyle, Allah'ın iktidar, saltanat ve kâhâriyetini ortaya koyan psikolojik bir havanın oluşturulmasının amaçlandığını söylemiştir.⁹¹⁴ Söz konusu âyetlerde her iki müfessirin de genel olarak benzer yorumlar yaptığını söylemek mümkündür.

3.13. Hurûf-ı Mukattaa

Kur'ân'ın üslûp özelliklerinden biri olan huruf-ı mukatta müfessirlerin mahiyetleri veya Kur'ân'da yer alma sebepleri gibi birçok yönden üzerinde durdukları Kur'ân ilimlerindedir. Kesik harfler anlamındaki mukattaa harfleri aynı zamanda Kur'ân'ın icaz yönünü pekiştirmektedir. Her iki müfessir de mukatta harflerinin yer aldığı âyetlerde bu harflere dair bazı açıklamalar yapmışlardır.

Müfessirler ilk olarak mukattaa harflerinin ne anlama geldikleri ve Kur'ân'da bulunma sebepleri üzerinde durmuşlardır. Mushaf sıralamasına göre içerisinde mukatta harflerinin yer aldığı ilk sûre Bakara sûresinin 1. âyetidir. Seyyid Kutub sûreyi tefsir ederken âyette “الم (Elif- Lâm- Mim)” şeklindeki mukatta harflerine dikkat çekmektedir. Müfessir, Kur'ân'da bazı sûrelerde birbirinden kopuk bu tür harflerin bulunduğu, bunların ne anlama geldiğine dair çeşitli görüşlerin olduğunu söylemiş ancak bu görüşlerin neler olduğundan bahsetmemiştir. Mukattaa harfleriyle de Kur'ân'ın ona muhalefet eden Arapların dili ile onların bildikleri harfler ile oluşturulduğunun vurgulandığını söylemiştir. Yani ne kadar bu harfleri, dili bilselerde “Bunu Muhammed uydurdu.” dedikleri Kur'ân'ın bir benzerini getiremeyecekleri anlatılmıştır. Böylece bu âyetteki harfler ile Kur'ân'ın kaynağının vahiy olduğu ortaya koyulmaktadır. Müfessir genel itibari ile bu harfler ile Kur'ân'ın i'câzına dikkat çekildiğinden bahsetmektedir.⁹¹⁵ Aynı zamanda müfessir bu harflerin devamında gelen âyetlerle kurdukları dil bilgisine dair ilişkiden yola çıkarak

⁹¹³ “ و جاء ربك والم (Rabbin (emri) gelip melekler de saf saf dizildiğinde...)”

⁹¹⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/475-476; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7/120.

⁹¹⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/46-47.

mukattaa harflerinin buldukların sûrenin veya Kur'ân'ın ismi olabileceğini söylemiştir.⁹¹⁶

Mevdûdî ise bu âyetin tefsirinde mukatta harflerinin Kur'ân'da bulunma sebebine değinmektedir. Ancak o Seyyid Kutub gibi bu âyetlerden anlaşılması gerekenin ne olduğuna dair bir yorumda bulunmamıştır. Müfessir, anlatımda bu şekilde kesik harflerin kullanılmasının Arap edebiyatında yaygın bir durum olduğu hatta Arap şiir ve nesrinde bunun örneklerine rastlanıldığından bahsetmiştir. O dönemde bu harflerin ne anlama geldiğinin herkes tarafından bilinmesi sebebiyle Kur'ân'da yer almasının garîb karşılanmadığı ve sorular yöneltilmediğinden bahseden Mevdûdî, zamanla kullanımı azalan bu harflerin müfessirler tarafından ne anlama geldiğinin anlaşılmadığını söylemiştir. Bu nedenle sıradan okuyucular tarafından bu harflerin ne anlama geldiği üzerinde durulmasına gerek olmadığını, çünkü bu harflerin anlamının araştırılmasının Kur'ân'ın vereceği hidayete bir katkısı olmadığını ifade etmiştir.⁹¹⁷

Mevdûdî Bakara sûresinin 1. âyetinde hurûf-ı mukataaya dair yaptığı kısa açıklamadan sonra mukattaa harflerinin geçtiği üç âyet haricinde hiçbir âyette⁹¹⁸ bu konuya dair bir açıklama yapmamıştır. Bunun sebebi âyette yaptığı açıklamadan da rahatça anlaşılabilir. Mevdûdî tefsirinin mukaddime bölümünde ifade ettiği üzere *Tefhimu'l Kur'ân*'ı Arapça bilmeyen halk için yazmıştır.⁹¹⁹ Bu âyette de mukatta harfleri ile sıradan okuyucuların yani halkın uğraşmaması gerektiğinden bahsederek tefsirinde bu konuya yer vermemiştir.⁹²⁰ Bunun dışında Secde, Yâsin ve Sâd sûresinde yer alan harflere dair yaptığı açıklamalar Bakara sûresinde yaptığı açıklamalardan ve diğer harflerin yer aldığı sûrelerdeki tavrından farklı olmuştur. Müfessir ilk olarak Secde sûresinde mukattaa harflerinin ne anlam ifade ettiğine dair bu harflerin aynı radyo programı başlamadan önce spikerin programın hangi kanala ait olduğunun söyleyen giriş cümlesi gibi Kur'ân'ın hangi kaynaktan geldiğini söyleyen ifadeler olduğundan bahsetmiştir. Aynı zamanda müfessir bu harflerin, kişinin Kur'ân'ın Allah'ın kelamı olduğu şeklindeki büyük iddiayı kabul ederse

⁹¹⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 9/10-11.

⁹¹⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/48.

⁹¹⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2/10, 303, 373, 440, 505, 534, 563; 3/208, 238; 4/10, 88, 157, 223, 278, 319; 5/128, 176, 213, 258, 296, 316, 339, 469; 6/431.

⁹¹⁹ Mevdûdî, "Önsöz", 1/7-13.

⁹²⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/235.

ömrü boyunca ona boyun eğeceği ancak etmezse bedbaht olacağı şeklinde bir uyarıyı da düşünmeye sevk ederek insanın bütün dikkatini Kur’ân’a çektiğine değinmiştir.⁹²¹

Mevdûdî Yâsin ve Sâd sûresinde ise bu harflerin manasına dair gelen bazı rivayetlere dayanarak açıklamalarda bulunmuştur. Müfessir “Yâsin” ifadesinin anlamının İbn Abbâs, Dahhâk ve Hasan Basrî gibi kimselere göre “Ey İnsan” veya “Ey Şahıs” olduğunu, bazı müfessirlere göre de “Ya Seyyid” ifadesinin kısaltması olduğunu söylediğini nakletmiştir. Kendisi de bu rivayetlere göre Yâsin ifadesinin muhatabının Hz. Peygamber olduğunu söylemiştir. Sâd ifadesi hakkında ise İbn Abbâs ve Dahhâk’ın verdiği anlamı mantıklı görmüştür. Buna göre müfessir, “Sâd” ifadesinin “ و صدق في قوله (Sözünde doğru olandır)” cümlesinde olduğu gibi “doğrulamak” anlamında olduğunu Urduçada da bir kişi bir söz söylediğinde “sâd” yani “onu doğruluyorum” denildiğini ifade etmiştir.⁹²²

Seyyid Kutub ise Mevdûdî’den farklı olarak bu harfler ile sonrasında gelen âyetler arasında bir ilişki kurmuş ancak yine Bakara sûresi 1. âyette benimsediği görüşten hareketle bir açıklama yapmıştır. Zaten kendisi de benimsediği görüşün kesin olmadığı ancak mukatta harflerinin bulunduğu âyetlerde açıklamalarını bu doğrultuda yapacağını söylemiştir. Meselâ müfessir yine “ ا (Elif- Lâm- Mim)” şeklinde mukatta harflerinin geçtiği Âl-i İmrân 1. âyetin tefsirinde sûrenin devamında seslenen ehl-i kitap arasında bir ilişki kurmuştur. Buna göre âyetteki mukattaa harfleriyle, Kur’ân’ın da ehl-i kitabın kabul ettiği önceki kitaplar gibi harfler ve kelimelerden oluştuğu ve Allah tarafından Hz. Peygambere bu şekilde indirilmesinde anlaşılmayacak bir durumun olmadığı vurgulanmıştır.⁹²³ Yine Seyyid Kutub A’râf sûresi 1. âyette yer alan mukattaa harfleri⁹²⁴ hakkında da aynı doğrultuda açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca bu âyette yer alan harfler ile bir sonraki âyet arasında oluşan dilbilgisine dair ilişkiden bahsetmektedir. Müfessir bu harflerin bir sonraki âyet olan “Bu sana indirilen kitaptır.” ifadesi ile bir isim cümlesi

⁹²¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 4/348.

⁹²² Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 4/569; 5/56.

⁹²³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 2/32-33.

⁹²⁴ “ ا (Elif-lâm-mîm-sâd)”.

oluşturduğunu, böylece cümlenin anlamının, “Bu harfler ile onlardan oluşan cümleler sana indirilen Kitap’tır.” şeklinde olacağından bahsetmiştir.⁹²⁵

Seyyid Kutub mukatta harflerinin yer aldığı diğer sûrelerde bu âyetlerde söylediğinden farklı ifadeler kullanmamakta kimi zaman da okuyucuyu Bakara, Âl-i İmrân ve A’râf sûrelerinde yaptığı açıklamalara yönlendirmektedir. Aynı zamanda müfessir mukaata harflerine ilişkin benimsediği görüşü harflerin devamında gelen ifadelerle de desteklemektedir. Kutub, her mukattaa harfinden sonra veya sûrenin ileriki âyetlerinde Kur’ân’ın söz konusu edilmesinin, Kur’ân’ın bu harflerden oluştuğu ve cahiliye toplumunun bu harfleri bilmesine rağmen Kur’ân’ın benzerini getiremeyeceğinin vurgulandığı şeklindeki görüşüne uygun düştüğünü söylemiştir. Zaten müfessir mukattaa harfleri ile devamındaki Kur’ân’dan bahseden ifadeler arasında özne-yüklem ilişkisi kurarak da görüşüne paralel açıklamalar yapmaktadır.⁹²⁶

3.14. İ’câzu’l-Kur’ân

İlk muhatapları belagat ve hitabette meşhur olan Kur’ân’ı Kerîm ilahi bir kaynaktan geldiğini, kendisinin bir benzerini getirmeleri konusunda meydan okuyarak ortaya koymuştur. Çeşitli âyetlerde dile getirilen bu durum i’câzu’l-Kur’ân ilmi tarafından Kur’ân ilimleri kapsamında ele alınmıştır. Özellikle her dönemde inkârcılar için önemli bir gerçeği ortaya koyarak Kur’ân’ın ilahi oluşunu delillendiren İ’câzu’l-Kur’ân ilmi müfessirler tarafından değer verilerek tefsirlerde yerini almıştır. Her iki müfessir de özellikle tehdidi âyetleri kapsamında Kur’ân’ın i’câzı üzerinde durmuştur.

Kur’ân’ın bir benzerini getirmeleri konusunda inkârcılara meydan okuyan âyetlerden ilki Tûr sûresi 34. âyettir.⁹²⁷ Seyyid Kutub müşriklerin Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı uydurduğu iftiralarına yönelik eğer bir beşer tarafından yazıldıysa bir benzerini de onların getirmesini söyleyen âyeti tefsir ederken Kur’ân’da bu tarz meydan okumaların birçok yerde bulunduğunu ifade etmiştir. Müfessir inanmayanların bu meydan okumalara karşı çaresiz kalarak rezil bir duruma düştüklerini söylemiştir. Yine kıyamet günü de tavrını değiştirmeyen herkesin aynı

⁹²⁵ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 4/247.

⁹²⁶ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 5/468; 6/30, 230, 335, 459; 7/148, 191, 581; 8/9, 70, 137-138, 186, 220, 246, 459, 527, 610; 9/10-11, 52, 107, 153, 175, 198, 344; 10/120.

⁹²⁷ فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِّثْلَهُ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ (Eğer doğru sözlü iseler onun benzeri bir söz getirsinler.)”

bu durumda olacağına dikkat çekmiştir. Müfessir Kur'ân'ın kendisini diğer kitaplardan ayıran ve onu dinleyen herkesin az da olsa onun farklı oluşunu hisetmesini sağlayan özel sırları olduğunu belirtmiştir. Kur'ân'da insanları etkileyenin tam olarak ne olduğu konusunda ise bunun ifadelerin kendisi mi, ifadede gizli olan anlam mı, ifadelerin oluşturduğu tablolar mı yada Arap dilindeki ifade tarzlarından tamamen farklı oluşu mu olduğu konusunda kesin bir belirleme yapmanın zor olduğunu söylemiştir.⁹²⁸

Mevdûdî ise Tûr sûresi 34. âyetin tefsirinde Seyyid Kutub'a kıyasla Kur'ân'ın i'câzına dair Allah'ın meydan okumasından anlaşılan yanlış fikirlere ve Kur'ân'ın inkârcıları benzerini getirmekte alıkoyduğu özelliklerine yer verdiği daha geniş açıklamalarda bulunmuştur. Müfessir ilk olarak bu sûreden sonra Kur'ân'da üçü Mekke'de bir tanesi de Medîne'de olmak üzere dört defa daha⁹²⁹ meydan okunduğundan bahsetmiştir. Ancak bazı kimseler bu meydan okumayı yalnızca üslûp olarak anladıkları için sadece Kur'ân'ın değil Mevlânâ, Shakespeare, Goethe veya Muhammed İkbâl gibi kimselerin sözünün de benzerini sözlemenin mümkün olmadığını söylemişlerdir. Müfessir bu düşüncenin yanlış olduğunu ifade ettikten sonra, Kur'ân'ın meydan okuma ile yalnızca üslûp bakımından değil Kur'ân'ı mûcize yapan özelliklerini içinde barındıran herhangi bir dille yazılmış bir kitabı getirmelerinin mümkün olmadığını kastedildiğini söylemiştir. Ardından müfessir Kur'ân'ı mûcize yapan ve inkârcıları aciz bırakan özelliklerini sıralamaktadır. Buna göre Kur'ân'ın edebiyatın en üstün örneği olması, kişinin hayatının bütün yönlerini kuşatması, konusunun ezelden ebede bütün kâinatı içine alan genişlikte olması, durum ve ihtiyaca uygun olarak çeşitli zamanlarda inmesi, Hz. Peygamber'in vahye kendi üslûbu ve duygularını karıştıramaması ve içerdiği bilgilere hiçbir beşerin sahip olmaması bu özelliklerden bazılarıdır.⁹³⁰

Yine İsrâ sûresi 88. âyette⁹³¹ ins ve cin bir araya gelse yine de Kur'ân'ın bir benzerini getiremeyecekleri açıkça belirtilmiştir. Seyyid Kutub âyeti tefsir ederken Kur'ân'ın yalnızca nazmı ve manası bakımından insanı aciz bırakmadığını, daha

⁹²⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 9/403.

⁹²⁹ Yûnus 10/38; Hûd 11/13; el-İsrâ 17/88; el-Bakara 2/23.

⁹³⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 5/542-547.

⁹³¹ *قُلْ لَيْنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا* (De ki: “Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.”)

meydan okunmakta bu nedenle bütünü, on sûresi veya bir sûresi arasında hiçbir fark bulunmamaktadır. Müfessir, belirtilen bu miktarların da inkâr edenlerin yetersizlikleriyle alakalı olmadığını söylemiştir. Bu nedenle müfessir âyetler arasında yapılacak herhangi bir sıralamaya karşı çıkmaktadır.⁹³⁵

Mevdûdî ise bu âyetin tefsirinde her defasında müşriklere meydan okunmasına rağmen bir benzerini getirememelerinin onun Allah'ın vahyi olduğunu kanıtladığını belirtmiştir. Burada müfessirin açıklamalarından tehdî âyetleri konusunda Seyyid Kutub'dan farklı bir görüşe sahip olduğu görülmektedir. Kutub, tehdî âyetlerinde kullanılan ifadelerin bir miktar için kullanılmadığı yani zorluk bakımından Kur'ân'ın tamamının da bir sûresinin de aynı derecede olduğu görüşündedir. Ancak Mevdûdî müşriklere on sûre ile meydan okunmasından sonra bunu yapamamaları üzerine Yûnus sûresindeki âyetin nâzil olduğunu ve benzeri bir sûre getirmeleri konusunda meydan okunduğunu ifade etmiştir. Mevdûdî'nin yaptığı açıklamalardan anlaşılacağı üzere o, Kutub'un aksine bu âyetlerin bir miktar belirttiği ve zorluk derecesinin miktara göre değiştiğini düşünmektedir.⁹³⁶

Kur'ân müşriklere benzer bir sûre getirmeleri konusunda da Yûnus sûresi 38. âyet ve Bakara sûresi 23. âyette meydan okumuştur. Seyyid Kutub Yûnus sûresi 38. âyette diğer âyetlerde olduğu gibi benzer ifadeler kullanarak Kur'ân'ın sonsuza kadar yaratılmışları âciz bırakacağından bahsetmektedir. Müfessir bu i'câzın yalnızca sözleri veya ifade tarzı ile sınırlı olmadığını bu konuda deneyimi olan kimselerin rahatlıkla görebileceği üzere sınırsız bir i'câza sahip olduğunu ifade etmiştir. Müfessir Bakara sûresi 23. âyette ise sûrenin baş kısmında yer alan huruf-ı mukattaa ile âyetin irtibatından bahsederek Kur'ân'ın Arapların bildiği harflerden meydana gelmesine rağmen onun benzerini getirmeye güçlerinin yetmeyeceğini söylemiştir.⁹³⁷ Mevdûdî ise ilgili âyetlerin tefsirinde Kutub ile benzer ifadeler kullanarak Kur'ân'ın i'câzının yalnızca fesâhat ve belâgat yönünden olmadığını, Kur'ân'ın öğretisi ve konusu bakımından hiçbir insanın onun benzerini üretemeyeceğini, bunun da vahyin Allah tarafından indirildiğinin bir delili olduğunu söylemiştir.⁹³⁸

⁹³⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 6/47-49.

⁹³⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 2/380.

⁹³⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/65; 5/510-513.

⁹³⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/58; 2/334-335.

Görüldüğü üzere her iki müfessir de Kur'ân'ın hiçbir yönden benzerinin yaratılmışlar tarafından yazılamayacağını, onun yalnızca söz söyleme bakımından değil aynı zamanda içerdiği konular, koyduğu kurallar gibi birçok yönden beşerin meydana getirdiği eserlerden farklı olduğunu, bu durumun onun ilahi bir kaynaktan geldiğinin en önemli kanıtı olduğunu ifade etmiştir. Ancak iki müfessir teahdi âyetlerinin sıralanması konusunda birbirinden ayrılmıştır. Kutub bu âyetler arasında zorluk bakımından herhangi bir sıralamanın, yeterli kanıt bulunmadığı için mümkün olmadığını, bu nedenle Kur'ân'ın tamamını meydana getirmeleri ile bir sûresini meydana getirmeleri arasında hiçbir farkın bulunmadığını belirtmiştir. Buna karşın Mevdûdî, klasik tefsirlerde benimsenen görüşe uygun olarak on sûre getirmekte âciz kalan müşriklere sonrasında bir sûre ile meydan okunduğunu ifade etmektedir.

3.15. Müşkilu'l-Kur'ân

Kur'ân kendisinde hiçbir çelişkinin bulunmadığını, eğer ilahi bir kaynaktan olmasaydı mutlaka içinde çelişkilerin var olacağını Nisâ sûresi 82. âyette⁹³⁹ açıkça ifade etmektedir. Ancak bazı âyetler insan anlayışının sınırlılıklarından dolayı sanki birbirleriyle çelişiyorlarmış izlenimi oluşturmaktadır. Bu nedenle müfessirler âyetlerde ortaya çıkan vehmi gidermek için tefsirlerinde müşkilu'l-Kur'ân konusuna yer vermişlerdir.

Her iki müfessir de Kur'ân'ın ilahi bir kaynaktan oluşuna ve hiçbir kitaba benzemeyen eşsizliğine vurgu yaparak Kur'ân âyetlerin birbiri ile bir çelişki içinde olmadığına dikkat çekmişlerdir.⁹⁴⁰ Bu nedenle de müşkile konu olan bazı âyetlerin tefsirinde bu vehmi ortadan kaldıracak açıklamalarda bulunmuşlardır. Müşkilu'l-Kur'ân kapsamında üzerine durulan âyetlerden ilki Nisâ sûresi 3. âyet⁹⁴¹ ile yine aynı sûrenin 129. âyetidir.⁹⁴² Genel itibariyle nikâh konusundan bahseden bu âyetlerin ilkinde “Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz

⁹³⁹ “ أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ” (Kur'ân'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!)

⁹⁴⁰ Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, 8/582; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/15-17; 5/106.

⁹⁴¹ “ وَإِنْ جِئْتُمْ بِالنِّسَاءِ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِثْلَىٰ وَلْتَكُنَّ مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ عَلِيمُونَ ” (Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.)”

⁹⁴² “ وَلَوْ تَسَوَّغُوا أَنْ تَعْبُدُوا بَيْنَ يَدَيْهِ نِسَاءً لَأُولَىٰ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ وَأُولُو حُرْمَتِكُمْ أَوْلَىٰ مِنْهُنَّ فَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْفِتْنَةَ مِنْكُمْ فَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ فَسَادًا فَذُنُوبُهُمْ عَظِيمَةٌ ” (Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın...)”

kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Eğer adaletli davranamayacağınızdan korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.” şeklinde adaletten ayrılınmaması gerektiği vurgulanırken diğer âyette, “Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın...” ifadeleriyle isteselerde adaleti sağlayamayacaklarından bahsedilmektedir. Bu nedenle ilk bakışta bu âyetler arasında bir çelişkinin olduğu zannedilebilmektedir.

Seyyid Kutub Nisâ sûresi 3. âyette ifade edilen adaletin davranış, nafaka ve cinsel ilişki konusunda olduğu sûrenin 129. âyetindeki adaletin ise kalpteki arzu ve ruhsal duygularla alakalı olduğundan bahsetmektedir. Bundan dolayı ikinci âyeti birden fazla kadınla evliliğinin haramlığı için delil getirilmesinin mantıklı olmadığına değinmiştir. Müfessir, Allah’ın bir âyette emrettiğini diğer âyet ile yasaklamasının mantıklı olmayacağını söyleyen müfessir davranış ve duygulardaki adalet konusuna Hz. Peygamber’in evliliklerinden de örnekler vermektedir. Buna göre adalet mal ve beden ilişkisi gibi görünen durumlarda Hz. Peygamber bütün eşlerine aynı muamelede bulunmuş hiç birini bu konulardan yoksun bırakmamıştır. Ancak duygular kişinin egemenliğinde olmadığı için her eşine aynı duyguyu beslemesi mümkün değildir. Çünkü kalpler Allah’ın egemenliğindedir. Nitekim Hz. Peygamber’in diğer eşlerine göre Hz. Âişe’ye daha fazla sevgi ve ilgi beslediği bilinmektedir.⁹⁴³

Mevdûdî de yine 3. âyette yer alan adaletin kadının tamamen ihmal edilip sanki kocasızmış gibi olmaması hakkında olduğunu ifade etmiştir. Sûrenin 129. âyetinde ise adaletin sevgi ve aşk yönüne vurgu yapmaktadır. Çünkü kişiden, davranış ve dış görünüş bakımından birbirine eşit olmayan eşlerine aynı duyguları beslemesinin istenmesi yüksek bir beklentidir. Aynı zamanda Mevdûdî, bazı kimselerin ikinci âyetin birinci âyette verilen birden fazla eşle evlenme iznini pratikte kaldırdığını söylediklerine dikkat çekmektedir. Bunun aksini savunan müfessir, âyetin devamında “bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın” ifadesinin de

⁹⁴³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 2/353-354.

bu görüşün yanlışlığına delil olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴⁴ Görüldüğü üzere her iki müfessir de bu âyetlerde yer alan çelişki vehmini benzer ifadelerle gidermişlerdir.

Müşkilü'l-Kur'ân kapsamında değerlendirilen bir diğer âyet grubu ise hiçbir kimsenin başkasının günahını yüklenmeyeceğinden bahseden Fâtır sûresi 18. âyeti⁹⁴⁵ ile onların hem kendi yüklerini hemde onunla beraber başka yükleri de yükleneyeceğinden bahseden Ankebût sûresi 13. âyetidir.⁹⁴⁶ Müfessirler burada bir müşkil vehminin söz konusu olduğundan bahsetmemekle birlikte bu durumu gideren çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Seyyid Kutub Fâtır sûresi 18. âyeti kişinin yalnızca kendi yaptıklarından sorumlu olacağı toplum içerisinde ona düşen uyarma görevini yerine getirdikten sonra toplumun işlediği günahattan sorumlu tutulmayacağı böylece insana bir güven sağlandığı ve başkasının günahından dolayı endişeye kapılmayacağı şeklinde izah etmiştir. Müfessir, Allah'ın insanları gruplar olarak değil tek tek sorguya çekeceğini ekleyerek kâfirlerin kabilecilik anlayışına da vurguda bulunmuştur. Ankebût sûresi 13. âyetin ise bir önceki âyette ifade edildiği gibi kâfirlerin, mü'minlere onları takip etmelerine karşılık günahlarını üstleneceklerine dair iddialarını ortadan kaldırdığını belirtmiştir. Müfessir burada kişinin bir taraftan kendi günahlarını üstlenirken diğer taraftan başka kişilerin yoldan saptırma günahını da üstleneceklerini, aslında vadettikleri gibi başkasını günahattan kurtaramayacaklarını ifade etmiştir.⁹⁴⁷

Mevdûdî ise Fâtır sûresi 18. âyette yük ile yapılan amellerin sonuçlarının kastedildiğini âyetin de müşriklere ithafen hiç kimsenin başkasının yaptıklarından sorumlu tutulmayacağını söylediğini belirtmiştir. Müfessir Ankebût sûresi 12. âyette⁹⁴⁸ bahsedilen müşriklerin Müslümanlara eğer dinlerinden dönerlerse onların günahlarını üstlenecekleri sözlerine karşılık bu âyette “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez...” ifadesinin yer aldığını söylemiştir. Söz konusu diğer âyetin tefsirinde ise müfessir, âyette söz konusu olan kimselerin her ne kadar başkasının günahını üstlenmeyeceklerse de iki katı bir azaba çarptırılacaklarından bahsetmiştir.

⁹⁴⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/413.

⁹⁴⁵ “ وَلَا تَرَىٰ وَارِدًا مِّنَ السَّمَاءِ تَظُنُّهَا الْغَيْمُ تُمْرَدًا كَافِرًا ” (Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez...)”

⁹⁴⁶ “ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ ” (Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler...)”

⁹⁴⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8/146-147, 436-437.

⁹⁴⁸ “ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَئِنِ آمَنَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لَكُنَّا مِنَ الْغَائِبِينَ ” (İnkârcılar müminlere, “Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim” derler.)”

Çünkü kişi hem işlediği günahın hem de günaha öncülük ederek saptırdığı diğer kimselerin yükünü taşıyacaktır. Mevdûdî bu açıklamasına Nahl sûresi 25. âyeti⁹⁴⁹ ve Hz. Peygamberin, doğruluğa çağırın kimseye ona uyanların sevabından, saptıran kişiye de ona uyanların günahından verileceğine dair hadisini delil olarak zikretmiştir.⁹⁵⁰ Görüldüğü üzere her iki âyette de aslında kişinin kendi yapıp ettiklerinden dolayı edindiği günahların yükünü taşıyacağından bahsedilmektedir. Bu nedenle aralarında herhangi bir müşkil durum bulunmamaktadır. Müfessirler de benzer ifadelerle bu vehmi ortadan kaldırmışlardır.

Bir diğer müşkil örneği ise insanlar ve cinlerin mutlaka sorguya çekileceğinden bahseden âyetlere⁹⁵¹ karşılık Rahmân sûresi 39. âyette⁹⁵² ne insana ne de cine günahından sorulmayacağına söylenmesidir. Her iki müfessir de yine âyette bir müşkilin varlığından söz etmeden çelişki vehmini ortadan kaldıracak açıklamalarda bulunmuştur. Seyyid Kutub Rahmân sûresi 39. âyeti tefsir ederken, kıyamet gününde kulların kimisinin sorgulandığı, kimisine hiçbir soru sorulmadığı, kimisinin kendini savunmaya giriştiği ve kimisinin de suçu ortağına attığı çeşitli tabloların gerçekleşeceğini, âyetin de bu tablolardan birini gözler önüne serdiğini ifade etmiştir. Âyette anlatılan tabloyu ise hiçbir insana ve cine günahından sorulmayacağını, çünkü kötülüğün izleri kara lekeler olarak iyiliğin izleri ise beyaz parıltılar olarak yüzlerde mevcut olacağı şeklinde açıklamıştır. Mevdûdî de yine benzer ifadelerle önceki ve sonrakilerin toplanacağı kıyamet gününde suçluların zaten korku içinde olacakları bu nedenle de yüzlerinden suçlu olduklarını belli edeceklerini söylemiştir.⁹⁵³

Yine Hz. Âdem'in yaratıldığı madde konusunda Kur'ân'da yer alan toprak, çamur veya nutfe gibi çeşitli ifadeler de müşkilü'l-Kur'ân'a konu olmuştur. Seyyid Kutub Rahmân sûresi 14. âyetin⁹⁵⁴ tefsirinde insanın yaratılış hammadresi olan kuru balçığın çamur veya topraktan yaratılma sürecinin bir halkası olabileceği gibi insan ve toprağın aynı elementleri taşıdığına vurgulandığı sembolik bir ifade olabileceğini

⁹⁴⁹ لِيَخْلُقُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلَا سَاءَ مَا يَزُرُونَ (Sonuç olarak, kıyamet gününde kendi günahlarını eksiksiz yükledikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular. İşte görün, yükledikleri şey ne kadar kötü!)”

⁹⁵⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 4/233-234, 553-554.

⁹⁵¹ el-A'râf 7/6; es-Saffât 37/24.

⁹⁵² فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ (İşte o gün insana da cine de günahı hakkında soru sorulmaz (çünkü her şey apaçık ortadadır.))”

⁹⁵³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 9/493; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 6/81.

⁹⁵⁴ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ (O, insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı.)”

de söylemiştir. Yine müfessir Secde sûresi 7. âyette⁹⁵⁵ ise insanın yaratılışının ilk aşamasının çamur olduğunu söylemiştir. Yapılan açıklamalardan müfessirin, Hz. Âdem'in yaratılışına dair Kur'ân'da yer alan çeşitli ifadeleri yaratılışın birer aşaması veya benzerliği vurgulayan sembolik ifadeler olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Böylece müfessir âyetlerde bir müşkilin varlığından söz etmese de aslında müşkil vehmini ortadan kaldırmış olmaktadır.⁹⁵⁶ Mevdûdî ise yine bu konunun müşkil oluşundan bahsetmeden Rahmân sûresi 14. âyetin tefsirinde Kur'ân'ın zikrettiği çeşitli ifadelerin aslında insanın yaratılış safhasını tanımlamak için kullanıldığını belirtmiştir. Sonrasında müfessir insanın yaratıldığı maddeden bahseden âyetleri bir sıra halinde sunmuştur. Buna göre insan; toprak,⁹⁵⁷ çamur,⁹⁵⁸ yapışkan çamur,⁹⁵⁹ ateşte pişmiş gibi kuru çamur,⁹⁶⁰ Allah'ın ruhundan üfleyip meleklerin ona secde etmesini istediği sonra da çift çift yarattığı beşer⁹⁶¹ ve son olarak da bir öz/hakir bir su(nutfe)'den neslinin yaratıldığı⁹⁶² bir varlık olarak çeşitli aşamalardan geçmiştir.⁹⁶³

Görüldüğü üzere her iki müfessir de tefsirlerinde Kur'ân'da hiçbir müşkilin bulunmayacağını ifade ederek bu doğrultuda müşkilü'l-Kur'ân'a konu olan âyetler üzerinde çelişki vehmini ortadan kaldıracak açıklamalarda bulunmaktadır. Müfessirler özellikle söz konusu âyetlerde klasik tefsirlerle paralel açıklamalarda bulunmuş ancak onlardan farklı olarak tefsirlerinde müşkilü'l-Kur'ân konusuna daha az yer vermişlerdir.

3.16. Münâsebâtu'l-Kur'ân

Kur'ân birbiriyle uyumsuz konuların bir araya toplandığı bir kitap olmayıp âyetlerin birbiriyle, sûrenin başının sonuyla, bir sûrenin kendinden sonraki sûreyle veya Kur'ân'ın başının sonu ile arasında birçok yönden ilişki bulunmaktadır. Kur'ân'ın bu insicâmı üzerinde duran münâsebâtu'l-Kur'ân ilmi müfessirler tarafından tefsirlerde işlenen bir konu olmuştur. Seyyid Kutub ve Mevdûdî de çok yoğun olamamakla birlikte bu konuya tefsirlerinde yer vermiş, özellikle Mevdûdî

⁹⁵⁵ “الَّذِي أَحْسَنَ مَثَلًا شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ” (O yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır.)”

⁹⁵⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8/253; 9/483.

⁹⁵⁷ Âl-i İmrân 3/59.

⁹⁵⁸ es-Secde 32/7.

⁹⁵⁹ es-Saffât 37/11.

⁹⁶⁰ er-Rahmân 55/14.

⁹⁶¹ en-Nisâ 4/1.

⁹⁶² es-Secde 32/8; el-Hac 22/5.

⁹⁶³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 6/72-73.

tefsirinin mukaddimesinde, Kur'ân'ın konularının birbiriyle uyumlu ve irtibatlı oluşunu ortaya koyan bazı açıklamalarda bulunmuştur.⁹⁶⁴

Her iki müfessir de sûreleri tefsir ederken âyetlerin kendinden sonra gelen âyetlerle veya başka sûrelerdeki âyetler ile ilişkisinden bahsetmişlerdir. Seyyid Kutub, tefsirinin birçok yerinde âyetler arasındaki ilişkiyi ihmal etmeyerek açıklamada bulunmuştur. Müfessir Ahzab sûresi 35. âyette geçen "...doğru erkekler ve doğru kadınlar... işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır." ifadesindeki doğruluk kavramını Nahl sûresindeki "Yalanı ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar uydurur. Onlar ise yalancılardan ta kendileridirler."⁹⁶⁵ âyetiyle ilişkilendirmiştir. Buna göre bir kimse eğer doğruluk vasfına sahip değilse Müslümanlardan sayılmamaktadır. Bu vasfı sağlayan kimseler için de Allah büyük bir mükâfat hazırlamıştır.⁹⁶⁶ Yine Seyyid Kutub huruf-ı mukataanın yer aldığı âyet ile devamındaki âyetler arasında bulunan ilişkiye de sıkça yer vermektedir. Meselâ Fussilet sûresinin başında yer alan "Ha, Mîm" harflerinin sûrenin veya Kur'ân'ın ismi olduğunu, bir sonraki âyet ile de isim cümlesi oluşturduğunu söylemiştir. Buna göre "Ha, Mîm" cümleinin öznesi, bir sonraki âyette geçen "Bu Kitap, Rahmân ve Rahîm olan Allah katından indirilmiştir."⁹⁶⁷ ifadeleri de cümlelerin yüklemi konumundadır.⁹⁶⁸

Mevdûdî de âyetleri yine başka âyetlerle olan münâsebetine değinerek açıklamıştır. Bununla birlikte çoğu yerde okuyucuyu "ayrıntı için bakınız" veya "karşılaştırma için bakınız" gibi ifadelerle âyetin ilişkili olduğu diğer âyetlere yönlendirmiştir. Müfessirin aralarında ilişki kurduğu âyetlere örnek olarak Nisâ sûresi 160. âyet ve Enâm sûresi 146. âyet örnek verilebilir. Nisâ sûresinde Yahudîlerin bazı sapkınlıklarından dolayı onlara önceden helal olan şeylerin sonradan haram kılındığı ifade edilmiştir.⁹⁶⁹ Müfessir bu âyette haram kılındığından

⁹⁶⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/15-17, 24-25.

⁹⁶⁵ en-Nahl 16/105.

⁹⁶⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8/324-325.

⁹⁶⁷ Fussilet 41/2.

⁹⁶⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 9/10-11.

⁹⁶⁹ "فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَزَمْنَا عَلَيْهِمُ ظُهُوبًا أَجَلْتُمْ لَهُمْ وَبَصَدْتَهُمْ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا" (Yahudîlerin zulmü, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri sebebiyle önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık.)"

bahsedilen şeyleri Enâm sûresi 146. âyet⁹⁷⁰ ile ilişkilendirerek açıklamaktadır. Buna göre büyük ihtimalle bu haram kılınarlardan Enâm sûresinde geçtiği üzere tüm tırnaklı hayvanlar, koyun ve öküzün yağları kastedilmektedir.⁹⁷¹

Müfessirler kimi zaman da sûrelerin birbiriyle olan münâsebetinden bahsetmişlerdir. Her iki müfessir de bu konuda âyetler arasındaki münâsebele ilişkin yaptıkları açıklamalara kıyasla daha az bilgiye yer vermiştir. Seyyid Kutub özellikle Mekkî sûrelerin konu ve üslûp bakımından birbiriyle olan benzerliklerine sûrelerin giriş bölümlerinde değinmektedir. Meselâ Mekkî sûrelerde konu bakımından inancın işleniyor olması bu sûrelerin ortak noktasıdır.⁹⁷² Mevdûdî de Mekkî sûrelerin birbiriyle olan irtibatına Hümeze sûresinin girişinde yer vermiştir. Müfessir, Zilzâl sûresinden Hümeze sûresine kadar gelen bütün sûrelerde incelenirse eğer Mekke dönemi toplumunun zihinlerine inanç ve ahlaki prensiplerin hangi üslûp ile yerleştirileceğinin anlaşılacağını ifade etmektedir. Mevdûdî, Zilzâl, Âdiyât, Kâria, Tekâsur, Asr ve Hümeze sûrelerinin genel olarak içeriklerinden de bahsetmektedir. Aslında bu açıklamalara bakıldığında bütün bu sûrelerde ortak olarak ahiretin varlığının vurgulandığı görülmektedir.⁹⁷³

Müfessirler bu genel açıklamaları dışında bazen de iki sûre arasında var olan münâsebeti ele almışlardır. Seyyid Kutub bu doğrultuda Duhâ ve İnşirâh sûreleri arasında var olan bir münâsebetten bahsetmektedir. Müfessir İnşirâh sûresinin sanki Duhâ sûresinin tamamlayıcısı olduğunu çünkü bu sûrede de Hz. Peygamber'e yönelik olarak bir şefkatin var olduğunu söylemiştir. Kutub sûrelerdeki bu şefkati Allah'ın Hz. Peygamber'i gözetmesi ve ona kolaylığın müjdelenmesi şeklinde açıklamıştır.⁹⁷⁴ Yine müfessir En'âm ve Arâf sûreleri ile Yûnus ve Hûd sûreleri arasında hem birbirleriyle hem de birer grup olarak var olan ilişkiyi ele almıştır. Kutub Yûnus ve Hûd sûreleri ile En'âm ve Arâf sûrelerinin konu ve üslûp bakımından hayret verecek bir benzerliğe sahip olduğunu ifade etmektedir. En'âm

970 وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَزَنًا مِّمَّا كَفَرُوا مِنَ الْبَقَرِ وَالْعَنَمِ حَزَنًا عَلَيْهِمْ شَحُومُهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَعْضِهِمْ وَإِنَّا “
971 Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 1/433.
972 Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 6/391; 8/489; 10/296.
973 Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 7/231-232.
974 Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 10/505-506.

sûresi inanç sistemini ele alarak cahiliyenin sapkın inançlarına karşı koymakta, Arâf sûresi ise tarih boyunca bu inanç sisteminin cahiliye zihniyetine karşı nasıl bir mücadele verdiğinden bahsetmektedir. Birbiriyle ilişkili olan bu iki sûre aynı zaman da Yûnus ve Hûd sûreleri ile de ilişkilidir. Müfessir, En'âm ve Yûnus sûresinde ele alınan konuların benzer bir üslûbla işlendiği, ancak Yûnus sûresinin En'âm sûresine kıyasla daha yumuşak bir tonda konuyu ele aldığını söylemiştir. Aynı şekilde Arâf sûresinin de Hûd sûresi ile konu, muhataba olan etkisi ve sûreye hakim olan üslûb gibi yönlerden benzer özelliklere sahip olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷⁵

Mevdûdî ise Fil ve Kureyş sûreleri arasındaki tematik ilişkiye işaret etmektedir. Müfessir muhteva bakımından birbirine benzer olan bu iki sûrenin seleften bazıları tarafından tek sûre olarak kabul edildiğine dair rivayetlerin olduğunu söylemiştir. Ancak ona göre sûrelerin üslûblarının birbirinden farklı oluşuyla birlikte Hz. Osman'ın yazdırdığı mushafta da bu iki sûrenin besmeleyle ayrılmış olması bu görüşün yanlışlığını ortaya koymuştur.⁹⁷⁶ Yine müfessir Felak ve Nâs sûrelerinin de aralarında bulunan yakın ilgi ve konu benzerliğinden dolayı “muavizeteyn” olarak isimlendirildiğinden bahsetmiştir. Müfessir bu nedenle iki sûreye ortak tek bir giriş yapmış ancak tefsirlerini ayrı ayrı ele almıştır.⁹⁷⁷

Ayrıca Seyyid Kutub kimi zaman sûrenin giriş bölümü ile içeriği arasındaki uyumdan söz etmiştir. Sûre başlangıçlarındaki âyetlerin içerikle uyumlu olarak geldiğini söyleyen müfessir, konuya hazırlık bakımından yapılan bu uygulamanın Kur'an'ın kendine has bir yöntemi olduğunu ifade etmiştir. Müfessir, içeriği fırtınalı olan sûrelerde meselâ mezarların deşilmesinden, gizli sırların ortaya çıkarılmasından bahseden Âdiyât sûresinde olduğu gibi buna uygun olarak tozu dumana katan savaş atlarına yemin edilerek şiddetli bir girişin yer aldığını söylemiştir. Yine içeriği Hz. Peygamber'e karşı şefkati barındıran Duhâ sûresinde ise kuşluk vaktine yemin edilerek daha yumuşak bir başlangıç yapılmıştır.⁹⁷⁸

Mevdûdî ise Seyyid Kutub'dan farklı olarak Kur'an'ın başı ile sonu arasında var olan münâsebe değinmiştir. Müfessir Fâtiha sûresi ile açılan Kur'an'da Allah'a hamd-ü senâ ederek başladığını ve devamında kulun Allah'tan “ إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ ”

⁹⁷⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 5/447-448.

⁹⁷⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 7/247.

⁹⁷⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 7/313.

⁹⁷⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 10/315-316

الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (Bizi dosdoğru yola ilet; nimetine erdirdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların yoluna da, dalâlete sapmışların yoluna da değil!)” şeklinde bir münacaatta bulunduğunu söylemiştir. Müfessir bu duaya karşılık olarak Kur’ân’ın verildiğini ve mushafın sonunda ise kişiyi bu doğru yoldan alıkoyacak insan ve cinin her türlü şerrinden yine şeytanın vesvesesinden Allah’a sığınmasının emredildiğini belirtmiştir. Müfessir, bu ilişkinin kimseye kapalı olmadığını yani rahatça görülebileceğini de dile getirmektedir.⁹⁷⁹

3.17. Fezâilu’l-Kur’ân

Kur’ân kendi döneminin ve kıyamete kadar tüm dönemlerin en üstün kitabı oluşunu gerek âyetleriyle gerekse Hz. Peygamber’in hadisleriyle ortaya koymuştur. Bununla birlikte bazı sûre veya âyetlerinin sahip olduğu faziletler meşhur hadis kitaplarında ve özellikle bu konu için yazılan müstakil eserlerde zikredilmiştir. Ancak sûre veya âyetlerin faziletine dair gelen hadislerin genelde mevzû rivayetler olduğu bilinmektedir. Bu nedenle müfessirlerin kimi sûrelere dair bu hadisleri tefsirlerinde çokça zikretmiş kimi müfessir de bu konuda daha temkinli davranmıştır. Seyyid Kutub ve Mevdûdî’nin tefsirleri incelendiğinde sûrelerin önemlerinden bahsetmekle birlikte sayılı sûrenin faziletine ilişkin rivayetleri naklettikleri görülmüştür.

Fazileti hakkında hadislerin nakledildiği ilk sûre Fâtiha sûresidir. Seyyid Kutub sûrenin girişinde Fâtiha sûresinin Müslümanlar tarafından gün içerisinde okunma sıklığına ve namazın Fâtiha okunmadan caiz olmadığına değindikten sonra, bunun sebebini İslâm inancının, duygusunun ve eğitimine dair genel ilkelerin bu sûrede yoğun olarak yer aldığını ifade ederek açıklamıştır. Sûrenin sonunda ise namazda Fâtiha sûresinin okunmasının zorunlu oluşunun hikmetini, yani onun faziletini ortaya koyan hadisi Müslîm’den nakletmiştir. Ebû Hureyre’den gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Yüce Allah şöyle buyurur: “Ben namazı kendim ile kulum arasında ikiye böldüm. Yarısı bana, yarısı kuluma aittir. Kulum istediğine kavuşacaktır. Kul, “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” dediğinde Allah, “Kulum bana hamdetti.” der. Kul, “الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ” dediğinde Allah, “Kulum bana övgüde bulundu.” der. Kul, “مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ” dediğinde Allah, “Kulum şanımin yüceliğini ifade etti.” der. Namaz kılan kul,

⁹⁷⁹ Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’ân*, 7/328.

“إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ” dediğinde Allah, “Bu söz hem bana hem de kuluma aittir. Kuluma istediği verilecektir.” der. Kul, “إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ” dediğinde Allah, “Bu söz tamamen kuluma aittir. Ona istediği verilecektir.” der.”⁹⁸⁰

Mevdûdî ise Fâtiha sûresinin önemini ortaya koyan bazı açıklamalarda bulunmuş ancak onun faziletinden bahseden herhangi bir hadis nakletmemiştir. Buna göre müfessir açıklamalarına Fâtiha'nın, Allah'ın kullarına öğrettiği bir dua olduğunu söyleyerek başlamıştır. Eğer kul samimi olarak hidayeti istiyorsa Fâtiha sûresinde zikredildiği gibi yardımın yani hidayetin yalnızca Allah'tan geleceğine inanmalı ve bu bilinçle Kur'ân'a yönelmelidir. Kur'ân ve Fâtiha sûresi arasındaki ilişki dua ve ona gelen cevap şeklindedir. Kul Allah'tan onu doğru yola iletmesini yani hidayeti istemekte Allah da ona Kur'ân'ı göndererek bir nevi “işte aradığın hidayet” demektedir.⁹⁸¹ Müfessir bu ifadeleriyle aslında Fâtiha sûresinin Kur'ân'ın girişine yerleştirilmesinin hikmetini de ortaya koymaktadır.

Müfessirlerin faziletine dair hakkında bazı açıklamalar yaptığı diğer bir sûre ise İhlâs sûredir. Seyyid Kutub sûrenin girişinde sûrenin faziletini ortaya koyan bir hadis nakletmiştir. Aynı zamanda müfessir bu hadisin anlam açısından sahih oluşuna dair açıklamalar da yapmıştır. Buhârî'nin Ebû Saîd el-Hudrî'den naklettiği bir rivayete göre: “Biri bir adamın “قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ” âyetini okuyup sürekli onu tekrar ettiğini görmüştür. Ertesi gün Hz. Peygambere gelerek bu adamın yaptığını haber vermiş ve sanki doğru bir iş yapmadığını söyleyecek gibi olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber: ‘Canımı elinde tutan Allah'a yemin ederim ki; o Kur'ân'ın üçte birine denktir.’ buyurmuştur.”⁹⁸² Müfessir bu hadisi zikrettikten sonra âyetin tek gerçek varlığın Allah oluşuna bütün diğer varlıkların ondan varlığını aldığına vurgu yaptığını, bu nedenle bir kişi “De ki: O Allah tektir.” ifadesini kalbine yerleştirdiğinde diğer bütün karanlık ve şâibeden kurtulacağını söylemiştir. Çünkü ona göre tek gerçek varlığın Allah olduğu idrâk edildiğinde, onun dışındaki varlıklara bağlanmaktan yani zincirlerden kurtulunur. Bu sayede kişi Kur'ân'ın da

⁹⁸⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/19, 27-28.

⁹⁸¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/39.

⁹⁸² Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 13 (No. 5013).

işaret ettiği gibi⁹⁸³ gerçekleşen her olayı Allah'a bağlayacak, her işi Allah'ın irâdesine havâle ederek huzur bulacak ve her şeyi ondan isteyecektir. Bu nedenle bu âyet İslâm inancının ana hatlarından en genişini oluşturan tevhid gerçeğini ele alarak ilgili hadiste ifade edildiği üzere Kur'ân'ın üçte birine denk olmaktadır.⁹⁸⁴

Mevdûdî ise İhlâs sûresinin faziletini sûrenin girişinde ayrı bir yer ayırarak ele almıştır. Müfessir sûrenin Hz. Peygamberin nazarında önemli bir yeri olduğunu ve Rasûlullah'ın İslâmın temel akidesini yani tevhidi ortaya koyan bu sûreyi her fırsatta Müslümanların zihnine yerleştirmeyi amaçladığını söylemiştir. Mevdûdî, sûrenin hadislerde Kur'ân'ın üçte birine denk olarak zikredildiğini ifade ettikten sonra bu ifadenin sebebine dair müfessirlerin birçok açıklama yaptığından bahsetmiştir. Müfessir, ihlâs sûresinin Kur'ân'ın üçte birine denk olmasının sebebini Seyyid Kutub gibi içerisinde dinin üç temel esasından biri olan tevhidi barındırmasıyla ilintilendirmiştir. Mevdudî bu konuda yapılan açıklamalardan en doğrusunun kendisinin de benimsediği bu görüş olduğunu dile getirmiştir. Ardından müfessir Hz. Peygamberden yine İhlâs sûresinin Allah katında değerini ortaya koyan rivayetler zikretmiştir. Hz. Âişe'den nakledilen bir rivayete göre: “Rasûlullah bir grubu sefer için göndermiştir. İçlerinden bir kişi bütün namazları İhlâs sûresi ile bitirmiş, geri döndüklerinde gruptakiler bunu Rasûlullah'a anlatmıştır. O'da niçin bunu yaptığını sormalarını istemiştir. Ona sorulduğunda ise şöyle cevap vermiştir: “Ben sûrede Rahmân'ın sıfatları zikredildiğinden bu sûreyi çok seviyorum”. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Ona deyin ki, Allah da onu seviyor” şeklinde buyurmuştur.⁹⁸⁵

Yine fazileti konusunda hadisler nakledilen diğer sûreler ise Nâs ve Felak sûreleridir. Seyyid Kutub bu sûrelerin bir nevi önemi hakkında Hz. Âişe'den naklettiği bir rivayete göre: “Hz. Peygamber her gece yatağına girdiğinde avuçlarını birleştirir, içlerine üfler ve İhlâs, Felak ve Nâs sûrelerini avucunun içine okur, onra ellerini vücudunun ulaşabildiği her tarafına sürerdi. Önce başından ve yüzünden başlar, vücudunun ön taraflarını sıvazlardı ve bunu üç kere tekrarlardı.” Müfessir bu rivayet dışında sûrelerin faziletine dair herhangi bir rivayet nakletmemektedir. Mevdûdî de aynı şekilde sûrenin nüzûl zamanına veya sûrelere dair tartışılan bazı

⁹⁸³ el-Enfâl 8/10, 17; el-İnsân 76/30.

⁹⁸⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/602-605.

⁹⁸⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7/304.

konulara dair nakillerde bulunmuş ancak faziletleri hakkında herhangi bir nakilde bulunmamıştır.⁹⁸⁶

Mevdûdî, Seyyid Kutub'dan farklı olarak Âyetü'l-Kürsî olarak bilinen Bakara sûresi 255. âyet⁹⁸⁷ hakkında âyetin değerini ortaya koyacak bazı açıklamalar yapmıştır. Müfessir, âyetin hadislerde Kur'ân'ın en üstün âyeti olarak tanımlandığını ifade etmiştir. Ona göre bunun sebebi ise âyette, Allah hakkında hiçbir yerde rastlanılmayacak kapsamlı açıklamaların var oluşudur.⁹⁸⁸

Müfessirler zikredilenler dışında başka sûrelerin faziletlerine dair hadis nakletmemişlerdir. Tefsirlerinde fezâilu'l-Kur'ân konusuna daha az yer vermelerin sebebi ise özellikle Seyyid Kutub için tefsirinin büyük bir kısmını hapiste yazması nedeniyle hadis kaynaklarına ulaşamamış olabileceği söylenebilmekle birlikte daha çok iki müfessirin de bu alanda nakledilen hadislerin mevzû olma ihtimalinin yüksek olduğunu bilmeleri olarak açıklanabilir.

3.18. Kırâatü'l-Kur'ân

Kur'ân'ın anlaşılması konusunda onun lafzı ile birlikte manasına da etki eden kırâatler müfessirler tarafından Kur'ân'ın tefsirinde dikkate alınmıştır. Seyyid Kutub ve Mevdûdî diğer ilimlere kıyasla Kur'ân'ın farklı kırâatlerine nadiren tefsirlerinde yer vermişlerdir. Müfessirler genelde kırâat lafzını kullanmadan, kırâat imamının adını veya kıraatin sahilik durumunu zikretmeden kıraatin âyetin manasına olan etkisine yer vermişlerdir. Bu doğrultuda Kutub iki ayrı âyette Mevdûdî ise yalnızca bir âyette âyetin farklı okuyuş biçimine değinmiştir.

Seyyid Kutub ilk olarak Nisâ sûresi 159. âyetin⁹⁸⁹ tefsirinde “Ehl-i kitaptan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir. (وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ)”⁹⁹⁰

⁹⁸⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 10/611; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7/313-328.

⁹⁸⁷ “اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (Allah, O'ndan başka ilah yoktur; diridir, her şeyin varlığı O'na bağlı ve dayalıdır. Ne uykusu gelir ne de uyur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. O'nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaahat edemez. Onların önlerinde ve arkalarında olanları O bilir. O'nun ilminden hiçbir şeyi -dilediği müstesna- kimse bilgisi içine sığdıramaz. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır. Onları korumak kendisine zor gelmez. O yücedir, mutlak büyüktür.)”

⁹⁸⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/200.

⁹⁸⁹ (Ehl-i kitap'tan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir; o da kıyamet gününde onlara şahit olacaktır.)”

⁹⁹⁰ en-Nisâ 4/159.

ifadesine tefsirini yaparken nakledilen görüşler arasında kendi tercihini desteklemek üzere Ubey b. Kâ'b'dan bir kırâat nakletmiştir. Âyette “ölümünden (مَوْتِهِ)” kelimesindeki hu zamirinin mercîinin Hz. İsa ve ehl-i kitap olduğundan bahseden iki görüşün var olduğunu belirten müfessir, zamirin mercîinin ehl-i kitap olduğu, bu doğrultuda ona inanmayanların kendi ölümleri gelip çattığında Hz. İsa'nın doğruluğuna inanacakları şeklindeki görüşü benimsemiştir. Müfessir, Ubey b. Kâ'b'ın kırâatinde bu âyetin “illâ leyu'minenne bihî kable mevtihim (إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِمْ)” şeklinde okunmasının bu görüşü desteklediğini ifade etmiştir.⁹⁹¹ Kutub, farklı kırâatlerin bulunduğu Nisâ sûresi 162. âyette⁹⁹² geçen “المُقِيمِينَ الصَّلَاةَ” ifadesi üzerinde de durmuştur. Müfessir “المُقِيمِينَ” kelimesinin âyette mecrûr olarak kullanılmasının alışılmadık bir durum olduğunu ifade ettikten sonra bu kullanımın sebebine dair bazı açıklamalar yapmıştır. Buna göre bir anlamı belirgin hale getirmek için Arap dilinde bu yöntem kullanıldığını söyleyen müfessir, âyette namaz kılmanın öneminin vurgulanması amacıyla kelimenin mecrûr olduğunun zikredildiği yorumlara atıfta bulunmuştur. Kutub, İbn Mes'ûd'un kırâatinde bu âyetin alışık olunduğu gibi “المُقِيمُونَ” şeklinde merfû olarak yer aldığını, diğer bütün mushaflarda ise kelimenin mecrûr şekliyle nakledildiğini dile getirmiştir.⁹⁹³

Mevdûdî, Nûr sûresi 27. âyet⁹⁹⁴ kapsamında kırâatin manaya olan etkisine dair bazı açıklamalara yapmıştır. Âyette “تَسْتَأْذِنُوا” ifadesinin “تَسْتَأْذِنُوا” şeklinde anlaşıldığını söyleyen müfessir, bu ifadenin bir kırâat olduğunu zikretmeden mushafta yer alan “تَسْتَأْذِنُوا” kelimesinin, “تَسْتَأْذِنُوا” kelimesinin aksine âyetin manasına kattığı inceliğin üzerinde durmuştur. Müfessir burada eğer “izin” anlamındaki تَسْتَأْذِنُوا kelimesi kullanılsaydı âyetin “Ev sahiplerinden izin almadıkça başkalarının evine girmeyin.” şeklinde olacağını, fakat mushafta yer aldığı şekliyle “sevgi, yakınlık, ünsiyet”

⁹⁹¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 3/129-130.

⁹⁹² لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ “
 عَسْتَأْذِنُهُمْ أَجْرًا عَظِيمًا (Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlarla müminler -ki bunlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler- namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve âhîret gününe inananlar başkadır. İşte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz.)

⁹⁹³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 3/132.

⁹⁹⁴ “Ey iman edenler! Kendinizi tanıtip izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin... (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا) ”

anlamlarındaki تَسْتَأْذِنُوا kelimesinin âyete, “Size karşı sevgi ve itibarlarından emin olmadıkça başkalarının evlerine girmeyin.” anlamı kattığını söylemiştir.⁹⁹⁵ Görüldüğü üzere her iki müfessirin de açıklamaları, kırâatlerin anlamsal boyutu çerçevesinde kalıp öteye geçmemektedir.

⁹⁹⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 3/514.

SONUÇ

Genel anlamda Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağlayan ilimler olarak tanımlanan Kur'ân ilimleri, sahabe döneminden itibaren literatürdeki yerini almıştır. İlk zamanlarda şifahi olarak aktarılan ilimler Hicrî III. asırdan itibaren tedvin edilmeye başlanmıştır. Bu alanda yazılan ilk eser Haris el-Muhasibi'nin *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an* isimli eseridir. Hicrî VIII. asırdan itibaren kavramın maksadına uygun olarak Zerkeşî'nin *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*'ı, Süyûtî'nin *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*'ı ve Zürkânî'nin *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*'ı gibi alana öncülük eden eserler te'lif edilmiştir. Kur'ân ilimlerinin sayısı ihtilafli olması nedeniyle çalışmamızda *Fî Zilâli'l-Kur'ân* ve *Tefhîmü'l-Kur'ân* tefsirleri yeterli malzeme bulunan başlıca ilimler doğrultusunda karşılaştırılmıştır.

Seyyid Kutub 1906 yılında Mısır'da doğmuş, edebî alanda eğitim aldıktan sonra 1939 yılına kadar bu alanda eserler telif etmiştir. Bu tarihten itibaren İslâm düşüncesine yönelen müfessir toplumun bilinçlenmesi için yazdığı eserler nedeniyle başta devlet erkânı olmak üzere birçok kimsenin dikkatini çekmiştir. İhvân-ı Müslimîn üyesi olması nedeniyle hükümet tarafından birçok kez hapis cezasına çarptırılan Kutub, 1966 yılında *Meâlim fi't-Tarik (Yoldaki İşaretler)* isimli eseri sebep gösterilerek çeşitli ülke ve kuruluşlardan gelen itirazlara rağmen idam edilmiştir. 1952 yılında makale halinde yayınlamaya başladığı *Fî Zilâli'l-Kur'ân* tefsirinin yarıya yakınına hapiste yazan müfessir 1960 yılında 30 cilt halinde tamamlamıştır. Toplumun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurması nedeniyle ictimâî tefsirin önemli örneklerinden sayılan bu tefsir birçok dile tercüme edilmiştir.

Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdi, 1903 yılında Hindistan'da doğmuştur. İslâmî ve beşeri ilimler alanında çeşitli medrese ve hocalardan eğitim almıştır. Hindistan'da zulüm gören müslümanları bir araya toplama gayesiyle 1941 yılında Cemât-i İslâmî'yi kurmuştur. 1947 yılında Hindistan ve Pakistan'ın ayrılması sonucu Pakistana göç eden müfessir devletin kurucularının İslâmî bir yönetim vaadine rağmen aksi bir tutum sergilemeleri sebebiyle Cemât-i İslâmî ile birlikte İslâmî bir devlet için faaliyetler yürütmüştür. Hükümetin rahatsız olması üzerine birçok kez hapis cezasına çarptırılan Mevdûdi için 1953 yılında idam kararı alınmış ancak halkın itirazı sonucu karar geri çekilmiştir. 1972 yılında hastalığı nedeniyle Cemât-i İslâmî'den ayrılan müfessir 1979 yılında da Amerika'da bulunduğu hastanede vefat

etmiştir. Vefatına kadar birçok eser telif eden Mevdûdî, tefsirini de 1942 yılında *Tefhîmü'l-Kur'ân* dergisinde yayımlamaya başlamıştır. Urdu dilinde 6 cilt olarak 1972 yılında tamamlanan tefsir birçok dile tercüme edilmiştir.

Her iki tefsirde âyetler açıklanırken esbâbu'n-nüzûl rivayetlerinden yararlanılmıştır. Mevdûdî, Seyyid Kutub'a kıyasla daha az sebab-i nüzûl rivayeti nakletmiştir. Seyyid Kutub bu rivayetleri genelde ilk râvinin adını, hadisin kaynağını zikrederek ve esbâbu'n-nüzûl kalıbı kullanarak aktarmıştır. Ancak Mevdûdî bu rivayetleri daha çok senedsiz ve kaynaksız olarak aynı zamanda rivayetin belirlenebileceği bir nüzûl kalıbı kullanmadan aktarmıştır. Her iki müfessir, birden fazla rivayetin bulunduğu âyetlerde bazen bu rivayetler arasında bir tercihte bulunmuş bazen de herhangi bir yorum yapmamışlardır. Rivayetleri tercih ederken rivayetin sahih oluşu, âyetin muhtevası ve tarihi verilerle uygunluğu gibi kriterleri göz önünde bulundurmuşlardır. Yine “garanik kıssası” gibi bazı rivayetlere özellikle tenkit etmek amacıyla tefsirlerinde yer vermişlerdir. Mevdûdî, bu konuda kıssanın İslâm âlimleri tarafından gerçek bir olay gibi zikredilmesinin sebeplerine özellikle yer vermiştir. Yine Mevdûdî, Seyyid Kutub tarafından ele alınmayan mükerrer nüzûl konusunda âyetlerin, tekrar nâzil olamayacağı görüşündedir. Müfessire göre önceden nâzil olan bir âyetin ilgili olaylar doğrultusunda tekrar okunması, âyeti bilmeyenler tarafından ilk defa nâzil olduğunun zannedilmesine sebebiyet verebilmektedir. Müfessirlerin esbâbu'n-nüzûl kapsamında birbirlerinden ayrıldıkları diğer bir nokta ise Seyyid Kutub'un sebab-i nüzûl rivayetleri ile âyetlerin anlamının sınırlandırılmayacağı düşüncesine her fırsatta temas etmesidir.

Müfessirler Mekkî-Medenî âyetler konusunda da hemen hemen aynı görüşleri paylaşmaktadır. Âyetleri Mekkî ve Medenî olarak sınıflandırırken zaman ölçütüne göre hareket ettikleri bu doğrultuda hicretten önce inen sûreleri Mekkî, hicretten sonra inen sûreleri Medenî sûreler olarak kabul ettikleri görülmektedir. Müfessirler ilk olarak rivayetlerden hareketle sûreleri Mekkî veya Medenî sûre olarak tanımlamışlardır. Hakkında rivayet bulunmayan sûrelerde ise özellikle sûrenin muhteva ve üslûbundan yola çıkarak bir tercihte bulunmuşlardır. Mekkî-Medenî konusunda görüşleri hemen hemen aynı olan müfessirler bazı sûrelerde birbirinden farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. Her iki müfessir de Hac sûresinin bir kısmının Mekkî bir kısmının Medenî olduğu konusunda hemfikirdir. Ancak Kutub, sûrenin

38-41. ve 60. âyetlerinin Medenî olduğunu büyük bir kısmının ise Mekkî olduğunu söylerken Mevdûdî, sûrenin 25-78. âyetlerini içine alan büyük kısmın Medenî olduğu görüşündedir. Yine Mevdûdî Mâûn sûresinin tamamının Medenî olduğunu, Kutub ise sûrenin 1-3. âyetlerinin Mekkî diğer kısmının Medenî olduğunu söylemiştir. Kutub tarafından Mekkî olduğu ifade edilen Kevser sûresi hakkında ise Mevdûdî sûrenin Mekkî veya Medenî olduğuna dair kesin bir kanâat getirmenin zor olduğunu ifade etmiştir.

Her iki müfessir de Kur'ân'ın kendi içerisinde neshin var olduğunu kabul etmişlerdir. Bununla birlikte Mevdûdî bu görüşe delil olarak zikredilen Nahl sûresi 101. âyet, Rad sûresi 39. âyet ve Bakara sûresi 106. âyette Kur'ân'ın kendinden önceki şeriatleri nesh ettiğinden bahsedildiğini ifade etmiştir. Kutub, Mevdûdî'ye kıyasla Nahl sûresi 101. âyet ve Bakara sûresi 106. âyetin tefsirinde Kur'ân'ın kendi içinde neshin var olduğunu destekleyen açıklamalar yapmıştır. Her iki müfessir de neshin Allah'ın kudreti dâhilinde bir olgu olduğu, istediği gibi bir hükmü başkası ile değiştirebileceği kanâatindedirler. Mensûh âyetlerin hangileri olduğu konusunda da aynı görüşe sahip olan müfessirler, Hz. Peygamber ile görüşmeden önce sadaka verilmesini emreden Mücâdele sûresi 12. âyetin, sûrenin 13. âyetiyle nesh edildiği ve zina suçundan bahseden Nisâ sûresi 15-16. âyetlerdeki hükmün de Nûr sûresi 2. âyet ile nesh edildiğini ifade etmektedirler. Neshe konu olan bazı âyetlerde neshin değil de bir tahfîfin var olduğundan da bahseden müfessirler gece namazının emredildiği Müzzemmil sûresi 1-4. âyetlerdeki hükmün sûrenin 20. âyeti ile hafifletildiğini belirtmişlerdir. Nâsîh ve mensûh konusunda hemen hemen aynı görüşleri paylaşan müfessirler, çelişki vehmi bulunan bütün âyetleri mensûh saymak gibi bir çaba içerisinde olmamışlardır.

Kur'ân'ın kıssaları konusunda her iki müfessir de kıssaların kaynağının vahiy olduğunu açıkça ifade etmekte özellikle Kutub, oryantalistler tarafından ortaya atılan iddialara itirazda bulunmaktadır. Kutub kıssaların Kur'ân'da yer almalarının amacı, parça parça anlatılmalarının sebebi ve öz olarak anlatılmalarının hikmeti gibi çeşitli konulara kıssaların yer aldıkları âyetlerde açıklık getirmiş, Mevdûdî ise daha çok Kur'ân kıssalarıyla Kitâb-ı Mukaddes ve Talmud kıssaları arasında ilişki kurarak âyetleri açıklamıştır. Mevdûdî bu kitaplardan nakillerde bulunurken yanlış olduğunu düşündüğü bölümleri de tenkit etmeyi ihmal etmemiştir. Kısasu'l-Kur'ân

kapsamında tartışılan konulardan biri Kur'ân kıssalarının yaşanmış olaylar olup olmadığıdır. Seyyid Kutub'un Câlut kıssasında anlatılanları öncekilerin tecrübeleri olarak açıklaması ve Mevdûdî'nin kıssalardaki olaylara dair tarihi ve coğrafi bilgiler zikretmesinden her iki müfessirin de Kur'ân'ın kıssalarını önceki tarihlerde yaşanmış gerçek olaylar olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Üslûbu'l-Kur'ân kapsamında Seyyid Kutub her sûrenin başında sûrenin üslûbuna ve bazen de âyetlerin oluşturduğu kâfiyeye dikkat çekmektedir. Mevdûdî ise ona kıyasla üslûba daha az yer vermekle birlikte Kur'ân üslûbunun diğer kitaplardan farklı olduğuna yanlış anlayışların ortaya çıkmasını engellemek amacıyla özellikle dikkat çekmiştir. Her iki müfessir de tefsirlerinde Kur'ân'ın farklı bir üslûb özelliğini ele almıştır. Kutub, âyetlerde oluşturulan kâfiyeyi ve bazı sûrelerdeki çarpıcı âyetlerin sûre boyunca tekrar edilmesini bir üslûp özelliği olarak zikrederken Mevdûdî, âyet lafızlarının manaya uygunluğu ve geniş konuların kısa ifadelerle toparlanmasını Kur'ân'ın kendisine has bir üslûp özelliği olarak zikretmiştir. Seyyid Kutub'un Mevdûdî'ye kıyasla üslûp konusuna daha çok önem vermesinin sebebi ise eğitimini aldığı edebî ilimlere olan özel ilgisidir denilebilir.

Müfessirler her mübhem ifadeyi izah etme çabası içerisinde olmamış, açıklama gereği duydukları müphemlerde ise rivayetlerden yararlanmışlardır. Mevdûdî Kutub'dan farklı olarak mübheme dair açıklamalarında Kur'ân'ın verileri ile karşılaştırmayı ihmal etmeden bazı tarihi verilere ve ehl-i kitap kaynaklarına da başvurmuştur. Seyyid Kutub ise Kur'ân ve sünnet dışındaki kaynakların güvenilir olmadığı kanâatindedir. Müfessirlerin hem fikir olduğu nokta ise âyette ve hadiste bir bilgi bulunmayan mübhem konular için yapılan araştırmaların yersiz olduğudur. Çünkü müfessirler, mübhem bırakılan ifadenin eğer bir fayda sağlasaydı mutlaka Kur'ân ve sünnet ile açıklanacağı görüşündelerdir.

Müfessirler garîbu'l-Kur'ân konusuna tefsirlerinde daha az yer vermişlerdir. Garîb lafız olarak değerlendirilen bazı âyetlerin garîb olduğunu zikretmeden açıklamışlardır. Yaptıkları açıklamalarda klasik tefsirlerin verdiği manalara paralel ilerlemişlerdir. Müfessirlerin tefsirlerini toplumun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak kaleme almış olmaları, klasik tefsirlerde yer alan garîbu'l-Kur'ân konularına fazla yer vermemelerinin sebeplerinden biri olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Seyyid Kutub, bazı lafızların özü itibarıyla kapalı kalması görüşündedir.

Vücûh ve nezâirin üç ayrı şekilde tanımlandığı görülmektedir. Müfessirlerin genelde kavramlara dair bir tanımlama yapmamaları hatta isimlerini dahi zikretmemeleri nedeniyle vücûh ve nezâir için hangi tanımı benimsediklerinin anlaşılması mümkün olamamıştır. Bununla birlikte müfessirler bazı kelimelerin birden fazla anlamı olduğuna yani vücûha dikkat çekerek âyetleri birbirlerine benzer ifadelerle açıklamışlardır. Nezâir anlayışlarının tespit edilememesi nedeniyle de yalnızca vücûh örneklerine dair açıklamalarına yer verilmiştir.

İçerisinde yemin bulunan âyetlerde müfessirler üzerine yemin edilen şeylerin mahiyeti hakkında açıklamalarda bulunmuşlardır. Yeminlerin Kur'ân'da yer alma sebeplerine dair Kutub, sözü pekiştirme, yemin edilen varlığın değerini artırma ve Hz. Peygamber'in sözünü tasdikleme gibi nedenlerden bahsederken Mevdûdî, yemin edilen varlığa dikkat çekme ve yine Hz. Peygamberin sözünü tasdik etme gibi nedenler zikretmiştir. Aksâmu'l-Kur'ân konusunda birbirinden çok farklı görüşlere sahip olmayan müfessirler, sûre başlarında yer alan yeminlerin bir sonraki âyet veya sûrenin tamamı ile kurduğu ilişkiden söz ederek yemin ifadelerinin sûrede işlenen temanın atmosferine uygun seçildiğini söylemişlerdir.

Müfessirlerin Kur'ân'ın hitapları konusunda *el-Burhân* ve *el-İtkân*'dan farklı açıklamalar yaptıkları bununla birlikte birbirleri ile hemen hemen aynı görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Genel itibarıyla Kur'ân'da yer alan hitapların umûmi olduğunu söylemiş, Nahl sûresi 127. âyette olduğu gibi hitapları Hz. Peygambere dışında bir kimseye has kılmamışlardır. Bu durumun sebebi müfessirlerin Kur'ân'ı, toplumun her ferdine hitap eden bir hayat rehberi olarak görmeleri şeklinde açıklanabilir.

Emsalü'l-Kur'ân konusunda da birbirlerinden ayrılmayan müfessirler meselleri soyut bir konunun somutlaştırarak anlatılmasıyla daha anlaşılır hale gelmesi olarak görmüşlerdir. Klasik tefsirlere kıyasla tefsirlerinde yoğunluğu daha az olan Emsalü'l-Kur'ân kapsamında yalnızca meseller ile verilmek istenen mesaj üzerinde durmuşlardır.

Müfessirler muhkem ve müteşabih hakkında birbirine yakın tanımlamalarda bulunmuşlardır. Müteşabihlerin kişinin aklı ile kavraması mümkün olmayan gayb alanına girdiği, te'vilinin yalnızca Allah tarafından bilinebileceği ve üzerlerinde çok durulmaması, irdelenmemesi gerektiği gibi benzer düşüncelere sahiptirler. Bununla

birlikte yeri geldiğinde müteşabih kapsamında değerlendirilen âyetleri zahirî anlamdan çok uzaklaşmayarak te'vil etmişlerdir. Mevdûdî bu tür âyetlerin akla gelen en yalın ve basit anlamıyla kabul edilmesi gerektiği ifadelerine genelde uygun davranmıştır. Seyyid Kutub ise bazen açıklamalarından uzak bir tavır içerisinde olmuş çoğu zaman da bu tür âyetleri olduğu gibi kabul ederek, mahiyetlerinin ne olduğunun kavranmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir.

Seyyid Kutub hurûf-ı mukattaa konusunda bu harflerin başlarında buldukları sûre veya Kur'ân'ın isimleri olduğu bununla birlikte ona muhalefet eden müşriklere Kur'ân'ın onların bildikleri bu harflerle meydana getirildiğinin söylendiği görüşündedir. Mevdûdî ise bu tür harflerin anlatımında kullanılmasının Arap dilinde yaygın olduğunu ancak zamanla kullanımını azaldığı için müfessirler tarafından ne anlama geldiğinin anlaşılmadığını ifade etmiştir. Sıradan okuyucuların bu harflerin ne anlama geldiği üzerinde durmasına gerek olmadığını söylemekle birlikte Yâ sîn ve Sâd harflerinin anlamına dair yaptıkları açıklamalarla bu beyanın aksi bir tavır sergilemiştir. Hurûf-ı mukattaa konusu da her iki tefsirde daha az işlenmiştir.

Her iki müfessir de Kur'ân'ın ifade tarzı, koyduğu kurallar veya içerdiği konular gibi birçok yönden insanların benzerini getirmeleri mümkün olmayan bir kitap olduğunu söyleyerek i'câzına vurgu yapmışlardır. Müşriklere meydan okuyarak Kur'ân'ın i'câzını ortaya koyan tehdidi âyetlerinin sıralanması konusunda ise birbirinden farklı görüşlere sahiplerdir. Kutub, bu âyetler arasında zorluk bakımından herhangi bir sıralamanın yapılamayacağını, miktarın zorluğu etkilemediğini söylemiştir. Mevdûdî ise klasik tefsirlerde benimsenen görüşe uygun olarak on sûre getirmekte âciz kalan müşriklere sonrasında bir sûre ile meydan okunduğunu ifade etmektedir. Yani miktarın zorluk derecesini etkilediği kanâatindedir. Ancak müfessir, Kur'ân'ın tamamını getirmeleri konusunda müşriklere meydan okuyan İsrâ sûresi 88. âyette bu görüşüne dair herhangi bir açıklama yapmamıştır.

Müşkilü'l-Kur'ân kapsamında her iki müfessir de Kur'ân'da hiçbir çelişkinin mevcut olmadığını açıkça ifade etmişlerdir. Müşkil vehmine yol açtığı düşünülen âyetlerde ise aslında hiçbir çelişkinin mevcut olmadığını benzer açıklamalar yaparak ortaya koymuşlardır.

Müfessirler Kur'ân'ı tefsir ederken münâsebâtu'l-Kur'ân ilmini de ihmal etmemişlerdir. Her iki tefsirde de âyetlerin birbiriyle olan münâsebeti konusunda birçok örnek yer almaktadır. Seyyid Kutub bu doğrultuda en çok bir sûrenin giriş âyeti ile sûrenin bütünü arasında bir ilişki kurmakta hatta sûrenin atmosferine uygun olarak giriş âyetinin seçilmesini, Kur'ân'ın kendisine has bir özelliği olarak zikretmektedir. Mevdûdî ise âyetlerin birbirleriyle olan münâsebeti yanında Kur'ân'ın başı ve sonu arasında yani Fâtiha ve Muavizeteyn sûreleri arasında var olan bir ilişkiye değinmiştir. Bir nevi Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etme kapsamında yararlandıkları münâsebet ilmi her iki tefsirde de klasik tefsirlere kıyasla daha az işlenmiştir.

Fezâilü'l-Kur'ân konusunda nakledilen hadislerin mevzû olma ihtimalinin yüksek olması, müfessirlerin yalnızca bazı sûrelerin faziletlerinden bahsetmelerine neden olmuştur. Seyyid Kutub bu doğrultuda Fâtiha, İhlâs ve Muavizeteyn sûrelerinin faziletli olmalarının sebepleriyle birlikte ilgili hadisleri nakletmiştir. Mevdûdî ise yalnızca İhlâs ve Âyetü'l-Kürsî olarak bilinen Bakara sûresi 255. âyetin faziletine dair nakillerde bulunmuştur.

Kırâatü'l-Kur'ân her iki tefsirde de diğer ilimlere kıyasla en az malumatın yer aldığı bir ilimdir. Müfessirler, hakkında farklı kırâat rivayeti bulunan âyetlerde yalnızca kırâatin mana boyutu üzerinde durmuşlardır. Kutub iki âyetin Mevdûdî ise bir âyetin tefsirinde farklı kırâatlerden bahsetmiştir. Tefsirlerini toplumun ihtiyaçları kapsamında kaleme almaları, hakkında ilmi tartışmaların bulunduğu ve halk tarafından yaygın olarak bilinmeyen kırâatlere ya hiç yer vermemelerine ya da sadece kırâatin manaya olan etkisi üzerinde durmalarına sebep olmuştur.

Sonuç olarak her iki müfessir tefsirlerini toplum için yani ictimaî tefsir kategorisinde te'lif etmiş bu durum ulûmu'l-Kur'ân konularının tefsirlerindeki varlığını büyük ölçüde etkilemiştir. Âyetlerin anlamını bir olay veya durumla sınırlandırmayışları, yapılan hitapları çoğunlukla umûmî anlamaları, el-nâsih ve'l-mensûh, garîbu'l-Kur'ân, muhkem-müteşâbih ve hurûf-ı mukattaa kapsamındaki ilmi tartışmalara girmeyişleri yine mevzû rivayetlerin çok olduğu fezâilü'l-Kur'ân konusunda açıklamalarının azlığı bu etkilerdendir. Hurûf-ı mukattaa veya i'câzu'l-Kur'ân konusunda yaptıkları bazı açıklamalar dışında benzer görüşlere sahip olan müfessirler çağdaş dönem tefsirlerinden olmalarının yanında klasik tefsirlerden de

büyük ölçüde ayrılmamışlardır. Taberî ve İbn Kesîr tefsiri gibi önemli klasik tefsirlerin her iki tefsirin başlıca kaynaklarından olmasından da bu durum anlaşılmaktadır. Müelliflerin tefsirlerinin her yönden ictimaî bir özellik taşıdığı görülmekle birlikte bu tefsir türünde baskın olan Kur'ân'ın edebî yönüne yapılan vurgunun Seyyid Kutub'da daha yoğun işlendiği görülmektedir. Bu durumun sebebi hem Mevdûdî'nin Kur'ân'ı bir edebiyat kitabı olarak görmeyişi hem de Kutub'un edebî ilimler alanında sahip olduğu eğitim ve bu alana olan ilgisidir.

KAYNAKÇA

- Alimoğlu, Mihirnisâ. *Hicri İlk Beş Asırda Yazılan Şia Tefsir Mukaddimelerinde Ulûmu'l-Kur'an*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Altıkulaç, Tayyar. "Kisâi, Ali b. Hamza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/69-70. Ankara: TDV Yayınlar, 2002.
- Ahmad, Anıs. "Mevdûdî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29/432-437. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Aruçi, Muhammed. "Ressî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/587-588. İstanbul. TDV Yayınları, 2007.
- Aydemir, Abdullah. "Fezâilü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/532-534. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Baş, Erdoğan. "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi (I-IV. Asır)". *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-III* 3 (2002), 21-42.
- Bayram, Abdullah. "Kur'ân İlimlerinin Gelişim Ve Etkileşim Süreçlerinin Zaman Ve Mekân Faktörleri Bağlamında Değerlendirilmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/40 (2018), 72-110.
- Benna, Hasan. *Müslüman Kardeşler Teşkilatı*. çev. H. Hüseyin Yılmaz. İstanbul: Özgü Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Berekât, Muhammed. *Seyyid Kutub*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Risale Yayınları, 1987.
- Beyzâvî, Nasîrüddîn Ebû Hayr Abdullah bin Ömer bin Muhammed eş-Şirâzî eş-Şâfi. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. 5 Cilt. thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1414/1998.

- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn*. sad. Abdulaziz Hatip. 2 Cilt. İstanbul: Semerkand, 2. Basım, 2018.
- Birişik, Abdulhamit. "Sûre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/538-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Birişik, Abdulhamit. "Ulûmü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/132-135. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Birişik, Abdülhamit. "Mevdûdî'nin Hayatı ve Eserleri". *Mevdûdî: Hayatı Görüşleri ve Eserleri Doğumunun 100 Yılı Anısına Sempozyum*. ed. Abdülhamit Birişik. 13-42. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- Birişik, Abdülhamit. "Pakistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/149-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Birişik, Abdülhamit. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/281-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Yemin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/417-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Buhârî, İmâm Ebî Abdillâh Muhammed bin İsmâîl. *Sahîhi'l-Buhârî*. Dımeşk: Dâru İbn-i Kesîr, 1418/2002.
- Bulut, Ali. "Türkiye'de Tefsir Usûlü/ Ulûmu'l- Kur'an Tartışmaları -Bir Literatür İncelemesi-", *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*. ed. Bilal Gökkır vd. 381-400. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları, 2009.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Garîbü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/379-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Sicistânî, Muhammed b. Uzeyz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/144-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı

Yayınları, 1988.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 29. Basım,

2017.

Cessâs, Hüccetü'l-İslâm İmam Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabîyye, 1412/1996.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 3. Basım, 2014.

Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *Es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed

Abdulgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2. Basım, 1395/1979.

Cezerî, Şemsüddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l. *Müncidu'l-Mukriîn*

ve Murşidu't-Tâlibîn. Kahire: Mektebetü'l-Kutsî, 1347/1931.

Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Mücemu't-târîfât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşevî. Kahire: Dâru'l-Fazîlet, ts.

Çelik, Ömer. "Hicrî V-XI. Asırlarda Kur'ân ilimleri". *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-*

III 3 (2002), 47-87.

Çiçek, Mehmet. "Akademik Bir Disiplin Olarak Tefsir ve Usûlü". *Tefsir Usulü*. ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş. 12-46. İstanbul, Lisans Yayıncılık, 2. Basım, 2020.

Çiçek, M. Halil. "Kur'ân'ın Edebî Yapısıyla İlgili Kavramlar". *Tefsir Usulü*. ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş. 142-174. İstanbul: Lisans Yayınları, 2. Basım, 2020.

Delişer, Bilal. "El-Burhan Fî Ulûmi'l- Kur'an'ın Kaynak Değeri". *Dini Araştırmalar* 15/41 (2012), 109-135.

Demirci, Muhsin. "Esbâb-ı Nüzûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/

360-362. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 63.

Basım, 2019.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 76. Basım, 2019.

Doğrul, Ömer Rıza. *Tanrı Buyruğu*. 2 Cilt. İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık T.L.Ş., 3. Basım, 1955.

Elmalı, Hüseyin-Arslan, Şükrü. “Garîb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/374-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Ezherî, Ebû Musa Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbül'l-Luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 16 Cilt. b.y.: El-Müessesetü'l-Mısriyye, ts.

Halîl bin Ahmed, el-Ferahindî. *Kitâbü'l-Ayn*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/2003.

Fîrûzâbâdî, Allâmeti'l-Lugaviye Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub. *el-Kamûsü'l-Muhît*. thk. Muhammed Nâim el-Arkusûsî denetiminde Mektebu Tahkîku't-Turâs fi Müesseseti'r-Risâle. Dimeşk: Müessetü'r-Risâle, 6. Basım, 1414/1998.

Ganim, İbrâhim El-Beyyûmî. “İhvân-ı Müslimîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/580-583. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Gilanî, Esad. *Mevdûdî'nin Hayatı: Seyyid Ebul A'lâ Mevdûdî*. çev. Ahmet Asrar. İstanbul: Hilal Yayınları, 2000.

Görgün, Hilal. “Muhammed Kutub”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/305-308. Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım, 2019.

Görgün, Hilal. “Seyyid Kutub”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/64-68.

İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Gül, Ali Rıza. “Kur’ân Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzul Sebeplerinin Rolü”. *Dinî Araştırmalar* 7/19 (2004), 191-220.

Habbâs, Abdullah. *Seyyid Kutub el-Edîbu’n-Nâkîd*. Cezair: Dâru’ş-Şihâb, ts.

Hâlidî, Salâh Abdulfettâh. *Seyyid Kutub eş-Şehîdu’l-Hay*. Türkiye: Daru’ş-Şâmiyye, 2016.

Hâlidî, Salâh Abdulfettâh. *Seyyid Kutub mine’l-Milâd ile’l-İstişhâd*. Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 5. Basım, 1991.

İsfahânî, er-Râgıb. *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*. thk. Safvân Adnân Davûdî. Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 4. Basım, 1425/2009.

İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Cemaleddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî el-Mısrî. *Lisânu’l-Arab*. 16 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, 1300/1884.

İbnü’l-Cevzî, Cemâlüddin Ebü’l-Ferec Abdurrahman. *Nüzhetü’l-a’yüni’n-nevâzir fî ilmi’l-vücûh ve’n-nezâir*. thk. Muhammed Abdulkerîm Kâzım er-Râzî. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 3. Basım, 1403/1987.

İyibilgin, Orhan. “Kur’ân’ın Harici Bağlamlarını Gösteren Kavramlar”. *Tefsir Usulü*. ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş. 222-248. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2. Basım, 2020.

Kadiroğlu, Recep. *Mevdûdî’nin Tefsirinde Kur’ân İlimleri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Kara, Ömer. “el-Müfredât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/503-504. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Karagöz, Mustafa. “Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci”. *Bilimname* 14/1 (2008), 1-33.

Karataş, Zübeyir. *Seyyid Kutub’un Fî Zilâli’l-Kur’ân Tefsirinde Takip Ettiği Metod*.

Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Karlığa, H. Bekir. “Fî Zılâli’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/50-51. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Kassâb, Muhammed b. Ali el-Kerecî. “Mukaddime”. *Nüketü’l-Kur’an ed-Dâlle ‘alâ’l-*

Beyân fî Envâi’l-Ulûm ve’l-Ahkâm. mlf. Muhammed b. Ali el-Kerecî el-Kassâb. thk. Alî b. Fâzî et-Tuveycirî. 1/77-82. Dammâm: Dâru’bnü’l-Kayyim, 1419/2003.

Kılıçarslan, Mehmet. “Kur’ân’ın Anlatım Üslubu”. *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat*

Fakültesi Dergisi 2/1 (2016), 30-62.

Kılınç, Hatice. *Muhammed Ali Sâbûnî’nin Et-Tibyân Adlı Eserinin Kur’an İlimleri Açısından İncelenmesi*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Kırca, Celal. “Aksâmü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/290-291. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri

Başkanlığı Yayınları, 2012.

Kutub, Seyyid. *Dirâsât İslâmiyye*. Kahire: Dâru’ş-Şurûk, 11. Basım, 2006.

Kutub, Seyyid. *el-Adâletü’l-İctimâiyye fi’l-İslâm*. Beyrut: Dâru’ş-Şuruk, 1995.

Kutub, Seyyid. *es-Selâmü’l-Âlemî ve’l-İslâm*. Kahire: Dâru’ş-Şurûk, 14. Basım, 2006.

Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli’l-Kur’ân*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’ş-Şurûk, 32. Basım, 2003.

Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli’l-Kur’ân*. çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce. 10 Cilt. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991.

- Kutub, Seyyid. *Hasâ'isü't-Tasavvuri'l-İslâmî ve Mukavvematüh*. Kahire: Dâru's-Şurûk, ts.
- Kutub, Seyyid. *Köyden Bir Çocuk*. çev. Ümit Dericioğlu. İstanbul: İnkılab, 3. Basım, 2016.
- Kutub, Seyyid. *Li mazâ E'adimûnî*. b.y.: eş-Şirketü's-Suûdiyye, ts.
- Kutub, Seyyid. *Meâlim fi't-Tarik*. Kahire: Dâru's-Şuruk, 6. Basım, 1979.
- Kutub, Seyyid. "Mukaddime". çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. 1/I-
XI. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991.
- Kutub, Seyyid. *Mühimmetü's-Şâ'ir fi'l-Hayâti ve Şi'rü'l-Cili'l-Hâdır*. Köln: Menşûratü'l-Cemel, 1996.
- Kutub, Seyyid. *Nahve Müctema' İslâmî*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 10. Basım, 1993.
- Kutub, Seyyid. *Son Sözler: Beni Niçin İdam Ettiler*. çev. Ömer Bezirci. İstanbul, Nehir Yayınları, 2. Basım, 1989.
- Maden, Şükrü. "Kur'ân'ın Lafızlarını İnceleyen İlimler". *Tefsir Usulü*. ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş. 48-88. İstanbul: Lisans Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Mekkî b. Ebû Tâlib. *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâât*. nşr. Abdulfettah İsmail Şelebî. Kahire: Dâru'n-Nahda, ts.
- Mertoğlu, M. Suat. "Üdfüvî, Muhammed b. Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/281-282. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Mevdûdî, Ebû'l A'lâ. *Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim*. çev. Nurettin Temiz. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 8. Basım, 2019.
- Mevdudî, Ebu'l A'lâ. *Hicab*. çev. Ali Genceli. İstanbul: Hilal Yayınları, 2017.
- Mevdûdî, Ebu'l Ala. *İslâm'da Aile Hukuku: Karı-Koca Hakları*. çev. Memiş Tekin. İstanbul: Kitap Dünyası, 2011.

Mevdûdî, Ebu'l Ala. *İslâm'ı Doğru Anlamak*. çev. Faruk Aktaş. İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.

Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *İslâmî Hareketin Ahlâkî Temelleri*. çev. Hakan Bayrak. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2. Basım, 2017.

Mevdudî, Ebu'l-Âlâ. *İslâm'da İhya Hareketleri*. çev. Ali Genç. İstanbul: Pınar Yayınları, 2016.

Mevdudî, Ebul Alâ. *İslâm Nazarında Doğum Kontrolü*, çev. Ramazan Yıldız. İstanbul: Sebil Yayınevi, 2. Basım, 1996.

Mevdudî, Ebu'l A'lâ. *Kur'an'da Dört Terim: İlah-Rab-İbadet-Din*. çev. Önder Alyaprak. İstanbul: Hilal Yayınları, 2018.

Mevdûdî, Ebu'l- A'lâ. "Mukaddime". çev. Ali Genceli. *Hilafet ve Saltanat*. 7-9. İstanbul: Hilal Yayınları, 2. Basım, 2016.

Mevdudî, Ebu'l Â'lâ. "Müellifin Önsözü". çev. Ali Genceli. *İslâm'da Hükümet*. ed. Faik Akcaoğlu. 17-18. İstanbul: Hilal Yayınları, 2016.

Mevdûdî, Ebu'l Al'â. "Önsöz". çev. Muhammed Han Kayanî vd. *Tefhimu'l Kur'an*. 1/7-13. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 1991.

Mevdûdî, Ebu'l-Alâ. "Takdim". çev. Muhammed Han Kayani. *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli Tercümânü'l-Kurân*. 6-12. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2004.

Mevdûdî, Ebu'l Al'â. *Tefhimu'l Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 1991.

Mevdudî. *Faiz*. çev. M. Hasan Beşer. İstanbul: Hilal Yayınları, 3. Basım, 1979.

Mevdudî. *Kur'an'ı Nasıl Anlayalım*. çev. Bekir Karlığa. İstanbul: İşaret Yayınları, 2019.

Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-Âlâ. *Gelin Müslüman Olalım*. çev. Filiz Handan Türedi. İstanbul: Hilal Yayınları, 16. Basım, 2020.

- Mevdudi, Humeyra. *Babam Mevdudi: Meyvesi Bol Gölgesi Geniş Ağaç*. çev. Hülya Afacan. İstanbul: Mana Yayınları, 10. Basım, 2018.
- Miras, Kâmil. “Nûh İbn-i Ebî Meryem Hakkındaki Bir Yanlışın Tashihi”. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. mlf. Zeynü'd-dîn Ahmed bin Ahmed bin Abdi'l-Latîfi'z-Zebidî. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 1976. 1/496-498.
- Mohammad, Abdulrahman Ali. *Kassâb El-Kereci'nin Tefsiri “En-Nüketu'dDâlle 'alâ'l-Beyân fî Envâ'i'l-Ulûm ve'l Ahkâm” Eserinde Belagat Konular*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Mukatil b. Süleyman. *el-Vücûh ve'n-nezâir fî'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Bağdat: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 1427/2011.
- Murad, Hürrem. “Takdim”. çev. Hakan Bayrak. *İslâmî Hareketin Ahlâkî Temelleri*. 7-10. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2017.
- Müslim, İmam Hafız Ebî Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Sahîh-Müslim*. Riyad: Dâru Taybetü, 1422/2006.
- Nedîm, Muhammed b. İshak. *El-Fihrist*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Nedvî, Ebü'l-Hasan Alî el-Hasanî. *Müzekkirâtu Sâ'ih fî's-Şarki'l-'Arabî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1394/1978.
- Okumuş, Mesut. “Ulûmu'l-Kur'ân (Kur'ân İlimleri)”. *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç. 316-423. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Öz, Ahmet. “Kur'ân'ın Dahili Bağlımlarını Gösteren Kavramlar”. *Tefsir Usulü*. ed. Ali Rıza Gül-Ali Karataş. 176-217. İstanbul: Lisans Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Özcan, Azmi. “Hindistan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/81-85. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Özcan, Azmi. "Pakistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/147-149. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özel, Mustafa. "Bir Yirminci Yüzyıl Müfessiri: Mevdûdî". *Mevdûdî: Hayatı Görüşleri ve Eserleri Doğumunun 100 Yılı Anısına Sempozyum*. ed. Abdülhamit Birişik. 43-61. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- Pak, Süleyman. *Müşkilü'l-Kur'an*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Paşa, Ahmet Cevdet. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*. sad. Metin Muhsin Bozkurt. İstanbul: Çile Yayınları, ts.
- Pişkin, Yasin. "Mütekaddim Dönemde Ulûmu'l-Kur'ân". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/26 (2017), 120-148.
- Polat, Fethi Ahmet. "Dirayet Ağırlıklı Tefsirler". *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. 177-224. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Râzî, Muhammed Fahrüddîn İbnü'l-Allâme Ziyaüddîn Ömer. 32 Cilt. *Tefsirü'l-Fahru'r-Râzî (et-Tefsîrü'l-Kebîr ve Mefâatihü'l-Gayb)*. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1397/1981.
- Sâlih, Subhî. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-melâyin, 10. Basım, 1393/1977.
- Sarmış, İbrahim. *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mücadelesi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.
- Sebt, Hâlid b. Osman Ali. *Kitâbü Menâhili'l-'irfân li'z-Zürkânî: Dirâse ve Takvîm*. b.y.:Dâru İbn Affân li'n-neşr ve't-tevzî, ts.
- Sönmez, Mustafa. *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

- Süyûtî, Celâlüddîn Ebî Abdurrahmân, *Esbâbu 'n-Nüzûl Lübâbü 'n-Nükûl fî Esbâbi 'n-Nüzûl*. Beyrut; Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, 1418/2002.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâletu Nâşirûn, 1424/2008.
- Şengül, İdris. "Kıssa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/498-501. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul, Beyan Yayınları, 2012.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Mevsûatü Keşşâfü Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*. thk. Ali Dahrûc. Lübnan: Mektebetü Lübnânü Nâşirûn, 1412/1996.
- Tirmizî, Ebî İsâ Muhammed bin İsâ. *el-Câmiu'l-Kebîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbu'l-İslâm, 1412/1996.
- Tülücü, Süleyman. "Ma'mer b. Müsennâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/551-552. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Türker, Ömer. "Mukâtil b. Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/134-136. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Ünal, Mehmet. "Kur'ân'ın Fonetik Naklinin Tarihi (Kırâat İlmi ve Kısa Tarihi)". *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. 61-91. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım. 2015.
- Vâhidî, İmam Ebû Hasan Ali b. Ahmed. *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*. thk. Kemal Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407/1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İ'câzü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/403-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Yazır, Elmalı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. sad. İsmail Karaçam

vd. İstanbul: Zehraveyn, 1992.

Yılmaz, Furkan. "Önsöz". çev. Furkan Yılmaz. *İslâm'ı Anlamaya Doğru*. 5. İstanbul: Berikan Yayınevi, 2011.

Yılmaz, H. Kâmil. *Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1980.

Yüksel, M. Bahaeddin. "Kur'an'ın Dilsel Yapısıyla İlgili Kavramlar". *Tefsir Usulü*. ed.

Ali Rıza Gül-Ali Karataş. 90-140. İstanbul: Lisans Yayınları, 2. Basım, 2020.

Zemahşerî, Cârullah Ebi'l-Kâsım Mahmûd bin Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. 6 Cilt. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvîd. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1414/1998.

Zerkeşî, İmam Bedriddîn Muhammed bin Abdullah. *el-Burhân fî Ulûmu'l-Kur'an*. thk.

Ebû Fazl ed-Dimyâtî. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1422/2006.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. 2 Cilt. b.y.: Matbaatü 'İsa fî-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, 3. Basım, ts.

ÖZGEÇMİŞ

Zeynep Beyza Nur ÇATALKAYA Çankırı Anadolu İmam Hatip Lisesi'nden 2015 yılında mezun oldu. Aynı yıl başladığı Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'ni 2019 yılında tamamladı. 2020 yılında Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı.